

oIKos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.25>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2018 Nr. 1 (25)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS vyriausiasis redaktorius

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Dalia KUIZINIENĖ redaktoriaus pavaduotoja

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEĶERE

(Latvijos mokslų akademija)

Ingrida CELEŠIŪTĖ

(Pasaulio lietuvių universitetas)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALĘBA

(Krokuvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Didžioji Britanija)

Juozas SKIRIUS

(Lietuvos edukologijos universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2018

© Lietuvių išeivijos institutas, 2018

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Dainius GENYS	Išvykusių lietuvių požiūrio į Lietuvą skirtumai . . . 7
Ričardas KRIKŠTOLAITIS	Looking for Differences: Changes in the Way Migrants View Lithuania after They Have Left It . . 24

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Marija NAVICKAITĖ	JAV lietuvių humoras XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje 25 Lithuanian-American Humor in the Late 19 th and Early 20 th Centuries 42
Dangiras MAČIULIS	Dirbti į Latviją: Lietuvos žemės ūkio darbininkų migracija į Latviją XX a. 3–4 dešimtmetyje 45 To Latvia for Work: The Migration of Lithuanian Agricultural Workers to Latvia in the 1920s and 1930s 60
Marius ĖMUŽIS	Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas Kaune ir komunistų bandymai jį paveikti 61 The First World Lithuanian Congress in Kaunas and Communist Attempts to Influence It 80
Ina ĖMUŽIENĖ	„Uždaryti prokomunistinį radiją“: Detroito lietuvių konfliktas 1941–1955 m. 81 <i>Shut down the Procommunist Radio: Conflict in the Lithuanian Diaspora Community of Detroit (1941–1955)</i> 99

Ričardas JARAMIČIUS	(Ne)išmoktos pamokos: Aleksandro Štromo teisinės įžvalgos 101 (Un)learned Lessons: Legal Insights of Alexander Shtromas 113
Šarūnas VOLUNGEVIČIUS	Juozo Girniaus požiūris į padėtį anapus geležinės uždangos 115 What Juozas Girnius Saw on the Other Side of the Iron Curtain 126
IŠ ARCHYVŲ FROM THE ARCHIVES	
Ilona STRUMICKIENĖ	Adolfo Damušio įspūdžiai iš besikeičiančios Lietuvos 127 Adolfas Damušis's Impressions of a Changing Lithuania
RECENZIJA BOOK REVIEW	
Kristina TUTLYTĖ	Tapatybės kovos ir juoko pergalė prieš gyvenimo neteisybę 147 Struggles of Identity and the Victory of Humor over Life's Unfairness
KRONIKA EVENTS	 153
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	 177
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS..... 179 SUBMISSION GUIDELINES	 183

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Dainius GENYS

Vytauto Didžiojo universitetas

Ričardas KRIKŠTOLAITIS

Vytauto Didžiojo universitetas

Išvykusių lietuvių požiūrio į Lietuvą skirtumai

Santrauka. Remiantis apklausoje dalyvavusių asmenų pasirinkimais, kuriuos suvokiant kaip individualiai svarbius bei racionalius sprendimus, straipsnyje apibrėžti migrantų tipai. Pagal racionalaus pasirinkimo teoriją individų sprendimų ir elgesio trajektorijos sietinos su individualiomis vertybėmis, iš kurių galima aiškiau suprasti jų elgesio strategijas. Analizuojant išvykusiųjų tikslus suformuotos trys gana skirtingos grupės – „Užsidirbti“, „Išbandyti save“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo¹. Duomenų analizė išryškino reikšmingus statistinius sociodemografinių charakteristikų, vertybinių nuostatų ir požiūrio skirtumus tarp grupių. Nepaisant skirtumų, visas grupes gana gerai charakterizuoja jų priklausomybė nuo lietuviškos informacinės erdvės. Požiūrio skirtumai tarp grupių sietini su konceptualiais vertybių (materialistinių vs. postmaterialistinių) prioritetais.

Raktažodžiai: migrantų tipai, racionalus pasirinkimas, nuomonių įvairovė, Lietuva.

Lietuvių migracijos aplinkybių tyrimai jau per dešimtį metų nepraranda populiarumo¹, o pastaruoju laiku ypač daug atliekama įvairių visuomenės nuomonės apklausų (emigrantas.lt apklausa, e.pilietis.lt apklausa, diversitygroup.lt apklausa, KTU Europos instituto

¹ *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2005; Sipavičienė, Audra ir Gaidys, Vladas, *Požiūris į emigraciją ir emigrantus: Lietuvos gyventojų ir užsienio lietuvių bendruomenių atstovų požiūrio į emigraciją tyrimas*. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008; Sipavičienė, Audra, *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006; Martinaitis, Žilvinas ir Žvalionytė, Dovilė, „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtumėme žinoti?“, *Politologija* 3, 47 (2007), 113–134; Kuzmickaitė, Daiva, „Teoriniai tarptautinės lietuvių migracijos diskursai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 1 (2008), 24–32; *Lietuviškas identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, sud. V. Čiubrinskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės antropologijos centras, 2011; Kumpikaitė, Vilmantė ir Žičkutė, Ineta, „Emigracijai įtaką darančių veiksnių analizė“, *Economics and Management* 17, 2 (2012), 740–746.

apklausa, rinkos tyrimų kompanijos *Vilmorus* apklausa ir kt.). Manding migracijai netrūksta tiek visuomenės, tiek mokslininkų, tiek sprendimų priėmėjų dėmesio. Kita vertus, toks domėjimasis emigracija kuria iliuziją, jog problema yra aptarta, išanalizuota ir suprata. Deja, nepaisant apklausų, daugeliu atvejų analizė lieka fragmentiška ir neapima problemos kompleksškumo. Neretai dėmesys nukrypsta į siaurus objektus², apsiriboja esamos situacijos diagnozavimu³ arba bando paaiškinti išvykstančiųjų elgsenas likusiųjų Lietuvoje požiūriu⁴.

Nors viešajame diskurse, regis, įsigalėjusi nuostata, kad pagrindinės lietuvių migracijos priežastys yra ekonominės⁵, bet tai tik iš dalies paaiškina tiriamą reiškinį. Juk Lietuvos ekonomikos augimas pastaruoju metu yra vienas sparčiausių Europoje⁶, tačiau emigracijos tendencijos nemažta⁷. Tad akivaizdu, kad reiškinį sudaro komponentų kompleksas. Straipsnyje keliama prielaida, jog emigracija susijusi ne tik su bendresniais objektyviais sociokultūriniais procesais (tiek specifiniais Lietuvos, tiek būdingais visam pasauliui), bet ir su individualia asmens savivoka.

Šio straipsnio tikslas – remiantis racionalaus pasirinkimo teorija, kuri leidžia analitiškai susieti sociodemografinius ir motyvacinius asmenų pasirinkimo veiksnius, išskirti pagrindines išvykstančiųjų grupes pagal išvykimo tikslus ir atskleisti jų požiūrio skirtumus. Siekiant dekonstruoti migracijos fenomeną, straipsnyje remtasi asmeniniais migrantų parodymais, kurie suvokiami kaip individualiai svarbūs bei racionalūs sprendimai. Racionalaus pasirinkimo teorija, sujungianti individų sprendimus ir elgesio trajektorijas su individualiomis vertybėmis, apibūdina iš pačių migrantų požiūrių ryškėjančias elgesio strategijas.

Lietuvių išeivių apklausą (2018 m., sausio–vasario mėn.) atliko viešosios nuomonės tyrimo kompanija *Vilmorus*. Respondentų skaičius N = 1 500; apklausta 18 m. ir vyresni Lietuvos išeiviai, ne trumpiau kaip 6 mėnesius gyvenantys trijuose Europos regionuose – Skandinavijoje (N= 500), Didžiojoje Britanijoje (N = 500) ir Ispanijoje (N = 500). Apklausos būdas – mišrus – savipilda ir akivaizdinis interviu, naudojant iš anksto parengtą klausimyną. Atrankos metodas – daugiapakopė tikimybinė atranka. Per respondentų atranką kreiptasi į užsienio lietuvių bendruomenes ir autoritetingus jų žmones, naudotos *Facebook* paskyros, pasitelkti *Vilmorus* apklausų atlikėjai emigrantų kontaktų paieškai. Taip pat apklausos vykdotos Vilniaus ir Kauno oro uostuose. Daroma prielaida, kad imtis tikimybinė, statistinė paklaida – 2,6 %, patikimumas 95 %.

² „Užsienio lietuvių apklausa apie jų būklę ir poreikius“, 2016 m. rugsėjis–spalis, https://urm.lt/uploads/default/documents/globali_lietuva/tyrimai/UL16_Ataskaita.pdf.

³ „Apie emigraciją: apklausos rezultatai. Atsakymai iš 42 valstybių“, 2016 m. gegužės–rugpjūčio mėn., http://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/files/Emigracija_Apklausos%20rezultatai.pdf.

⁴ Kauno technologijos universiteto (KTU) Europos instituto užsakymu vasarį atlikta gyventojų apklausa, <http://www.lrt.lt/naujienos/ekonomika/4/205925/apklausa-didziausia-itaka-emigracijai-turi-ekonominiai-motyvai>.

⁵ Motieka, Egidijus, Adomėnas, Mantas ir Daniliauskas, Jonas, *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išeivijos atžvilgiu*. Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006; Barcevičius, Egidijus et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009.

⁶ GDP and main aggregates estimate for the fourth quarter of 2017, March 2018, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8718257/2-07032018-AP-EN.pdf/99862cd5-dba6-49fa-bb2a-aa5395fa8b1b>.

⁷ Official statistics: 50,000 emigrated from Lithuania in 2016 and 14,000 this year, March 2017, <http://l24.lt/en/society/item/180367-official-statistics-50-000-emigrated-from-lithuania-in-2016-and-14-000-this-year>, Migration and migrant population statistics, March 2018, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics.

Racionalus pasirinkimas emigracijos atveju

Racionalaus pasirinkimo teorija yra mikrolygmens arba veiksmo perspektyva, socialinių faktų pokyčius aiškinanti individualaus socialinio veikėjo atveju⁸. Nors ši teorija laikoma individualistine, ji gali būti taikoma aiškinant tiek individų, tiek kolektyvinius sprendimus. Racionalaus pasirinkimo teorijos šalininkai⁹ teigia, kad kiekvieno individo veiksmai iš esmės yra „racionalūs“, t. y. žmogus prieš priimdamas bet kokią sprendimą pirmiausia pasveria savo veiksmo kainą ir galimos naudos vertę.

Racionalaus pasirinkimo teorija numato, kad individai įvykdo tris tam tikrus sprendimo reikalavimus: *pasirinkimo formulavimas*, *pasekmių įvertinimas* ir *labiausiai naudingo pasirinkimo priėmimas*. Ši seka – tai priemonė, apibūdinanti individualią ir kolektyvinę strategiją, kurios padeda optimizuoti tam tikrą naudą. Žvelgiant iš konkretaus individo pozicijos, racionali tai, kas optimizuoja jo pasirinkimo naudą. Racionalią veiklą „galima paaiškinti žiūrint į ją kaip į galutinį dviejų nuoseklių filtruojamųjų operacijų rezultatą“¹⁰.

Šis modelis apibūdina dviejų etapų pasirinkimą: kiekvienas individas pradeda nuo neribotos virtualių pasirinkimų erdvės, kurią apriboja jo galimybės arba materialiniai, socialiniai ir intelektualiniai ištekliai. Taigi pirmas filtrą palieka tik galimus pasirinkimus. Antrasis susijęs su tuo, kam individas teikia pirmenybę, kai atmetama visa tai, kas jam nesvarbu, nevertinga, ir paliekama tai, ko jis siekia ir trokšta¹¹. Racionalaus pasirinkimo teorija padeda identifikuoti ir leidžia apibūdinti individo pirmenybes bei žinias apie sprendimų padarinius, tarsi jie būtų nedaloma objektyvios tikrovės dalis.

Racionalaus pasirinkimo teorija kritikuojama dėl riboto gebėjimo paaiškinti tikrovėje esamus dualizmus, ypač požiūrio opozicijas. Tarkim, ne kartą pastebėta, kad emigracija Lietuvoje traktuojama kaip savotiškas tėvynės išdavimas ar nacionalinė nelaimė¹². Nuo 2006 m. įvairios Lietuvos valdžios institucijos vis bando *sugręsminti* tautiečių apsisprendimą išvykti priimdamos įvairias rezoliucijas bei nutarimus¹³. Tačiau tai realybės iš esmės nekeičia, dalis tautiečių mano priešingai, t. y. jų požiūriu neracionalu likti Lietuvoje. Šio požiūrio racionalizacija, kaip netrukus matysime, remiama daugybės skirtingų priežasčių.

⁸ Norkus, Zenonas, „Racionali veikla Maxo Weberio sociologijoje ir racionalaus pasirinkimo teorijoje“, *Problemos* 57 (2000), 18.

⁹ Elster, John, *Socialinių mokslų elementai*. Vilnius: Vaga, 2000.

¹⁰ Ibid., 17.

¹¹ Norkus, Zenonas, „Racionalaus pasirinkimo teorija“, in *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, 305.

¹² *Užburtas ratas?: Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, sud. E. Barcevičius, ir D. Žvalionytė. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2012; Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

¹³ „Rezoliucija dėl nuoseklios valstybės politikos emigracijos procesams valdyti“, LR Seimas, 2006; „Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2007–2008 metų plano ataskaitos teikimo“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijai (Nr. 27.3-63SD-3725), LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2009; „Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos įgyvendinimo 2009 metais ataskaitos teikimo“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos raštas Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko tarnybai (Nr. 27.3-61 SD-2925), LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2010; „Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos įgyvendinimo 2012–2014 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo projektas (Nr. 11-2579-01), LR užsienio reikalų ministerija, 2011.

Ar ši teorija leidžia paaiškinti šią opoziciją? Racionalaus pasirinkimo teorijos indėlis šiuo atveju būtų ne ieškoti bendro vardiklio skirtingoms nuomonėms, bet, priešingai, surasti kiekvienos nuomonės savitumus, t. y. tuos kertinius argumentus, kuriais yra racionalizuojamas požiūris konkrečiu klausimu. Individas renkasi iš to, kas tiesiogiai būtų jam naudinga ir kas tiesiogiai nenaudinga, tačiau artima jo vertybėms.

Kiekvienas asmuo turi teisę laisvai apsispręsti išvykti ir grįžti, t. y. pasirinkti norimą gyvenamą vietą, kurioje siekiama sukurti geresnį gyvenimą sau ir savo šeimai, atskleisti savo sugebėjimus, realizuoti tikslus. Todėl ir jos vertinimas neturėtų būti vienpusiškas, bet, priešingai, gali būti labai įvairus. Kiekvienu atveju migruoti svarstantis individas susiduria su maksimizuojančių naudą alternatyvų pasirinkimu. Tendencingai¹⁴ kalbėti apie migraciją ir akcentuoti migraciją kaip iracionalų dalies piliečių sprendimą kartu reiškia nuvertinti jų tiek individualumą, tiek saviraiškos laisvę ir vengti kritiškai analizuoti esmines šalies modernizacijos problemas švietimo, kultūros, politikos, socialinėje ir kt. srityse.

Egzistuoja daugybė argumentų, kuriais grindžiamas sprendimas emigruoti: tai ir gero vės siekis, ir saviraiškos paieškos, ir bėgimas nuo užgriuvusių rūpesčių, ir t. t. Nepaisant augančios šalies ekonomikos, reikia nepamiršti netolygaus jos paskirstymo¹⁵, todėl daliai visuomenės greičiausiai rūpės pragmatiški tikslai, o kitai daliai – saviraiškos iššūkiai, kurie globaliame pasaulyje neatsiejami nuo judėjimo¹⁶. Akivaizdu, kad išvykusiųjų požiūris į emigraciją bus skirtingas. Todėl pasiūlius respondentams pasirinkti jiems svarbius prioritetus, nulėmusius jų išvykimą, galima aiškiau suprasti, kokioms vertybėms (pavyzdžiui, saugumo ar saviraiškos) apklaustieji dažniau teikia pirmenybę. Pirmenybių nustatymas bei apskaičiavimas gali padėti kiekybiškai apibūdinti ir analizuoti įvairių socialinių grupių migracijos priežastis ir iš to plaukiančius požiūrio į Lietuvą (išvykus) skirtumus.

Migrantų portretai – „Išbandyti save“, „Užsidirbti“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupės

Išvykimo tikslai

Siekiant išsiaiškinti išvykimo tikslus, respondentams įvertinti buvo pateikta 13 skirtingų teiginių, įskaitant ir atvirą klausimą „Kita“, ir paprašyta išrinkti tris jiems svarbiausius tikslus. Dominuojantis tikslas buvo „užsidirbti“ – 56,7 %. Antras pagal populiarumą tikslas – „dėl šeimos (pas užsienyje gyvenančius šeimos narius, mylimą žmogų, išvykau į užsienį kartu su kitais šeimos nariais)“ – 25,9 %. Trečias ir ketvirtas tikslai pagal populiarumą arti vienas kito: „išbandyti save“ – 20,7 %, „pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ – 20,3 %. O penktasis – „pasisemti patirties“ – 14,3 %. Visas išvykimo tikslų sąrašas 1 lentelėje.

¹⁴ Šiame straipsnyje nėra gilinamasi į jau minėtą, viešajame diskurse dažną požiūrio opoziciją į migracijos fenomeną tarp likusiųjų ir išvykusiųjų, nes empirinio tyrimo objektas – išvykusiųjų (o ne likusiųjų) nuomonė ir patirtys.

¹⁵ „Skurdo rizikos rodikliai“, 2017 m., rugpjūtis, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=5273885>.

¹⁶ Giddens, Anthony, *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005, 72; Bauman, Zygmunt, *Globalizacija. Pasiekė žmogų*. Vilnius: Apostrofa, 2007, 9.

1 lentelė. Kokie buvo jūsų išvykimo tikslai? Pasirinkite 3 svarbiausius

Galimi atsakymai	N	%
Išbandyti save (3)	310	20,7 %
Užsidirbti (1)	850	56,7 %
Padėti šeimai (gyvenančiai Lietuvoje) (6)	202	13,5 %
Dėl šeimos (pas užsienyje gyvenančius šeimos narius, mylimą žmogų, išvykau į užsienį kartu su kitais šeimos nariais) (2)	388	25,9 %
Susirasti geresnę darbovietę (7)	196	13,1 %
Ieškoti geresnės valstybės (9)	181	12,1 %
Pasisemti patirties (5)	214	14,3 %
Daryti karjeros (10–11)	119	7,9 %
„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo (4)	305	20,3 %
Nes ten didesnės socialinės išmokos (13)	29	1,9 %
Nes Lietuvoje negalėjau savęs realizuoti (8)	186	12,4 %
Išvykau studijuoti (10–11)	119	7,9 %
Kita * (12)	76	5,1 %
Nenurodė	2	0,1 %
Iš viso	1 500	

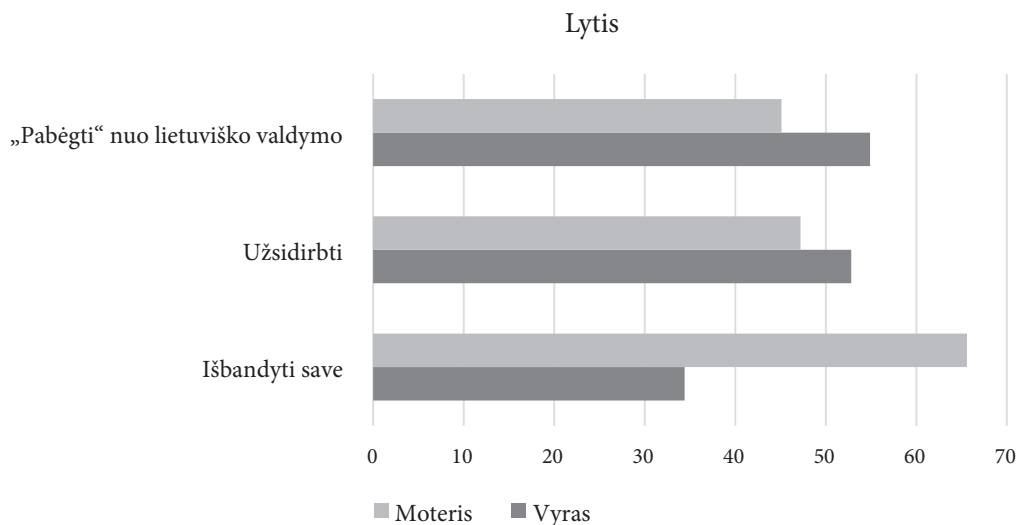
* Prie „kita“ buvo paminėta negalėjimas įsidarbinti, geresnio / oraus gyvenimo paieškos, diskriminacija, dideli mokesčiai, socialinė nelygybė, noras išmokyti kitą kalbą, skyrybos ir pan.

Atsižvelgiant į respondentų atsakymus buvo išskirti trys svarbiausi išvykimo tikslai, po to atrinkti tie respondentai, kurie savo pirmumą skyrė būtent jiems. Pirmu atveju tie respondentai, kurie kaip pagrindinį tikslą įvardijo „užsidirbti“ ir kurie sudarė didžiausią grupę (toliau šios grupės vadinamos pagal svarbiausią išvykimo tikslą). Antruoju atveju tie, kurie kaip pagrindinį tikslą pasirinko „išbandyti save“ ir kurie sudarė trečią pagal dydį grupę. Ši grupė pasirinkta dėl vertybiškai kitokių tikslų, darant prielaidą, jog veikiausiai jos racionalumas bus iš esmės kitoks. Trečiuoju atveju nuspręsta patikrinti viešajame diskurse itin populiarių „pabėgimo nuo prasto valdymo“ aspektą, kuris ir šiame tyrime išryškėjo kaip svarbus aspektas (ketvirtas pagal populiarumą). Siekiant geriau suprasti šiam tikslui prioritetą atidavusius žmones, nuspręsta panagrinėti jų pasirinkimą ir racionalizavimą.

Taip suformuotos trys grupės – „Užsidirbti“, „Išbandyti save“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“.

Sociodemografiniai skirtumai tarp grupių

Siekiant išsiaiškinti pagrindinius skirtumus ir panašumus tarp grupių, pirmiausia identifikuojamos pagrindinės kiekvienos grupės sociodemografinės charakteristikos. Žemiau pateikiame kiekvienos grupės pūvius pagal lyties, amžiaus, išsimokslinimo ir užimtumo aspektus.

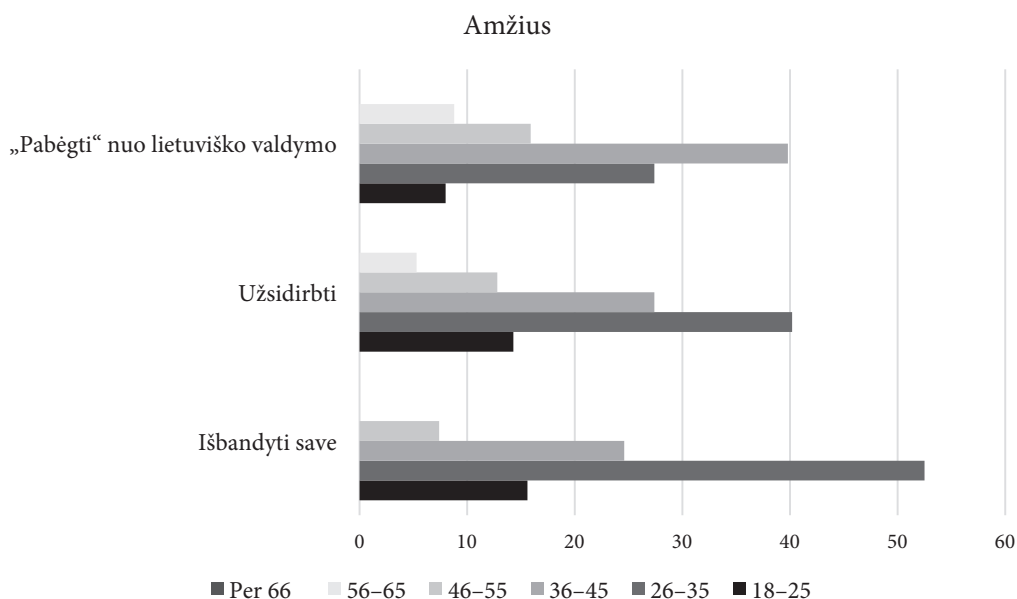
1 pav. Respondentų pasiskirstymas tarp grupių lyties aspektu

Bendras apklausos dalyvių pasiskirstymas šiuo požiūriu buvo beveik proporcingas, moterų šiek tiek daugiau, t. y. 52,6 % apklausos dalyvių sudarė moterys, o vyrai – 47,4 %. Tačiau pirmosios grupės „Išbandyti save“ atveju matome, jog moterų dominavimas yra daugiau nei akivaizdus (65,6 %) ir beveik dvigubai viršija šioje grupėje esančius vyrus (34,4 %). Antrosios grupės „Užsidirbti“ atveju matyti, jog čia didesnę dalį sudaro vyrai (53,8 %), o moterys – kur kas mažesnę (47,2 %). Trečiosios grupės „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ atveju vyrų dalis dar šiek tiek išauga (54,9 %), o moterų pamažėja (45,1 %), tačiau skirtumas nėra toks ryškus kaip pirmojoje grupėje. Matyti, kad visose trijose grupėse egzistuoja ryškūs skirtumai vertinant pagal bendrą apklausos vidurkį.

Naudojant neparametrinę Manno ir Whitney testą buvo tikrintos hipotezės, ar pasiskirstymas pagal lytį statistiškai skiriasi tarp grupių. Buvo gauta, kad tik tarp antrosios grupės („Užsidirbti“) ir trečiosios grupės („Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“) nėra statistiškai reikšmingo skirtumo ($p = 0,692$). O kitais dviem atvejais (pirmoji ir antroji, pirmoji ir trečioji) buvo stebimi statistiškai reikšmingi skirtumai (reikšmingumo lygmuo $p = 0,01$).

Antrasis aspektas – amžius. Apžvelgiant bendras apklausos tendencijas matyti, kad didžiausią grupę apklaustųjų (40,5 %) sudarė jauni 26–35 m. amžiaus žmonės. Antra pagal populiarumą (26,5 %) grupė – šiek tiek vyresnio 36–45 m. amžiaus žmonės. Toliau rikiuojasi (14,3 %) jauniausieji 18–25 m. ir brandaus (13,5 %) 46–55 m. amžiaus žmonės. Vyriausio amžiaus dalyvių grupėse buvo nedaug.

Vertinant respondentų pasiskirstymą šioje kategorijoje tarp grupių, vėlgi pastebimi skirtumai tiek tarp grupių, tiek nuo vidurkio. Pirmosios grupės atveju pastebimas ryškus jaunimo (dvi pirmosios amžiaus kategorijos) dominavimas (58,1%). Antrosios grupės atveju populiariausia kategorija išlieka 26–35 m. amžiaus dalyviai, tačiau čia daugiau vyresnio amžiaus žmonių (36–45 m. – 27,4 %). Galiausiai trečiosios grupės atveju matome iš esmės kitokias tendencijas. Čia populiariausia kategorija brandesnio amžiaus piliečiai (36–45 m. – 39,8 %), taip pat didžiausią dalį tarp grupių (24,7 %) sudaro 46–65 m. amžiaus respondentai.

2 pav. Respondentų pasiskirstymas tarp grupių amžiaus aspektu

Taikant nparametrinį Manno ir Whitney testą buvo įvertinta, ar amžiaus pasiskirstymas tarp grupių buvo statistiškai reikšmingas, ir nustatyta, kad visais nagrinėtais atvejais, kai reikšmingumo lygmuo $p = 0,01$, buvo stebimi statistiškai reikšmingi skirtumai tarp grupių, nagrinėjant jas poromis.

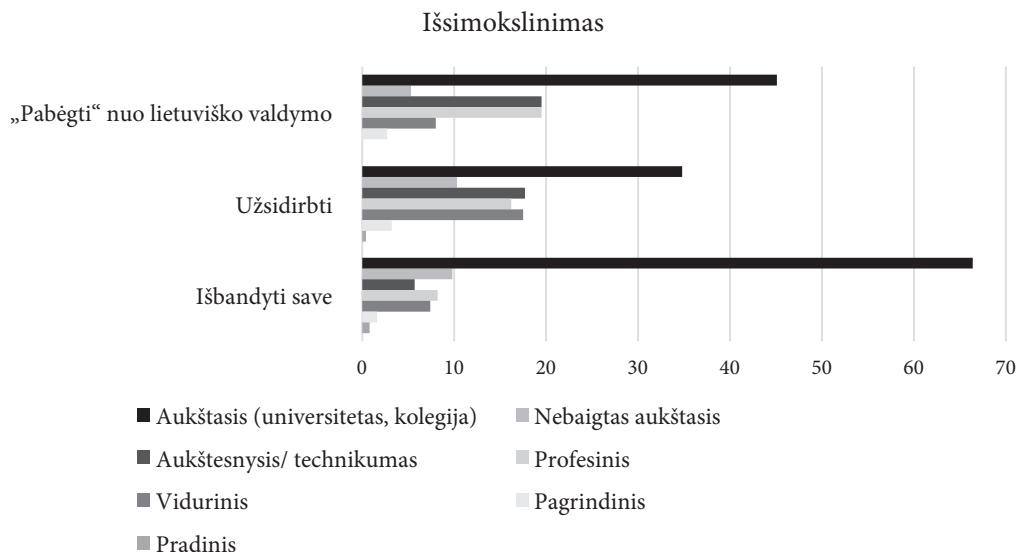
Trečiasis aspektas – išsimokslinimas. Apžvelgiant bendrąsias apklausos tendencijas matyti, kad didžiausią grupę pagal išvykusiųjų išsimokslinimo pasiskirstymą sudarė asmenys, įgiję aukštąjį išsilavinimą – 45,6 % ir profesinį – 14,5 % visų apklaustųjų. Išvykusieji, kurių išsilavinimas yra vidurinis, sudarė 14,1 %, o aukštesnio / technikumo išsilavinimo – 13,2 %.

Vertinant respondentų pasiskirstymą šioje kategorijoje, visose grupėse matyti ryškus aukštąjį išsilavinimą įgijusių respondentų dominavimas, bet pažymėtina, jog ši dalis kiekvienoje grupėje skiriasi. Jei pirmuoju atveju ji yra itin dominuojanti (66,4 %), nė vienai kitai kategorijai nepasiekiant dviženklio balo procentinės išraiškos. Tai antrosios grupės atveju dominuojanti grupė susitraukia beveik per pusę (iki 34,8 %), o kitos grupės, pavyzdžiui, įgijusios aukštesnįjį, vidurinį, profesinį išsilavinimą ir nebaigtą aukštąjį, išauga atitinkamai iki 17,7 %, 17,5 %, 16,2 %, 10,3 %. Galiausiai trečiosios grupės atveju kontrastai dar šiek tiek keičiasi, nors dominuojanti lieka aukštojo išsilavinimo grupė (45,1 %), bet ryškiau išsiskiria dvi kitos grupės – profesinio ir aukštesnio išsilavinimo respondentai (po 19,5 %).

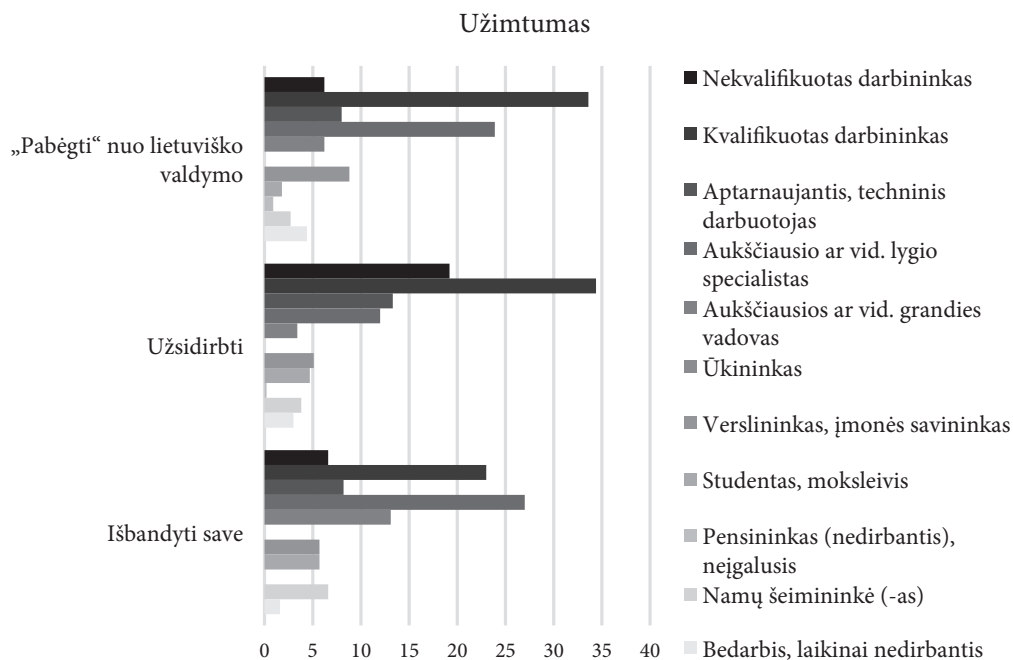
Vertinant išsimokslinimo pasiskirstymą tarp grupių buvo gauta, kad esant reikšmingumo lygmeniui $p = 0,01$ buvo stebimi statistiškai reikšmingi skirtumai tarp pirmosios ir antrosios bei pirmosios ir trečiosios grupių. O tarp antrosios ir trečiosios grupių statistiškai reikšmingas skirtumas buvo tuomet, kai reikšmingumo lygmuo – $p = 0,05$.

Ketvirtasis aspektas – užimtumas. Apžvelgiant bendrąsias apklausos tendencijas paminėtinos penkios ryškiausios grupės. Populiariausią sudaro kvalifikuoti darbininkai

(27,9 %), toliau rikiuojasi aukščiausio ar vid. lygio specialistai (17,9 %), aptarnaujantys techn. darbuotojai bei nekvalifikuoti darbininkai (surinko po lygiai 12,5 %) ir verslininkai, įmonės savininkai (7,3 %).

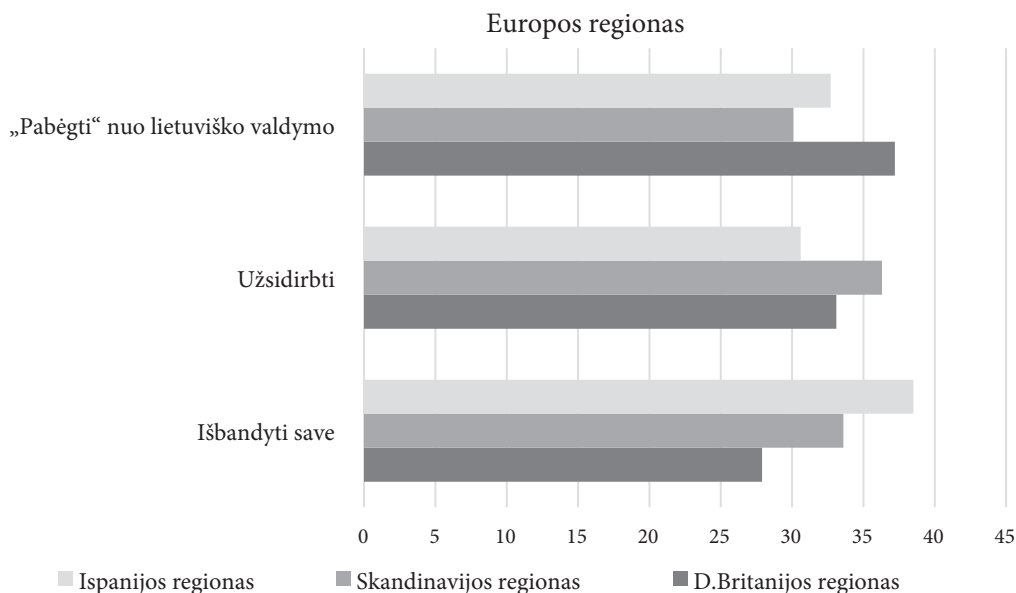
3 pav. Respondentų pasiskirstymas tarp grupių išsimokslinimo aspektu

4 pav. Respondentų pasiskirstymas tarp grupių užimtumo aspektu

Vertinant respondentų pasiskirstymą šioje kategorijoje, grupėse matyti egzistuojantys skirtumai. Pirmosios grupės bruožas, kad tai labiausiai šiuo požiūriu išsiskaidžiusi grupė. Dvi didžiausios užimtumo grupės – kvalifikuoti darbininkai (23 %) ir aukščiausio bei vid. lygio specialistai (13,1 %). Kitos kategorijos nėra tokios populiarios, tačiau, lyginant su kitomis grupėmis, jos yra šiek tiek gausesnės. Antrosios grupės atveju pastebima viena dominuojanti kategorija (kvalifikuoti darbininkai – 34,4 %) ir trys ryškiai išsiskiriančios – nekvalifikuoti darbininkai (19,2 %), aptarnaujantys techniniai darbuotojai (13,3 %) ir aukščiausio bei vid. lygio specialistai (12 %). Trečioje grupėje paminėtinos dviejų tų pačių, kaip ir pirmojoje, kategorijų dominavimas, tačiau skiriasi jų procentinė raiška – kvalifikuoti darbininkai sudaro didžiausią grupę (33,6 %), o kiek mažiau – aukščiausio ir vidutinio lygio specialistai (23,9 %). Dar paminėtina šios grupės ypatybė yra ta, kad joje gausiausia, palyginti su kitomis grupėmis, verslininkų dalis (8,8 %).

Vertinant statistiškai, ar respondentų pasiskirstymas pagal užsiėmimą skiriasi, pastebėta, kad nėra statistiškai reikšmingo skirtumo ($p = 0,138$) tarp pirmosios ir trečiosios grupių. Tačiau skirtumai tarp pirmosios ir antrosios bei antrosios ir trečiosios grupių buvo statistiškai reikšmingi, esant reikšmingumo lygmeniui $p = 0,01$.

5 pav. Respondentų pasiskirstymas tarp grupių pagal regioną

Paskutinė kategorija – tai grupių išsidėstymas pagal regionus. Iš 5 paveikslą matyti, jog ir čia egzistuoja tam tikri skirtumai. Pirmoji grupė „Išbandyti save“ dažniausiai rinkosi Ispanijos (38,5 %), o rečiausiai – Didžiosios Britanijos regioną (27,9 %). Antroji grupė „Užsidirbti“ dažniausiai rinkosi Skandinavijos regioną (36,3 %), o rečiausiai – Ispanijos (30,6 %). Galiausiai, trečioji grupė dažniausiai rinkosi Didžiosios Britanijos regioną (37,2 %), o rečiausiai Skandinavijos (30,1 %). Matyti, jog šie skirtumai reikšmingi tiek vertinant respondentų pasiskirstymą pagal bendrą vidurkį, tiek tarp grupių.

Vertinant respondentų pasiskirstymą tarp Europos regionų statistiškai buvo gauta, kad nėra jokio statistiškai reikšmingo skirtumo (kai $p = 0,05$) tarp grupių ir regiono pasirinkimo.

Apibendrinant esmines kiekvienos grupės sociodemografines charakteristikas, paminėti šie skirtumai tarp jų:

- „Išbandyti save“ grupę dažniau sudaro moterys, rečiau vyrai. Jie – jaunesni, įgiję aukštąjį išsilavinimą, kvalifikuoti darbininkai ir aukščiausio bei vid. lygio darbuotojai. Dažniausiai rinkosi Ispanijos, rečiau Skandinavijos, o rečiausiai – Didžiosios Britanijos regioną.
- „Užsidirbti“ grupę sudaro panašiai tiek vyrai, tiek moterys. Jie – jauni arba brandesni, įgiję aukštąjį išsilavinimą (mažiausia dalis tarp grupių), taip pat pradinio, vidurinio bei profesinio išsilavinimo kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai bei aptarnaujantis personalas. Dažniau rinkosi Skandinaviją, rečiau – Ispaniją.
- „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupėje šiek tiek daugiau vyrų nei moterų. Jie – brandesnio ir vyresnio amžiaus, bet yra ir jaunimo. Profesinį, aukštesnįjį ir aukštąjį išsilavinimą įgiję kvalifikuoti darbininkai, aukščiausio bei vid. lygio darbuotojai, taip pat ir verslininkai. Dažniau rinkosi Didžiąją Britaniją, rečiau Skandinaviją.

Pagrindinės naujienos, dominančios grupės, ir informacijos šaltiniai

Siekiant nustatyti skirtingų grupių racionalumo tipą, reikia išsiaiškinti jų santykį su gaudama informacija. Dėl to klausimyną papildė du klausimai. Remiantis atsakymais į pirmąjį, siekiama identifikuoti prioritetines naujienas, t. y. kurie įvykiai kiekvienai grupei svarbiausi, o pagal antrąjį – išsiaiškinti naujienų šaltinius, t. y. iš kurios šalies žiniasklaidos priemonių jie linkę gauti informaciją labiausiai.

2-oji lentelė atspindi keletą svarbių tendencijų. Pirma, matyti, kad visų trijų grupių atstovus labiausiai domina pasaulio įvykiai (atitinkamai 78,7 %, 60 %, 69 %), tačiau „Išbandyti save“ grupėje ši kategorija yra dominuojanti, o „Užsidirbti“ grupei – mažiausiai svarbi. Antra, *Lietuvos politinio gyvenimo įvykiai* užima antrą pagal svarbumą vietą. Pirmajai grupei ši kategorija vėlgi svarbiausia (54,1 %), „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupei mažiau (50,4 %), o „Užsidirbti“ – mažiausiai svarbi (46,4%). Trečia, ryškūs skirtumai matomi pirmos kategorijos – *Jūsų miestelio, rajono, miesto įvykiai* – atveju. „Išbandyti save“, palyginti su kitomis grupėmis, ji mažiausiai (27 %) svarbi, o kitose grupėse jos svarba auga. Tačiau svarbiausia ji – „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupei (39,8 %). Ketvirta, pastebėta skirtumų priklausomai nuo šalies, kurioje gyvena apklaustieji. „Užsidirbti“ grupėje ši dalis mažiausia (38,9 %), tačiau kitose dviejose grupėse ji svarbi panašiai (52,5 % ir 51,3 %). Penkta, specializuotų naujienų – ekonomikos, sporto, kriminalinių ir kultūros – svarba nėra vienoda tarp grupių. „Užsidirbti“ grupėje šio tipo naujienos yra svarbiausios (35 %), o „Išbandyti save“ – mažiausiai svarbios (28,7 %).

2 lentelė. Kokios naujienos jus domina labiausiai? Pasirinkite 3 svarbiausius

Galimi atsakymai	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Jūsų miestelio / rajono / miesto įvykiai, artimiausios bendruomenės įvykiai	27	36,1	39,8
Svarbiausi Lietuvos politinio gyvenimo įvykiai	54,1	46,4	50,4
Svarbiausi šalies, kurioje gyvenate politinio gyvenimo įvykiai	52,5	38,9	51,3
Pasaulio įvykiai (geopolitinis kontekstas, kitų šalių aktualijos)	78,7	60	69
Ekonomikos, sporto, kriminalinės, kultūros ir kt. naujienos	28,7	35	31,9
Pramoginės naujienos (mada, įžymių žmonių gyvenimo būdo naujienos)	18,9	19	15
Jokios naujienos nedomina	4,9	9,2	5,3

3 lentelė. Iš kurių informacijos šaltinių jūs sužinote naujienas gyvendami užsienyje? Pasirinkite 3 svarbiausius

Galimi atsakymai	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Iš lietuviškų žiniasklaidos priemonių (TV, radijas, interneto portalai, spauda)	72,1	81,8	72,6
Iš rusiškų žiniasklaidos priemonių (TV, radijas, interneto portalai, spauda)	4,9	9,6	19,5
Iš tos šalies, kur dabar gyvenu, žiniasklaidos priemonių (TV, radijas, interneto portalai, spauda)	77	57,9	64,6
Iš kitų Vakarų Europos šalių žiniasklaidos priemonių (TV, radijas, interneto portalai, spauda)	40,2	20,1	28,3
Iš kitų šalių žiniasklaidos priemonių (TV, radijas, interneto portalai, spauda)	33,6	23,7	31
Pasaulio įvykiai ir naujienos manęs nedomina	3,3	5,5	4,4

Siekiant tiksliau identifikuoti kiekvienos grupės informacijos šaltinius, buvo domimasi, iš kokios šalies žiniasklaidos priemonių jie dažniausiai gauna informaciją. Bendra ir akivaizdžiai visose grupėse dominuojanti tendencija – tai lietuviškų žiniasklaidos priemonių populiarumas (atitinkamai – 72,1 %, 81,8 % ir 72,6 %). Kita ryški tendencija – tai šalies, kurioje gyvena respondentai, žiniasklaidos priemonių populiarumas. Paminėtina, kad skirtumai tarp grupių yra ryškūs. Jei „Išbandyti save“ ši kategorija svarbiausia (77 %), tai „Užsidirbti“ ji – mažiausiai svarbi (57,9 %). Dar vienas ryškus skirtumas tarp grupių fiksuojamas rusiškų žiniasklaidos priemonių atveju. Pirmai grupei tai mažiausiai svarbu (4,9 %), antrai kiek svarbiau, bet nesiekia 10 %, o „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“

grupei šios kategorijos populiarumas išauga iki 19,5 %. Taip pat ryškūs skirtumai matomi Vakarų Europos šalių žiniasklaidos priemonių atveju, tai pirmai grupei svarbiausia kategorija (40,2 %).

Apibendrinant skirtumus tarp grupių pagal naujienų tipą bei informacijos šaltinius, paminėtina:

- „Išbandyti save“ grupė yra orientuota į pasaulio įvykius, nors taip pat domisi tiek svarbiausiais Lietuvos įvykiais, tiek šalies, kurioje gyvena. Mažiausiai šiai grupei (palyginti su kitomis) rūpi specializuotos naujienos ir gimtosios vietos (artimiausios bendruomenės) įvykiai. Dažniausiai informaciją gauna iš šalies, kurioje gyvena ir lietuviškų žiniasklaidos priemonių, taip pat domisi kitų Vakarų Europos šalių žiniasklaidos priemonių teikiama informacija.
- „Užsidirbti“ grupė mažiausiai orientuota (palyginti su kitomis) į pasaulio įvykius, nors ir ši dalis didelė. Svarbiausios šiai grupei yra specializuotos ir pramoginės naujienos. Lietuvos įvykiai, kaip ir šalies, kurioje gyvena, sudaro mažiausią dalį tarp grupių, tačiau labai domisi artimiausios bendruomenės įvykiais. Palyginti su kitomis grupėmis, dažniausiai informaciją gauna iš lietuviškų žiniasklaidos priemonių, rečiausiai – iš šalies, kurioje gyvena.
- „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupei svarbiausi pasaulio įvykiai, tačiau svarbūs ir šalies, kurioje gyvena, ir Lietuvos įvykiai. Paminėtina, kad šiai grupei (palyginti su kitomis) svarbiausi artimiausios aplinkos įvykiai. Dažniausiai informaciją gauna iš lietuviškų ir šalies, kurioje gyvena, žiniasklaidos priemonių, taip pat iš rusiškų žiniasklaidos priemonių (didžiausia dalis tarp grupių).

Vertybinės nuostatos

Išanalizavus pirmojo filtro kiekvienos grupės ypatumus, svarbu aptarti grupių vertybines nuostatas (antrąjį filtrą). Siekiant suprasti vertybinius grupių panašumus ir skirtumus, buvo nuspręsta patikrinti respondentų požiūrį dviem aspektais. Pirmą, tikrinamos pasitikėjimo ir polinkio bendradarbiauti, nepasitikėjimo ir individualizmo nuostatos.

4 lentelė iliustruoja kai kuriuos svarbius grupių skirtumus. „Išbandyti save“ grupė gerokai labiau (58,2 %) linkusi pasitikėti ir bendradarbiauti, o „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ kur kas labiau (45,1 %) nei kitoms grupėms būdingas nepasitikėjimas ir imtis darbo individualiai. „Užsidirbti“ grupė pasižymi tuo, kad, palyginti su kitomis grupėmis, ji yra mažiausiai apsisprendusi ir dažniausiai (26,5 %) rinkosi atsakymą „nė vienas iš jų [teiginių – D. G. ir R. K.]“. Šiuos skirtumus pagrindžia ir neparametrinis χ^2 kriterijus. Tikrinant statistinę hipotezę, ar nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp grupių nuomonių, buvo gauta, kad statistiškai reikšmingas skirtumas yra ($\chi^2 = 23,830$, $p = 0,000$).

Antra, tikrintas respondentų požiūris į visuomeninio gyvenimo turinį, siekiant nustatyti, kurie dalyviai labiau linkę prisiimti atsakomybę patys, o kurie tai linkę deleguoti valdžiai. Pirmoji grupė vėlgi labiausiai (42,6 %) iš visų linkusi pritarti antram teiginiui. Pažymėtina, kad beveik ketvirtadalis šios grupės narių šiuo požiūriu nebuvo apsisprendę. Antroji grupė yra labiausiai apsisprendusi ir labiausiai (60,7 %) pritarė pirmam teiginiui. Trečioji grupė taip pat labiau (44,2 %) linkusi pritarti pirmajam teiginiui, tačiau ši persvara

nėra tokia ryški kaip antrojoje grupėje. Pažymėtina, kad kiek daugiau nei ketvirtadalis šios grupės narių šiuo požiūriu nebuvo apsisprendę. Kaip ir pirmu atveju, tikrinant statistinę hipotezę, ar nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp grupių nuomonių, gauta, kad statistiškai reikšmingas skirtumas yra ($\chi^2 = 39,805$, $p = 0,000$).

4 lentelė. *Kuriam teiginiui labiau pritariate? Pasirinkite vieną atsakymą*

Galimi atsakymai	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Pasitikiu žmonėmis ir manau, kad bendradarbiaudami žmonės gali nuveikti daugiau	58,2	39,3	38,1
Nepasitikiu žmonėmis ir manau, kad, jei nori ką nors padaryti tinkamai, verčiau imtis to pačiam	20,5	34,2	45,1
Nė vienas iš jų	21,3	26,5	16,8
Valdžia turi užtikrinti visuomeninio gyvenimo kokybę	32	60,7	44,2
Mes, visuomenė, esame atsakingi už visuomeninio gyvenimo kokybę	42,6	23,1	29,2
Nė vienas iš jų	25,4	16,2	26,6

Apibendrinant kiekvienos grupės vertybines nuostatas paminėtini šie skirtumai:

- „Išbandyti save“ grupė yra linkusi pasitikėti ir bendradarbiauti su žmonėmis, mielai imasi atsakomybės už visuomeninio gyvenimo kokybę.
- „Užsidirbti“ grupė pasidalijusi pasitikėjimo / nepasitikėjimo ir bendradarbiavimo / nebendradarbiavimo klausimu į tris pogrupius, tik kiek daugiau persveria pasitikėjimas / bendradarbiavimas. Tačiau ši grupė nėra linkusi įsiliesti į visuomeninio gyvenimo organizavimą, o atsakomybę už tai priskirtų valdžiai.
- Galiausiai, grupė „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ labiau linkusi nepasitikėti žmonėmis ir pasižymi individualistinėmis nuostatomis. Ji taip pat nelinkusi prisiimti atsakomybės už visuomeninį gyvenimą, dažniau šią funkciją deleguoja valdžiai.

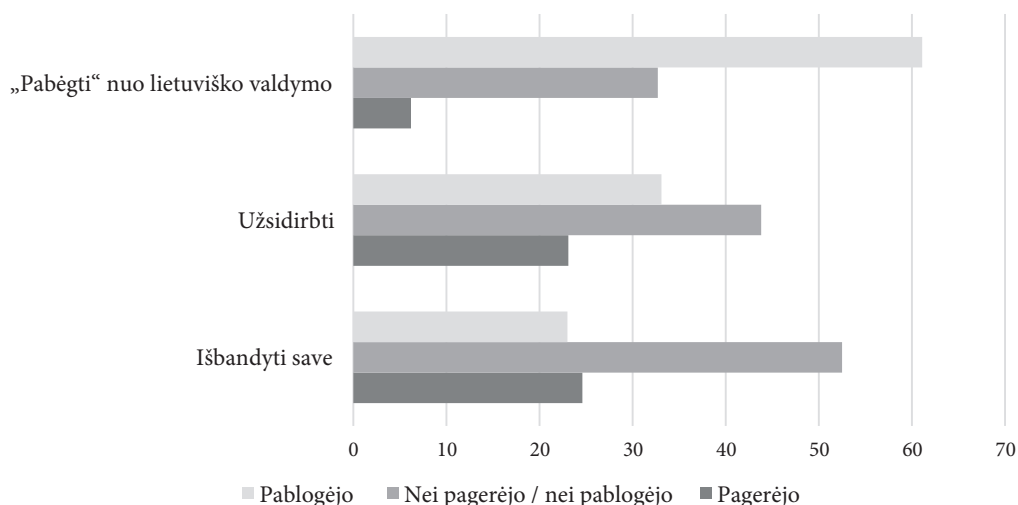
Požiūrio skirtumai

Išsiaiškinus respondentų sprendimo priėmimo filtrus ir jų prioritetų savitumus, verta per-eiti prie požiūrio skirtumų.

Siekiant išsiaiškinti, kaip respondentų sprendimas išvykti kitur paveikė jų požiūrį į Lietuvą, buvo užduotas apibendrinantis klausimas. Pirmoji grupė dažniausiai (52,5 %) atsakė, kad jų išvykimas požiūriu nepakeitė. Labai panašiai sakė, kad pagerėjo (24,6 %) ir pablogėjo (23 %). Antrojoje grupėje kiek kitokios tendencijos. Nors dažniausiai (43,8 %) pritarimo sulaukė tas pats nei pagerėjo, nei pablogėjo teiginys, tokio ryškaus dominavimo nėra, bet gerokai daugiau teigiančių, kad pablogėjo (33,1 %) nei pagerėjo (23,1 %). Trečiosios grupės atsakymai gerokai skiriasi: populiariausia nuomonė yra ta, jog požiūris

pablogėjo (61,1 %), o teigiančių, kad požiūris pagerėjo, tėra 6,2 %. Šiuos skirtumus pagrindžia ir statistinė hipotezė, kurią atlikus nustatytas nuomonių sutapimas. Naudojant neparametrinį χ^2 kriterijų buvo gauta, ar yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp grupių nuomonių pasiskirstymo ($\chi^2 = 46,042$, $p = 0,000$).

Kaip emigracija pakeitė požiūrį į Lietuvą?

6 pav. Požiūrio į Lietuvą kaita (pagal skirtingas grupes)

Paskutiniai klausimai buvo skirti požiūrio į kai kuriuos tautologinius teiginius ar posakius tyrimui, tikintis dar labiau išryškinti esminius skirtumus tarp grupių.

Visais aptartais klausimais, tikrinant statistinę hipotezę, ar nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp grupių nuomonių pasiskirstymo, buvo gauta, kad statistiškai reikšmingas skirtumas yra (80 kl.: $\chi^2 = 28,957$, $p = 0,000$; 81 kl.: $\chi^2 = 29,395$, $p = 0,000$; 86 kl.: $\chi^2 = 67,560$, $p = 0,000$; 87 kl.: $\chi^2 = 51,294$, $p = 0,000$; 92 kl.: $\chi^2 = 54,631$, $p = 0,000$). Taigi skirtumai tarp grupių yra reikšmingi.

Didžiausi skirtumai, vertinant išvykusiųjų nuomonę, nustatyti „Išbandyti save“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo grupėse. Nors „Užsidirbti“ taip pat skiriasi nuo paminėtų grupių, bet šie skirtumai ne tokie ryškūs.

Apibendrinant pažymėtina, kad „Išbandyti save“ grupė yra pozityviausia Lietuvos atžvilgiu. Ir priešingai, „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo grupė – kritiškiausia. Neretai šie skirtumai matuojami kartais. O grupė „Užsidirbti“ beveik visais klausimais tarsi užima tarpinę poziciją, t. y. ji nėra tokia optimistiška ir kritiškesnė už „Išbandyti save“, tačiau gerokai atlaidesnė nei „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo grupė.

5 lentelė. Kaip jūs manote, kiek šie teiginiai atskleidžia reiškinių esmę?

80. Gyvenant Lietuvoje galima jaustis saugiai, nes, esant reikalui, atsakingos tarnybos užtikrina efektyvią pagalbą	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Iš esmės sutinku	32,8	26,7	15
Iš esmės nesutinku	41	56,2	75,2
Neturiu nuomonės	26,2	17,1	9,7
81. Apskritai gyvenimas Lietuvoje blogėja, o ateities perspektyvos yra miglotos	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Iš esmės sutinku	56,6	72,7	86,7
Iš esmės nesutinku	27	15,8	4,4
Neturiu nuomonės	16,4	11,5	8,8
86. Ne kartą ėmiausi iniciatyvos, bet nebuvau išgirstas	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Iš esmės sutinku	18	40,6	66,4
Iš esmės nesutinku	44,3	22,4	14,2
Neturiu nuomonės	37,7	37	19,5
87. Lietuvoje nėra teisingumo. Teismuose laimėti „išrinktieji“	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Iš esmės sutinku	26,2	54,9	70,8
Iš esmės nesutinku	24,6	17,5	10,6
Neturiu nuomonės	49,2	27,6	18,6
92. Asmeniškai teko patirti nepagarbą iš valdžios atstovų ar valdininkų	Išbandyti save	Užsidirbti	„Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo
Iš esmės sutinku	35,2	38,9	75,2
Iš esmės nesutinku	33,6	29,9	10,6
Neturiu nuomonės	31,1	31,2	14,2

Anksčiau minėta, kad „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupę linkusi deleguoti atsakomybę už visuomeninio gyvenimo organizavimą valdžiai, tad nieko keista, jog ji labiausiai nepatenkinta ir labiausiai nusivylusi tiek atsakingomis tarnybomis bei valdininkų paslaugumu, tiek skeptiškiau vertina bendro pobūdžio tendencijas („gyvenimas blogėja“, „nėra teisingumo“). Įdomu, kad analizuojant šios grupės atsakymus beveik nėra skirtumų tarp bendro pobūdžio (pavyzdžiui, 80, 81, 87) ir asmeninės patirties klausimų (pavyzdžiui, 86, 92), visais atvejais atsakymai itin kritiški, labai mažas neapsisprendusiųjų skaičius grupėje.

„Išbandyti save“ grupę linkusi imtis iniciatyvos ir priimti atsakomybę, dėl to nepasitenkinimas tarnybomis ir valdžios atstovų paslaugumu ar, priešingai, nepagarba nėra toks nuviliantis. Paminėtina, kad grupė gan aiškiai išsidalija pagal atsakymus į bendro pobūdžio ir asmeninės patirties klausimus, itin ryški neapsisprendusiųjų dalis.

Išvados

Remiantis išvykimo tikslais identifikuotas apklaustųjų pasiskirstymas, kuris išsikristalizavo į tris skirtingas nuomonių grupes. Statistinė duomenų analizė atskleidė egzistuojančius reikšmingus skirtumus tiek socialdemografinių charakteristikų, tiek grupių požiūrių prasmėmis. Apibendrinti šias grupes ir joms būdingą racionalumą galime taip:

- „Išbandyti save“ grupė labiausiai pasižymi globalia pasaulėžiūra ir, regis, yra geriausiai integravusis gyvenamojoje šalyje, tačiau tuo pat metu neturi ryškaus priešiško Lietuvos. Tai aktyvių ir pasitikinčių kitais žmonių grupė, kuri nelinkusi nusišalinti nuo visuomeninio gyvenimo organizavimo ir mieliau imasi iniciatyvos patys, užuot delegavę ją valstybei. Jie teikia pirmenybę saviraiškai ir turi neblogas sąlygas šį tikslą realizuoti. Išvykus požiūris į Lietuvą nei pagerėjo, nei pablogėjo (52,5 %).
- „Užsidirbti“ grupė atspindi viešajame diskurse dažniausiai minimus „ekonominius migrantus“. Regis, jie siekia konkrečios gerovės be ryškių sentimentų Lietuvai ar valstybei, kurioje gyvena. Jie yra valstybinių paslaugų vartotojai, nori gauti, bet nenori pernelyg įsitraukti į kūrimą ir siekia būti palikti ramybėje. Pirmenybę jie teikia materialiniam saugumui, o savo galimybes tai pasiekti užsienyje vertina geriau. Išvykus požiūris į Lietuvą nei pagerėjo, nei pablogėjo (43,8 %).
- „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupė – gana netipinė. Viena vertus, ji pasižymi stipria opozicija Lietuvai, bet kartu išlaiko tvirtą ryšį. Kita vertus, ji neblogai integrovosi į šalį, kurioje gyvena. Pastebėta, jog prieš išvykstant tai aktyviausiai dalyvavusi pilietinėse veiklose grupė, tačiau labiausiai nepasitikinti kitais žmonėmis ir linkusi elgtis individualiai. Eventualiai ir labiausiai nusivylusi bei nereikalinga Lietuvoje besijaučianti grupė. Jų pirmenybė – išvykti iš Lietuvos, tad nieko keista, kad išvykus požiūris į Lietuvą dar labiau pablogėjo (61,1 %).

Visas grupes charakterizuoja jų priklausomybė nuo lietuviškos informacinės erdvės. Analizuojant grupių priklausomybę nuo informacijos šaltinių nustatyta, kad lietuviškos žiniasklaidos priemonės yra labai svarbios (itin „Užsidirbti“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupėms). Tik „Išbandyti save“ grupei svarbesnės yra šalies, kurioje gyvenama, žiniasklaidos priemonės. Rusiškos žiniasklaidos priemonės nevaizduoja didesnio vaidmens „Išbandyti save“ ir „Užsidirbti“ grupėms, tačiau yra šio toks veiksnys „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupei. Darytina prielaida, jog informacinis tiltas tarp išvykusiųjų ir lietuviškų žiniasklaidos priemonių palaiko kai kuriuos stereotipinius vaizdinius Lietuvos atžvilgiu.

Tyrimas leido užčiuopti konceptualią skirtį tarp grupių priklausomai nuo jų išvykimo tikslų. Remiantis Ronaldo Ingleharto ir kitų¹⁷ išplėtotą žmogaus plėtros teoriją matyti, kad daliai apklaustųjų (tuos, kuriuos įvardijome „Išbandyti save“ grupei) labiau būdingos saviraiškos arba postmaterialistinės, o didesnei daliai (t. y. tie, kuriuos pavadiname „Užsidirbti“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupėmis) labiau būdingos saugumo

¹⁷ Inglehart, Ronald, „Culture and Democracy“, *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, eds. L. E. Harrison and S. P. Huntington. New York: Basic Books, 2000; Inglehart, Ronald and Baker, Wayne, „Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values“, *American Sociological Review*, Feb., 65 (2000), 1; Inglehart, Ronald, „Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006“, *West European Politics* 31, 1–2 (2008), 130–146.

arba materialistinės vertybės. Jiems būdingas skeptiškesnis požiūris į Lietuvą, o ieškantys saviraiškos ne tokie skeptiški, nors ir kritiški.

Darytina prielaida, kad toks požiūris išplaukia iš išvykimo tikslų formulavimo, t. y. „Užsidirbti“ ir „Pabėgti“ nuo lietuviško valdymo“ grupės rinkosi išvykti, nes gyvendami Lietuvoje nesijautė saugūs (80 kl.: 56,2 % ir 75,2 %), mano, kad gyvenimas čia blogėja (81 kl.: 72,7 % ir 86,7 %), ėmėsi iniciatyvos, bet nebuvo išgirsti (86 kl.: 40,6 % ir 66,4 %), nemano, kad Lietuvoje egzistuoja teisingumas (87 kl.: 54,9 % ir 70,8 %) ir asmeniškai patyrė nepagarbą iš valdžios (92 kl.: 38,9 % ir 75,2 %). Kitaip tariant, jų siekiamo saugumo poreikio nepavyko realizuoti Lietuvoje, dėl to ir pasirinko išvykti.

O „Išbandyti save“ grupė nėra tokia skeptiška Lietuvos atžvilgiu greičiausiai dėl to, kad saviraiškos iššūkio jie netapatina išimtinai su nesėkmėmis Lietuvoje. Nemažai jų mano, kad gyvenant Lietuvoje galima jaustis saugiams (80 kl.: 32,8 %), nesutinka, kad gyvenimas čia blogėja (81 kl.: 27 %), nes ėmėsi iniciatyvos ir buvo išgirsti (86 kl.: 44,3 %). Kitaip tariant, saviraiškos siekio realizacija išvykstant gali būti nulemta ne Lietuvoje patirtų nesėkmių, o tikintis platesnių galimybių užsienyje.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Bauman, Zygmunt, *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- Elster, John, *Socialinių mokslų elementai*. Vilnius: Vaga, 2000.
- Giddens, Anthony, *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Inglehart, Ronald, „Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006“, *West European Politics*, 31, 1–2 (2008), 130–146.
- Inglehart, Ronald, Baker, Wayne, „Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values“, *American Sociological Review*, Feb., 65 (2000).
- Inglehart, Ronald, „Culture and Democracy“, *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, eds. L. E. Harrison and S. P. Huntington. New York: Basic Books, 2000.
- Kumpikaitė, Vilmantė ir Žičkutė, Ineta, „Emigracijai įtaką darančių veiksnių analizė“, *Economics and Management* 17, 2 (2012), 740–746.
- Kuzmickaitė, Daiva, „Teoriniai tarptautinės lietuvių migracijos diskursai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (2008), 24–32.
- Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2005.
- Lietuviškas identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, sud. V. Čiubrinskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės antropologijos centras, 2011.
- Martinaitis, Žilvinas ir Žvalionytė, Dovilė, „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtumėme žinoti?“, *Politologija* 3, 47 (2007), 113–134.
- Motieka, Egidijus, Adomėnas, Mantas ir Daniliauskas, Jonas, *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išeivijos atžvilgiu*. Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006.
- Norkus, Zenonas, „Racionalaus pasirinkimo teorija“, in *Sociologijos teorijos*, sud. V. Leonavičius, Z. Norkus ir A. Tereškinas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, 298–315.
- Norkus, Zenonas, „Racionali veikla Maxo Weberio sociologijoje ir racionalaus pasirinkimo teorijoje“, *Problemos* 57 (2000), 17–34.

Sipavičienė, Audra ir Gaidys, Vladas, *Požiūris į emigraciją ir emigrantus: Lietuvos gyventojų ir užsienio lietuvių bendruomenių atstovų požiūrio į emigraciją tyrimas*. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008.

Sipavičienė, Audra, *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006.

Užburtas ratas?: Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija, sud. E. Barcevičius ir D. Žvalionytė. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2012. Barcevičius, Egidijus et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009.

Dokumentai

„Rezoliucija dėl nuoseklios valstybės politikos emigracijos procesams valdyti“, LR Seimas, 2006.

„Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2007–2008 metų plano ataskaitos teikimo“, *Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijai* (Nr. 27.3-63 SD-3725), LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2009.

„Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos įgyvendinimo 2009 metais ataskaitos teikimo“, *Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos raštas Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko tarnybai* (Nr. 27.3-61 SD-2925), LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2010.

„Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos įgyvendinimo 2012–2014 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo projektas* (Nr. 11-2579-01), LR užsienio reikalų ministerija, 2011.

Dainius GENYS

Ričardas KRIKŠTOLAITIS

LOOKING FOR DIFFERENCES: CHANGES IN THE WAY MIGRANTS VIEW LITHUANIA AFTER THEY HAVE LEFT IT

Summary. Based on the choices of the respondents and perceiving them as individually important and rational decisions, this paper distinguishes several types of migrants. According to rational choice theory, the paths of individuals' decisions and behavior are linked with individual values, which allows for a clearer understanding of behavioral strategies revealed by the migrants themselves. Based on an analysis of the goals of those departing, three different groups were distinguished: "To earn money," "To try oneself out" and "To escape" from Lithuanian ruling circumstances. The data analysis has revealed significant statistical differences both in socio-demographic characteristics and value divisions. Although there are significant differences in attitude, the common characteristic for all groups is dependence on the Lithuanian media environment. The attitude differences among groups are related to the conceptual human development notion (i.e., the distinction between materialist vs. post-material values).

Keywords: types of migrants, rational choice, differences of opinion, Lithuania.

Diasporos istorija ir kultūra

Marija NAVICKAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

JAV lietuvių humoras XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje

Santrauka. Humorą – natūraliai žmogų lydinti gyvenimo dalis, besireiškianti įvairiomis formomis nuo įvairių ritualų iki anekdotų. Iš juokų užuominų galima užčiuopti visuomenės problemas, dominuojančius interesus. JAV lietuvių bendruomenėje humoro daugiausia randama periodinėje spaudoje.

XIX a. pabaigoje į JAV atvykę lietuviai ėmė gausiai leisti periodinius leidinius. Pirmuose laikraščiuose humoro apraiškų beveik nėra, tačiau 1886 m., pasirodžius *Vienybei lietuvininkų*, atsirado ir pirmoji nuolatinė humoro rubrika naujienų leidinyje. Po poros metų išėjo *Saulė*, kurioje juokų skelbta kur kas daugiau. Šių leidinių pavyzdžiu ir kituose savaitraščiuose atsirado humoro skiltys. Dar po kurio laiko pasirodė ir specializuotų satyrinių leidinių. Straipsnyje bandoma atskleisti priežastis, dėl kurių humoras atsirado periodikoje, taip pat siekiama apibūdinti vyravusias juokų rūšis, formas, temas, kitas ypatybes.

Raktažodžiai: JAV lietuviai, humoras, juokai spaudoje, specializuoti humoro leidiniai, XIX a. pabaiga, XX a. pradžia.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių emigracijos istorija nemažai tyrinėta. Mokslinėje literatūroje galima rasti daug informacijos apie pirmąsias JAV lietuvių bendruomenes, imigrantų gyvenimo sąlygas, kultūrinį gyvenimą. Taip pat istorikai domėjosi išeivijos periodine spauda. Amerikos lietuviai pasižymėjo aktyvia žurnalistine veikla. Nuo 1879 m., kai pasirodė pirmasis Mykolo Tvarausko laikraštis *Gazietą lietuviską*¹, lietuvių bendruomenė išleido ne vieną ir ne dvi dešimtis periodinių leidinių. Dalis jų trumpaamžiai, tačiau kai kurie ėjo ne vieną dešimtmetį. Ne tik laikraščių skaičius, bet ir jų reikšmė visuomeniniam išeivijos JAV gyvenimui lėmė tyrėjų domėjimąsi. Analizuota spauda kaip reiškinys,

¹ *Gazietą lietuviską* ėjo 1879–1880 m. Niujorke. Laikraštį leido Mykolas Tvarauskas, laikėsi prounijinės katalikiškos krypties. Leidinys neišliko.

susiformavęs tarp Amerikos lietuvių, šiek tiek nagrinėti atskiri leidiniai (*Vienybė lietuvininkų, Lietuva*) bei jų indėlis į visuomeninį, kultūrinį gyvenimą. Daugiau tyrinėti įvairūs bendruomeninio gyvenimo atspindžiai spaudoje (gilinantis į XIX a. pabaigos išeivijos istoriją, periodika yra pagrindinis šaltinis). Tačiau Amerikos lietuvių humoras periodinėje spaudoje iki šiol tyrėjų dėmesio nesulaukė. Visuose reikšmingesniuose laikraščiuose būta atskirų humoro skilčių. Vėliau greta naujienų leidinių pasirodė ir specializuoti satyriniai spaudiniai, tačiau nei juokų skiltys, nei satyriniai žurnalai nėra tyrinėti. Pastebėta, jog apskritai lietuvių satyros ir humoro leidiniai (tiek leisti Lietuvoje, tiek už jos ribų) mažai tirti. Paminėtinas sovietmečiu leistas satyrinis žurnalas *Šluota*², kuriame spausdinti juokai sulaukė istorikų dėmesio, ir Rasos Žukienės publikacija apie dipukų humorą, tiksliau, karikatūras³.

Šio straipsnio tikslas – XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios JAV lietuvių humoro analizė, jo formos, ypatybės bei vaidmuo lietuvių diasporos JAV gyvenime. Taip pat vertinant juokus, skelbtus JAV lietuvių naujienų ir specializuotuose satyriniuose leidiniuose, atsižvelgti į jų atsiradimo aplinkybes, pagrindines juokų rūšis ir savybes.

Tyrinėjant JAV lietuvių senosios, vadinamosios grynorių, kartos humorą, iškilo šaltinių problema, tad svarbiausi – publikuoti šaltiniai, t. y. periodinė spauda: naujienų periodiniai ir specializuoti humoro leidiniai, taip pat specializuoti žurnalai, turėję nuolatinę juokų skiltį. Detaliau analizuoti leidiniai: *Vienybė lietuvininkų*⁴, *Saulė*⁵, *Lietuva*⁶, *Keleivis*⁷, *Draugas*⁸, *Dilgėlės*⁹, *Dagis*¹⁰, *Tarka*¹¹, *Šakės / Kardas*¹², *Žvirblis*¹³, *Vanagas*¹⁴, *Burtininkas*¹⁵.

Siekiant nustatyti humoro ypatybes remtasi ir istoriografija, nors JAV lietuvių humoras XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje iki šiol nėra plačiau tirtas. Dėl to naudotasi

² *Šluota* – humoro žurnalas leistas 1934–1936 m. bei 1940–1941 m. Kaune. Nuo 1956–2004 m. (su pertraukomis) – Vilniuje. Redaktoriai: Stepas Žukas, Juozas Bulota, Adolfas Strakšys ir kt.

³ Žukienė, Rasa, „O vis dėlto juokėmės: gyvenimas pagal DP spaudos karikatūras“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (18) (2014), 45–62

⁴ *Vienybė lietuvininkų* – Amerikos lietuvių, visuomenės, literatūros ir politikos savaitinis leidinys, leistas 1885–1920 m.

⁵ *Saulė* – 1888–1959 m. Mahanio Sityje (Mahanoy City) ėjęs leidinys. Iš pradžių leistas ir redaguotas D. T. Bačkausko, kai jis mirė 1909 m. redagavimą perėmė sūnūs Pranas ir Viktoras Bačkauskai.

⁶ *Lietuva* – JAV lietuvių laikraštis, leistas 1892–1920 m. Čikagoje. Redaktoriai: Jonas Grinius, Pranas Zacharevičius, Antanas Olšauskas, A. Jocys, Juozas Adomaitis-Šernas, Bronius Kazys Balutis, Pijus Norkus, J. Gedeminas.

⁷ *Keleivis* – JAV lietuvių 1905–1979 m. Bostone leistas socialistinės minties savaitraštis.

⁸ *Draugas* – lietuvių išeivijos savaitinis laikraštis, leidžiamas nuo 1909 m. Redaktoriai: 1909–1913 m. – A. Kaupas, 1914–1915 m. – F. Kemėšis.

⁹ 1906–1916 m. leistas mėnesinis politikos, visuomenės ir humoro bei satyros leidinys *Dilgėlės*. Redagavo Juozas Baltrušaitis-Mėmelė, karikatūromis iliustravo J. Stirbis.

¹⁰ *Dagis* – 1909–1910 m. leistas satyros bei juokų žurnalas. Redagavo Vincas Jokubynas, J. Šlekys, Petras Tumasonis.

¹¹ *Tarka* – JAV lietuvių mėnesinis satyros leidinys, leistas 1911–1918 m. Redagavo Pijus Bukšnaitis.

¹² *Šakė* – JAV lietuvių leidinys, pradėtas leisti 1913 m., 1916 m. pervardyta į *Kardą*, kuris ėjo iki 1923 m. Po trejų metų leidinys vėl atgaivintas *Šakės* vardu ir ėjo iki 1928 m. Redagavo Kazys Baronas, Steponas Bakanauskas, Fortūnatas Bagočius, Antanas Karalius, Antanas Montvydas, Kostas Augustas bei Steponas Strazdas.

¹³ *Žvirblis* – JAV lietuvių satyros ir juokų mėnesinis leidinys, ėjęs 1915–1917 m. Redagavo Antanas Pranas Kneižys.

¹⁴ *Vanagas* – juokų ir satyros pusmėnesinis laikraštis. Redagavo S. Valentas, A. Janušas, F. Vitkus.

¹⁵ *Burtininkas* – laisvos minties bei humoro leidinys, ėjęs 1925–1926 m.

informacinio pobūdžio darbais: *Lietuvių enciklopedija*¹⁶, leista Bostone, Franko (Prano) Lavinsko leidiniu¹⁷, skirtu Amerikos lietuvių laikraščiams, Vaclovo Biržiškos darbu¹⁸, *Žurnalistikos enciklopedija*¹⁹, taip pat darbais apie lietuvių diasporą – Stasiaus Michelsono išeivijos istorija²⁰, Antano Kučo redaguota *Amerikos lietuvių istorija*²¹ ir kt. Be to, remtasi humorą kaip reiškinį analizuojančiais veikalais. Kaip itin vertinga šiam tyrimui išskirtina knyga *A Cultural History of Humour*²², taip pat Ingos Vidugirytės-Pakerienės veikalas²³ ir Modesto Grigaliūno straipsnis²⁴.

Humoras JAV lietuvių naujienų laikraščiuose – atsiradimo aplinkybės bei pagrindinės savybės

XIX–XX a. sandūroje išeivių periodikoje juokas ir humoras atliko svarbų vaidmenį JAV lietuvių visuomenėje. Teatro scenoje statytos komedijos ir komiški spektakliai, kurie tarp išeivių iš Lietuvos buvo itin populiari, taip pat spausdintos komedijos bei trumpi literatūriniai kūrinėliai, tokie kaip *Girtuoklių gadzinkos, dainos pasakos ir juokai*²⁵, *Melagių dėdė*²⁶, ar socialistų *Keleivio* spaustuvės išleista *Biblija satyra*²⁷. Įdomu, kad humoras persikėlė net į mažiau įprastas medijas – garso įrašus. Spauldoje pranešta, kad galima įsigyti *Columbia Records* įrašų, kuriuose skambėjo Juozo Pleniūno bei Pijušo Lušnakojo komiški dialogai²⁸. Tačiau populiariausias humoro kanalas, lengviausiai ir greičiausiai pasiekiantis mases, buvo periodinė spauda. Humorą pradėtas spausdinti įprastuose naujienų laikraščiuose, kur greta žinių iš Lietuvos, JAV, lietuvių bendruomenių gyvenimo ir pan. taip pat publikuoti ir juokai, t. y. anekdotai, fejtonai, karikatūros, komiksai ar ištisi juokų skyreliai.

Pirmas JAV lietuvių laikraštis išėjo 1879 m., tačiau apie humorą periodinėje spaudoje galima kalbėti tik nuo XIX a. 9 dešimtmečio antros pusės. Pirmojo M. Tvarausko laikraščio *Gazietą lietuviską* nė vienas egzempliorius neišliko, tad nežinia, ar jame buvo humoro. 1884 m. Jonas Šliūpas kartu su M. Tvarausku išleido *Uniją*, o dar po metų J. Šliūpas parengė *Lietuviskąją balsą*, tačiau šiuose leidiniuose juokų skyreliui vietos neatsirado, nors beletristikos ir būta. Todėl humoro pradžia periodiniuose leidiniuose sietina su *Vienybė lietuvininkų*.

¹⁶ *Lietuvių enciklopedija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1987.

¹⁷ Lavinski, Frank, *Amerikos lietuvių laikraščiai 1879–1955*. New York, 1956.

¹⁸ Biržiška, Vaclovas, *Amerikos lietuvių spauda 1874–1910*. JAV: Lituistikos instituto leidykla, 1994.

¹⁹ *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius: Pradai, 1997.

²⁰ Michelsonas, Stasys, *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, Massachusetts: Keleivis, 1961.

²¹ *Amerikos lietuvių istorija*, red. dr. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.

²² *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*, ed. J. Bremmer, H. Roodenburg. Cambridge: Polity Press, 1997.

²³ Vidugirytė, Inga, *Juoko kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

²⁴ Grigaliūnas, Modestas, „Negalėtumėte pasakyti, kokia maždaug mūsų vėliava? Satyriniai laisvės vaizdiniai 1989 m. Šluotos žurnale kaip atgimstančios tautos autoironija“. *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 16 (2013), 148–164.

²⁵ Kas tas, *Girtuoklių gadzinkos, dainos, pasakos ir juokai*. Chicago: Spauda „Lietuvos“, 1911.

²⁶ Vanagelis, Ksaveras, *Melagių dėdė (iš dzuku gyvenimo)*. Shenandoah: Zvaigzdes spaustuve, 1907.

²⁷ *Biblija satyroje: su 379 paveikslėliais*. Chicago, Ill., 1915.

²⁸ „Columbia Lietuviški rekordai“, *Keleivis* 41 (1920), 5.

Galimi keli aspektai, paskatinę laikraščių redaktorius šalia įprastų naujienų bei publicistinių straipsnių dėti ir juokų skiltį. Pirmiausia to meto atvykėliai, vadinamoji grynorių banga, buvo neišsilavinę, dažniausiai mažaraščiai ar netgi neraštingi valstiečiai. Remiantis Karolio Račkausko pateiktais duomenimis, 1907–1914 m. iš 100 lietuvių emigrantų vyrų – 42 visiškai analfabetai. Analogiškai moterų atveju – iš 100 lietuvių emigrantų – 59 neraštingos²⁹. Dar daugiau menkai raštingų asmenų buvo tarp atvykėlių, kurie į JAV emigravo spaudos draudimo metais. Iš pateiktų statistikos skaičių matyti, kad lietuvių išeivijoje išsilavinimo lygis buvo menkas, tad, norint pritraukti skaitytojus ir juos išlaikyti, periodiniai leidiniai turėjo prisitaikyti prie tikslinės grupės, t. y. minimaliai raštingų kasyklų ar fabriukų darbininkų poreikių. Neįpareigojantis ir lengvai suprantamas turinys priimtinesnis nei sudėtingi, didaktiniai ar mokslinio pobūdžio tekstai. Tai gerai atskleidė *Lietuwiszkojo balso* atvejį. Per pirmus metus J. Šliūpai pavyko surinkti iki 500 prenumeratorių, bet dėl sudėtingo stiliaus ir kalbos ateinančiais metais prenumeratorių skaičius sumažėjo penkis kartus³⁰, – tai ir nulėmė, kad po kelerių metų laikraštis apskritai nustojo ejęs. Situaciją nušviečia taiklus Stasiaus Michelsono pastebėjimas: „Tamsiems žmoneliams geriau patikdavo „paklodė“ ir „pasakų jovalas“, negu rimtesnio turinio ir mažesnio formato „L. Balsas“, kurio ir kalba jiems buvo persunki.“³¹ Citata atskleidžia, kad to meto skaitytojui norėjosi daugiau lengvai suprantamo, paprasto ir pramoginio turinio, kurio dalimi ir tapo juokai.

Istoriografijoje pastebima, jog pirmųjų didesnių laikraščių,ėjusių ne vieną dešimtį metų, sklaidai visuomenėje nemažą įtaką darė būtent humoras. Juozas Jakštas, nors ir su gan stipriai jaučiamomis neigiamomis vibracijomis, aprašė *Vienybės lietuvininkų* kelią į skaitytojų pašto dėžutes: „V. L. redaktorius, gabus satirikas <...> paplavinėmis, nešvankiomis satiromis pagarsino savo savaitraštį mūsų bemokslių, sensacijų mėgėjų skaitytojų tarpe.“³² Jo teigimu, būtent tuometinio redaktoriaus Domininko Tomo Bačkausko įdėta juokų skiltis *Taradaika* gerokai prisidėjo prie laikraščio išpopuliarėjimo tarp darbininkų.

Juokų reikšmė pažymėtina ir kalbant apie *Saulės* populiarumą. 1888 m. D. T. Bačkauskas pasitraukė iš *Vienybės lietuvininkų* ir pradėjo leisti savaitraštį *Saulė*, kuris dar labiau išpopuliarėjo, kai buvo įdėtas *Taradaikos* skyrius iš *Vienybės lietuvininkų*³³. Dėl *Taradaikos* ir kitų juokų *Saulė* ilgus metus buvo vienas skaitomiausių, populiariausių ir daugiausia uždirbusių laikraščių³⁴. 1908 m. spaudinį prenumeravo 8 000 asmenų³⁵. Šis leidinys buvo vienintelis (visi kiti – savaitraščiai), kuris nuo 1896 m.ėjo du kartus per savaitę³⁶. Be to, tai dažniausiai leistas laikraštis iki 1916 m. balandžio mėnesio, kai *Draugas* iš savaitraščio tapo dienraščiu.

²⁹ Račkauskas, V. K., *Amerika, arba Rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York, N. Y.: Tėvynė, 1915, 127.

³⁰ *Amerikos lietuvių istorija*, 103.

³¹ Straipsnyje citatų kalba palikta autentiška, netaisyta nei rašyba ar skrybyba, nei leksika. Michelsonas, *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*, 123.

³² Jakštas, Juozas, *Dr. Jonas Šliūpas: jo raštai ir tautinė veikla*, 1979, fotograf. leid. Šiauliai: Saulės Delta, 1996, 95.

³³ *Amerikos lietuvių istorija*, 107.

³⁴ Milukas, *Amerikos lietuviai XIX šimtetyje (1868–1900)*, 117.

³⁵ „Saulė“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 26, red. P. Čepėnas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, 539.

³⁶ „Bačkauskas“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 2, red. V. Biržiška. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, 32.

Pirmųjų didžiųjų laikraščių *Vienybės lietuvninkų* bei *Saulės* pavyzdžiai atskleidžia, kad menkas lietuvių atvykėlių išsilavinimas ir redaktorių noras atliepti skaitančiųjų poreikius paskatino humoro, kaip vienos iš pramoginio turinio formų, atsiradimą. Galima daryti prielaidą, jog sekdam iš šių laikraščių pavyzdžių ir vėlesni naujienų leidiniai dėjo įvairaus pobūdžio juokus.

Analizuojant XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios periodinius leidinius ryškėja dar vienas motyvas, kuris siejasi su juoko kultūros tyrinėtojos I. Vidugirytės-Pakerienės išskirtomis juoko teorijomis, viena jų – *iškrovos* (arba kitaip – *atsipalaidavimo*). Juokas palaiko ryšį su vidine įtampa, kitaip sakant, juokas yra kūno reakcija į tam tikrus nervinius bei psichologinius procesus, taip atsipalaiduojama, t. y. atsikratoma nervinės energijos³⁷.

Dauguma lietuvių į JAV vyko viliojami didelio uždarbio ir neregėtų galimybių, tačiau naujame krašte realybė neatitiko lūkesčių. Nekvalifikuotiems darbininkams buvo sunku rasti darbą, o jį gavus teko tenkintis mažu užmokesčiu bei darbdavių išnaudojimu. Alfonso Eidinto žodžiais: „Išėivijos laukė sunki kova dėl būvio ir duonos“³⁸. Iš tiesų atvykėlių gyvenimo sąlygos dažnai buvo sunkesnės nei Lietuvoje. Išėiviams reikėjo adaptuotis prie naujos aplinkos, kalbos ir kitos kultūros. Tad JAV lietuviai į humorą žvelgė kaip į vieną iš nervinės iškrovos bei atsipalaidavimo būdų. Kviesta pasijuokti tiek iš savęs, tiek iš kitų, taip siekiant bent moraliai palengvinti sunkias gyvenimo sąlygas. Periodiniuose leidiniuose skatinta juoktis ir akcentuota teigiama juoko įtaka žmonių sveikatai. *Keleivis* reklamuoamas Bibliją satyroje rašė: „Žmogus skaitydamas šią Bibliją ir tēmydamas į paveikslėlius <...> užmirš visus savo vargus <...>“³⁹. Panašiai rašyta ir reklamoje, skelbiančioje, kad norint ilgai ir laimingai gyventi reikia palaikyti teigiamas emocijas, nes nuo jų priklauso asmens sveikata. Teigta, jog juokai padės išlikti sveikam ir išblaškys dienos rūpesčius⁴⁰. Kad humoras reikalingas ir kokia teigiama jo reikšmė žmogaus sveikatai, skelbė *Saulės* redakcija, kuri vietoj įprastos juokų skilties antraštės 1922 metų 95 numeryje kvietė skaityti juokus ir juoktis, nes tik tas, kas juokiasi – tas sveikas⁴¹.

Galima išskirti dar vieną praktišką motyvą – iš periodinės spaudos matyti, jog redaktoriai laikraštyje likusią tuščią (nepanaudotą) vietą „užkamšydavo“ trumpais anekdotais, o atsiradus daugiau vietos ir nedideliais juokų skyreliais. Tai lėmė, kad šalia specialios suplanuotos humoristinės skilties tame pačiame numeryje atsirasdavo ir pavienių anekdotų. Dėl to anekdotai galėjo netikėtai „išdygti“ bet kur laikraštyje – nuo pirmo puslapio⁴² iki paskutinio, kur humoras „paslėptas“ tarp reklamų⁴³. Matyt, tai buvo priimtinausias būdas užpildyti nepanaudotą plotą, nes priklausomai nuo jo dydžio galima rinktis ilgesnį ar trumpesnį anekdotą, o kartais net kelis. Patogu ir leidėjams, ir skaitytojams, kurie mėgo pramoginį turinį.

³⁷ Vidugirytė, *Juoko kultūra*, 75–77.

³⁸ Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, 35.

³⁹ „Nauja Lietuviška Biblija Satyroje“, *Vienybė lietuvninkų* 20 (1920), 6.

⁴⁰ „Columbia Lietuviški rekordai“, *Keleivis* 41 (1920), 5.

⁴¹ „Skaityk ir juokis, nes kas juokesi tas sveikas“, *Saulė* 95 (1922), 4.

⁴² „Dvi prietelkos“, „Musu vaikai“, *Saulė* 76 (1921), 1; „Nesupratimas“, *Saulė* 31 (1923), 1.

⁴³ „Gydytojas...“, *Vienybė lietuvninkų* 30 (1898), 364; „Juokai“, *Vienybė lietuvninkų* 37 (1898), 448; „Gera roda“, *Draugas* 1 (1910), 8; „Juokai“, *Žvaigždė* 30 (1912), 13; „Juokeliai“, *Lietuva* 31 (1916), 8.

Lietuvių išeivijos naujienų leidiniuose skelbtas humoras buvo skirtingas. Populiariausia rūšis – anekdotai. Jų būta ir pavienių, ir *Juokų* skiltyse, kurios dažniausiai sudarytos iš ilgesnio ar trumpesnio siužeto praktinių anekdotų. Kita populiari rūšis buvo feljetonas, t. y. nedidelės apimties satyriniai – politinės, socialinės ar moralinės tematikos – kūrinių. Jie palengva išpopuliarėjo ir nuo 2 dešimtmečio itin dažni periodinėje spaudoje.

Populiarūs buvo ir humoristiniai dialogai. Tiesa, iš naujienų laikraščių tokias skiltis turėjo tik *Keleivis* (*Pasikalbėjimas Maikio su Tėvu*) ir *Draugas* (*Raulo su Kaziu Pašnekos*), bet jos itin patiko skaitytojams ir netrukus tapo nuolatinėmis rubrikomis, netgi šių laikraščių tapatybės ženklų, ypač *Keleivio* atveju. Remigijus Misiūnas pasakoja apie laikraščio agentą, kuris prisiminė, jog kartą pasiūlė moteriai *Keleivį* ir vos negavo su šluota, bet kiek vėliau ši paklausė, ar jis neturi laikraščio su humoristiniais Maikio ir tėvo pasikalbėjimais⁴⁴, kurie iš tikrųjų buvo spausdinami tame pačiame *Keleivyje*.

Be minėtų juokų rūšių, naujienų laikraščiai spausdino ir eiliuotus komiškus kūrinius. Šios humoro formos pavyzdys būtų *Taradaika* – daug publikos dėmesio sulaukusi, žinomiausia *Saulės* rubrika. Kaip ir Maikio su tėvu pašnekesiai, taip ir *Taradaika* tapo neatsiejama laikraščio dalimi, kuri išskyrė jį iš kitų. Dėl šios rubrikos *Saulė* dažnai vadinta tiesiog *Taradaika*, o nurodant į leidėją, dar pridėdavo žodelį *dėdė* arba *dėdulė*⁴⁵. Pastebėta, kad tai dažnai neigiamą konotaciją turintis kreipimasis siekiant sumenkinti laikraštį, skelbtą informaciją ar D. T. Bačkauską.

Prie eiliuotų kūrinių kategorijos dar galima priskirti ir komiškus eilėraščius bei daineles. Tiesa, jų nėra daug, tačiau kartkartėmis koks nors poetas pralinksmindavo leidinių prenumeratorių šmaikščia eilute.

Be to, retkarčiais laikraščiai perspausdindavo komedijas bei satyrines apysakas. Šie tekstai publikuoti nuolatinėse skiltyse, kur būdavo dedami įvairūs didesnės apimties literatūriniai kūriniai. Tokios skiltys atsirado maždaug 1890 m., kai redaktoriai skyrė po kelis puslapius numeryje didesnės apimties publikacijoms. Vėliau šie kūriniai pasirodydavo ir atskirais vienetais⁴⁶. Pažymėtina, jog beveik visada komedijos bei satyriniai kūriniai, paskelbti periodikoje, po kiek laiko išeidavo atskirais leidiniais (dažnai tų pačių laikraščių leidyklose). Pavyzdžiui, *Vienybėje lietuvininkų* publikuota Stanislovo Dobžanskio (Stanisław Dobrzański) komedija *Aukso verszis*⁴⁷, kurią 1893 m. atskirai išleido Juozo Paukščio (*Vienybės lietuvininkų* leidėjas) leidykla (XX a. 2-ame dešimtmetyje Čikagos lietuviai kviesiti ir į spektaklį, pastatytą pagal šią komediją), arba *Žvaigždė* išspausdino komediją *Pirmutinis balius*⁴⁸, kurią po metų (1902 m.) išleido to paties laikraščio spaustuvė.

Kad iškiltų bendras humoro vaizdas naujienų savaitraščiuose, reikia paminėti ir juokingas istorijas, pasakas, juokingas patarles ar mįsles, kurios taip pat dažnai užpildydavo nepanaudotą vietą. Be to, reikia nepamiršti, kad naujienų laikraščiuose buvo ne tik

⁴⁴ Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelės: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.*, 29.

⁴⁵ „Dedia, Nesikybi!“ *Lietuva* 12 (1894), 1; „Del Dedes Taradaikos“, *Lietuva* 30 (1894), 30; „Plymouth, Pa., 4 Grūdžio“, *Vienybė lietuvininkų* 49 (1894), 583. Milukas, *Amerikos lietuviai XIX šimtmečio (1868–1900)*, 274.

⁴⁶ Biržiška, *Amerikos lietuvių spauda 1874–1910*, 24.

⁴⁷ St. Dobrzański, „Aukso verszis“, *Vienybė lietuvininkų* 47–50 (1892), 566–604.

⁴⁸ Przybylski, „Pirmutinis balius“, *Žvaigždė* 16–21 (1902), 251–331.

rašytinės formos juokų, bet ir vizualinio humoro atmainų: šmaikščių iliustracijų, minikomiksų ir, žinoma, karikatūrų. Pažymėtina, kad rašytinis humoras spaudiniuose vyravo.

Juokai spaudoje ne tik panašios formos, bet ir panašių temų. Tai ne tik atskleidžia dominavusias naujienų laikraščių temas, bet ir padeda atsakyti į klausimą, iš ko mėgo juoktis Amerikos lietuviai.

Analizuojant spaudą, atsiskleidžia bendros humoro tendencijos, kurios pamažu keitėsi. Ankstyvasis humoras gan nešališkas, beasmenis ir nepiktybiškas, kvietęs kartu pasijuokti iš žmogiškųjų ydų, bet vengęs pašiepti kurią nors žmonių grupę. Šiuo laikotarpiu išjuokiamas moralės bei vertybių menkėjimas visuomenėje, daug dėmesio skiriama šeimos santykiams, alkoholizmo problemoms, jo pasekmėms. Populiarūs ir komiški siužetai dažniausiai nutinka smuklėse (*saliūnuose*), teismuose, gydytojų kabinetuose, ligoninėse ar mokyklos suoluose.

Bet vėliau, periodiniams leidiniams vis labiau įsisukus į ideologinių kovų verpetą, humoras „aštrėja“, atsiranda personalizuotų, specifinei visuomenės grupei pašiepti skirtų juokų, labiau jaučiamas užgaulus tonas.

Nagrinėjant periodinę spaudą pastebėta dar viena tendencija – pašiepti kitas tautas, dažniausiai žydus ir čigonus. Tiesa, lietuviams pradėjus daugiau kontaktuoti su imigrantais iš kitų kraštų, šaržuotos ir kitos tautos (pavyzdžiui, airiai) ar rasės, bet žydų bei čigonų leitmotyvas naujienų leidiniuose liko populiariausias per visą tiriamąjį laikotarpį.

Vėliau greta aptartų temų ėmė rasti vis daugiau politinio turinio humoro. Ankstyvuojau laikotarpiu politinio pobūdžio sąmojis buvo neženklus. Juokų, ypač anekdotų, būta gana indiferentiškų. (Galima išskirti tik *Taradaikos* skiltį *Saulėje*, kur nevengta politizavimo.) Tačiau peržengus XX a. slenkstį, aštrėjant ideologiniams konfliktams, vis daugiau juokauta politinėmis temomis. Rimtesnę politinę satyrą galima sieti su *Keleiviu*, kur ėmė rasti juokų, pašiepiančių tam tikrą politiškai priešingą visuomenės grupę. Visgi arši politinė satyra ir kita kritika humoro forma būdingesnė specializuotiems satyriniams žurnalams nei naujienų laikraščiams. Taip pat leidiniuose per juokus pateikiami ir tarptautinės politikos įvykiai. Tiesa, XX a. pradžioje, kai į laikraščius pradėtos dėti karikatūros, būtent jos daugiausia atspindi geopolitinius įvykius. (Šio tipo karikatūros dažniausiai perspausdintos iš kitų laikraščių – ypač JAV, nors pasitaikydavo ir pačių lietuvių pieštų karikatūrų.)

Norint sudėlioti bendrą JAV lietuvių humoro vaizdinį naujienų laikraščiuose, paminėtini dar keli bruožai. Pirmiausia Amerikos lietuvių humoras siejosi su Lietuva. Pirmieji emigrantai dar nenutolę nuo paliktos tėvynės. Jų atmintyje ir raštuose dar gyvas Lietuvos vaizdinys, tai atspindi ir leidiniuose, kuriuose Lietuvos problemoms ir lietuviybės propagavimui skiriama daug vietos⁴⁹. Tai būdinga ir humorui, ypač kalbant apie anekdotus. Nuo XIX a. pabaigos iki XX a. 1 dešimtmečio nemažai šmaikščių epizodų, susijusių su palikta Lietuvos kasdienybe. Atsižvelgiant į lietuviškos raštijos padėtį Lietuvoje (ypač iki 1904 m.), galima daryti prielaidą, kad tai iš sakytinės tradicijos atkeliavę epizodai, kur pagrindiniai veikėjai – žydai, popai, bajorai ir žemaičiai. Pavyzdžiui:

- Kodėl cerkvėje nėra vargonų?
- Todėl, kad popui pati ir vaikai grajija.

⁴⁹ Biržiška, *Amerikos lietuvių spauda 1874–1910*, 23.

- Kodėl pop's tur' iligus plaukus?
- Nės tur' pacią, kuri jam jūs šukuoja.⁵⁰

Ankstyvuoju laikotarpiu ryšys su Lietuva jaučiamas didesnis, daugiau humoro, kylančio iš lietuviškos tradicijos. Metams bėgant, lietuviškų vaizdinių mažėjo, vis dažniau juos keitė siužetai, reflektuojantys išskirtinai JAV lietuvių gyvenimą. Vis dėlto per visą tiriamąjį laikotarpį anekdotai apie Lietuvą liko, nors jų gerokai sumažėjo. Kiek daugiau jų atsirado, kai Lietuva tapo nepriklausoma valstybe. Tik komiškas turinys, skirtingai nei ankstesniais metais, eina ne iš sakytinės, bet iš rašytinės tradicijos.

Nemaža dalis JAV lietuvių spaudoje publikuotų juokų rašyti ar piešti pačių Amerikos lietuvių, tai parodo, kad siužetai atliepia išeivių kasdienybę, jiems aktualias problemas. Kita dalis anekdotų atkeliavo iš Lietuvos. Tačiau periodiniai leidiniai taip pat skelbė iš kitų tautų pasiskolintą ir iš užsienio kalbų verstą humorą. Žinoma, daugiausia humoro iš amerikiečių spaudos – tiek rašytinių, tiek vaizdinių juokų, ypač karikatūrų. Kai kurie juokai versti į lietuvių kalbą. Karikatūros bei įvairūs komiksai įprastai perspausdinti originalo kalba.

Neapsiribota vien humoru iš Lietuvos ar JAV, taip pat dėti ir iš kitų tautų tradicijos atkeliavę juokai, pavyzdžiui, anekdotai pasiskolinti iš rusų⁵¹ ar net arabų kultūrų. Turkiški anekdotai bei arabiškos komiškos pasakos mielai spausdintos Amerikos lietuvių laikraščiuose⁵². Panašu, kad tuo laikotarpiu lietuviai tiek JAV, tiek Lietuvoje itin domėjosi arabiškos kilmės juokais. 1929 m. Kaune išleista Vlado Mačio knyga, kurioje surinktas įvairių tautų humoras, o 243–274⁵³ puslapiai skirti arabų humorui.

Galiausiai reikia aptarti juokų kalbą. XIX a. pabaigoje tekstams lietuvių kalba spausdinti naudotas lenkiškas raidynas. Dauguma pasakymų perimti iš rusų ar lenkų kalbų. Visa tai atsispindi ir juokuose, kuriuose netrūko slengo ir buitinės kalbos:

- Tai jau isz Sicilijos grįžti? O žmogžudžių ar nesibijojai?

Atradau dėl jų labai gerą vaistą: kada patikau ant kelio kokį kiek pavojingų mą pasirodžiusį žmogų, tūjaus nusiėmęs kepurę prasčiau almužnos.⁵⁴

Tokia kalba vyravo kelis dešimtmečius, bet vėliau, norminant lietuvių kalbą, anekdotai ir kiti juokai pradėti rašyti „švaresne“ lietuvių kalba, sumažėjo polonizmas. Išskirtina tik *Saulė*, kuri nuolat kritikuota dėl kalbos, bet jos nekeitė iki pat 1959 m., kai laikraštis nustojo eiti⁵⁵.

Kaip jau minėta, periodikoje neretai perspausdinamas humoras iš amerikiečių spaudos. Dalis jo versta į lietuvių kalbą, tai lėmė naują raiškos formą, kada juokaujama lietuvių ir anglų kalbų mišiniu. Tiesa, angliški žodžiai dažniausiai užrašyti pagal tarimą lenkiškais (vėliau sulietuvintais) rašmenimis: „Tas man labai yra foni, jog nekurios bobos kaip ejna

⁵⁰ Žaltys, „Kodėl cerkvėje nėra...“, „Margumynai“, *Vienybė lietuvininkų* 20 (1893), 240.

⁵¹ VisKoška J., „Kaimynas ir kuma“ *Vienybė lietuvininkų* 47 (1905), 564.

⁵² Kėksztas, „Pasaka“, *Vienybė lietuvininkų* 45 (1892), 544; „Kvailys ir karvė“, *Keleivis* 11 (1917), 6.

⁵³ Mačys, Vladas, *Pasimokykime ir juokdamies: iš įvairių tautų humor srities*. Kaunas: Raidė, 1929, 243–274.

⁵⁴ „Juokai“, *Vienybė lietuvininkų* 29 (1897), 349.

⁵⁵ „Bačkauskas“, *Lietuvių enciklopedija*, 32.

pirkti springhet, tai yma jomis keles dienas. Bet kai nori išsirinkti sau vyrą tai raiduvei kvik – in korta, pas kuniga ir gud baj džiany. <...>.⁵⁶ Taip pat šią priemonę humoristai naudojo, kai norėdavo pajuokti „suamerikonėjusius“ lietuvius.

Analizuojant JAV lietuvių naujienų leidinius matyti, kad būta nemažai formos ir turinio panašumų, tai leidžia išskirti tam tikras tendencijas. Tačiau norint detaliau apžvelgti to meto lietuvių humorą, reikia kiekvieną laikraštį panagrinėti atskirai.

Nuo „Perkūno“ iki „Burtininko“ – specializuoti juokų ir satyros leidiniai

Nuo pirmo satyrinio dvisavaitinio laikraščio *Perkūno*, pasirodžiusio 1895 m.⁵⁷, iki pat 1926 m., kai buvo sustabdytas *Burtininkas*, Amerikos lietuviai turėjo ne vieną juokų bei satyros leidinį. Per šį laikotarpį galima suskaičiuoti kone dvidešimt antraščių, turėjusių nudžiuginti, pabarti, pamokyti, bet pirmiausia pralinksminti skaitytoją aštria plunksna suraitytais raštais. Jau patys leidinių pavadinimai skelbė, jog turinys gels kaip *Bitė*, tar kuos kaip *Tarka*, nudiegs kaip *Dilgėlės* su *Dagiu* ar durs kaip *Šakės* su *Dalgiu*.

Tuo metu daug satyrinių leidinių bandė įsitvirtinti, rasti savo skaitytoją. Kiti net po kelis kartus: 1919 m. liepos mėnesį išėjo paskutinis satyrinio laikraščio *Dilgėlės* numeris, 1920 m. leidinys vėl leistas, tačiau po kelių numerių jo leidyba nutraukta⁵⁸. Vieniems leidiniams sekėsi geriau, pavyzdžiui, *Šakė*, po kurio laiko pervardyta į *Kardą*, juokino skaitytojus daugiau nei dešimtmetį⁵⁹, kitiems – ne taip gerai, pavyzdžiui, 1910 m. *Pipiro* išėjo vos keli numeriai⁶⁰.

Išsilaikyti buvo sunku, tad dauguma satyrinių leidinių tik trumpai sužibėdavo išeivijos periodinės spaudos padangėje, dažnai išeidavo nereguliariai⁶¹. 1907 m. *Dilgėlės* pirmame numeryje atsiprašinėjo už tai, kad gyvulių aptryptos negalėjo laiku pasirodyti, tačiau užtikrino, jog dabar jau žydės ir bujos gyvuliams kojas dilgindama⁶². Panašiai ir *Žvirblis* „barė“ skaitytojus, kad nebuvo palesintas ir dėl to „neatlėkė į laiką“⁶³. Tai tik keli pavyzdžiai, atskleidžiantys problemišką satyrinių laikraščių padėtį.

Galima išskirti kelias priežastis, kurios lėmė daugumos specializuotų humoristinių leidinių trumpaamžiškumą, bet pagrindinė – mažas skaitytojų skaičius. Apskritai XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje visų laikraščių leidėjai bei redaktoriai turėjo vieną didelę problemą – nepakankamas kiekis prenumeratorių. Antanas Kučas pažymi, kad laikraščių redakcijos nepajėgė išsilaikyti iš prenumeratorių ir privalėjo imtis kitų veiklų, ne visada

⁵⁶ Džin Nirbir, „Pilozopije Džin Nirbиро“, *Saulė* 43 (1921), 4.

⁵⁷ Lavinskas, *Amerikos lietuvių laikraščiai*, 25.

⁵⁸ Ibid., 78.

⁵⁹ „Šakė“, in *Lietuvių enciklopedija* t. 29, red. J. Puzinas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1963, 300.

⁶⁰ Lavinskas, *Amerikos lietuvių laikraščiai*, 54; „Pipiras“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 23, red. J. Girmius. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, 28.

⁶¹ *Amerikos lietuvių istorija*, 414.

⁶² „Nuo administracijos ir redakcijos“, *Dilgėlės* 1 (4), (1907), 2.

⁶³ Lakštutė, „Atsišaukimas į „Žvirblio“ lesintojus“, *Žvirblis* 9 (24), 4.

susijusių su leidyba. Pasak jo, XIX a. pabaigoje lietuviai Amerikoje leido 31 periodinį leidinį, bet tik 7 iš jų perkopė į kitą amžių⁶⁴.

Sunkumų kilo ne tik naujienų leidiniams, norint sudominti skaitytoją ir jį išlaikyti, bet ir specializuotiems satyriniams leidiniams. Dėl to humoristinių žurnalų leidėjai bei redaktoriai labai stengėsi užsitikrinti reikiamą skaitytojų kiekį, nuo to priklausė tiek žurnalo atsiradimas, tiek išlikimas. (Leidiniai papildomų lėšų galėjo gauti iš reklamos, tačiau atlikus analizę matyti, kad satyriniuose žurnaluose reklamų kiekis minimalus. Viena iš galimų priežasčių – per mažas skaitytojų skaičius, dėl to humoristinių leidinių nesirinkdavo kaip reklamos platformos.) Tad laikraščiai populiarinti dar iki jiems pasirodant spaudoje. Dažniausiai reklamos dėtos į naujienų leidinius. Pavyzdžiui, *Dilgėlės* daug reklamavosi *Vienybėje lietuvininkų*: „Juokų ir satyros mėnesinis laikraštis „Dilgėlės“ išeis netrukus; tik da reikia kelių prenumeratorių, tai užsirašykite už visus metus!“⁶⁵ Ši citata atskleidžia du dalykus. Pirmą, leidėjai reklamą kituose leidiniuose pradėdavo vos tik turėdami idėją bei viziją ir iš karto kviesdavo užsiprenumeruoti leidinį visiems metams, kad galėtų surinkti laikraščiu išlaikyti pakankamą prenumeratorių skaičių. Antra, šiuo atveju matyti, kad norėta pradėti leisti leidinį tik turint reikiamą skaitytojų kiekį.

Išleidus pirmuosius numerius, humoristiniai leidiniai dar intensyviau reklamuoti: reklama tęsta ne tik populiariuose naujienų savaitraščiuose (nors dėl ideologinių konfliktų kildavo sunkumų, pavyzdžiui, *Dievo rykštė* skundėsi, kad dalis redakcijų atsisakė jį reklamuoti⁶⁶), bet ir savo puslapiuose skatino užsisakyti leidinį. Vedamajame straipsnyje buvo įprasta priminti skaitytojams, jog spaudinių likimas tik jų rankose⁶⁷, o leidinio gale įdėti informaciją apie prenumeratos sąlygas. Pasitaikydavo ir įdomesnių atvejų, kai pagalbon pasitelktas humoras. *Dievo rykštė* turėjo karikatūrą, kuri vaizduoja du berniukus: vieną laikantį šuniui uodegą, o kitą – kirvį. Karikatūros viršuje stambiu užrašu klausama, ar skaitytojas žino, kam reikia uodegą kirsti. Po karikatūra pateiktas atsakymas, jog skaitant *Rykštę* viskas išaiškės, ir primenama, kad metinė laikraščio kaina – doleris⁶⁸. Kitas leidinys *Žvirblis* kūrė ir dalijosi anekdotais, skatinusiais skaityti jį leidinį:

Baltras – Sveikas-gyvas, Jurgi, ar skaitai „Žvirblį“?

Jurgis – Ne.

Baltras – Žiopsok, sveikas, su tokiais liurbiais aš nekalbu.⁶⁹

Periodinių leidinių analizė atskleidė ir trečią variantą, kurį propagavo *Dilgėlės* bei *Dagis*. Tiek pačiuose žurnaluose, tiek reklamoje naujienų leidiniuose skelbta, kad užsisakiusiems metinę prenumeratą kaip priedą padovanos humoristinę knygelę⁷⁰.

⁶⁴ Amerikos lietuvių istorija, 391–392.

⁶⁵ „Juokų ir satyros...“, *Vienybėje lietuvininkų* 29 (1906), 352.

⁶⁶ „Viedmainybė“, *Dievo rykštė* 1 (1913), 10.

⁶⁷ Dilgėlių Bendrija, „Negirdėta naujiena „Dilgėlių“ skaitytojams“, *Dilgėlės* 8 (11), (1907), 2.

⁶⁸ „Ar žinote, kam reikia vuodegas kirsti?“, *Dievo rykštė* 1 (1913), 4.

⁶⁹ „Susitiko“, *Žvirblis* 4 (7), (1916), 5.

⁷⁰ „Dilgėles, juoku ir tikros satyros laikraštis“, *Vienybėje lietuvininkų* 41 (1906), 496; „Nuo administracijos ir redakcijos“, *Dilgėlės* 1 (4), (1907), 2; „Dilgėlių“ Priedas!“, *Vienybėje lietuvininkų* 47 (1907), 556; „Skaitytojams“, *Dagis* 7 (1910), 136.

Nors satyrikai įvairiais būdais stengėsi patraukti dėmesį, surinkti reikiamą prenumera-
tų skaičių ir jį išlaikyti, vis dėlto dauguma jų vargiai išleisdavo daugiau nei kelis numerius
(1907 m. *Kapso* išėjo 7 numeriai⁷¹, tik keli numeriai 1913 m. išėjo *Špitolninko*⁷²). Dalis
leidinių, tokių kaip *Dagis*, *Vanagas* ar *Perkūnas* išsilaikė ilgiau – nuo 2 iki 3 metų. Keli
žurnalai ėjo rekordiškai ilgai: *Tarka* – daugiau nei 7 metus, *Dilgėlės* su *Šake (Kardu)* – dau-
giau nei dešimtmetį. Tačiau šiems leidiniams taip pat kildavo sunkumų, tai atspindi jų
nereguliarumas: *Tarkos* išleisti 52 numeriai⁷³, nors jei žurnalas būtų ėjęs nuolat, jų skaičius
turėtų siekti apie 79. Vadinasi, ir ilgamečiai leidiniai susidurdavo su finansiniais bei kitais
sunkumais (pavyzdžiui, pakankamu komiško turinio kiekiu leidiniui užpildyti), tai trukdė
laikraščiui pasirodyti laiku. Kita vertus, kyla klausimas, dėl ko skaitytojai nelabai domėjosi
ir nenorėjo prenumeruoti humoristinių leidinių?

Tikriausiai vieno atsakymo ar vienos priežasties nėra, situaciją lėmė įvairios aplinky-
bės. Pirma, satyriniuose leidiniuose nebuvo kasdienių naujienų ir kitos išėjimams reikalin-
gos informacijos, tai laisvalaikio literatūra, kuri nebuvo būtina kiekvieno Amerikos lietuviu
namuose. Antra, leidiniais dalytasi. *Meilėje ir šeimynoje* netgi raginta neskolinti leidinio
kitiems, siekiant didesnio skaitytojų skaičiaus⁷⁴.

Taip pat reikia nepamiršti, kad satyriniai žurnalai dėl populiarumo kovojo ne tik vienas
su kitu, bet ir su kitais specializuotais leidiniais, kurie turėjo nuolatinės humoro rubrikas
(*Artojas*, *Meilė ir šeimyna*), tačiau labiausiai su naujienų leidiniais. Dauguma jų nuolat spaus-
dino juokų skiltis, kurios labai patiko skaitytojams, pavyzdžiui, *Taradaika* ar Maikio dialogai.

Kitas svarbus veiksnys – humoristinių leidinių turinys ir rašymo tonas. Istorikas A. Ku-
čas pastebi, jog Amerikos lietuvių bendruomenei trūko gabių satyrikų, dėl to leidinių turi-
nys tapo užgaulus, ciniškas, neretai peržengiantis spaudos etikos ribas. Jo nuomone, leidėjai
po „satyros priedanga tik vanojo savo ideologinius bei politinius priešus“⁷⁵. To meto spau-
doje panašios remarkos nėra retos, ypač *Drauge*, kur pastebima, kad kiekviena civilizuota
tauta privalo turėti satyros leidinį, todėl ir JAV lietuviams būtina pasirūpinti savuoju. Ta-
čiau lietuviškuose leidiniuose buvo per daug vulgarumo, užgaulumo bei asmeniškumo, dėl
to jų paskirtis – veikiau tyčiojimasis ir mėtymasis purvais nei humoras⁷⁶. Tai lėmė, kad lei-
diniai, nors dažnai skelbėsi esą neutralūs ir vienodai pašiepiantis visus, to nusipelnčius,
visgi laikėsi vienos ar kitos ideologinės krypties, kuri atspindėjo tekstuose. Nevengė už-
gauliai pašiepti kitaip mąstančius žmonės, kas atbaidydavo dalį satyrinio žurnalo skaitytojų.

Tačiau nors skaitytojų nebuvo daug ir jų skaičius nereguliarus, o humoristinių žurnalo
leidėjams reikėjo „paprakaituoti“ dėl jų išlaikymo, satyriniai leidiniai leisti dažnai. Vienam
nustojus eiti ir atsilaisvinus nišai, tuoj atsirasdavo kitas. Vadinasi, susidomėjimo ir porei-
kio būta. Tai iliustruoja *Dievo rykštės* redaktoriaus žodžiai pirmo numerio įvadiniame pus-
lapyje: „Niekas ant svieto be priežasties negimsta, niekas be priežasties nemiršta. Jeigu

⁷¹ Biržiška, *Amerikos lietuvių spauda 1874–1910*, 217.

⁷² Lavinskas, *Amerikos lietuvių laikraščiai*, 59.

⁷³ „Tarka“, in *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius: Pradai, 1997, 503.

⁷⁴ „Meilės – šeimynos ir Sveikatos Sargo“ skaitytojų žiniai“, *Meilė ir šeimyna* 11 (1920), 5.

⁷⁵ *Amerikos lietuvių istorija*, 414.

⁷⁶ „Dagis nors neretai...“, „Redakcijos pastabos“, *Draugas* 9 (1911), 4; Gaila, „Kas yra „Tarka“, „Redakcijos Pastabos“, *Draugas* 44 (1911), 4.

kokia nors įstaiga, mintis, ar gyvūnas išnyksta tai tik dėlto, idant savo vietą užleisti tam, kuris atsako naujausių dienų reikalavimams, mintims. Vienas iš minėtų faktų davė pradžią ir DIEVO RYKŠTEL.⁷⁷ Ši citata parodo, jog ne tik laikraščių leidėjai matė poreikį lietuvių išeivių bendruomenei turėti satyrinių leidinių, bet ir jie turėjo priežastį bei tikslą, dėl kurio leido humoristinius žurnalus. Paminėtina, kad kiekvienas specializuotas satyrinis leidinys pirmojo numerio įvadiniam straipsnyje nurodydavo leidinio atsiradimo aplinkybes bei siekius.

Humoristinių laikraščių redaktoriai matė Amerikos lietuvių bendruomenės trūkumus bei ydas, kurių išryškinimas ir pajuokimas žurnalų puslapiuose turėjo prisidėti prie tų blogybių šalinimo. Nors visų misija panaši, tačiau kiekvienam leidiniui kluvo skirtingos problemos, kurias siūlė spręsti skirtingomis priemonėmis, tai priklausė nuo asmeninių leidėjų, redaktorių nuostatų ir atstovaujamos politinės-ideologinės krypties. *Dilgėlės* sakėsi esančios vaistai nuo „atgaleivybės“ ir kovojančios už pažangų žmogų⁷⁸. *Pipiras* įvadiniam straipsnyje pateikė visą metodologiją, kaip rengiasi gydyti lietuvių išeivių visuomenę: „Pas nekuriuos žmones yra susigadinęs palitiškas, ar moksliškas, ar tautiškas <...> skonis. Kad jį atitaisyt, mes visiems jiems duosime pipirų dovanai. Ir duosime visada tokių, kurie bus atsakanti jo ligai <...>.“⁷⁹ *Pipiro* įžanginis žodis – subtilus, nuosaikus, išreikštas kūrybiškai, be jokio ideologinio prieskonio. Visiškai priešingai *Pipirui*, daug radikaliau pasirodė 1926 m. atkurta *Šakė*: „Klerikalizmas, savo purviną ir juodą galvą aukštyr iškėlęs, tyko praryti visą tai, kas Amerikos lietuvių yra padaryta kultūros, mokslo ir pažangos srityse. <...> Trumpai galime pasakyti, jogei „Šakė“ bus grynas laisvamaniškas laikraštis, kuris krattys visokius religinius prietarus.“⁸⁰

Kaip matome, leidiniai turėjo skirtingas pozicijas, aspiracijas, tačiau kiekvienas, pasitelkęs humorą, siekė paveikti visuomenę, ją auklėti ir formuoti. Manoma, kad, išryškinus JAV lietuvių bendruomenės ydas, per kritiką bei savikritiką galima projektuoti pokyčius lietuvių bendruomenėje arba, kaip rašyta *Dagyje*, panaikinti „daug šiukšlių iš Amerikos lietuvių tarpo“⁸¹.

Analizuojant JAV lietuvių satyrinius leidinius nustatyta, kad „šiukšlių“ būta nemažai ir įvairių, be to, laikraščiuose rasta daug temų ir skirtingų požiūrio taškų. Dalis jų siejasi su naujienų leidinių temomis: pašiepiamos žmogiškosios ydos, daug dėmesio vyrų ir moterų santykiams, ypač antrosios pusės paieškoms, kitų tautų įvaizdžiai (kaip ir naujienų laikraščiuose, daugiausia žydų). Specializuotoje spaudoje daugiau juokų, skirtų lietuvių tarpusavio susiskaldymui, ideologiniams konfliktams: pašiepiamos priešiškos ideologinės srovės, žmonių grupės ir atskiri asmenys. Daugiausia aprašytas herojus – Fortūnatas Bagočius⁸².

⁷⁷ „Į skaitytojus“, *Dievo rykštė* 1 (1913), 3.

⁷⁸ „Nuo redakcijos...“, *Dilgėlės* 3 (1907), 22.

⁷⁹ „Pipiras“, *Pipiras* 1 (1910), 6.

⁸⁰ „Šakės“ redakcija ir leidėjai“, „Nuo redakcijos ir leidėjų“, *Šakė* 1 (1926), 3.

⁸¹ Jonas Ildeginis, „Musų linkėjimai“, *Dagis* 1 (1910), 1.

⁸² Fortūnatas Bagočius – teisininkas, visuomenės bei politikos veikėjas, garsus oratorius. Į JAV atvyko 1903 m., 1905 m. jau aktyviai veikė tarp Amerikos lietuvių. Lietuvių socialistų partijos Amerikoje narys. 1908 m. Susivienijimo lietuvių Amerikoje pirmininkas. Straipsnius apie socializmą, tautiškumą skelbė *Spindulyje*, *Kovoje* bei *Keleivijoje*. Plačiau žr.: Michelsonas, *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*, 355–357; Širvydas, Diržys, ir Budreckis, *Susivienijimas lietuvių Amerikoje 1886–1976*, 592.

Jis vaizduojamas karikatūrose⁸³, anekdotuose⁸⁴, šmaikščiose eilėse⁸⁵ ir kt. (Be Bagočiaus, dar figūravo J. Šliūpas, Pranas Živatkauskas, Stasius Michelsonas ir kt.) Humoristiniuose spaudiniuose nevengta polemikos su kitais leidiniais, kiekviename laikraštyje buvo skiltis, skirta periodinės spaudos apžvalgai, kurioje pašiepdamo kitą išeivių leistą periodiką. Be to, satyriniuose leidiniuose figūruoja daugiau politinio turinio. Daugiau nei naujienų leidiniuose kreipiamas dėmesys į Amerikos lietuvių politinio-visuomeninio gyvenimo įvykius: aprašinėjami seimai, įvairūs politiniai konfliktai, daug juokų, susijusių su šalpa, ypač renkamosis lėšomis Lietuvai remti. Be to, reaguojama ir į tarptautinius įvykius, ypač Pirmojo pasaulinio karo metais.

Analizuojant specializuotus humoristinius leidinius svarbu ne tik turinys, bet ir dizainas – kaip kuriami ir kaip užpildomi laikraščiai. Visi satyriniai žurnalai atkartojė naujienų leidinių formą ir priklausomai nuo individualaus redaktoriaus pasirinkimo turėjo įvairias skilčių konfigūracijas, kurių forma imitavo *Vienybę lietuvininkų*, *Keleivį*, *Žvaigždę* ir kitus leidinius (ypač *Vanagė* visos skiltys būdingos naujienų periodiniams leidiniams). *Tarkoje* esanti remarka: „*Pastaba. – Visi laikraščiai įvedę yra „Sveikatos skyrius,“ tai įveda jį ir Tarka*“⁸⁶ – atskleidžia, kad to siekta specialiai ir į tai žvelgta kaip į vieną iš humoro raiškos formų.

Satyrikai pasiėmė naujienų laikraščio trafaretą, kurį pripildė humoristinio turinio, t. y. Amerikos lietuviui pažįstamos rubrikos iš naujienų savaitraščių nugulė į satyrinių leidinių puslapius. Specializuoti leidiniai gan preciziškai imitavo naujienų laikraščius. Parodijuota viskas, kas tuo laikotarpiu patekdavo į įprastą spaudą.

Dalis rubrikų, perimtų iš naujienų leidinių, tapo nuolatinėmis satyrinių žurnalų skiltimis. Pavyzdžiui, kiekvienas *Kardo* numeris tradiciškai prasidėdavo rubrika „*Kardo*“ apžvalga. Panašias korespondencijos skiltis turėjo ir kiti leidiniai: *Dagis* – *Iš lietuviškų dirvonų*, *Dilgėlės* – *Iš lietuviškų pudymų*, *Tarka* bei *Vanagas* – *Korespondencijos* ir t. t. Šiuose skyreliuose ironiškos žinutės apžvelgia svarbiausius išeiviams įvykius iš kiekvienos lietuvių kolonijos atskirai. Dalis informacijos šioje rubrikoje atliepia tikrus faktus, t. y. pašiepiami realūs atsitikimai iš Amerikos lietuvių gyvenimo, tačiau daug korespondencijos neturėjo jokio ryšio su konkrečiais realybėje vykusiais įvykiais: „CHICAGO, ILL. Čia jau antru kartą iš giedro dangaus trenkė „Perkūnas“. Buvo tai kovo 8 dieną, anksti rytą. Apie šimtas tūkstančių Chicagos gyventojų iššoko iš lovų; sprogo daugybė langų ir susikūlė penki šimtai svarų dinamito, šale stovintis policistas tris valandas oru skriejo, o lenkai šaukė: „psia-košć dopiro litvinskje peruny“.“⁸⁷

Nuolatinėmis rubrikomis laikytini ir laikraščių apžvalgos skyriai. Kaip ir naujienų, taip ir satyriniai leidiniai turėjo skiltis, skirtas kitų laikraščių peržiūrai, ironiškiems komentarams, pastebėjimams ir neretai tiesioginei periodinių leidinių bei jų redaktorių pašaipai dėl ideologinio susiskirstymo ir konkurencijos.

⁸³ Karikatūra, *Dagis* 1 (1909), 10; „S. L. A. nuo XXIII iki XXIV Seimui“, *Dagis* 3 (1909), 1.

⁸⁴ „Po prakalbų“, *Dilgėlės* 5 (1907), 40; „Užklauskimas į redakciją“, *Tarka* 16–17 (1913), 239; „Glaudus veršis dvi karvi žinda“, *Perkūnas* 1 (1920), 16.

⁸⁵ Pan Dobrodziej, „Du organizacijų administratoriai“, *Dagis* 8 (1909), 4; Fortunatas, „Bagočius“, *Perkūnas* 11 (1921), 11.

⁸⁶ „Sveikatos skyrius“, *Tarka* 48 (1917), 15.

⁸⁷ Cigono Vaikas, „Chicagi, Ill. Čia jau antru...“, „Iš visų pasaulio kraštų“, *Perkūnas* 4 (1920), 11.

Pirmojo pasaulinio karo metais visuose periodiniuose leidiniuose buvo skiltis, skelbianti trumpas žinutes ir naujienas iš mūšio lauko. Satyriniai žurnalai taip pat neatsiliko, dėl to *Tarkoje* atsirado rubrika *Iš Karės lauko*. Į skiltį dėti „oficialūs“ pranešimai daugiausia iš Europos kraštų – Anglijos, Italijos, Rumunijos. Pavyzdžiui: „**Triestas**. – Italai jau du metai, kaip eina ant Triesto ir vis jau netoli jo. Turbut tas Triestas labai toli.“⁸⁸ Tiesa, šis karas buvo pasaulinis, kartais korespondencija pasiekdavo ir iš tolimesnių Azijos kraštų: „*Konstantinopolis*. – Pritruko kareivių. Mobilizuojamos visos haremų ponios. Sergėkis Europa, busi apgalėta. Azijos sijonai ateina.“⁸⁹ Iš pažiūros tai tik šmaikščios, pralinksminančios žinutės, bet jos leido kitaip prabilti apie skaudžius bei rimtus išgyvenimus.

Taip pat satyrikai nepamiršo parodyti ir įvairių skelbimų skilčių. Kurti smagūs, sąmojingi, priverčiantys nusišypsoti „paieškojimai“ bei „apgarsinimai“ mėgti skaitytojų ir redaktorių. Itin taikliai šių skilčių formą atkartojė *Vanagas*: „Pajieškau savo laisvo gyvenimo meiluzės, kuri apleido manę iš priežasties atsiradimo žilo plauko galvoje. Ji yra šviesi nuo galvos iki kojų, be jokių dėmių. Kas man praneš kur ji dabar randasi, tam suteiksiu gilų patarnavimą, prisiusdamas jos užsilikusį andaroką. DIELGYS, 15761 Patvorys, Dirva. N. Y.“⁹⁰

Nepamiršo ir reklamų stendų, kur žurnalų redaktoriai nevengdavo išgalvotos reklamos: „**Bargenas!** Vyrų ir moterų! Tokio bargeno dar nebuvo. Patį žinote, kad pavogtus daiktus už pusdykį galima gaut. Parsiduoda keli tukstančiai pavogtų nuo T. M. D. knygų. Širvbernotis & **Chicagos Didžiausias Bankierius**.“⁹¹ *Karde* net reaguojama į kitų leidinių rinkodaros sprendimus, kai už metinę laikraščio prenumeratą žadėtos dovanos: „**Dykai! Visai Dykai!** Kas iš Rymo parapijonų užsirašys grynai katalikišką laikraštį „Kardą“, tas paturės sekančias dovanas: 1. Kunigo gaspadinės karštį, kuriuomi galės kuryt pečių be anglių. 2. Ledinius čeverykus, kuriuose galės dėvėti vasaros karščiuose. 3. Adomo ir Jievos rojaus drabužius.“⁹²

Skelbimų bei reklamų parodijos buvo įdomios, išmoningos, komiškos ir populiarios, tai parodo tas faktas, jog beveik visi leidiniai turėjo šią rubriką. Kartais kildavo net kurioziinių situacijų, kai skaitytojai jas priimdavo „už gryną pinigą“. Pavyzdžiui, pirmajame *Dilgėlių* numeryje buvo skelbimų skiltis, bet tik antrajame skaitytojai informuoti, kad laikraštis deda dviejų rūšių skelbimus: vieni skirti tik pasijuokti, o kiti – tikri, į kuriuos skaitytojai turi reaguoti⁹³. Iš šios remarkos galima daryti išvadą, jog redakcija sulaukė atsiliepimų į laikraštyje įdėtus tariamus skelbimus.

Kitos rubrikos humoristiniuose žurnaluose pasirodydavo epizodiškai, bet leidėjai visada galėjo pašiepti dėl smulkmenos, o redaktoriai rasdavo netikėtų sprendimų, pajavairinančių turinį. Pavyzdžiui, *Dilgėlės* išspausdino komiškus „naujai“ besikuriančios draugijos įstatus, kurių vienas punktų – rengti viešus pobūvius ir piknikus, jų metu dalyviai privalo būti prigirdyti alumi bei degtine, kad surinktų kuo daugiau lėšų švietimo reikalams⁹⁴. Taip

⁸⁸ „Triestas“, „Iš Karės lauko“, *Tarka* 41 (1917), 18.

⁸⁹ „Konstantinopolis“, „Iš Karės lauko“, *Tarka* 47 (1917), 16.

⁹⁰ „Pajieškojimai“, *Vanagas* 4 (1919), 16.

⁹¹ „Bargenas!“, „Neapmokietieji apgarsinimai“, *Kardas* 7 (1916), 10.

⁹² Svirplys, „Dykai! Visai dykai!“, *Kardas* 2 (1917), 8.

⁹³ „Redakcijos žodis į Dilgėlių rovikus – skaitytojus“, *Dilgėlės* 2 (1908), 14.

⁹⁴ „Visuotinos lietuvių apšvietimo sąjungos įstatymai“, *Dilgėlės* 4 (1907), 4.

pat *Dagis* nustebino pateikdamas parodiją *Keleivio* daugiametei humoristinei skilčiai *Pasikalbėjimas Maikio su Tėvu*⁹⁵. Toks humoras, kilęs iš realių lietuvių laikraščių, leido išlaikyti intriga, skatino keistis, ieškoti sprendimų, kaip įvairiomis formomis juokauti.

Be aptartų rubrikų, laikraščiuose dar randamos komiškos patarimų skiltys, orai, anatomijos, istorijos, mokslo skyreliai. *Vanage* netgi buvo skiltis *Klaidos atitaisymas*⁹⁶.

Siekiant bendresnio Amerikos lietuvių satyrinių leidinių vaizdinio, reikia pažvelgti į kitas humoro rūšis. Laikraščiai palaikė ryšį su skaitytojais, redakcijos gaudavo jų laiškus. Juose komentuotos kuriozinės situacijos, su kuriomis susidurdavo išeiviai, keltos įvairios socialinės, politinės, ekonominės, buitinės problemos, teirautasi informacijos visuomeniniais klausimais, net prašyta pagalbos. *Dagio* skaitytojas skundėsi, kad negalėjo gauti Jungtinių Valstijų pilietybės dokumentų, nes nežino, nei koku laivu atvyko, nei kiek metų gyvena JAV, taip pat prašė pranešti, kada jis gimė ir kas jo tėvas, o laiško pabaigoje pridėjo: „Jaigu tą neišpildysite, tai aš būsių priverstas tamstų „Dagį“ įmesti į pečių, arba neperskaitęs sudrąskyti <...>.“⁹⁷ Modesto Grigaliūno teigimu, tokio tipo komunikacija per juoką mažina socialines įtampas ir pasiekia vidinio palengvėjimo efektą, kai negerovė išviešinama, iš jos pasišaipoma⁹⁸. Ši rubrika padėdavo ne tik skaitytojams, bet ir palengvindavo darbą redaktoriams, kuriems dažnai reikėdavo „pasukti galvas“, kuo užpildyti žurnalo turinį.

Kaip ir naujienų leidiniuose, taip ir specializuotuose, anekdotai užima svarbią vietą. Dalis jų nugula į jiems skirtus skyrelius *Juokai*, *Humoras*, *Satyra* ar *Pasišaipymai*. (Galima tik pasvarstyti, ar anekdotai *Juokų* skyrelyje buvo tik sutapimas, nulemtas patogumo ir struktūros, ar tai turėjo sąsajų su siekiu parodijuoti naujienų leidinius.) Kita dalis, kaip ir periodiniuose naujienų leidiniuose, nugula ten, kur reikia užpildyti nepanaudotą vietą.

Gerokai mažiau nei naujienų leidiniuose dėta feljetonų. Kai kuriuose leidiniuose jų iš viso nebuvo, kituose pasitaikė keletą kartų. Šiek tiek daugiau jų *Šakėje / Karde*. Tačiau vietoj feljetonų publikuoti satyriniai monologai, komiški pasakojimai, verstiniai tekstai. Humoristiniuose žurnaluose daugiau spausdinta komedijų (tragikomedijų). Ypač jas mėgo *Tarka*. Dalis komedijų buvo verstinės, bet nemažai ir Amerikos lietuvių autorių darbų, tad komedijos satyriniuose laikraščiuose labiau atspindi išeivių kasdienybę nei publikuotos naujienų leidiniuose.

Humoristiniuose leidiniuose nebuvo įprasta kurti satyrinius personažus, tokius kaip Taradaika ar Maikis, bet bandymų būta. *Šakė / Kardas* turėjo nuolatinę skiltį *Kunigo Bimbos Pamokslas*. Dar galima paminėti *Vanagą*, kuriame veikė Telšių Plumpis bei Raseinių Magdė, tačiau šie personažai nebuvo išbaigti ir pasirodydavo nereguliariai.

Įdomi leidinių dalis – šarados, mįslės bei galvosūkliai, kurie publikuoti *Dilgėlėse*, *Dagyje* bei *Tarkoje*. Užduotys buvo pateikiamos su humoru, lengva pašaipa. Pavyzdžiui, *Tarka* pateikė šaradą, kurios užduotis iš skiemenų sudėti Amerikos lietuvių socialistų periodinę

⁹⁵ Birbilas, „Pasikalbėjimas Maikio su tėvu“, „Dagio“ Tarka, *Dagis* 9 (1910), 157–158.

⁹⁶ „V.“ redakcija, „Klaidos atitaisimas“, *Vanagas* 15 (1921), 17.

⁹⁷ Balandis, „Laiškai į redakciją“, *Dagis* 8 (1910), 151.

⁹⁸ Grigaliūnas, „Negalėtumėte pasakyti, kokia maždaug mūsų vėliava? Satyriniai laisvės vaizdiniai 1989 m. Šluotos žurnale kaip atgimstančios tautos autoironija“, 149.

Šventąją Trejybę⁹⁹, arba *Dilgėlės* užminė mįslę: „Ką išgirsti, kaip Juodišių, pamatai, kaip šventą Petrą?“¹⁰⁰ Užduotys papildė leidinius dar viena humoro raiškos forma, o spaudiniams suteikė patrauklumo ir pramoginio turinio.

Specializuotuose leidiniuose svarbią vietą užima karikatūros, iliustruojančios leidinius. Jos koreliavo su teksta ne tik kaip iliustracijos, bet ir kaip papildomos detalės, atskleidžiančios bendrą visuomeninę nuotaiką. Šie leidiniai kai kurias karikatūras perspausdindavo iš amerikiečių spaudos, bet daugiausia buvo pačių lietuvių kurtos iliustracijos.

Specializuoti humoro leidiniai sudarė atskirą įdomią išeivijos leidinių dalį. Nors ir sunaikiai leisti, dažnai trumpalaikiai ir nepritraukę didesnio skaitytojų skaičiaus, jie atliko svarbų vaidmenį išeivijos gyvenime. Per humorą bandyta ne tik atskleisti lietuvių bendruomenės gyvenimo trūkumus bei ydas, bet ir paveikti, auklėti JAV lietuvius.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios leidinių analizė parodė, kad humoristinių kūrinių dėta ne tik į naujienų bei satyrinius leidinius, bet ir į specializuotus, kuriuose taip pat buvo nuolatinės juokų bei satyros skiltys. Galima paminėti mokslo, literatūros bei satyros laikraštį *Artojas*, meilės, dailės, sveikatos ir juokų žurnalą *Meilė ir šeimyna*, įdomų ir turiniu išsiskiriantį laisvos minties bei juokų žurnalą *Burtininkas*.

Išvados

1. *Vienybė lietuvininkų* bei *Saulė* davė toną naujienų leidinius papildyti ir humoristinėmis skiltimis kaip vienu iš pramoginio turinio variantų, tai buvo priimtina menkai išsilavinusiems ir po sunkios darbo dienos norėjusiems atsipalaiduoti lietuviams darbininkams. Laikraščiuose publikuotas tiek rašytinis (dominuojantis naujienų leidiniuose), tiek vizualinis humoras. Nors skelbti skirtingo pobūdžio juokai, bet daugiausia buvo anekdotų, kurie publikuoti *Juokų* skiltyje ar tiko užpildyti laisvą leidinio vietą. Pagrindinės vyravusios temos: demoralizacija, ydų pašiepimas, šeimos santykiai ir populiarūs anekdotai, kylantys iš kasdienių praktikų. Vėlesniais metais atsirado daugiau politizuoto humoro, kurį skatino stiprėjantys ideologiniai konfliktai tarp leidinių. Juokai dažniausiai pateikti lietuvių kalba (vėliau atsirado anglų ir lietuvių kalbomis užrašytų juokų), išskyrus karikatūras, kurios buvo perspausdinamos originalo kalba.

2. Tiriamuoju laikotarpiu buvo išleista beveik dvi dešimtys satyrinių leidinių. Tik nedaugeli daliai jų pavyko išsilaikyti ilgiau nei keletą metų, o dauguma buvo trumpalaikiai. Tai lėmė mažas skaitytojų skaičius, konkurencija su naujienų leidiniais ar kitais specializuotais žurnalais, kurie taip pat turėjo juokų skiltis. Įtaką turėjo ir užgaulus leidinių tonas bei ideologinis susiskirstymas. Tačiau satyrinių leidinių vis atsirasdavo, tai rodo, jog visuomenė jais domėjosi. Satyriniai leidiniai ne tik pralinksmindavo, bet ir veikė visuomenę per humorą, taip projektuodami pokyčius JAV lietuvių bendruomenėje. Specializuotuose žurnaluose daugiausia politinio pobūdžio juokų, o kitos dalies temos buvo panašios į naujienų leidinių. Humoristiniai spaudiniai savo forma imitavo naujienų leidinius, tai lėmė ir specifiską juokų formą.

⁹⁹ „Šarada no. 2“, *Tarka* 3 (1912), 48.

¹⁰⁰ „Mįsliai“, *Dilgėlės* 11 (1907), 87.

Literatūra

- A *Culturas History of Humour: from Antiquity to the Present Day*, ed. J. Bremmer, H. Roodenburg. Cambridge: Polity Press, 1997.
- Amerikos lietuvių istorija*, red. dr. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
- Lietuvių enciklopedija*, t. 1–37. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
- Biržiška, Vaclovas, *Amerikos lietuvių spauda 1874–1910*. JAV: Lituianistikos instituto leidykla, 1994.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Eidintas, Alfonsas, *Lithuanian Emigration to the United States 1868–1950*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Fainhauz, David, *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press, 1991.
- Grigaliūnas, Modestas, „Negalėtumėte pasakyti, kokia maždaug mūsų vėliava? Satyriniai laisvės vaizdiniai 1989 m. Šluotos žurnale kaip atgimstančios tautos autoironija“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 16 (2013), 148–164.
- Jakštas, Juozas, *Dr. Jonas Šliūpas: jo raštai ir tautinė veikla*, 1979, fotograf. leid. Šiauliai: Saulės Delta, 1996, 95.
- Kučas, Antanas, *Lithuanians in America*. Translated by Joseph Boley. Boston: Encyclopedia Lituanica, 1975.
- Lavinskas, Frank, *Amerikos lietuvių laikraščiai*. New York, 1956.
- Lukošienė, Mykolė, „Boring Soviet Humor: The Artificiality of International Women’s Day and an Imitation of Criticism“, *Darbai ir dienos* 65 (2016), 163–194.
- Michelsonas, S.[Stasius], *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, Massachusetts: Keleivis, 1961.
- Misiūnas, Remigijus, *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.* Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas M., *Susivienijimas lietuvių Amerikoje 1886–1976*. Chicago: VI VI, 1976.
- Tucker, Jennifer, „The Historian, The Picture, and the Archive“, *Focus* 97 (2006), 111–120, žiūrėta 2018 kovo 25, <https://pdfs.semanticscholar.org/8e4c/e1c325a94f1fa70f55e9a386440a382aa9a4.pdf>.
- Urbonas, Vytautas, *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*, 2-asis leid. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.
- Venclauskienė, Laima, „Homo sovieticus: pilko ir pliko žmogaus portreto bruožai laisvėjančios Lietuvos spaudoje“, *Darbai ir dienos* 65 (2016), 143–162.
- Vidugirytė, Inga, *Juoko kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
- Žukienė, Rasa, „O vis dėlto juokėmės: gyvenimas pagal DP spaudos karikatūras“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (18) (2014), 45–62.
- Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius: Pradai, 1997.

Šaltiniai

- Apsišvietimas*, 1892–1893.
- Artojas*, 1920–1925.
- Burtininkas*, 1925–1926.

Dagis, 1909–1910.
Dievo rykštė, 1913.
Dilgėlės, 1907–1908, 1910.
Draugas, 1909–1912, 1914–1916.
Kardas, 1916–1921.
Keleivis, 1905–1907, 1913, 1916–1917, 1919–1930.
Kova, 1905–1907.
Lietuva, 1894, 1901, 1910–1916, 1920.
Lietuwiskasis balsas, 1885–1889.
Meilė ir šeimyna, 1920.
Perkūnas, 1920–1922.
Pipiras, 1910.
Saulė, 1897–1899, 1901–1902, 1912–1913, 1920–1923, 1928.
Šakė, 1926–1927.
Tarka, 1912–1913, 1917–1918.
Unija, 1884–1885.
Vanagas, 1919–1922.
Vienybė lietuvininkų, 1890–1907, 1914–1915, 1920.
Žvaigždė, 1901–1928
Žvirblis, 1915–1917.
 Kas tas, *Girtuoklių gadzinkos: dainos, pasakos ir juokai*. Chicago: Spauda „Lietuvos“, 1911.
 Mačys, Vl.[Vladas], *Pasimokykime ir juokdamies: iš įvairių tautų humor srities*. Kaunas: Raidė, 1929.
 Milukas, A. [Antanas], *Amerikos lietuviai XIX šimtetyje (1868–1900)*, t. 1. Philadelphia, 1938.
 Račkauskas, V.[Vairas] K.[Karolis], *Amerika, arba Rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York: Tėvynė, 1915.
 Vanagelis, Ksaveras, *Melagių dėdė (iš dzuku gyvenimo)*. Shenandoah: Zvaigzde, 1907.

Marija NAVICKAITĖ

LITHUANIAN-AMERICAN HUMOR IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Summary. Humor is a natural aspect of human life, manifested in different ways from various rituals to anecdotes. Jokes are full of hints of what is really important to people; therefore, it is possible to see them as revealing larger social issues and a particular society's dominant interests. In the Lithuanian community of the U.S., humor in the public sphere was most pronounced in the periodical press. At the end of the 19th century Lithuanians who arrived in the U.S. started to publish plenty of periodicals. In the first newspapers there are almost no traces of humor, but in 1886 with the appearance of *Vienybė lietuvininkų* there appeared the first permanent humor column in a newspaper; to be followed a

few years later by *Saulė*, whose content was abundantly filled with jokes. The success of these publications led to the introduction of humorous sections in other weekly newspapers and specialized satirical publications.

This article analyzes the reasons for the appearance of humor in the press as well as throws light on its dominant types, forms, topics, and other features.

Keywords: Lithuanians in the U. S., humor, jokes in periodicals, humor magazines.

Dangiras MAČIULIS
Lietuvos istorijos institutas

Dirbti į Latviją: Lietuvos žemės ūkio darbininkų migracija į Latviją XX a. 3–4 dešimtmetyje¹

Santrauka. Nepriklausomybės pradžioje Latvijoje buvo įvykdyta radikali žemės reforma. Buvusių bežemių virsmas ūkininkais ir darbo migracija iš kaimo į miestą šalyje sukėlė žemės ūkio darbininkų trūkumą. Darbo jėgos stygiaus problemą valdžia sprendė sankcionuodama darbo migraciją iš kaimyninių šalių – Lietuvos ir Lenkijos. Vykti dirbti pas Latvijos ūkininkus lietuvius skatino nedarbas savo šalyje ir gerokai didesnis atlygis. Žemės ūkio darbininkų migracija į Latviją XX a. 4-ame dešimtmetyje Lietuvos kaime net sukėlė darbo jėgos deficitą. Viena dalis darbo migrantų Latvijos žemės ūkyje dirbo nuolatiniai, o kita dalis buvo sezoniniai žemės ūkio darbininkai. Latvijos lietuvių bendruomenės statistika, atskleidžianti jos narių pilietybę, gimimo bei gyvenamąją vietą, užimtumo pobūdį, parodo, kad samdomais darbininkais Latvijos žemės ūkyje dirbantys lietuviai sudarė nemažą šioje šalyje gyvenančios lietuvių bendruomenės dalį. Darbo emigrantai tapo neatsiejama lietuvių bendruomenės Latvijoje dalimi. Tiek nuolatiniai, tiek sezoniniai žemės ūkio darbininkai susidūrė su tautinio identiteto išsaugojimo sunkumais, kaip ir visa lietuvių bendruomenė Latvijoje.

Raktažodžiai: Lietuvos piliečiai Latvijoje, lietuvių bendruomenė Latvijoje, darbo migracija.

1938 m. kovo mėnesį rašytojas Augustinas Gricius su *Lietuvos aid*o skaitytojais dalijosi savo kelionių po Šiaurės Lietuvą išspūdžiais, kur jis keliavo aiškindamasis ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų santykius. Rašytojo dėmesį patraukė darbininkų migracijos į Latviją problema: „Mūsų darbininkų traukimas į Latviją pastebimas visu Latvijos pasieniu iki tos vietos, kur prasideda Latgalija. Toji Latvijos dalis yra gana skurdi, pati savo darbininkų perteklių išleidžia Kuršan ir Vidžemėn. Dėl to gretimų Latgalijai Lietuvos apskričių darbininkai traukia į Šiaulius, Mažeikių ir Kretingos apskritis.“² Rašytojo A. Griciaus dėmesį

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-097/2016).

² A. G. [Gricius, Augustinas], „Ūkininkai ir žemės ūkio darbininkai. Įspūdžiai ir pastabos“, *Lietuvos aidas*, 1938 kovo 9, nr. 106, 6.

1938 m. patraukęs masinis žemės ūkio darbininkų keliavimas dirbti į Latviją buvo gerokai pavėluotas atradimas – tai vyko jau seniai. Šiame straipsnyje pabandysime apžvelgti Lietuvos piliečių darbo migracijos į Latviją procesą XX a. 3–4-ame dešimtmetyje, taip pat su kokiais sunkumais Latvijoje susidurdavo darbo migrantai iš Lietuvos.

Nepriklausomybės pradžioje Latvijoje įvykdyta radikali žemės reforma likvidavo dvarininkų žemėvaldą – naujakuriams buvo išdalyta daugiau kaip 1 mln. ha žemės. Bežemių virsmas ūkininkais ir darbo migracija iš kaimo į miestą lėmė žemės ūkio darbininkų trūkumą. Latvijos statistikos valdyba, padedama kaime gyvenančių korespondentų, per apklausas fiksuodavo darbo jėgos trūkumą – aukščiausias 1923 m. Tuomet darbo rankų stygių žemės ūkyje konstatavo 68,40 % šalies ūkininkų³. Trūkstant darbo jėgos Latvijos kaime nuo 3-io dešimtmečio pradžios prasidėjo darbo migracija. 1925 m. Karlio Ulmanio vadovaujama Vyriausybė pasiūlė į žemės ūkį laikinai įsileisti darbininkus iš Lietuvos. Manyta, kad tai tik laikinai, tačiau netrukus paaiškėjo, jog ir to nepakanka. Darbo jėgos trūkumas svyravo: 1925 m. 42,24 % šalies ūkininkų skundėsi žemės ūkio darbininkų (pastovių ir sezoninių) trūkumu⁴; 1926 m. – 64,14 %; 1928 m. – 40,31 %⁵. Darbo jėgos stygių sumažino darbininkų migracija iš Latgalos regiono bei Lietuvos ir Lenkijos. Tarpukariu Latvijos žemės ūkiui buvo būdingas chroniškas darbo jėgos trūkumas, kuris lėmė darbo imigracijos augimą – 1934 m. šalyje dirbo 28 tūkst., o 1938 m. jau 46 tūkst. darbininkų iš užsienio – daugiausia iš Lietuvos ir Lenkijos⁶.

Lietuvius dirbti pas Latvijos ūkininkus skatino nedarbas savo šalyje ir gerokai didesnis atlygis nei galėjo uždirbti Lietuvoje. Lietuvos diplomatų, sekančių Latvijos vidaus gyvenimą, teigimu, 1930 m. Latvijos žemės ūkyje trūko darbo rankų, o samdomas darbas buvo brangus – 60–70 % visų Latvijos ūkininko išlaidų sudarė atlyginimas, mokamas samdiniam – darbo jėgos deficitas Latvijos kaime sąlygojo aukštą, palyginti su Lietuva, žemės ūkio darbininkų atlyginimą. Teigta, kad tik Anglijoje samdomas žemės ūkio darbininkas gauna gerokai didesnę atlygį nei Latvijoje, o šios šalies Vidžemės ir Žiemgalos regionuose žemės ūkio darbininkai uždirbdavo dvigubai daugiau nei gaudavo samdinys, dirbantis Rytų Prūsijoje, Austrijoje ar Čekoslovakijoje⁷. Suprantama, kad toks atlygis Latvijos kaimą darė patrauklų darbininkams iš Lietuvos kaimo, kur mokėta buvo gerokai kukliau. Tiesa, Lietuvos piliečiai Latvijoje paprastai dirbdavo už mažesnę atlygį nei vietiniai darbininkai.

Savo ruožtu pigi darbo jėga iš kaimyninės šalies masino latvių ūkininkus. 3-io dešimtmečio viduryje Latvijos spauda pastebėjo, jog darbininkai iš Lietuvos dirba už gerokai mažesnę nei latvių darbininkai atlygį, todėl pasienyje gyvenantys ūkininkai darbininkus ir piemenis įsiveža iš Lietuvos. Tačiau pažymėta, jog samdiniai iš Lietuvos nors ir pasitenkina mažesne alga, tačiau yra nepastovūs ir silpnesni darbininkai už vietinius⁸. Nepaisant to,

³ *Latvijas lauksaimniecība 1920.–1925. g. g. Tekošā statistika*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1926, 54.

⁴ *Ibid.*, 55.

⁵ *Latvijas lauksaimniecība 1928. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1929, 48–50.

⁶ *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 391–394, 398; *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava SIA, 2017, 136.

⁷ 1930 03 28 Lietuvos konsulo Rygoje pranešimas Lietuvos URM, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 157.

⁸ B., „Aizputes apriņķis“, *Policijas Vēstnesis*, 1924 liepos 15, nr. 54, 2; „Julija mēnesis dažādos Latvijas apvidos“, *Policijas Vēstnesis*, 1924 rugpjūčio 5, nr. 60, 2.

samdinių iš Lietuvos skaičius augo. Kita vertus, tokie nusiskundimai Vidaus reikalų ministerijos leidžiamame laikraštyje galėjo slėpti norą stabdyti darbo migraciją į šalį – latvių ūkininkams peršant mintį, jog neverta samdyti lietuvių. Veikiausiai valdžioje būta ir nuogastavimo, kad masinis samdinių įsivežimas iš kaimyninės šalies gali virsti socialine problema. Jei, pasibaigus sezoniniam darbui kaime, jie žiemoti persikels į miestus, kur ieškos darbo, ir virs potencialiais bedarbiais. 1930 m. Lietuvos bažnytkaimiuose ir miesteliuose išsklijuoti skelbimai, kviečiantys vykti dirbti į Latviją, pabrėžtinai perspėjo, kad vykstantys dirbti žemės ūkio darbų „stoti fabrikuosna ar palikti Latvijos miestuose jokių būdu negalės“⁹. Nuogastavimai, kad žemės ūkio darbininkai iš Lietuvos plūstels į Latvijos miestus nepasitvirtino – sezoniniai samdiniai grįždavo namo ir iš esmės nepapildydavo bedarbių būrių Latvijos miestuose. Pavyzdžiui, 1926 m. lapkričio mėnesį Latvijos vidaus reikalų ministerijos leidžiamame laikraštyje konstatuota, jog dauguma darbininkų iš Lietuvos jau grįžo namo, o netrukus jų ir visai neliks – tik geriausi darbininkai pas ūkininkus tarnaus visus metus¹⁰. Toks teiginys toli gražu nėra tikslus ar gali formuoti nuomonę, jog dirbančiųjų visus metus buvo mažuma, bet realybė buvo kitokia. Latvijos statistikos valdyba, analizuojanti darbo jėgos judėjimo kaime procesus, 3-io dešimtmečio viduryje konstatavo, kad sezoniniai darbininkai, kurie dirba nuo šv. Jurgio (balandžio 23 d.) iki šv. Martyno (lapkričio 11 d.) dienos, sudaro tik trečdalį šalies žemės ūkio darbininkų, beveik pusė darbininkų samdomi metams, o 16 % – padieniai darbininkai. Dar pažymėtina, kad mažiausiai metams samdomų darbininkų ir daugiausia sezoninių bei padidienų darbininkų buvo Latgaloje¹¹ – ekonomiškai skurdžiam regione, į kurį lietuviai uždarbauti nevyko.

1931 m. lietuvis, dirbantis Latvijoje, *Lietuvos žinių* žurnalistui aiškino, kad lietuviai kaimyninės šalies ūkininkams patraukli darbo jėga – pigesnė ir ne tokia reikli darbo bei gyvenimo sąlygoms. Pavyzdžiui, atvykėliams iš Lietuvos aukščiausias atlyginimas liepos mėnesį buvo vyrams – 80 Lt, tarnaitėms – 60 Lt, piemeniui – 40 Lt, o darbininkams latviams mokamas didesnis atlyginimas, t. y. vyrams 100–120 Lt, piemeniui mokėta 80 Lt¹². Lietuviškos darbo jėgos patrauklumą patvirtina ir 1931 m. Latvijos lietuvių savaitraštyje *Lietuvių balsas* paskelbtas lietuvių ūkininko iš Alūkštos apskrities laiškas, kuriame jis piktinosi Latvijos valdžios sprendimu, nurodančiu, kad iki 1931 m. gruodžio 1 d. iš šalies turi išvykti visi iš Lietuvos ir Lenkijos atvykę darbininkai – taip valdžia bandė kovoti su ekonomine krize. Ūkininkas, skųsdamasis šiuo valdžios sprendimu, darbo jėgos kaime trūkumu ir miesto bedarbiais, nemokančiais žemės ūkio darbų, atvirai dėstė: „Turėdamas kiek pigesnį ir geresnį darbininką (kad iš Lietuvos atvykęs darbininkas geresnis už Rygos „bedarbį“, visi žino) ūkininkas kiek stumiasi, o jo netekęs atsidsurs ant bedugnės krašto“¹³.

Derėtų pridurti, kad ne tik lietuvių gaunamas atlygis Latvijoje buvo didesnis nei Lietuvoje. Panašu, kad bent jau iki 4-o dešimtmečio antros pusės lietuviai samdiniai dar ir finansiškai laimėdavo, kai grįžę į Lietuvą keisdavo kaimyninės šalies valiutą. Be to, ir buities

⁹ 1930 05 15 Darbininkų samdos skelbimas, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (toliau LVVA), f. 2574, ap. 3, b. 254, l. 106.

¹⁰ „Sabiedriskā un saimnieciskā dzīve oktobrī Kurzemē un Zemgalē“, *Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926 lapkričio 12, nr. 62, 3.

¹¹ *Latvijas lauksaimniecība 1920.–1925. g. g. Tekošā statistika*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1926, 54–57.

¹² A. B., „Norinčių vykti Latvijon darbininkų dėmesiu“, *Lietuvos žinios*, 1931 kovo 16, nr. 60, 3.

¹³ Ūkininkas, „Mūsų vargai“, *Lietuvių balsas*, 1931 liepos 31, nr. 17, 1.

sąlygos samdiniams Latvijos ūkiuose buvo geresnės. Situacija, kai darbo migraciją į kaimyninę šalį skatino ne šalyje esantis nedarbas, o ten mokamas gerokai solidesnis atlygis, 1936 m. netikėtai pasitarnavo kaip argumentas Lietuvos diplomatams, kuriems teko ginti darbininkų iš Lietuvos teises. Tuomet Latvijos pusei buvo priminta, kad „Lietuvoje nedarbo klausimo nėra ir todėl darbininkai nėra aplinkybių verčiami vykti į užsienius“ ir kad Latvijos žemės ūkiui reikalingos darbo rankos¹⁴.

Darbo migracijos į Latvijos kaimą didžiausias organizatorius buvo Latvijos žemės ūkio draugija. 1935 m. ji Lietuvoje su Vidaus reikalų ministerija sudarė darbininkų samdos sutartį, pagal kurią išsipareigojo samdomus darbininkus aprūpinti darbu ne trumpesniam kaip 6 mėnesių laikotarpiui ir užtikrinti jiems visas socialines garantijas¹⁵. Tų pačių metų pavasarį šiai draugijai tarpininkaujant į Latviją iš Lietuvos buvo atvežti 4 691 darbininkai, tarp jų 22 % buvo moterų¹⁶. Svetimšalių darbininkų reikalų tvarkymą 4-o dešimtmečio viduryje perėmė Žemės ūkio kamera, kuri per savo darbo biurą ir 40 jo skyrių atvykusius darbininkus paskirstydavo ūkininkams. Darbo biuras rūpindavosi atvežtų iš Lietuvos darbininkų išlaikymu, apgyvendindavo juos prie skyrių esančiuose bendrabučiuose. Nepaisant siekio reglamentuoti samdą bei valstybinę šio proceso priežiūrą, suprantama, pasitaisydavo samdinių nusiskundimų gyvenimo sąlygomis pas ūkininkus – blogu maitinimu, nehygieniškais gyvenimo sąlygomis, ilgomis darbo valandomis. Kaip teigė Lietuvos diplomatai, kurie kartais buvo įtraukiami į darbo ginčus, „visų tų skundų tikrumą sunku patikrinti, bet daugumoj atsitikimų jie yra pamatuoti“. Tiesa, pastebėta, kad tarp atvežtųjų dirbti žemės ūkio darbus pasitaiko ir miesto gyventojų, kurie nepratę dirbti tokių darbų ir „ūkininkai juos pavaro“. Pasitaikė atvejų, kai, kilus konfliktui su darbdaviu, darbininkas mesdavo darbą ir neturėdamas pinigų pėsčias patraukdavo į Rygoje esantį Lietuvos konsulatą, kur prašydavo pagalbos grįžti namo. Pavyzdžiui, 1935 m. gegužės 6 d. trylikos pabėgusių iš ūkių darbininkų grupė prisistatė į Lietuvos konsulatą. Oficialiomis žiniomis iki 1935 m. gegužės 17 d. Rygos konsulate buvo surašyti 74 skundai dėl darbo, o Žemės ūkio rūmai pranešė, kad į Lietuvą buvo grąžinti 176 darbininkai¹⁷. Šiaip ar taip, darbas Latvijos kaime dėl aukštesnio atlygio žemės ūkio darbininkams, atvykusiems iš Lietuvos, atrodė patraukliai, pavyzdžiui, 1935 m. kovo mėnesį Latvijos konsulas Šiauliuose teigė, kad kasdien pas jį apsilanko 20–30 žemės ūkio darbininkų, kurie norėtų vykti dirbti į Latviją¹⁸.

Be abejonės, konfliktinių situacijų ir nutrukusių darbo samdos sutarčių buvo daugiau nei užfiksuota Lietuvos konsulatuose ar Žemės ūkio rūmuose. Vien 1935-iaisiais iš darbininkų, vežtų į Latviją, Lietuvon grįžo apie 300 žmonių, kurie nepatenkinti darbo sąlygomis net paskleidė gandus apie tariamai sunkias gyvenimo sąlygas¹⁹. Ir spaudoje pasirodė neigiamos patirties, įgytos tarnaujant latvių ūkiuose, liudijimų²⁰. Reaguodama į tokius

¹⁴ 1936 10 10 Lietuvos konsulo Rygoje raštas Latvijos žemės ūkio rūmų pirmininkui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 680, l. 14.

¹⁵ 1935 06 04 Latvijos žemės ūkio sąjungos ir Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos sutartis dėl darbininkų samdos žemės ūkio darbams Latvijoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 680, l. 75–76.

¹⁶ 1935 05 18 Lietuvos konsulo Rygoje pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 680, l. 69.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ 1935 03 21 Latvijos konsulo Šiauliuose pranešimas Latvijos URM, LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 1668, l. 5.

¹⁹ „Kaip sekasi mūsų darbininkams Latvijoje“, *Lietuvos žinios*, 1935 liepos 20, nr. 163, 7.

²⁰ „Ką pasakoja darbininkai sugrįžę iš Latvijos“, *Lietuvos žinios*, 1935 gegužės 17, nr. 112, 4.

skundus Vidaus reikalų ministerija aiškintis padėtį į Latviją pasiuntė vyresnįjį darbo inspektorių V. Akelaitį. Jis kartu su Lietuvos konsulu Rygoje P. Varnausku ir Latvijos žemės ūkio kameros atstovais aplankė keliolika apskrities ūkių, kur daugiausia dirbo lietuviai. Grįžęs iš komandiruotės V. Akelaitis teigė, kad dauguma skundų yra nepagrįsti. Apskritai lietuvių darbininkų būklė Latvijoje patenkinama, jų nusiskundimai esą buvo grįsti „tiktais atsitikimais, kur pats ūkis kiek vargingesnis, darbininkai pageidautų kiek geresnio maisto ir patalpų“. Teigiama, kad Latvijos ūkiai „daro labai gerą įspūdį savo tvarkingumu ir ypačingai savo gerais trobesiais“, ir pastebima, kad „samdomiems darbininkams pas kiekvieną ūkininką yra atskiri kambariai su baldais ir atskiromis lovomis“. Tikrai viename kitame ūkyje darbininkų butai „reikalingi remonto ir kiek didesnė švaros“. Samdinių nusiskundimai darbo sąlygomis aiškinti tuo, kad Latvijos ūkiuose darbas daug intensyvesnis nei Lietuvoje, todėl kai kurie samdiniai, neatlaikę tempo, grįžo į Lietuvą, o dėl maisto – tai aiškinta, jog Latvijos ūkininkų mitybos įpročiai kitokie – daugiau pieno produktų nei mėsos²¹. Derėtų pridurti, kad maistu samdiniai skundėsi ir anksčiau – jau buvo nuskambėję, jog dėl maisto samdiniams ūkininkai nesuka galvos, o kai darbininkas bando pasiskusti, šeimininkai esą „užgaunančiai atkerta – ar tau leišiuose geresnio kas buvo“²². Tačiau sprendžiant iš nusiskundimų turinio panašu, kad jų priežastis kartais būdavo tiesiog kiek kitokios mitybos tradicijos – bent jau tokį atsakymą perša tarnavusiųjų Latvijoje liudijimai²³.

Masine tapusi žemės ūkio darbininkų iš Lietuvos migracija į Latviją jau 4-o dešimtmečio pradžioje Šiaurės Lietuvos ūkininkams virto rimta darbo jėgos stygiaus problema. Jie netylėjo ir reikalavo valdžios įsikišimo. Pavyzdžiui, 1931 m. lapkričio 28 d. posėdžiavusi Šiaulių apskrities žemės ūkio taryba konstatavo, kad Šiaurės Lietuvoje „blogai su darbininkais“, nes visi vyksta uždarbiauti į Latviją ir laukai lieka neapdirbti. Todėl Žemės ūkio taryba nusprendė prašyti Vyriausybės, kad ši imtųsi žygių, kurie stabdytų žemės ūkio darbininkų emigraciją į Latviją – siūlyta įvesti darbo knygeles bei darbo sutartis ir įteisinti nuostatą, kad darbininkai, savavališkai nutraukę darbo sutartį su ūkininku Lietuvoje, nebūtų išleidžiami vyksti dirbti į užsienį²⁴. Tąkart Vyriausybės reakcijos į šį kreipimąsi nebuvo.

4-ame dešimtmetyje Šiaurės Lietuvos ūkininkai nuolat kėlė klausimą dėl darbininkų išvykimo į Latviją apribojimo. Tiesa, reikėtų patikslinti, kad Lietuvos ūkininkai apskritai norėjo apriboti žemės ūkio darbininkų išvykimą iš šalies²⁵. 1936 m. rudenį žemės ūkio ir vidaus reikalų ministrai sulaukė Seimo narių paklausimo: ar ministrai žino, kad vasarą Šiaurės Lietuvoje buvo darbininkų trūkumas ir ką ruošiamasi daryti, kad ateinančiais metais sezoniniai darbininkai nebūtų išleidžiami į Latviją. Vidaus reikalų ministras Julius Čaplikas atsakė, kad niekas negali uždrausti darbininkams vyksti svetur, o ėmus riboti darbininkų išvykimą tektų juos aprūpinti darbu Lietuvoje – išleisti daug lėšų viešiesiems darbams organizuoti. Ir pastebėta, kad galiojančioje sutartyje su Latvija palankiai žiūrima į išvykstančius dirbti į Latviją darbininkus, nes viena šios sutarties nuostatų skelbė, jog iš Lietuvos gali

²¹ „Kaip sekasi mūsų darbininkams Latvijoje“, 7.

²² A. B., „Norinčių vyksti Latvijon darbininkų dėmesiu“, 3.

²³ „Ką pasakoja darbininkai sugrįžę iš Latvijos“, *Lietuvos žinios*, 1935 gegužės 17, nr. 112, 4.

²⁴ Gedaminas, Albertas, „Šiaulių apskrities žemės ūkio taryba“, *Lietuvos žinios*, 1931 gruodžio 4, nr. 277, 2.

²⁵ Lv., „Ūkininkams aprūpinti kuru, statybine medžiaga ir sėklomis planai. Kaip tvarkytinas laukų darbininkų klausimas?“, *Lietuvos aidas*, 1937 vasario 26, nr. 91, 3.

būti išleidžiami tik tie darbininkai, kurie nėra sudarę sutarčių su Lietuvos ūkininkais. Ministras pažymėjo, kad į Latviją darbininkai išvyksta „geresnės būklės ieškoti“ ir pridūrė: „Kada savo darbininkus pamilsime, kada galėsime sutvarkyti jų ekonominę būklę, tada darbininkai neis svetur, mielai dirbs pas savuosius“²⁶. 1937 m. vasario mėnesį, artėjant naujam samdos sezonui, *Lietuvos aidas* vedamajame atkreipus dėmesį į gerintinas Lietuvos lauko darbininkų gyvenimo sąlygas, kuriomis turėtų pasirūpinti ūkininkai, pastebėta: „Šioje srityje tikrai turėtume pasekti Latviją, kur žymiai geriau šis klausimas sutvarkytas. Darbininkas su šeima Latvijoje turi daug žmoniškesnės sąlygas“²⁷. Ir 1937 m. pavasarį vidaus reikalų ministras vėl Seimo narių klausiamas: ką ruošiamasi daryti norint likviduoti ūkininkus erzinantį kaimo darbininkų stygiaus klausimą? Į tai ministras atsakė, kad „organizuoto gabenimo, steigimo biurų“ jau neliko, bet valdžia negali uždrausti į Latviją vykti darbininkams, pastebėdamas, kad „vien tik policinėmis priemonėmis“ šio klausimo negalima išspręsti²⁸.

Remiantis ministro minėta sutarties nuostata, teoriškai išvykti dirbti galėjo tik tie, kurių Lietuvoje niekas nesamdė, tačiau realybė buvo kita – į Latviją iškeldavo ir metę darbą pas ūkininką Lietuvoje vasaros darbymečio viduryje. Dėl sezoninių darbininkų Lietuvos valdžia pateko į dviprasmę padėtį: iš vienos pusės, ji turėjo rūpintis, kad Lietuvos ūkininkams netrūktų darbo rankų, tačiau, iš kitos pusės, sezoninių darbininkų išvykimas bent iš dalies sprendė bedarbystės problemą. Lietuvos valdžia norėjo, kad Latvijos darbo rinka veiktų tik kaip nedarbo Lietuvoje regulatorius – nutraukiantis savo pusėn darbo jėgos perkėlių Lietuvos kaime – 1937 m. pradžioje Vidaus reikalų ministerija pabandė koordinuoti darbo jėgos judėjimą kaime²⁹. Tuo metu ūkininkai iš valdžios laukė radikalaus problemos sprendimo – 1937 m. balandžio mėnesį vykusiame Žemės ūkio rūmų suvažiavime nuskambėjo raginimas prašyti vyriausybę nedelsiant visiškai uždrausti darbininkams vykti į užsienį³⁰. Žinios apie Lietuvos ketinimus riboti žemės ūkio darbininkų migraciją privertė rimtai susirūpinti Latvijos žemės ūkio kamara, kuri atstovavo ūkininkų interesams. Ji per Latvijos diplomatus net pasirūpino, kad Lietuvos valdžiai būtų pasiūlytas kompromisinis problemos sprendimo kelias, kuris tenkintų abiejų šalių ūkininkų interesus³¹. Galiausiai viskas baigėsi tuo, kad organizuoto vežimo iš Lietuvos dirbti į Latviją, regis, neliko, tačiau patiems darbininkams keliauti dirbti į kaimyninę šalį iš esmės niekas netrukdė.

Viešajame diskurse akcentuojant neigiamus žemės ūkio darbininkų migracijos iš Lietuvos padarinius, dėmesys kryo iš esmės į sezoninių darbininkų migraciją, tačiau pagal Latvijos lietuvių bendruomenės statistikos duomenis darbo migracija buvo ne tik sezoninė, tai – gerokai sudėtingesnis reiškinys. Darbo migrantus Latvijos kaime iš Lietuvos dera suskirstyti į nuolatinius (samdomus metams ir iš esmės dirbančius metų metus) ir sezoninius darbininkus. 1930 m., Latvijos gyventojų surašymo duomenimis, šalyje

²⁶ 1936 10 22 Seimo posėdis, *Seimo stenogramos*. Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1936–1939.

²⁷ „Tikslinga“, *Lietuvos aidas*, 1937 vasario 27, nr. 93, 4.

²⁸ 1937 04 02 Seimo posėdis, *Seimo stenogramos*.

²⁹ Ibid.

³⁰ „Nuolatinų lauko darbininkų kaimui stanga net iki 40 000“, *Lietuvos aidas*, 1937 balandžio 24, nr. 181, 3.

³¹ Plačiau žr.: Latvijos žemės ūkio kameros ir Latvijos pasiuntinybės Lietuvoje susirašinėjimo medžiaga 1937 m., LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 2174.

gyveno 25 885 lietuviai³². 52 % iš jų turėjo Lietuvos pilietybę. 60 % Lietuvos pilietybę turinčių asmenų gyveno kaime – tuo metu Lietuvos piliečiai buvo vieninteliai šalyje gyvenantys užsienio piliečiai, kurių dauguma įsikūrė kaime, o ne mieste. Daugiausia Lietuvos piliečių kaimo vietovėje buvo Žiemgaloje – 7 270 (Jelgavos aps. 2 573, Bauskės aps. 2 176, Jekabpilio aps. 1 725) ir Kurše – 2 089. Latvijos lietuvių bendruomenė pasižymėjo tuo, kad dauguma jos narių (58 %) buvo gimę Lietuvoje. Žiemgaloje, kur gyveno didžioji lietuvių bendruomenės dalis, Lietuvoje gimusių lietuvių procentas buvo dar aukštesnis – 62 %³³. Remiantis statistika tokį lietuvių bendruomenės kolektyvinį portretą galima aiškinti tuo, jog dauguma Lietuvos pilietybę turinčių asmenų kaimo vietovėje buvo ne kas kita kaip Latvijos kaime, žemės ūkyje, dirbantys lietuviai darbininkai.

1935 m., Latvijos gyventojų surašymo duomenimis, 67,27 % Lietuvos pilietybę turinčių asmenų gyveno kaime – palyginti su ankstesnio surašymo duomenimis, kaime gyvenančių Lietuvos piliečių dalis padidėjo. Būtų galima pridurti, kad tuo metu Lietuvos piliečiai jau buvo ne vieninteliai šalyje gyvenantys užsieniečiai, kurių dauguma įsikūrė kaime – 66,15 % Lenkijos pilietybę turinčių asmenų taip pat gyveno kaime. Lenkija, kaip ir Lietuva, buvo tapusi pagrindine darbo jėgos tiekėja Latvijos žemės ūkiui. Daugiausia užsienio pilietybę turinčių ir kaimo vietovėje gyvenančių asmenų koncentravosi Žiemgalos regione (Bauskės, Jelgavos, Jekabpilio apskrityse), kurio ekonomiškai stiprus žemės ūkis pritraukdavo daug darbo migrantų³⁴. Pabrėžtina, kad gyventojai buvo surašomi žiemą, o pasak tai atlikusių asmenų, jei gyventojų būtų surašomi vasarą, Lietuvos piliečių skaičius Latvijos kaime būtų buvęs gerokai didesnis. Pastebėsime, kad surašant konstatuoti Lietuvos piliečių skaičiai kaimo vietovėje parodo, jog darbo emigrantai sudarė neatsiejamą lietuvių bendruomenės Latvijoje dalį.

Kiek lietuvių metai iš metų dirbo Latvijos žemės ūkyje, o kiek į Latviją atvykdavo tik sezoninių žemės ūkio darbų dirbti, tiksliai nustatyti sunku. Pirmiausia pastebėsime, kad Latvijos statistikos valdyba 3-iaame dešimtmetyje nuolat apgailestaudama konstatuodavo neturinti tikslų duomenų apie šalies žemės ūkio darbininkų skaičių³⁵, o pateikiami oficialūs duomenys net esmingai skyrėsi. Latvijos statistikos valdybos duomenimis, 1928 m. iš kaimyninių valstybių į Latviją atvyko 12 364 darbininkai, iš kurių 8 069 dirbo Žiemgaloje, dauguma jų buvo atvykėliai iš Lietuvos³⁶. 1930 m. šalyje fiksuotas 28,60 % žemės ūkio darbininkų trūkumas, nors darbo migracija taip pat išaugo – iš Lietuvos atvyko 18 820, iš Lenkijos – 2 434, iš Estijos – 1 688 žemės ūkio darbininkų. Daugiausia darbo migrantų 1930 m. buvo Žiemgalos ūkiuose – 73,2 % atvykusiųjų iš Lietuvos dirbo šiame regione, jie sudarė 88,39 % visų atvykusių dirbti svetimšalių. Kurše darbininkų iš Lietuvos buvo mažiau – 4 044, tačiau jie sudarė net 96,15 % visų svetimšalių darbininkų šiame regione³⁷. Atkreipsime dėmesį, kad pateikta Žiemgaloje dirbančių lietuvių statistika iš esmės

³² *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1930–1931, 63.

³³ *Ibid.*, 26, 470–471, 484–485, 494–495, 504–507, 518–519.

³⁴ *Ceturrtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936–1939, 30–34, 343–345.

³⁵ *Latvijas lauksaimniecība 1920.–1925. g. g. Tekošā statistika*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1926, 54; *Latvijas lauksaimniecība 1928. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1929, 47.

³⁶ *Latvijas lauksaimniecība 1928. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1929, 48–50.

³⁷ *Latvijas lauksaimniecība 1930. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1931, 86, 90, 92.

patvirtina išsakytą prielaidą, jog, kaip jau minėjome, dauguma Lietuvos pilietybę turinčių asmenų buvo žemės ūkio darbininkais Latvijos kaime. Be to, pastebėsime, kad, Latvijos statistikos valdybos duomenimis, šalyje dirbo 18 820 darbininkų iš Lietuvos. Nors Lietuvos konsulas Rygoje 1930 m. teigė, kad, Žemės ūkio draugijos duomenimis, į Latviją 1930 m. ji atvežė 420 darbininkų iš Lietuvos, visgi, konsulo nuomone, ištis jų buvo apie 1 000³⁸. Matome, kad konsulato duomenys buvo toli gražu netikslūs.

4-o dešimtmečio pradžioje Lietuvos diplomatai konstatavo, kad išaugo Lietuvos piliečių darbo migracija į Latviją, ir pažymėjo, jog dauguma atvykusiųjų iš Lietuvos dirba pas latvių ūkininkus, kurie stokoja darbo rankų, nes vietos gyventojai iš kaimo migruoja į miestą ir stengiasi įsidarbinti fabrikuose. Suprantama, ne visi atvykėliai iš Lietuvos dirbo žemės ūkyje, tačiau ten jų buvo absoliuti dauguma. Pasitaikydavo retų atvejų, kada žemės ūkio darbininkas persikeldavo dirbti į miestą, bet prasidėjus ekonominei krizei tokios galimybės iš esmės neliko. Maža to, Latvijos valdžia net ėmė kurti planus, kaip bedarbius iš miesto siųsti dirbti į kaimą, grasindama atsisakiusiems vykti dirbti į kaimą nutraukti bedarbio pašalpos mokėjimą. Tačiau, kaip konstatavo lietuvių diplomatai, tai įgyvendinti buvo keblu, nes miesto darbininkai nebuvo pasirengę dirbti žemės ūkio darbus ir ūkininkai nenorėjo jų samdyti, o ūkininkų organizacijos ir toliau siekė atsivežti darbininkų iš Lietuvos bei Lenkijos³⁹.

Atsiveždama darbo migrantų Latvija sprendė darbininkų stygiaus žemės ūkyje problemą. Lietuvos diplomatų žiniomis, 1931 m. Latvijoje buvo 24 338 svetimšaliai darbininkai, iš kurių 19 089 buvo atvykę iš Lietuvos⁴⁰. Latvijos statistika skelbė, kad 1931 m. jų žemės ūkyje dirbo 17 684, o 1932 m. – 10 184 darbininkai iš Lietuvos⁴¹. Tai buvo oficiali statistika, tačiau, Latvijos specialistų, analizuojančių ekonominius santykius su Lietuva, teigimu, žemės ūkio darbininkų migraciją iš Lietuvos į Latviją iki 1931 m. vyko be kliūčių ir svyravo nuo 25 tūkst. iki 30 tūkst. žmonių⁴². Tiesa, 1932 m. imigrantų skaičius ištis sumažėjo – tai sietina su pasauline ekonomine krize, pasiekusia Latviją. Bet krizei baigiantis darbo migracija vėl ėmė augti, nes darbo jėgos trūko – 1936 m. šalyje fiksuotas 54,04 %, 1937 m. – 62,12 % metinių žemės ūkio darbininkų trūkumas⁴³.

1935 m. Latvijos žemės ūkyje dirbo 143 tūkst. darbininkų, iš kurių: 50 tūkst. dirbo sudarę metines darbo sutartis, apie 46 tūkst. buvo sezoniniai lauko darbininkai ir 40 tūkst. piemenų. Tuomet teigta, kad darbo migracija iš užsienio padėjo Latvijos žemės ūkiui iš dalies įveikti darbo jėgos trūkumą – šalies kaime darbininkai iš kaimyninių valstybių sudarė apie 27 %⁴⁴. Užsienio darbininkų skaičius augo, pavyzdžiui, Jelgavos apskrityje darbininkų skaičius išaugo nuo 3 893 darbininkų 1933 m. iki 6 508 darbininkų 1936 m. Iš šių 1936 m. Jelgavos apskrityje dirbusių žemės ūkio darbininkų 3 453 buvo iš Lietuvos, o

³⁸ Pranešimas apie Lietuvos konsulato Rygoje 1930 m. veiklą, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 227.

³⁹ Lietuvos konsulato Rygoje 1932 m. veiklos ataskaita, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1385, l. 19.

⁴⁰ Lietuvos konsulato Rygoje veikla 1931 m., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1277, l. 8–9.

⁴¹ *Latvijas lauksaimniecība 1932. gadā*, Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1933, 101.

⁴² 1933 08 09 Latvijos – Lietuvos ekonominių santykių apžvalga, LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 1156, l. 203.

⁴³ *Latvijas lauksaimniecība 1937. gadā*, Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1938, 68.

⁴⁴ Bokalderis, J., „Lauksaimniecības uzplaukums“, *Ekonomists*, 1936, nr. 17, 594.

2 992 – iš Lenkijos⁴⁵. Tuo metu Bauskės apskrityje dirbo 5 219 atvykusių darbininkų: 3 166 buvo iš Lietuvos ir 2 029 iš Lenkijos⁴⁶. Pastebėsime, kad visa tai buvo tik oficiali statistika.

1935 m. Lietuvoje dirbančius pas Latvijos ūkininkus bandyta skaičiuoti taip: pagal sutartį su Latvijos žemės ūkio kamera dirbti į šią šalį išvyko apie 5 tūkst. darbininkų ir kaip kasmet 10 tūkst. darbininkų išvyko iš Lietuvos pasienio apskričių su sienai pereiti kortelėmis⁴⁷. Oficialiais Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 1936 m. per šią ministeriją sudarytos 5 247 samdos sutartys išvykti į Latviją, būtent: iš Alytaus apskr. – 1 151, Trakų apskr. – 1 074, Ukmergės apskr. – 1 038, Kauno apskr. – 424, Seinų apskr. – 406, Utenos apskr. – 401, Marijampolės apskr. – 244, Panevėžio apskr. – 165, Šakių apskr. – 85, Vilkaiviškio apskr. – 75, Kėdainių apskr. – 52, Zarasų apskr. – 41, Telšių apskr. – 21, Šiaulių apskr. – 19, Raseinių apskr. – 19, Rokiškio apskr. – 14, Tauragės apskr. – 13, Biržų apskr. – 2, Mažeikių apskr. – 1, Kretingos apskr. – 1 ir Klaipėdos krašto – 1 darbininkas⁴⁸. Ši oficiali statistika tik iš dalies atskleidžia visą darbo emigracijos į dinamiką. Detaliau neanalizuodami šių skaičių atkreipsime dėmesį į tai, kad organizuotai išvykusiųjų dirbti į Latviją iš atokiau nuo sienos esančių šalies apskričių buvo daugiau nei iš pasienio, pavyzdžiui, iš didžiausios Šiaulių apskrities išvyko tik 19, o iš Biržų – vos 2 žmonės. Toks paradoksalus santykis paaiškinamas tuo, kad dauguma vykstančių į Latviją iš Šiaurės Lietuvoje esančių apskričių iškeliaudavo su sienai pereiti išduotomis kortelėmis. Ši kategorija ir sudarė daugumą išvykusiųjų dirbti į kaimyninę šalį. Derėtų pridurti, kad su sienai pereiti išduotomis kortelėmis keliavo ne tik Šiaurės Lietuvos gyventojai – susiklostė net tokia praktika: pas pasienio zonoje ūkininkaujančius lietuvių ūkininkus įsidarbindavo iš atokiau atvykę darbininkai, kurie dirbdavo čia pusmetį, kol įgydavo teisę gauti sienos perėjimo kortelę, o tuomet mesdavo darbą pas ūkininką ir iškeliaudavo dirbti į Latviją⁴⁹.

1937 m. pavasarį grupės Seimo narių, pateikusių paklausimą vidaus reikalų ministrui, teigė, kad 1936 m. į Latviją buvo išvykę 17 tūkst. darbininkų⁵⁰ dirbti sezoninių darbų. Lietuvos diplomatų duomenimis, 1936 m. pas Latvijos ūkininkus dirbo daugiau kaip 15 tūkst. darbininkų⁵¹. Tuo metu, Latvijos žemės ūkio kameros duomenimis, skaičiai buvo didesni: 1936 m. iš Lietuvos į Latviją organizuotai atvyko dirbti 5 160, pavieniui – 4 340, o iš ankstesnių metų buvo likę dirbti 8 794 darbininkai. Taigi 1936 m. rugsėjo 1 d. iš viso dirbo 18 294 darbininkai iš Lietuvos. Iš jų dirbti per žiemą liko 9 854 darbininkai⁵². Patikimiausi, suprantama, yra Latvijos žemės ūkio kameros duomenys, tačiau ir jie – tik oficialūs skaičiai. Be to, žinoma, kad Latvijos ūkiuose dirbo ir nemažai nelegaliai perėjusių sieną darbininkų. Kiekvieną pavasarį Latvijos sieną nelegaliai pereidavo darbininkai iš Lenkijos ir Lietuvos, pavyzdžiui, vien tik 1936 m. kovo mėnesį Alūkštos apskrities viršininkas už neteisėtą

⁴⁵ „Jelgavas aprinķa dzīve un darbs skaitļos“, *Brīvā Zeme*, 1936 gruodžio 11, nr. 282, 43.

⁴⁶ „Bauskas aprinķa dzīve un darbs skaitļos“, *Brīvā Zeme*, 1936 gruodžio 18, nr. 288, 21.

⁴⁷ „Kaip sekasi mūsų darbininkams Latvijojē“, *Lietuvos žinios*, 1935 liepos 20, nr. 163, 7.

⁴⁸ 1936 10 22 Seimo posėdis, *Seimo stenogramos*.

⁴⁹ A. G. [Gricius, Augustinas], „Ūkininkai ir žemės ūkio darbininkai. Įspūdžiai ir pastabos“, *Lietuvos aidas*, 1938 kovo 10, nr. 108, 5.

⁵⁰ 1937 04 02 Seimo posėdis, *Seimo stenogramos*.

⁵¹ 1936 10 10 Lietuvos konsulo Rygoje raštas Latvijos žemės ūkio rūmų pirmininkui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 680, l. 11.

⁵² 1937 02 24 Latvijos žemės ūkio kameros raštas Latvijos URM, LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 2174, l. 30.

sienos perėjimą nubaudė 167 sulaikytus svetimšalius darbininkus⁵³. Tad akivaizdu, kad realiai Latvijoje dirbusių Lietuvos piliečių skaičius buvo didesnis nei skelbė oficiali statistika, o kiek būta „nelegalų“ iš Lietuvos, mes nežinome – keblu daryti net prielaidą apie jų skaičių.

Rašytojui A. Gričiui 1938 m. mažeikiškiai ūkininkai lietuvių darbo migraciją Latvijon aiškino pirmiausia „psichologinėmis priežastimis“ – esą kaltas noras „būti „užsienyje“ ir dėl to jaustis „pranašesniu už kitus, nesiryžtančius ar negalinčius iš savo krašto išeiti“. Vienas ūkininkas net tikino rašytoją, kad merginos bėgančios tarnauti į Latviją „daugiausia dėl parėdų“ – esą kaimyninėje šalyje „už porą trejetą dešimčių latų kuriame miestelyje mūsų merginos „šilkais“ pasirėdo; grįžusios į tėvynę tokios puošėivos vaikščioja labai pigios rūšies dirbtinio šilko suknelėmis blizgėdamos, keldamos visuotiną pavydą ir, žinoma, tuo agituodamos ir kitas leistis per sieną. Tokie parėdai Latvijoje pigesni. Be to, merginos apšėtos noro patekti į „užsienį“, pamatyti „pasaulį“⁵⁴.

Ūkininko rašytojui piršta „parėdų“ priežastis neįtikina, tačiau, manytume, verta atkreipti dėmesį į tai, kas buvo įvardyta „psichologinėmis priežastimis“. Tiesa, tai derėtų laikyti aukštesnio socialinio statuso lūkesčiais, kuriuos galėjo pasiekti per darbą užsienyje. Manytina, kad dalis į darbą Latvijos kaime žvelgė tik kaip į tarpinę stotelę, svajota netgi įsitvirtinti kuriame nors Latvijos didmiestyje. Pastebėsime, kad tokiems lūkesčiams paprastai nebūdavo lemta išsipildyti. Šiaip ar taip, pagrindinės darbo migracijos priežastys buvo ekonominės – nedarbas ir didesnio atlygio siekis.

Latvijos žemės ūkio darbo rinka traukė darbo jėgą iš Lietuvos ir taip padėjo Lietuvai spręsti nedarbo klausimą. Tačiau toks nedarbo problemos Lietuvoje sprendimas valdžiai neatrodė geras – ne tik dėl to, kad kaime ėmė trūkti darbo rankų ir ūkininkai pradėjo reikšti valdžiai savo nepasitenkinimą. Pastebėta, kad darbas kaimyninėje šalyje virsta rimtu išbandymu lietuviškos tapatybės tvarumui. Manyta, kad darbo migrantams tenka sunkesni išbandymai siekiant saugoti savo lietuvišką tapatybę – netgi daugiau nei išeivių bendruomenėms, nes šios „susiburia grupėmis ir ne taip lengvai pasiduoda nutautėjimui“. Tuo metu pavieniui pas ūkininkus dirbantys žemės ūkio darbininkai paprastai praranda ryšius su įprasta socialine aplinka, o ryšių praradimas su tautiečiais veda tiesiai į nutautėjimą: „Pirmiausia jie dažnai nukenčia moraliai, kol išmoksta vietinę kalbą. Kai ją išmoksta, greit savąją užmiršta. Darbininkas, išbuvęs keletą metų laukų darbuose, dažnai jau nesusikalba lietuviškai“⁵⁵.

Šios 1937 m. *Lietuvos aid*o oficioze pasirodžiusios mintys atkartoją senus Latvijoje dirbusių Lietuvos diplomatų ir konsulų pastebėjimus. Konstatuodamas lietuvių tautinės tapatybės silpnumą, Lietuvos konsulas Rygoje P. Varnauskas 1930 m. kaip pavyzdį pateikė, jo žodžiais, toli gražu ne retai pasitaikantį epizodą iš konsulato kasdienybės: „Lietuvos kaimo mergaitė, atvykusi Latvijon ir čia dirbusi pas ūkininką – latvį, atėjus į Konsulatą, kalba latviškai, kad ir nemokėdama. Priminus, kad lietuviai turi mokėti lietuviškai, teisinasi sunku esą lietuviškai kalbėti, nes senai savo kalbos nebegirdėjusi (o iš Lietuvos sakosi atvažiavusi

⁵³ „Pilsētās un laukos“, *Latgales Vēstnesis*, 1936 balandžio 11, nr. 29.

⁵⁴ A. G. [Gričius, Augustinas], „Ūkininkai ir žemės ūkio darbininkai. Įspūdžiai ir pastabos“, *Lietuvos aidas*, 1938 kovo 8, nr. 104, 5.

⁵⁵ „Tikslinga“, 4.

metai atgal) ir gerokai ją pamiršusi“⁵⁶. Žemės ūkio darbininkų asimiliacijos tendenciją konstatavo ir kiti, pavyzdžiui, Lietuvos konsulas Liepojoje, kurio veiklos zonoje lietuvių darbininkų buvo gerokai mažiau ne Žiemgaloje. 1933 m. jis rašė: „Nuostabus reiškiny su mūsų atvažiavusiais laukų darbininkais, jie labai greitai čionai asimiliuojasi: po pusės metų jau kalba sudarkyta, veda latves, kalba latviškai, būdami katalikai daro vedybas liuteronų bažnyčiose: pastebėti kodėl taip elgiasi, kokią čia laimę rado, ar negalėjo savo šaly apsivesti su lietuvaite. Vieni atsikerta, ar ne vis tiek esą su kuom apsivesti, kiti tyli; reiškia jokio tvirtumo, jokios sąmonės, kaip gyvulėlis, tai ką gi norėti iš nuolat čionai gyvenančių lietuvių“⁵⁷. Neįmanoma įvertinti iš Lietuvos į Latviją atvykusių samdinių asimiliacijos mastų, galime tik konstatuoti, kad šis reiškiny fiksuotas visą tarpukarį – 1940 m. Lietuvos diplomatai, kaip ir prieš dešimtmetį, skundėsi iš Lietuvos atkeliavusių žemės ūkio darbininkų „sulatvėjimu“ ir atitolimu „nuo visko kas lietuviška“. Pasak Lietuvos pasiuntinybės patarėjo, „ateina mūsų laukų darbininkas į Pasiuntinybę ir neretas metasi kalbėti latviškai, skambina telefonu iš provincijos taip pat latviškai“⁵⁸. Šiaip ar taip, pasikartojantys diplomatų ir konsulinių darbuotojų konstatavimai byloja apie tendenciją, o ne pavienius, išskirtinius atvejus.

1933 m. Lietuvos konsulas Liepojoje nagrinėdamas lietuvių asimiliacijos procesus Latvijoje teigė, kad nutautėjimas miestuose „beveik sustabdytas“, nes lietuviai esą jau mato, „kad ir lietuviai nėra žemesni už kitus ir jie kultūringi, moka viešai pasirodyti, kaip ir kitos tautos“. Tačiau visai kita padėtis konstatuota provincijoje, kur „lietuviai nyksta“. Ten gyvendami pavieniui (konsulo pastebėjimu, lietuvių „visuose miesteliuose ir kaimuose po kelis galima rasti“) netenka socialinių ryšių, dėl to jie pasiduoda aplinkos įtakai ir galiausiai praranda lietuvišką tapatybę⁵⁹.

Ar lietuviškos tapatybės nykimą tarp žemės ūkio darbininkų iš Lietuvos lėmė tik nutrukę socialiniai ryšiai su savo tautine bendruomene? Manytume, tai galėjo būti tik viena iš priežasčių – tokią mintį perša amžininkų liudijimai. Vienas jau ne pirmus metus Latvijos kaime samdiniu dirbantis lietuvis 1931 m. prisipažino, kad iš pradžių jis nesupratęs, „dėl ko lietuvaitės, pagyvenusios metus kitus Latvijoje, tuoj apsiriša galvas latvių tautine skarele: baliuose – vakarėliuose vilkėja aršiau už latvaites latvių tautinius rūbus“, tačiau vėliau suprato, kad visa tai tik tam, kad niekas jų „nevadintų „leitinėmis“ ir šios galėtų paslėpti savo tautybę. Tai, jo nuomone, lėmė kaimyninės šalies kaime tvyrantis ne itin palankus požiūris į Lietuvą ir lietuvių: „Reikia pasakyti, kad kaime į lietuvių (bendrai ir į Lietuvą) žiūrima kaip į tamsuolių, nekultūringą šalį: kitaip neišgirsi vadinant „leitei, leišei“. Ir senieji latviai jeigu ką prisimena apie Lietuvą – tik tai jos ubagu. „Ar ir dabar pas jus ubagai vaikščioja? Seniau ateidavo ir čia Latvijon.“⁶⁰

Taigi lietuviška tapatybė buvo tarsi kliūtis siekiant latviško sociumo pripažinimo ir aukštesnio socialinio statuso. Tačiau stipriausiai, manytume, norą virsti latviu / latve ir įgyti

⁵⁶ Pranešimas apie Lietuvos konsulato Rygoje 1930 m. veiklą, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 229.

⁵⁷ 1933 05 17 Trumpa Liepojos lietuvių kolonijos istorija parašyta Lietuvos konsulo Liepojoje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1385, l. 45–46.

⁵⁸ 1940 04 19 Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje patarėjo K. Karečkos pro memoria apie Latvijos lietuvių padėtį, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 564.

⁵⁹ 1933 05 17 Trumpa Liepojos lietuvių kolonijos monografija, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1385, l. 46.

⁶⁰ A. B., „Norinčių vyksti Latvijon darbininkų dėmesiai“, 3.

Latvijos pilietybę stimuliuo viena pragmatinė priežastis – tai noras užsitikrinti teisę į darbą. 1930 m. Lietuvos konsulas Rygoje P. Varnauskas konstatavo, kad dauguma Lietuvos piliečių, išgyvenusių Latvijoje penkerius metus, siekia gauti Latvijos pilietybę ir atsisako Lietuvos pilietybės. Šį žingsnį jie žengia „gyvenimo sąlygų verčiami“, nes svetimšalis darbininkas Latvijoje gali gauti darbo tik kaime, o gauti leidimą svetimšaliui apsigyventi mieste ir įsidarbinti yra veik neįmanoma. Tačiau tapę Latvijos piliečiais lietuviai tokių sunkumų nebeturė⁶¹.

3-iaje dešimtmetyje pasitaikydavo atvejų, kai iš Lietuvos atvykęs tarnauti pas ūkininką darbininkas vėliau persikeldavo dirbti į miestą, tačiau 1931 m. prasidėjus ekonominei krizei tokios galimybės nebeliko. Maža to, Latvijos valdžia net ėmė kurti planus be darbo likusius miesto darbininkus siųsti į kaimą, grasino nutraukti mokėti bedarbio pašalpą tiems, kurie atsisakys vykti. Tačiau, kaip konstatavo Lietuvos konsulas, tai buvo keblu įgyvendinti, nes miesto darbininkai nemokėjo dirbti žemės ūkio darbų, todėl kaime jų niekas nelaukė ir samdyti nesiruošė, o ūkininkų organizacijos vis vien siekė atsivežti žemės ūkio darbininkų iš Lietuvos ir kitų šalių⁶². Reikėtų pridurti, kad sumanymas siųsti miesto darbininkus į kaimą dirbti žemės ūkio darbų pasikartojo 4-o dešimtmečio gale. 1938 m. lapkričio mėnesį šalies vadovui K. Ulmaniui teko pripažinti, kad kaime trūksta darbo rankų. Darbo jėgos stygių kaime bandyta spręsti intensyvinant gamybą, mechanizuojant darbą ir net įstatymiškai reguliuojant darbo jėgos judėjimą. Planuota bedarbius iš miesto siųsti dirbti į kaimą – 1939 m. pavasarį valdžios atstovai itin optimistiškai vertino šį sumanymą⁶³. Užbėgant į priekį pastebėsime, kad ir šis sumanymas liko neįgyvendintas.

Lietuvos diplomatai pagrindine lietuvių darbininkų nutautėjimo priežastimi laikė susilpnėjusius ar visai nutrūkusius jų socialinius ryšius su savo tėvyne. Svarstydami, kaip sumažinti lietuvių darbininkų asimiliaciją, diplomatai Lietuvos valdžiai siūlė lengvinti samdinių susisiekimą su gimtine. Trumpai tariant, siūlyta supaprastinti Lietuvos ir Latvijos sienos perėjimo režimą, viliantis, kad artimi socialiniai ryšiai su Lietuva taps geriausia samdinių asimiliacijos proceso užtvara. Pagrindinė problema buvo keista Lietuvos užsienio pasų ir vizų išdavimo tvarka, pagal kurią norintis išvykti į užsienį Lietuvos pilietis privalėjo gauti ne tik Lietuvos užsienio pasą, bet ir Lietuvos vizą. 1928 m. pradžioje Latvijoje dirbantys Lietuvos konsulai priminė, jog valstybė suinteresuota, kad užsienyje gyvenantys lietuviai „kuo dažniausia atvyktų Lietuvon“, ir siūlė atsisakyti vizų Lietuvos piliečiams⁶⁴. Į šį pasiūlymą buvo atsižvelgta tik iš dalies – 1928 m. įsigaliojusi nauja Lietuvos užsienio pasų išdavimo tvarka sumažino mokesčių už užsienio pasą, tačiau pakeista vizų išvykti išdavimo tvarka, pagal kurią jas buvo galima gauti tik Kaune ir Šiauliuose, Latvijoje gyvenantiems lietuviams tapo dar nepatogesnė. Tokia tvarka netenkino ne tik uždarbiaujančių, bet ir nuo seno Lietuvos pasienyje gyvenančių lietuvių – *Rygos balsas* rašė: „Dabar katalikas, Latvijos pusėje gyvenantis, mato katalikų bažnyčių bokštus, bet jas aplankyti ne taip lengva“⁶⁵. 1929 m. pradžioje Lietuvos konsulas Rygoje siūlė senąją vizų išdavimo tvarką politiniais

⁶¹ Pranešimas apie Lietuvos konsulato Rygoje 1930 m. veiklą, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 227.

⁶² Lietuvos konsulato Rygoje 1932 m. veiklos ataskaita, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1385, l. 19.

⁶³ Stranga, Aivars, *Kārļa Ulmaņa autoritatīvā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 192–197; *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava SIA, 2017, 136–137.

⁶⁴ 1928 02 03–05 Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo protokolas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 799, l. 166.

⁶⁵ A. L., „Tenai, kur lietuviai šneka“, *Rygos balsas*, 1929 sausio 19, nr. 3, 2.

sumetimais „atstatyti“⁶⁶. Valdžios institucijos, kurių žinioje buvo sienos kontrolė, į Lietuvos diplomatinės tarnybos siūlymus supaprastinti sienos perėjimą Latvijoje uždarbiaujantiems lietuviams reagavo vangiai. 1932 m. rudenį Lietuvos konsulas Liepojoje prašė užsienio reikalų ministrą imtis skubių žygių palengvinti lietuvių žemės ūkio darbininkų susisiekimą su Lietuva – kad būtų atsisakyta vizos mokesčio ir visi galėtų sėkmingai lankytis katalikų bažnyčias Lietuvoje, pridurdamas, jog esami suvaržymai „atitolins mūsų žmones nuo savo šalies ir stums juos latvių glėbin“⁶⁷. Bažnyčia regėta kaip lietuviškos tapatybės saugotoja, todėl 1936 m. inspektuojant lietuvių darbininkų darbo sąlygas Latvijoje buvo išsakyta pareiga ne tik sulygtinti lietuvių bei latvių darbininkų algas, bet ir sudaryti daugiau galimybių samdiniams lankytis pamaldas, atleidžiant tuo metu juos nuo darbo⁶⁸.

Derėtų pridurti, kad iki Antrojo pasaulinio karo dirbti į Latvijos žemės ūkį vykdavo ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos piliečiai – nuo 1928 m. prasidėjo intensyvesnė darbo imigracija iš rytinės Lenkijos. 1935 m. iš Lietuvos atvyko 14 880, o iš Lenkijos 16 885 darbininkai – Lietuva pirmavimą pagal darbo migrantų į Latviją skaičių užleido Lenkijai. Tuomet iš Lietuvos atvykę žemės ūkio darbininkai sudarė daugumą (64,61 %) svetimšalių Žiemgaloje, o atvykę iš Lenkijos – daugumą (20,30 %) Kuršės dirbančių svetimšalių. Kuršės lietuvių buvo šiek tiek mažiau (18,35 %) ir lietuvių darbininkai prarado savo ankstesnį dominavimą šiame regione – priminsime, kad 1930 m. darbininkai iš Lietuvos sudarė 96,15 % šio regiono svetimšalių darbininkų⁶⁹.

1936 m. Lenkija tapo absoliučia lydere pagal žemės ūkio darbininkų Latvijoje skaičių – tai sudarė 59,22 % iš užsienio atvykusių darbininkų. Tuo metu Latvijoje dirbo 23 539 darbininkai iš Lenkijos ir 15 236 iš Lietuvos. Visuose Latvijos regionuose, išskyrus Žiemgalą, daugiausia buvo darbininkų iš Lenkijos. Tik Žiemgaloje lietuviai išlaikė savo dominavimą – 53,80 % šiame regione dirbančių svetimšalių darbininkų buvo iš Lietuvos. Tuomet Žiemgalos regione dirbo 61 % iš Lietuvos atvykusių darbininkų, Kuršės – 19 %⁷⁰. Oficiali Latvijos statistika vėlesniais metais fiksavo jau didesnę darbo imigrantų skaičių iš Lenkijos nei Lietuvos: 1937 m. iš Lenkijos atvyko 27 586 darbininkai, o iš Lietuvos – 6 679⁷¹; 1939 m. iš Lenkijos – 12 737 darbininkai, o iš Lietuvos – 3 563⁷².

Dauguma atvykusių dirbti iš Lenkijos buvo Vilniaus krašto gyventojai, tarp jų netrūko ir lietuvių. Mes nežinome, kiek jų buvo, tačiau, be abejonės, tai vyko, nes Vilniaus krašto lietuvių literatūroje atsirado net ir literatūrinis darbo migracijos į Latviją vaizdinys – 1938 m. Vilniuje Vladas Raziulis išleido romaną *Žingsniai gyveniman*, kuriame pasakojo Vilniaus krašto bežemio valstiečio Adomo Semėno istoriją. Romano herojus, grįžęs iš privalomosios karinės tarnybos, nelegaliai išvyksta dirbti į kaimyninę šalį – rašytojo

⁶⁶ 1929 01 21 Lietuvos konsulo Rygoje pranešimas Lietuvos URM apie Lietuvos konsulato Rygoje veiklą 1928 m., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 881, l. 26.

⁶⁷ 1932 10 21 Lietuvos konsulo Liepojoje raštas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1385, l. 53–54.

⁶⁸ 1936 08 01 Latvijos žemės ūkio kameros pranešimas Latvijos URM apie inspekcijos lankant Latvijoje dirbančius svetimšalius lauko darbininkus, LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 1950, l. 8.

⁶⁹ *Latvijas lauksaimniecība 1935. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936, 120–122.

⁷⁰ *Latvijas lauksaimniecība 1936. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1937, 92.

⁷¹ *Latvijas lauksaimniecība 1937. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1938, 75.

⁷² *Latvijas lauksaimniecība 1939. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1940, 63.

žodžiais – „Latvijon, ton laimēs šalin, kurion dauguma visas geriausias savo viltis sukrauna, o iš kurios nusivylę grįžta“⁷³. Paminėtina, kad šio romano herojus pas latvių ūkininką įsidarbina nelegaliai perėjęs Latvijos ir Lenkijos sieną, o tai tik paliudija susiklosčiusią praktiką nelegaliai vykti dirbti į Latviją.

Dar labiau trūko darbo jėgos Latvijos kaime 1939 m. rudenį, kai prasidėjęs karas nutraukė įprastinį darbo migracijos srautą iš Lenkijos. Latvijos valdžia ūkininkus ramino, kad situacija valdoma, tačiau vilties 1940 m. pavasarį sulaukti darbininkų iš Lenkijos jau nebuvo⁷⁴. Tuomet Latvijos valdžios žvilgsnis nukrypo į Lietuvos rankose atsidūrusį Vilniaus kraštą. Priminsime, kad 1939 m. rudenį Lietuva atgavo Vilniaus kraštą, o jos gyventojai tapo potencialiais Lietuvos piliečiais – gyvenimas Vilniaus krašte dar negarantavo visiems gyventojams Lietuvos pilietybės. Latvijos žemės ūkyje trūko darbo rankų, todėl Lietuvos valdžiai buvo perduota, kad Latvija laukianti darbininkų iš Vilnijos ir jai „nesanti svarbi darbininkų tautybė ir pilietybė“. Tačiau Latvija norėjo, kad Lietuvos valdžia įsipareigotų šiuos darbininkus, kai pasibaigs jų samdos sutartis, priimti atgal. Tuo metu Lietuvos valdžia vylėsi darbo rankų deficitu Latvijoje pasinaudoti sau naudinga linkme ir atsakydama pateikė pasiūlymą: ji sutinka duoti darbininkų iš Vilnijos, kurie neturi Lietuvos pilietybės, tačiau šie negalės grįžti į Lietuvą⁷⁵. Taip Lietuvos valdžia tikėjosi išspręsti dvi problemas: atsikratyti bent dalies Lietuvos pilietybės neturinčių lenkų tautybės gyventojų ir sumažinti darbo jėgos migraciją iš šiaurinių Lietuvos apskričių, kur, kaip jau minėjome, trūko darbo rankų. Toks Lietuvos pasiūlymas Latvijai buvo nepriimtinas – ji nuogąstavo, kad žiemą šie darbininkai taps bedarbiais ir valdžiai teks spręsti jų socialines problemas.

Apibendrinant galima teigti, kad nedarbas Lietuvoje ir darbo jėgos trūkumas Latvijos žemės ūkyje bei patrauklios darbo sąlygos šioje šalyje (pirmiausia aukštesnis atlygis už darbą) paskatino žemės ūkio darbininkų migraciją iš Lietuvos į Latviją. Žemės ūkio darbininkų migracijos mastai į Latviją 4-ame dešimtmetyje buvo tokie dideli, kad sukėlė darbo jėgos trūkumą Šiaurės Lietuvos ūkiuose. Lietuviai, dirbę samdomais darbininkais Latvijos žemės ūkyje, sudarė nemažą šioje šalyje gyvenusios lietuvių bendruomenės dalį. Jie susidūrė su tais pačiais sunkumais siekdami išsaugoti savo tautinį identitetą, kaip ir visa lietuvių bendruomenė Latvijoje.

Literatūra ir šaltiniai

20. *gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940*, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003.

A. B., „Norinčių vykti Latvijon darbininkų dėmesiai“, *Lietuvos žinios*, 1931 kovo 16, nr. 60, 3.

A. G. [Gricius, Augustinas], „Ūkininkai ir žemės ūkio darbininkai. Įspūdžiai ir pastabos“, *Lietuvos aidas*, 1938 kovo 9, nr. 106, 6.

⁷³ Radziulis, Vladas, *Žingsniai gyveniman: jaunųjų artojų dalios romanai*. Vilnius: Autoriaus leidinys, 1938.

⁷⁴ Stranga, *Kārļa Ulmaņa autoritatīvā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*, 210.

⁷⁵ 1940 05 07 Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2232, l. 2; 1940 05 21 Lietuvos URM raštas Lietuvos VRM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2232, l. 1.

A. L., „Tenai, kur lietuviai šneka“, *Rygos balsas*, 1929 sausio 19, nr. 3, 2.

B., „Aizputes apriņķis“, *Policijas Vēstnesis*, 1924 liepos 15, nr. 54, 2.

„Bauskas apriņķa dzīve un darbs skaitļos“, *Brīvā Zeme*, 1936 gruodžio 18, nr. 288, 21.

Bokalderis, J., „Lauksaimniecības uzplaukums“, *Ekonomists*, 1936, nr. 17, 594–597.

Ceturtais tautas skaitiņš Latvijā 1935. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936–1939.

Gedaminas, Albertas, „Šiaulių apskrities žemės ūkio taryba“, *Lietuvos žinios*, 1931 gruodžio 4, nr. 277, 2.

„Jelgavas apriņķa dzīve un darbs skaitļos“, *Brīvā Zeme*, 1936 gruodžio 11, nr. 282, 43.

„Julija mēnesis dažādos Latvijas apvidos“, *Policijas Vēstnesis*, 1924 rugpjūčio 5, nr. 60, 2.

„Kā pasakoja darbininkai sugrīžē iš Latvijos“, *Lietuvos žinios*, 1935 gegužės 17, nr. 112, 4.

„Kaip sekasi mūsų darbininkams Latvijoje“, *Lietuvos žinios*, 1935 liepos 20, nr. 163, 7.

Latvijas lauksaimniecība 1920.–1925. g. g. Tekošā statistika, Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1926.

Latvijas lauksaimniecība 1928. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1929.

Latvijas lauksaimniecība 1930. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1931.

Latvijas lauksaimniecība 1932. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1933.

Latvijas lauksaimniecība 1935. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936.

Latvijas lauksaimniecība 1936. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1937.

Latvijas lauksaimniecība 1937. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1938.

Latvijas lauksaimniecība 1939. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1940.

Latvijas tautsaimniecības vēsture. Rīga: Jumava SIA, 2017.

Lv., „Ūkininkams aprūpinti kuru, statybine medžiaga ir sėklomis planai. Kaip tvarkytinas laukų darbininkų klausimas?“, *Lietuvos aidas*, 1937 vasario 26, nr. 91, 3.

„Nuolatinų lauko darbininkų kaimui stinga net iki 40 000“, *Lietuvos aidas*, 1937 balandžio 24, nr. 181, 3.

„Pilsētās un laukos“, *Latgales Vēstnesis*, 1936 balandžio 11, nr. 29.

Radziulis, Vladas, *Žingsniai gyveniman: jaunųjų artojų dalios romanas*. Vilnius: Autoriaus leidinys, 1938.

Seimo stenogramos. Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1936–1939.

„Sabiedriskā un saimnieciskā dzīve oktobrī Kurzemē un Zemgalē“, *Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926 lapkričio 12, nr. 62, 3.

Stranga, Aivars, *Kārļa Ulmaņa autoritatīvā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017.

„Tikslinga“, *Lietuvos aidas*, 1937 vasario 27, nr. 93, 4.

Trešā tautas skaitiņš Latvijā 1930. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1930–1931.

Ūkininkas, „Mūsų vargai“, *Lietuvių balsas*, 1931 liepos 31, nr. 17, 1.

TO LATVIA FOR WORK: THE MIGRATION OF LITHUANIAN AGRICULTURAL WORKERS TO LATVIA IN THE 1920s AND 1930s

Summary. The beginning of national independence saw Latvia carrying out a most radical land reform. As the landless turned into farmers and as laborers migrated from the countryside to the cities, Latvia experienced a shortage of agricultural workers. Its government decided to attack the problem by sanctioning labor migration from Latvia's neighboring countries, Lithuania and Poland. Lithuanians felt encouraged to seek work on Latvian farms because they could not find employment in Lithuania and wages in Latvia were much higher. But the migration of Lithuanian agricultural workers to Latvia caused a shortage of labor on Lithuanian farms in the 1930s. Some of the labor migrants from Lithuania worked on Latvian farms all year round, while others were just seasonal workers. A statistical picture of Lithuanians in Latvia indicating their citizenship, places of birth and residence, and their type of employment, shows that Lithuanians working as hired help on Latvian farms made up a large part of the Lithuanian community living in Latvia. Thus labor emigrants became an integral part of Latvia's Lithuanian community. Both the permanent and the seasonal agricultural workers faced challenges of maintaining their national identity, as did the rest of the Lithuanian community in Latvia.

Keywords: Lithuanian citizens in Latvia, Lithuanian community in Latvia, labor migration.

Marius ĖMUŽIS
Vilniaus universitetas

Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas Kaune ir komunistų bandymai jį paveikti¹

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamas pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas, vykęs 1935 m. rugpjūčio mėnesį Kaune, ir užsienio lietuvių komunistų bei Lietuvos komunistų bandymai jam daryti įtaką. Kongresu domėjosi ne tik JAV „pažangieji“, bet ir Lietuvos komunistai Maskvoje. Jų lyderis Zigmas Angarietis susirašinėjo su JAV komunistu Antanu Bimba ir siuntė šiam pasiūlymus, kaip kongreso komunistų delegatai galėtų elgtis, ko galėtų siekti. Delegatai, kurie buvo išrinkti ir atvyko į Kauną, atsižvelgė į Z. Angariečio pasiūlymus ir dar pridėjo savuosius: gauti tribūną agitacijai, parodyti kitiems delegatams, kaip gyvena Lietuvos darbininkija, kelti klausimus dėl demokratijos likimo Lietuvoje ir kitas problemas.

Daug nuveikti kongreso komunistų delegatams nepavyko, tačiau jie dalyvavo diskusijose, įteikė peticiją su išeivijoje surinktais parašais, parengė ir paskutinę kongreso dieną išplatino atsisaukimą, kritikuojančią kongresą, priimtas rezoliucijas, ir ragino lietuvių opoziciją vienyti į liaudies frontą. Kai kurie kairieji lietuviai juos matė kaip autoritetus.

LKP veikėjai prieš pat kongresą bandė susitarti su socialdemokratų bei Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos veikėjais ir bendrai veikti per kongresą. Buvo surengti keli pasitarimai, bet dėl abipusio nepasitikėjimo ir politinių skirtumų susitarti nepavyko. Lietuvos komunistai, negalėdami būti delegatais, siekė veikti šalia kongreso. 1935 m. rugpjūčio 11 d. per atidarymą jie bandė surengti demonstraciją, bet iškelti transparanto jiems nepavyko, keli demonstrantai buvo suimti.

Raktažodžiai: pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas, Kominternas, komunistai, komunizmas, nelegalus veikimas, Lietuvos komunistai, tarpukaris.

Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas buvo neeilinis renginys to meto Lietuvoje, į kurį atvyko per 100 delegatų ir apie 3 000 lietuvių iš viso pasaulio. Lietuvos visuomenė ir lietuvių

¹ Tyrimas atliktas vykdant podoktorantūros stažuotę, finansuojamą Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę nr. 09.3.3-LMT-K-712-02 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.

diasporos bendruomenės bei politinės jėgos jam skyrė nemažai dėmesio. Kiekviena jų turėjo savų tikslų ir siekių – Lietuvos valdžia, sankcionavusi kongresą ir skyrusi jam pinigų, siekė plėsti ryšius su lietuvių diaspora, gerinti šalies įvaizdį pasaulyje, pritraukti investicijų, o opozicija tautininkų valdžiai siekė parodyti demokratijos trūkumą ir priespaudą. Antivalstybiškai veikę komunistai siekė panašių tikslų, bet šalia to buvo ir siekis sukelti neramumus, valdžios krizę, galbūt sukilimą.

Tyrėjas, pasirinkęs analizuoti gana lokalų ir trumpą epizodą, kurio objektas – marginalios ir užsienio šalies remiamos grupės dažnai nesėkminga veikla, rizikuoja būti nesuprastas – kam reikia tirti tokį menką epizodą, per kurį nieko reikšminga nepasiekta? Išties šis trumpas epizodas yra tarsi pavyzdinis atvejis, parodantis komunistų veiksmus, jų ribotumą, problemas ir metodus. Čia atsiskleidžia išeivijos ir Lietuvos komunistų bendradarbiavimas, jų taktikos paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais problema, bandymas susitarti su kitomis opozicinėmis jėgomis dėl bendrų veiksmų ir patirtos nesėkmės, taip pat pačios kompartijos neaktyvumas.

Kita vertus, 1935 m. žymėjo Lietuvos komunistų partijos (toliau LKP) veiklos Lietuvoje šioji tokį pakilimą dėl naujos Kominterno taktikos. Jos esmė buvo bandyti susitarti dėl bendrų veiksmų su opozicinėmis partijomis, taip pat plačiau infiltruotis ir išnaudoti galimybes legaliose organizacijose, veikiant atvirai arba su priedanga. Besikeičiančią taktiką komunistų veikloje atspindi ir nagrinėjama tema.

Šio tyrimo tikslas – išsiaiškinti Lietuvos ir lietuvių išeivijos komunistų bandymus paveikti pirmąjį Pasaulio lietuvių kongresą ir jo delegatus. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) ištirti, kokia buvo komunistų politika ir požiūris į kongresą; 2) išanalizuoti komunistų pasiūlymus delegatams, planus prieš kongresą ir ką komunistų delegatams pavyko nuveikti kongrese; 3) parodyti Lietuvos komunistų veiklą per kongresą ir tos veiklos metodus.

Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas ir komunistų veikla jo metu susilaukė sovietinių istorikų dėmesio. Jų užduotis nagrinėjant nepriklausomoje Lietuvoje veikusį pagrindinį komunistinį judėjimą – išpūsti jo veiklą ir parodyti, kad buvo nuosekliai einama į socialistinę revoliuciją, kuri neva įvyko 1940 m. Toks epizodas kaip šis kongresas jiems buvo svarbus siekiant parodyti „platų“ komunistų veikimą, tačiau realybę reikėjo gerokai pagražinti. Solomonas Atamukas rašė, kad kongreso atidarymo dieną prie Valstybės teatro, kur ir vyko kongreso posėdžiai, įvyko tūkstantinė darbo žmonių demonstracija ir susirėmimai su policija². Leokadija Petkevičienė tą patį epizodą dar labiau išpūtė ir rašė, kad buvo suimta 11 žmonių³, bet analizuojant toks teiginys nepasitvirtino.

Nors šiose studijose pasitaiko faktinių netikslumų (galbūt atsiradusių specialiai, nes kaip tyčia išpučiančių, o ne menkinančių komunistų veikimo mastą), autoriai nevengė paneigti ir klaidingų kolegų prielaidų. S. Atamukas rašė, kad LKP gerai pasirengė ir panaudojo Pasaulio lietuvių kongresą⁴, tačiau L. Petkevičienė tokį teiginį sukritikavo, pasirem-dama vieno iš LKP CK sekretoriato narių Karolio Grosmano laišku, kuriame šis teigė, kad

² Atamukas, Solomonas, *LKP kova prieš fašizmą, už tarybų valdžią Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, 113.

³ Petkevičienė, Leokadija, *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969, 111.

⁴ Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą*, 113.

LKP tinkamai neįvertino kongreso panaudojimo ir nebuvo pasirengusi⁵. Nors ir K. Grosmano informacija nėra itin patikima dėl asmeniškumų bei nesutarimų su LKP lyderiu Zigmą Angariečiu, taip pat dėl noro kaltę už nesėkmes suversti LKP Politbiurui, visgi ji arčiau tiesos nei S. Atamuko perdėtas vertinimas.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsirado galimybė įvertinti kongresą be sovietinių ideologinių klišių. Bene pirmasis tai padarė Alfonsas Eidintas⁶, apžvelgęs kongreso esmę, eigą ir atkreipęs dėmesį į opozicijos pareiškimus. Kongresą aprašė ir Vitalija Kasperavičiūtė, ji savo disertacijoje tyrinėjo Lietuvos Respublikos emigracijos politiką⁷, o šios problemos kontekste aptarė ir išeivijai padėti skirtos Draugijos užsienio lietuviams remti, kuri organizavo kongresą, veiklą. Bene išsamiausiai apie kongresą rašė Juozas Skirius⁸, apibūdinęs kongreso rengėjų sumanymus, santykį su Lietuvos valdžia, organizacinius sunkumus, kongreso eigą ir nutarimus.

Aprašydami kongreso eigą į šiame straipsnyje gvildenamą problemą autoriai atskirai nesigilino, tik užsiminė apie opoziciją kongrese bei opozicinių veikėjų kalbas per kongreso atidarymą. Visi autoriai teigė, kad opozicija siekė panaudoti kongreso tribūną valdžiai kritikuoti, bet iš esmės savo analizėje apsiribojo pačiu kongresu, neanalizavo, ką opozicinės ar kitos jėgos tomis dienomis veikė ir kaip iš šalies bandė daryti įtaką kongresui. Jaučiamas ir pelnytas nepasitikėjimas kai kuriais šaltiniais.

Kaip ir istoriografija, taip ir šaltiniai, padedantys pažvelgti į nagrinėjamas problemas, negausūs, be to reikalaujantys atidumo ir atsargos. Pagrindinis šaltinis yra Lietuvos komunistų susirašinėjimas su Maskvoje dirbusiais LKP lyderiais, taip pat su JAV lietuvių komunistais⁹. Iš šių dokumentų atsiskleidžia komunistų veikla, o aprašomi įvykiai pateikiami nesistengiant jų pagražinti (bent ne tiek, kiek vėliau tai darė sovietų istorikai) ar kažką užstoti, neretai pripažįstama padarius nemažai klaidų. Visgi laišškai nėra analitiniai dokumentai, juose pateikiama asmens nuomonė, jo susidarytas vaizdas. Be to, šių šaltinių patikimumą riboja laiškuose jaučiami asmeniškumai, susipriešinimas, atsiradęs dėl 1935 m. tarp LKP veikėjų kilusios kovos už valdžią.

Todėl laiškuose pateikiama informacija buvo tikrinama remiantis kitais šaltiniais, ypač Valstybės saugumo departamento dokumentais. Išlikę agentų¹⁰ pranešimai, taip pat įvykių dienynai, kvotos bylos labai padeda patikslinti informaciją¹¹. Tačiau ir ši informacija ne visada patikima. Agentai taip pat buvo žmonės, kurie stebėjo, klausė, bet labai stipriai neanalizavo, todėl informacija kartais prasilenkia su realybe¹². Šias problemas įveikti kiek

⁵ Petkevičienė, *JAV pažangiųjų lietuvių*, 114.

⁶ Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.

⁷ Kasperavičiūtė, Vitalija, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2011.

⁸ Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos*. Vilnius: LEU leidykla, 2016.

⁹ LKP CK fondas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 77.

¹⁰ Jie vadinti sandarbininkais, bet straipsnyje bus laikomi agentais.

¹¹ VSD fondas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 378.

¹² Pavyzdžiui, VSD agentas Vilkas, pranešinėjęs apie Socialdemokratų partijos CK vidaus reikalus, kartais stipriai sutirštindavo informaciją, ypač apie jų santykius su komunistais. Tai VSD agentūros skyriaus tarnautojai ilgainiui suprato. Žr. 1935 06 10 agento Vilkas pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 56.

padedą tų žmonių, kurie agentų pateikiamą informaciją analizavo, t. y. Valstybės saugumo departamento (toliau VSD) agentūros skyriaus analitikų informacija dėl medžiagos patikimumo rašoma ant pranešimo blanko.

Kai kurias informacijos spragas, taip pat ir informacijos patikimumo, užpildyti padeda memuarai. Tyrimė naudotasi dviejų tipu memuarais – publikuotais ir nepublikuotais. Pirmiausia tai Draugijos užsienio lietuviams remti (toliau DULR) pirmininko, vieno pagrindinių kongreso organizatorių Rapolo Skipičio atsiminimai¹³, kuriuose jis išsamiai analizuoja kongreso organizavimo ir eigos peripetijas. Atskirai užsimena ir apie komunistų dalyvavimą bei veiklą kongrese. Dar remiamasi kongreso dalyvio, komunisto Fredo Abeko „atsiminimais“. Grįžęs į JAV F. Abekas išleido knygelę apie Lietuvą¹⁴, kurioje aprašė ir savo patirtis kongrese, bet šiuose atsiminimuose yra nemažai faktinių netikslumų arba tikslingų iškraipymų, todėl informacija vertinama kritiškai.

Nepublikuotieji atsiminimai buvo surinkti buvusio Partijos istorijos instituto bendradarbių, dabar saugomi Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau LYA) LKP dokumentų skyriuje¹⁵. Šie memuarai pasižymi tendencingumu, bandymu pagražinti ir padidinti savo veiklą. Kai kurie tekstai, tokie kaip Henriko Valečkos, yra absoliučiai nepatikimi dėl autoriaus maišomų faktų, pernelyg detalių dialogų aprašymo, kuriuos praėjus daug metų nuo tų įvykių retas žmogus atpasakotų tiksliai. Nepaisant to, autoriai pateikia šiek tiek svarbių faktų apie kongreso delegatų komunistų veiklą Kaune 1935-ųjų vasarą.

Periodinė spauda taip pat svarbus šaltinis, suteikiantis papildomų faktų, leidžiantis patikrinti jų patikimumą. Buvo peržvelgti visi pagrindiniai to meto Lietuvos dienraščiai *Lietuvos aidas*, *Lietuvos žinios* ir kiti. Informacijos ieškota ir išeivijoje leistuose laikraščiuose, tokiuose kaip *Draugas*, taip pat komunistinės pakraipos leidiniuose *Vilnis*, *Laisvė*, *Šviesa*. Tačiau 1935 m. rugpjūčio mėnesio šių laikraščių numerių Lietuvoje nėra, išskyrus Niujorke leistą *Šviesą*. Apie įvykius rašė ir Maskvoje leidžiamas komunistinis žurnalas *Priekalas*. Tiesa, tai nebuvo naujienų pavidalo rašiniai, o daugiau apžvelgiamieji. Akivaizdu, kad medžiagą žurnalo leidėjai gaudavo iš Kauno, taip pat iš Z. Angariečio ir jos patikimumas neretai abejotinas, pavyzdžiui, neaiškus Kauno darbininkų „laiskų-pasveikinimų“ kongreso delegatams autentiškumas.

Kadangi tuo metu vienas pagrindinių komunistų komunikavimo bei jų politikos išraiškos būdų buvo atsišaukimai ir platinimas, svarbu panagrinėti, kokie atsišaukimai buvo leidžiami. Tam galima pasitelkti tokių atsišaukimų sąvadą, sudarytą komunistinių istorikų¹⁶. Su kongresu susiję tik keli atsišaukimai, todėl apie visų jų autentiškumą (kad buvo išleisti) kalbėti sunku, tačiau bent vienas iš aptariamųjų atsišaukimų ištis buvo išleistas, nes rastas ir perduotas VSD.

¹³ Skipitis, Rapolas, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai*. Čikaga, 1967.

¹⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*.

¹⁵ Partijos istorijos instituto fondas, LYA, f. 3377.

¹⁶ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai: 1935–1940 metai*, 4 t. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

Kas buvo komunistai, dalyvavę pirmajame Pasaulio lietuvių kongrese?

Rengdamasis kongresui DULR pirmininkas R. Skipitis keliavo po Jungtines Valstijas. Ten kalbėjo viešai, taip pat per radiją, ragino visus lietuvius aktyviai dalyvauti kongrese. Atsiminuose R. Skipitis rašė, kad tik jam atvykus į JAV „lietuvių komunistų vadas“ (greičiausiai turimas omenyje Rojus Mizara¹⁷) atsiuntė pasikalbėti komunistinio laikraščio *Laisvė* reporterį. JAV komunistams rūpėjo, ar jie galės siųsti į Pasaulio lietuvių kongresą savo atstovus. R. Skipitis prisiminė, kad buvo numanoma, jog komunistai stengsis išnaudoti kongresą savo propagandai, jis taip pat suprato, kad su komunistais susitarti nepavyks, bet pasisakė, kad visi lietuviai galėtų dalyvauti lygiomis galimybėmis. Iš šių atsiminimų išryškėja ir paradoksas: R. Skipitis ir kongreso proponentai manė, kad užsienio lietuviai, ypač komunistai ar socialistai, pamatę tikrąją Lietuvos padėtį, nusisuks nuo svetimos valstybės (SSRS) propagandos ir išitrauks į lietuvišką veiklą¹⁸. JAV ir Lietuvos komunistų lyderiai, atvirkščiai, tikėjosi, kad dauguma delegatų nekomunistų pamatę padėtį Lietuvoje, „fašizmo siautėjimą“ supras, kad reikia organizuoti „antifašistinę kovą“¹⁹.

Atstovai į kongresą turėjo būti renkami. Lietuvių organizacijos, turinčios iki 1 000 narių, rinko vieną atstovą, o turinčios daugiau – po vieną atstovą iš kiekvieno 1 000 narių. Atstovus organizacijos turėjo rinkti per visuotinį susirinkimą, o jei tokio nebuvo, galėjo rinkti ir valdybos. Vietose, kur lietuvių organizacijų nebuvo, atstovus į kongresą galėjo rinkti vietos lietuvių kolonijų susirinkimai (galiojo ta pati kvota – tūkstančiui lietuvių vienas atstovas). Kiekvienas atstovas galėjo turėti tik vieną mandatą, be teisės jį perduoti. Atstovui pasirašytą įgaliojimą turėjo įteikti organizacijos valdyba ar susirinkimo prezidiumas. Be to, ten, kur yra lietuviškieji konsulatai, mandatą reikėjo įregistruoti ir pranešti apie išrinktąjį atstovą į Kauną²⁰ (vėliau komunistų delegatai kėlė klausimą, ar tikrai visi delegatai turėjo mandatus²¹).

Gavę R. Skipičio užtikrinimą, kad ir komunistai gali dalyvauti, JAV lietuviai komunistai 1935 m. birželio 20 d. – liepos 1 d. Klivlande surengė visuotinį Amerikos lietuvių darbininkų suvažiavimą. Buvo pranešama, kad suvažiavime dalyvavo 250 delegatų, kurie neva atstovavo 56 000 organizuotų lietuvių darbininkų. Taip pat dalyvavo 9 delegatai iš Kanados, kurie atstovavo per 1 000 darbininkų. Šalia diskusijų ir priimtų programinių nuostatų suvažiavimas išrinko delegatus į Pasaulio lietuvių kongresą²².

Išties pagal anksčiau minėtą rinkimų tvarką, jei tikėsime, kad šio suvažiavimo atstovai atstovavo 56 000 lietuvių, suvažiavimas turėjo išrinkti bent 56 atstovus. Nuo Kanados

¹⁷ Rojus Mizara tuomet buvo laikraščio *Laisvė* redaktorius ir Lietuvių darbininkų susivienijimo pirmininkas. *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mintis, 1968, 616–617.

¹⁸ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 323.

¹⁹ Reikėtų pridurti, kad iki Lietuvos okupacijos JAV lietuvių komunistų ir nekomunistų santykiai nebuvo itin geri, bet tai buvo daugiau politinės rietenos. Po okupacijos ir ypač pasirodžius „dipukams“ santykiai bei antikomunistinės nuotaikos itin paastrėjo. Ir R. Skipičio atsiminimai, rašyti 7-ame dešimtmetyje, buvo to paveikti.

²⁰ „Pasaulio lietuvių kongresas“, *Lietuvos žinios*, 1935 balandžio 3, nr. 77, 5.

²¹ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 50.

²² Mizara, Rojus, „Laiškas iš Amerikos“, *Priekalas*, 1935, nr. 8, 516.

turėjo būti deleguotas vienas. Tačiau buvo išrinkti keturi JAV lietuvių atstovai ir vienas Kanados. Šie atstovai buvo F. Abekas, Jonas Ormanas, Jonas Mažeika ir Kielienė, o iš Kanados – Matas Gobas (Guobas)²³.

Nėra aišku, kodėl buvo išrinkti tik keli delegatai, jei atstovaujamų lietuvių skaičius buvo didesnis (nors tai abejotina). Žinoma, komunistai turėjo suvokti, kad siunčiant daugiau gali būti problemų. Kitas aspektas – lėšos. Galbūt buvo įsiklausyta į dar gegužės mėnesį atsiųstą LKP lyderio Z. Angariečio pasiūlymą – siųsti bent po 3–5 delegatus, bet per daug delegatų nerinkti ir neiekvoti lėšų²⁴. Siunčiami delegatai nebuvo itin žinomi. F. Abekas (tikrasis vardas Motiejus Akelaitis) tuomet dirbo Čikagoje leidžiamo laikraščio *Vilnis* redakcijoje. Po 1917 m. bolševikinio spalio perversmo jis buvo nuvykęs į Sovietų Rusiją, bet apie 1920 m. grįžo atgal į JAV. *Lietuvos aide* buvo rašoma, kad jis atstovauja Amerikos darbininkų susivienijimui²⁵. J. Ormanas atstovavo Amerikos lietuvių darbininkų susivienijimo jaunimo skyriui²⁶, taip pat redagavo leidinį *Šviesa*²⁷. Apie kitus atstovus žinoma labai mažai: J. Mažeika atstovavo Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai, Kielienė (Kelly) – JAV Proletarinio meno sąjungai, o M. Gobas – Kanados lietuviams ir laikraščiui *Darbininkų žodis*²⁸.

A. Bimba rašė, kad kongrese gali dalyvauti ir daugiau JAV lietuvių kairiųjų delegatų, nes keli jų į Lietuvą buvo nuvykę privačiais reikalais, galbūt gaus mandatus nuo savo organizacijų ir dalyvaus kongrese²⁹. Analizuojant *Lietuvos aide* paskelbtų užsiregistravusiųjų pavardes randamas ir Jonas Vaičinkauskas, anksčiau aptartuose šaltiniuose neminėtas, atstovavęs Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai (kaip ir J. Mažeika), 20 kuopai³⁰.

Maskvos lietuviai komunistai norėjo, kad atstovai atvyktų ir iš Sovietų Sąjungos, jie galėtų papasakoti apie darbininkų padėtį ten. Gegužės 26 d. LKP CK (tikėtina, kad rašė Z. Angarietis) kreipėsi į VKP (b) CK dėl Pasaulio lietuvių kongreso. Kreipimosi esmė – prašyti atsiųsti atstovą iš SSRS, nes kvietimus prisidėti prie kongreso gavo ir Sovietų Sąjungos lietuvių komunistų laikraščiai *Priekalas* Maskvoje ir *Raudonasis artojas* Minske³¹. Suprantama, kad kongreso organizatoriai norėjo apimti visas šalis, kuriose gyvena lietuviai, bet keista, kad kvietimai buvo išsiųsti lietuviškai leidžiamiems leidiniams, kurių turinys buvo stipriai antivalstybinis. Tikėtina, kad organizatoriai nežinojo, kam siųsti pakvietimus, nes galbūt nebuvo žinoma apie SSRS veikiančias lietuvių organizacijas. Galbūt toks R. Skiepčio sumanymas, t. y. parodyti SSRS lietuviams tikrąją padėtį Lietuvoje.

Tačiau delegatų iš SSRS kongrese nebuvo. Nors laikraščiai ir skelbė, kad atvyko vienas delegatas iš Charkovo, bet Maskvoje leidžiamas komunistinis žurnalas *Priekalas* vėliau

²³ Ibid., 517.

²⁴ 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, LYA, f. 77, ap. 17, b. 23, l. 6–7.

²⁵ „Užsiregistravusieji atstovai“, *Lietuvos aidas*, 1935 rugpjūčio 10, nr. 182, 3.

²⁶ Ibid.

²⁷ 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, LYA, f. 77, ap. 17, b. 23, l. 19.

²⁸ „Užsiregistravusieji atstovai“, 3.

²⁹ 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, l. 19.

³⁰ „Užsiregistravusieji atstovai“, 3.

³¹ 1935 05 26 laiškas LKP CK vardu į VKP (b) CK, LYA, f. 77, ap. 18, b. 16, l. 1.

parašė, kad jokio delegato Charkovas nerinko ir pasakė, jog galėjo būti, kad tai kažkoks apsišaukėlis³² („samozvancas“³³).

Kaip pranešė *Lietuvos aidas*, apskritai 1935 m. rugpjūčio mėnesį į Lietuvą buvo atvažiavę apie 3 000 užsienio lietuvių³⁴. Tiesa, ne visi jie buvo kongreso dalyviai. R. Skipitis minėjo, kad iš viso kongrese dalyvavo 105 delegatai, iš kurių JAV lietuviams atstovavo 40. Taip pat jis paminėjo, kad iš viso buvo 7 komunistai delegatai³⁵. Minėtos penkios pavardės yra komunistų, išrinktų JAV, o jų nemažai buvo ir Pietų Amerikoje. Šaltiniuose esama informacijos apie iš ten atvykusius komunistų delegatus³⁶. Beje, nereikia pamiršti, kad R. Skipitis aprašė tik komunistų delegatus, tačiau kongrese dalyvavo ir socialistų, socialdemokratų bei kitų kairiųjų pakraipų atstovų.

Zigmo Angariečio pasiūlymai dėl veiksmų kongrese ir delegatų veiksmai

Dar prieš minėtą visuotinį Amerikos lietuvių darbininkų suvažiavimą A. Bimba parašė Z. Angariečiui į Maskvą teiraudamasis, kokia jų nuomonė dėl Pasaulio lietuvių kongreso. Šio klausimo sprendimas nebuvo vien LKP rankose, reikėjo atsiklausti ir Kominterno. Atsakydamas A. Bimbai, Z. Angarietis rašė, jog jie iškart apsisprendę, jog kongresą reikia paveikti ir kad taip pat turėtų elgtis „amerikiečiai“, vėliau tam pritarė ir Kominterno politinė komisija³⁷.

Z. Angariečio laiškas A. Bimbai gana detalus, daug pasiūlymų delegatams, kaip reikia veikti ar elgtis. Panašu, kad tai nebuvo paliepimai ar nurodymai. Z. Angarietis buvo autoritarishkas ir Lietuvos komunistams nuolat stengėsi primesti veikimo kryptį, tačiau tam turėjo ir institucinio pagrindo, nes buvo LKP CK Politbiuro narys, faktiškai LKP lyderis. Bet JAV komunistai nuo LKP nepriklausė, tad šiuo atveju A. Bimbai buvo siūloma, o ne liepiama. Šiame skyriuje bus apžvelgta, kaip Z. Angarietis siūlė veikti ir elgtis delegatams, ką šie buvo sumanę ir ką jie veikė, kaip elgėsi kongrese.

Z. Angarietis kongresą matė kaip neblogą progą gauti tribūną kelti problemas ir propaguoti savas idėjas. Jis patarė vengti skandalų, bet, jeigu nebus duota pasisakyti, reikalausti žodžio ir jokių būdu nepalikti kongreso, jei nebus leidžiama kalbėti. Vietoj to kongrese reikėtų surengti atskirus posėdžius³⁸. Tiesa, nors sakė vengti skandalų, buvo kategoriškas dėl įvairių iškilmių – jis įsakmiai parašė, kad kairieji delegatai neturėtų dalyvauti jokiose „fašistinėse“ iškilmėse, neiti pas prezidentą ar į Karo muziejaus sodelį dėti vainikų. Gana

³² *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai: 1935–1940 metai*, 752.

³³ Straipsnyje kai kur vartojami autentiški laiškų ar kitų tekstų žodžiai; cituojant netaisyta nei rašyba, nei skyryba.

³⁴ „Kongrese dalyvauja 17 valstybių atstovai“, *Lietuvos aidas*, 1935 rugpjūčio 16, nr. 186, 5.

³⁵ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 388, 395.

³⁶ Valečka, Henrikas, *Atsiminimai* (rašyti 1965–1969 m.), LYA, f. 3377, ap. 47, b. 161, l. 225–228.

³⁷ Z. Angarietis greičiausiai turėjo omenyje Kominterno Vykdomojo komiteto Politinio sekretoriato Politinę komisiją, kuri iš Politinio sekretoriato sudėties atskirta 1929 m. Ji sprendė skubius politinius klausimus, susijusius su Politinio sekretoriato veikla. 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, LYA, f. 77, ap. 17, b. 23, l. 7.

³⁸ 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, l. 7.

juokingas jo paliepimas, kai bus giedamas Lietuvos himnas, neatsistoti arba išeiti iš salės³⁹. F. Abekas minėjo, kad „darbininkų“ atstovai kongreso pabaigoje prieš himno giedojimą paliko salę⁴⁰.

Bene pagrindinis Z. Angariečio keliamas tikslas buvo liaudies fronto⁴¹ sudarymo propagavimas ir apskritai „antifašistinių jėgų“ pritraukimas komunistų pusėn. Z. Angarietis siūlė kongreso delegatais rinkti ne vien partinius, bet ir komunistams artimus veikėjus („prijaučiančius“). Pačiame kongrese buvo siūloma iš delegatų sudaryti bendrą kairiųjų frakciją, kuri veiktų kaip opozicija, traukianti visas „antifašistines jėgas“. Z. Angarietis rašė, kad delegatai turėtų sudaryti ir pasirašyti atsisaukimą, kviečiantį Lietuvoje sudaryti „platų antifašistinį liaudies frontą“. Jis nurodė neminėti komunistų ir fašistų valdžios, o patį atsisaukimo turinį padaryti kiek įmanoma „nepartinį“ tam, kad po juo galėtų pasirašyti ne tik komunistai, bet kuo daugiau įvairesnių pažiūrų žmonių⁴².

Z. Angarietis priešiškažiūrėjo į kongreso organizatorių pasiūlytas paskaitų temas. Jis siūlė stengtis išmesti kai kuriuos klausimus, motyvuodamas, kad delegatai susirinkę ne referatų klausyti, o papasakoti, kaip jie gyvena, ir pažiūrėti, kaip gyvenama Lietuvoje, ir pasikalbėti, kaip tą gyvenimą gerinti. Jam svarbiau buvo parodyti, kad Lietuvoje darbininkijos padėtis yra bloga. Jis siūlė kelti klausimus dėl Lietuvos gyventojų padėties, reikalauti teisės susipažinti su Lietuvos darbininkų, valstiečių ir bedarbių gyvenimo sąlygomis, taip pat parodyti, kaip gyvena lietuviai emigrantai įvairiose šalyse ir Sovietų Sąjungoje. Kokia Z. Angariečio pozicija buvo dėl paskaitų, matyti iš jo nurodymų meno sekcijai – ji gali likti dienotvarkėje, bet joje reikia kelti diskusijas ir parodyti, kaip „fašistai smaugia meną, jei jis netarnauja fašistams“⁴³.

JAV komunistinių delegatų keliami tikslai buvo panašūs⁴⁴. Tikėtina, kad komunistai žinojo naujausius Kominterno nutarimus, juos pasiekdavo įvairi propaganda, taigi tos mintys sutapdavo. Šalia to, A. Bimba informavo apie Z. Angariečio poziciją, o Kaune dar buvo derinama bendra pozicija.

Delegatai kėlė tikslą susisiekti su lietuviais komunistais, liaudininkais ir socialdemokratais, dirbti liaudies fronto sudarymo klausimu, pamatyti darbininkų gyvenimo sąlygas ir padėti jiems „kovoiant“ už jų pagerinimą. Pačiame kongrese buvo norima pasisakyti už demokratinių laisvių grąžinimą, amnestiją antifašistiniams kaliniams (atkreiptinas dėmesys, kad

³⁹ Ibid., I. 6–7.

⁴⁰ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 56.

⁴¹ VII Kominterno kongrese priimta taktika, skatinusi komunistų partijas bendradarbiauti su kitomis, vadinamomis antifašistinėmis, jėgomis (valstiečių, amatininkų, miestų buržuazijos, inteligentijos ir pan.), o ne tik su socialistų ir socialdemokratų partijomis bei organizacijomis (vadinamieji bendrieji frontai). Šis bendradarbiavimas turėjo pasireikšti formuojant koalicijas, pavadintas liaudies frontais. Ne mažesnė naujovė buvo lozungai dėl buržuazinių demokratinių laisvių gynybos ir fašizmo sunaikinimo. Pripažinta, kad nors buržuazinė demokratija yra darbininkus engianti sistema, visgi joje darbininkai gali minimaliai kovoti už savo teises, kitaip nei fašistinėje sistemoje. Žinoma, komunistai neatsisakė nei nuo savo revoliucinių tikslų, nei nuo komunizmo ekspansijos, nei nuo „savarankiškos klasinės pozicijos“, nei nuo buržuazijos kritikos. Tiesiog, atsiradus daug pavojingesniam ir agresyvesniam priešui, dėmesys buvo sutelktas į jį. Žr.: VII конгресс Коммунистического интернационала и борьба против фашизма и войны: сборник документов. Москва, 1975, 9–13.

⁴² 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, I. 7.

⁴³ Ibid., I. 6.

⁴⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 38.

nebuvo pasisakoma už visų politinių kalinių paleidimą, matyt, turint omenyje voldemarininkus), agituoti prieš karą ir fašizmą, už socialinį nedarbingumą, senatvės ir ligos draudimą.

Nepaisant matomo komunistų delegatų nepasitenkinimo skaitomomis kongrese paskaitomis ir jų temomis, jiems nepavyko pakeisti temų, kaip siūlė Z. Angarietis. Tačiau, pasak F. Abeko, jie reikalavo diskusijų po kiekvienos paskaitos⁴⁵. R. Skipitis prisiiminė, kad komunistai delegatai pasisakė ne tiek paskaitos tema, kiek užsiėmė komunistine propaganda, dėl to juos reikėjo pertraukti. Tačiau, anot R. Skipičio, tai daryta ne dėl politinio nusistatymo, o dėl komunistų delegatų prastos oratorystės, ilgų kalbų ir visiems nusibodusių propagandinių jų lozungų⁴⁶. Matyt, tai nėra visai tiesa. Tą patvirtina ir pats R. Skipitis, rašęs, kad vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika dėl aštrių kalbų norėjo nutraukti kongresą, bet R. Skipitis jį perkalbėjęs⁴⁷. Dar prieš kongresą ministras sakė, kad netoleruos jokių demonstracijų, agitacijų, ir grasino, kad jeigu tribūna bus panaudota komunistinei propagandai, jis kongresą nutrauks. Valdžia ištis baiminosi ne tik komunistų, bet ir to, kad nebūtų keliama Lietuvos vidaus santvarkos klausimai. Netgi buvo dvejojama, ar kongresą iš viso rengti, bet R. Skipitis prisiėmė atsakomybę dėl to, kas ten vyks, ir S. Rusteika nusiramino⁴⁸. Todėl nebūtų klaida manyti, jog kalbos buvo nutraukiamos ir dėl politinių motyvų.

Jausdami, kad jų pozicijos netvirtos, komunistų delegatai bandė ištraukti „kozirį“. F. Abekas ir A. Bimba tvirtino, kad jie buvo surinkę 14 000 parašų po peticija⁴⁹ (tarp jų 2 500 parašų iš Brazilijos⁵⁰), kurią nuvykę į prezidentūrą įteikė Prezidento administracijai, o vėliau kopiją – kongresui. Peticijoje buvo reikalaujama paleisti antifašistinius politinius kalinius Lietuvoje, taip pat suteikti gyventojams teisę spausdinti savo laikraščius ir burtis į organizacijas⁵¹. A. Bimba manė, kad šie parašai sustiprins delegatų balsą, bet pripažino, kad rinkti parašus buvo pradėta per vėlai, ir manė, kad jų buvo galima surinkti dar daugiau⁵². Nei R. Skipičio memuaruose, nei kituose šaltiniuose apie šią peticiją ir gausius parašus nėra rašoma.

Komunistų delegatai nepasitenkino ir kongreso rezoliucija. R. Skipitis teigė, kad ji buvusi kompromisinė, neraginusi versti A. Smetonos valdžios, bet ir nepataikavusi jai. Per diskusijas dėl rezoliucijos pasisakė F. Abekas, jo trumpas tezes publikavo ir *Lietuvos žinios*. Iš esmės jis priekaištavo, kad rezoliucijoje nėra kalbama, jog dauguma emigrantų yra vargingai gyvenantys žmonės, daugiausia darbininkai, kuriems emigravus daug padėjo JAV demokratinė santvarka, taigi ir Lietuvoje ji turinti būti⁵³. Laikraščio redakcija, matyt, bijodama cenzūros, galėjo gerokai pakoreguoti F. Abeko kalbos turinį, padaryti nuosaikesnį, nes jis gerokai skiriasi nuo vėliau paskelbto komunistų delegatų pareiškimo-atsišaukimo.

⁴⁵ Ibid., 46.

⁴⁶ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 392.

⁴⁷ Ibid., 394.

⁴⁸ Ibid., 365–366.

⁴⁹ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 47.

⁵⁰ 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, l. 19.

⁵¹ Mizara, „Laiškas iš Amerikos“, *Priekalas*, 1935, nr. 8, 517.

⁵² 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, l. 19.

⁵³ „Paskutinė pasaulio lietuvių kongreso diena“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 19, nr. 187, 5.

R. Skipičio ir F. Abeko liudijimai dėl balsavimo už rezoliuciją sutampa – 62 balsavo už, 8 – prieš (7 komunistai ir vienas neva tautininkas iš Klivlando⁵⁴). Bet *Lietuvos žinios* rašė, kad už balsavo 65, prieš 6 delegatai⁵⁵. Informacija skiriasi ir dėl balsuojančiųjų, ir dėl susilaukusiųjų skaičiaus. F. Abekas rašė, kad posėdyje dalyvavo visi 105 delegatai, kiti nuo balsavimo tiesiog susilaukė⁵⁶, o R. Skipitis teigė, kad posėdyje dalyvavo tik 80 delegatų⁵⁷. Pasak F. Abeko, dauguma delegatų būtų balsavę prieš, jei balsavimas būtų vykęs slapta, o kadangi taip nebuvo, bijodami jie susilaukė. Tačiau čia akivaizdus F. Abeko noras parodyti kongreso antismetonišką masą ir kartu valdžios, kurios neva bijoma, baisumą, o pasakojimas, kad daug delegatų neva susilaukė, tam labai padeda (nereikia pamiršti, jog F. Abekas rašė tik grįžęs iš kongreso ir turėjo tikslą parodyti nepasitenkinimo Lietuvos valdžia masą).

Nepavykus kongrese pakreipti savo pusėn rezoliuciją, komunistų delegatai paskutinę kongreso dieną paskelbė atsišaukimą (viešai paskelbtas Maskvoje leidžiamame žurnale *Priekalas* tik rugsėjo mėnesį⁵⁸), kurį buvo siūlęs ir Z. Angarietis. Atsišaukimą pasirašė „kongreso delegatai antifašistai“ (kaip ir norėjo Z. Angarietis, atsišaukime nėra žodžio komunistai) ir pasakė, kad įvykęs „vadinamasis“ Pasaulio lietuvių kongresas ištis toks nebuvo, nes nebuvo atstovaujami visų kraštų lietuviai. Be to, priekaištauta, kad kongreso delegatams nebuvo leista pasisakyti, teikti pasiūlymus. Atsišaukimo esmė: kviesti Lietuvos žmones sudaryti liaudies frontą pasisakant už laisvę steigti ir organizuoti profesines, kultūrines, politines organizacijas, seimo išrinkimą slapta ir visuotiniu balsavimu, politinių kalinių antifašistų paleidimą, demokratinių laisvių atstatymą⁵⁹. Šį atsišaukimą komunistų delegatai dalijo paskutinę dieną palikdami kongreso salę (prieš himną). Tai reiškia, kad jis turėjo būti išspausdintas ir padaugintas, o tai padaryta ne be vietos komunistų pagalbos. Šie kongreso dienomis buvo gana aktyvūs ir bandė išspausti kiek įmanoma daugiau.

Bandymai susitarti su Lietuvos socialdemokratų ir Lietuvos valstiečių liaudininkų partijomis dėl bendro veikimo per kongresą

Nepaisant to, kad Z. Angarietis Maskvoje pasisakė už siekį paveikti kongresą ir dėl to tarėsi su A. Bimba, panašu, kad Lietuvos komunistai Kaune nebuvo tinkamai ir laiku informuoti apie kongreso pobūdį bei planus. Tiek LKP lyderiai Maskvoje, tiek vietiniai komunistai neįvertino, kad į kongresą, kurį jie laikė „fašizmo jėgų sueiga“, atvyks nemažai opozicistiškai, antismetoniškai nusiteikusių delegatų, ne vien komunistų. Vienas LKP CK sekretoriato narių Kaune K. Grosmanas (slapyvardis Klimas) rašė, kad laišką dėl kongreso „išnaudojimo“ jie gavo beveik kongreso išvakarėse, todėl buvo vėlu imtis rimtų veiksmų.

⁵⁴ Neatmestina, kad vėliau nei F. Abekas rašęs R. Skipitis pamiršo tikslus skaičius, o kaip šaltinį naudojo tą pačią F. Abeko brošiūrą, kurią gavo jau gyvendamas JAV. Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 44.

⁵⁵ „Paskutinė pasaulio lietuvių kongreso diena“, *Lietuvos žinios*, nr. 187, 5.

⁵⁶ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 44.

⁵⁷ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 396.

⁵⁸ Lietuvos rašytinio paveldo duomenų bazėje, epaveldas.lt. *Priekalo* 1935 m. nr. 9 yra, bet 585 ir 586 puslapių nėra.

⁵⁹ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, 752.

Vadinasi, iki tol komunistai Kaune sėdėjo rankas sudėję ir patys veiksmų nesiėmė arba imtis nenorėjo. Be to, akivaizdu, kad nebuvo įvertinta, jog į kongresą susirinks nemažai kairiųjų bei antisemitoniškai nusiteikusių delegatų. Jau vykstant kongresui K. Grosmanas su nustebimu rašė, kad paaiškėjo, jog tautininkų šalininkų užsienyje nėra daug ir į kongresą suvažiavo opoziciškai nusiteikę delegatai, kurių dauguma pasisakė už „demokratijos atstatymą“. K. Grosmanas, kuris tuomet pykosi su Z. Angariečiu ir kitais Maskvoje esančiais LKP Politbiuro nariais⁶⁰, kritikavo, kad CK skyrė nepakankamai dėmesio šiam kongresui. Minėti Z. Angariečio susirašinėjimai vyko su JAV gyvenusiu A. Bimba. O laiškų, skirtų Kauno komunistams, nerasta, tačiau būtų keista, jeigu Z. Angarietis, kuris paprastai siųsdavo laiškelius net su smulkiausiais nurodymais, nieko nebūtų rašęs apie kongresą ir jų veiksmus.

Iš turimų šaltinių matoma, kad laiškas su Z. Angariečio nurodymais Kauną pasiekė tik rugpjūtį (iki rugpjūčio 8 d., kai įvyko Kauno komunistų pasitarimas dėl pasirengimo kongresui). Kitaip sunku paaiškinti K. Grosmano nustebimą dėl delegatų nuotaikų ir skubotų veiksmų. K. Grosmanas gerai suprato, kad nors dauguma antisemitoniškai nusiteikusių delegatų nebuvo komunistai, bet dėl jų nusistatymo buvo galima naudotis naujausia Kominterno taktika ir kviesti bendriems veiksams ar net sudaryti koaliciją (liaudies fronto⁶¹ pagrindais). Jis fantazavo, kad suradus susitarimą su užsienio lietuviais būtų galima patraukti ir vietines jėgas (socialdemokratų, liaudininkų ir kitų), o tada viskas įgautų „masinį pobūdį“⁶².

Taigi, kongreso „išnaudojimo kampanijos“ dalis buvo ir bandymas vėl spausti socialdemokratų ir liaudininkų sudaryti liaudies frontą. LKP atvirais laiškais jau buvo kreipusis į valstiečių liaudininkų sąjungos narius, taip pat ne kartą kreipėsi į Lietuvos socialdemokratų partijos CK siūlydama susitarti dėl bendrų veiksmų, bet socialdemokratų vadovybė arba neatsakydavo, arba atmesdavo siūlymus. Sėkmingiau buvo tartis ne su partijos vadovybe, bet su vietinių organizacijų, ypač Kauno, vadovybe ir pavieniais socialdemokratų ar liaudininkų partijų nariais (VSD turėjo informacijos, kad 1935 m. birželio mėnesį paskiriems socialdemokratų ir komunistų komitetams bei iš pavienių asmenų sudarytoms grupėms susitarti pavyko⁶³). K. Grosmanas rašė, kad, kai tik buvo gautas laiškas dėl kongreso ir sužinota apie delegatų nuotaikas, buvo atsisaukimu kreiptasi į socialdemokratų ir liaudininkų siūlant formuoti liaudies frontą ir kelti

⁶⁰ K. Grosmanas ir Aizikas Lifšicas 1935 m. vasarą buvo apkaltinti sektantiškumu bei konspiracijos nesilaikymu ir pašalinti iš CK sekretoriato, dėl to paskirti CK sekretoriato atstovais provincijoje. K. Grosmanas ir A. Lifšicas nesutiko su tokiu nutarimu, rašė laiškus Kominternui ir kaltino Z. Angarietį bei kitus, kad nesiaikiškino tikrosios padėties, o tik rado atpirkimo ožius.

⁶¹ Kairiųjų jėgų „koalicijos“ komunistai siekė ir 3-ame dešimtmetyje, tik tokį susitarimą su socialdemokratais ir socialistais jie vadino „bendruoju“ arba „vieninguoju“ frontu. Bet kadangi kitų socialistinių partijų vadovybės dažnai atsisakydavo bendradarbiauti su komunistais, šie pasisakė už bendrą frontą iš apачios, t. y. su pavienėmis profsąjungomis ar organizacijomis. Liaudies frontas buvo Kominterno VII kongreso naujovė, kai taktika praplečiama ir į koalicijas buvo galima kviesti „klasinių priešų organizacijas“ (valstiečių, amatininkų, smulkiosios miestų buržuazijos, inteligentijos) kovoje prieš pagrindinį priešą – fašizmą. Žr.: Маккензи, Кермит, *Коминтерн и мировая революция 1919–1943*. Москва: Центрполиграф, 2008, 70–71; Ватлин, Александр, *Коминтерн: идеи, решения, судьбы*. Москва: РОССПЕН, 2009.

⁶² 1935 08 13 Klimo laiškas, LYA, f. 77, ap. 18, b. 16, l. 3.

⁶³ 1935 06 10 agento Vilkas pranešimas, l. 460.

reikalavimus dėl „demokratijos atstatymo“⁶⁴. Apie tai, kad buvo išleistas atsišaukimas, rašė ir kitas LKP CK sekretoriato narys, Kauno rajono komiteto sekretorius Jankelis Vinickis-Irkla⁶⁵ (kurio informacija kiek patikimesnė, nes jis nesipyko su „maskviškiais“, nesiekė suversti kaltės jiems, be to, jo informaciją bent iš dalies patvirtina ir VSD agentų raportai⁶⁶). Šis atsišaukimas adresuotas „visiems komunistams, komjaunuoliams, socialdemokratams, žiežirbininkams, valstiečiams-liaudininkams, jaunimiečiams ir kitiems antifašistams“, tik jo data, rugpjūčio 5 d., kelia abejonių. Atsišaukime raginama rinkti atstovus ir siųsti juos sveikinti kongreso delegatus, kalbėtis su jais ir t. t.⁶⁷ Kad toks atsišaukimas buvo išleistas bei išplatintas ir kad nėra komunistų fantazijos vaisius, rodo faktas – jis rastas tarp kitų to meto VSD aptiktų komunistinių atsišaukimų⁶⁸.

Be atsišaukimų, skirtų opozicinėms jėgoms, platinimo, imtasi tartis ir tiesiogiai, bet šaltiniuose šis epizodas yra prieštaringas. Iš K. Grosmano laiško matyti, kad viskas vyko gana neorganizuotai ir spontaniškai, pavyzdžiui, kalbėtis su socialdemokratų ir liaudininkų lyderiais bei atstovais ėjo ne kažkas iš LKP veikėjų, bet dešimt darbininkų iš įvairių fabričių, kuriuos atrinko Raudonosios pagalbos⁶⁹ (toliau RP) veikėjai. Jie prisidengė, kad kalba darbininkų vardu, nors dauguma ėjusiųjų kalbėtis buvo nepartiniai, pasak K. Grosmano, socialdemokratų bei liaudininkų atstovai suprato kėslus ir kas juos siuntė⁷⁰.

Šią informaciją patikslina J. Vinickio laiškas (adresatas neaiškus, bet greičiausiai jis buvęs skirtas Z. Angariečiui). Iš jo žinoma, kad K. Grosmano minėtoji delegacija ėjo pas Liudą Purėnienę (advokatė, viena iš socialdemokratų partijos lyderių). Delegaciją sudarė RP veikėjai kartu su tekstilės profsąjungos grupe (matyt, ne komunistai, bet „prijaučiantys“). J. Vinickis pripažino, kad siunčiant šiuos veikėjus padaryta klaida, nes L. Purėnienė nenorėjo delegacijos priimti, manydama, jog tai gali būti „žvalgybos“ provokacija. Vis dėlto ji juos priėmė, kai šie pasakė, iš kokių fabričių atėję ir pateikė daugiau detalių. J. Vinickis minėjo, kad buvo kalbėta ir su kitu socialdemokratų CK nariu Jonu Markeliu⁷¹.

Šie pokalbiai įvyko ne vėliau nei rugpjūčio 9 d., nes tą dieną⁷² VSD agentas Tiris pranešė, jog įvyko Kauno komunistų pasitarimas, kur buvo kalbama apie bandymus susitarti

⁶⁴ Kominternio VII kongrese priimtos naujos taktikos dalis buvo ir pasisakyti už demokratijos gynimą (kraštutinių dešiniųjų suaktyvėjimo akivaizdoje). Argumentuota, kad nors „buržuazinė demokratija ir engia darbininkus, jos sąlygomis jie turi daugiau šansų ginti savo interesus nei fašizmo“. Žr.: VII конгресс Коммунистического интернационала, 10.

⁶⁵ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, LYA, f. 77, ap. 18, b. 16, l. 4.

⁶⁶ 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 527, l. 489.

⁶⁷ LKP Kauno rajono komiteto atsišaukimas „Neprileiskim, kad fašistai užčiauptų burną Pasaulio lietuvių kongreso dalyviams! Remkime antifašistinius kongreso atstovus!“, *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, 123.

⁶⁸ 1935 08 05 datuotas atsišaukimas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 67, t. 2, l. 39.

⁶⁹ Oficialus pavadinimas Pagalbos darbininkams tarptautinė organizacija – MOPR. Tai komunistinė nelegali organizacija, skirta rinkti lėšas ir kitokią paramą politiniams kaliniams. Yla, Stasys, *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2012, 51.

⁷⁰ 1935 08 13 Klimo laiškas, l. 3.

⁷¹ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁷² Agentas pranešime klaidingai nurodė (arba VSD tarnautojas klaidingai užrašė) pasitarimo datą. Jis nurodė liepos 8-ąją. Bet pats pranešimas datuotas rugpjūčio 9 d., o ir įsėgtas tarp kitų rugpjūčio mėnesio pranešimų. Be to, pranešime minimi Pasaulio lietuvių kongreso delegatai, kurių dalis atvyko tik liepos viduryje, kiti pabaigoje, o dar dalis ir prieš pat kongresą. 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

su socialdemokratais ir liaudininkais, taip pat pasirengimą kongresui. Konstatuota, kad susitarimas su socialdemokratais ir liaudininkais nepasiektas, nors ir mėginta tartis. Įdomiausia tai, kad agentas teigė, jog tartis su minėtų partijų atstovais mėginta per Pasaulio lietuvių kongreso delegatus. Matyt, komunistai, naudodamiesi JAV ar kitų kraštų kairiųjų tikru ar tariamu autoritetu, bandė paveikti minėtus socialdemokratų CK narius L. Purėnienę, J. Markelį ir vieną iš valstiečių liaudininkų partijos lyderių Feliciją Bortkevičienę⁷³. Z. Angarietis dar pavasarį rašė, kad dėl konspiracijos vietos komunistai negalės susitikti su kairiaisiais atstovais, tačiau pagal išgales siųs nepartinių darbininkų delegacijas. Pasak F. Abeko, jie sau kėlė tikslą susitikti su komunistais, liaudininkais bei socialdemokratais ir tai jiems pavyko⁷⁴. Daugiausia čia ir nuveikė F. Abekas. Viena nelegaliai LKP talkinusių kauniečių Emilija Zubavičiūtė-Mackevičienė prisiminė, kad F. Abekas atvyko kartu su žmona ir kad jie buvo susitikę. Jie bendravo ir vėliau, nes E. Zubavičiūtė-Mackevičienė kartu su vyru, dailininku Vytautu Mackevičiumi (prisidėjusiam prie tuomet nelegalaus komunistų žurnalo *Šluota* leidybos) gyveno Paryžiuje ir ten susitikdavo su Abekais⁷⁵. Beje, po kongreso, rugsėjo mėnesį, E. Zubavičiūtė buvo sulaikyta. Padarius kratą, jos bute rasta kongreso delegatės Kelly-Kelienės adresas JAV ir delegato komunisto J. Ormano nuotrauka⁷⁶. Buvo susisiepta ir su įžymesniais LKP veikėjais. Iš VSD gautos informacijos žinoma, kad rugpjūčio 21 d. J. Ormanas, F. Abekas ir Kelienė kartu su trimis vietiniais komunistais, vienu vyru ir dviem moterimis, iš kurių viena buvo Marija Chodosaitė, padėjo gėlių ir vainiką ant 1926 m. sušaudytų keturių komunistų kapo⁷⁷.

JAV delegatai komunistai buvo susisiekę ir su liaudininkais. Lietuvos jaunimo sąjungos (valstiečių liaudininkų jaunimo organizacijos) vienas lyderių Petras Kežinaitis prisiminė, kad 1935 m. rugpjūčio mėnesį jo redaguojamo žurnalo *Jaunimas* redakcijoje lankėsi F. Abekas ir J. Ormanas⁷⁸. Susitikimus su liaudininkais minėjo ir pats F. Abekas, daug rašęs apie bandymus tartis⁷⁹.

Taigi minėtas agento pranešimas patvirtinta J. Vinickio laiške dėstomą informaciją apie eilinių komunistų kontaktus su L. Purėnienė bei J. Markeliu ir iš dalies K. Grosmano mintis, kad per užsienio delegatus būtų galima pasiekti susitarimą su vietiniais.

VSD iš agento gauta informacija ir J. Vinickio bei K. Grosmano siūsta informacija skiriasi dėl to, kas buvo sutarta. Agentas Tiris teigė, kad L. Purėnienė, J. Markelis bei F. Bortkevičienė nedavė nei teigiamo, nei neigiamo atsakymo. Tačiau, pasak J. Vinickio, J. Markelis ir F. Bortkevičienė su visais pasiūlymais sutinka, tik nieko negalintys padaryti, nes neturi pajėgumo (žmonių)⁸⁰, o dėl liaudininkų teigė, kad komunistų atstovai iš viso buvo išvyti. Tai patvirtino ir K. Grosmanas, kuris rašė, jog liaudininkai delegacijai pasakė: „matai atsirado demokratijos gynėjai, juk jūs esate mūsų priešai ir eikite sau“⁸¹.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 38.

⁷⁵ Emilijos Zubavičiūtės-Mackevičienės autobiografiniai atsiminimai, 1966 m., LYA, f. 3377, ap. 46, b. 521, l. 8.

⁷⁶ 1935 09 04 Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 545, l. 120.

⁷⁷ 1935 08 21 Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 545, l. 112.

⁷⁸ 1966 10 31 Petro Kežinaičio autobiografija, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 414, l. 8.

⁷⁹ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 42

⁸⁰ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁸¹ 1935 08 13 Klimo laiškas, l. 3ap.

Ieškant palankesnių liaudininkų atstovų buvo susitikta su Justu Paleckiu ir Jonu Kardeliu (tuo metu buvo *Lietuvos žinių* redaktorius⁸²). J. Vinickis rašė, kad J. Paleckis kalbėjęs itin palankiai ir sakęs, jog visuomet palaikys komunistų pasiūlymus, bet „organizaciniai nieko jis negali padaryti“⁸³. Kadangi J. Paleckis ir jaunieji liaudininkai jau tuomet linko į prokomunistinę pusę, tokia informacija nestebina. Kokia J. Kardelio nuomonė ir vaidmuo, laiško autorius nedetalizavo.

Taigi iš šių šaltinių aišku, kad iki kongreso buvo keli susitikimai: 1) RP veikėjų ir tekstilės profsąjungos grupės susitikimas su L. Purėniene ir J. Markeliu; 2) RP veikėjų (nepartinių) ir komunistų susitikimas su liaudininkų Kauno kuopa; 3) komunistų atstovų susitikimas su F. Bortkevičiene; 4) komunistų atstovų susitikimas su J. Paleckiu bei J. Kardeliu. Kartais iš šaltinių juos sunku atskirti, nes komunistai pavienius atstovus laikė kone partijų atstovais, taip L. Purėnienė tapo vos ne visa socialdemokratų partija, F. Bortkevičienė – analogiškai liaudininkų ir panašiai. Galėjo būti ir kitų susitikimų, apie kuriuos laiškuose ar kituose šaltiniuose neužsiminta.

Nepavykus iki kongreso susitarti su socialdemokratais ir liaudininkais dėl bendrų veiksmų kongreso metu, komunistai dar tikėjosi, kad pavyks tai padaryti per kongresą, vėlgi padedant užsienio lietuviams. Taigi ir prasidėjus kongresui bandymai nenutrūko. Vienas toks fiksuotas rugpjūčio 15 d. per Lampėdžiuose vykusį komunistų organizuotą pasilinksminimą gamtoje (gegužinę), kuriame taip pat dalyvavo kairieji kongreso delegatai ir socialdemokratų bei liaudininkų atstovai. Čia VSD agentas Tolivardis pastebėjo, kad F. Bortkevičienė ir kiti kalbėjosi su komunistų atstovais. Agento nuomone, darbas sudarant frontą su socialdemokratais ir valstiečiais liaudininkais „eina pilnu tempu“. Jis taip pat pranešė, jog socialdemokratai ir liaudininkai iš esmės pritaria idėjai sudaryti su komunistais liaudies frontą, bet pažymėjo, kad yra nesutinkama tik su kai kuriais komunistų pasiūlymais⁸⁴. Tačiau, analizuojant tiek ankstesnius, tiek vėlesnius bandymus tartis, matyti, kad dažnai kliudė bendras nepasitikėjimas arba nesutarimai dėl smulkesnių faktorių. Kitaip tariant, praraja tarp visų trijų jėgų buvo pernelyg didelė, kad jų vadovybės susitartų.

Vienas iš kongreso organizatorių R. Skipitis vėliau savo atsiminimuose patvirtino, kad komunistai per kongresą bandė tartis su kitomis opozicinėmis jėgomis ir norėjo sudaryti liaudies frontą, taip sukelti neramumus, galinčius peraugti į perversmą, bet nei socialdemokratų, nei liaudininkų partijos nepasidavė tokiems komunistų kėslams⁸⁵. Nėra aišku, ar R. Skipitis jau per kongresą žinojo apie šiuos bandymus, ar tai suprato vėliau, kai Kominterno taktika buvo atskleista ir gerai žinoma.

⁸² Be to, LKP veikėjas Judė Galperinas atsiminimuose mini, kad kartu su vienu iš agento Tirio minėto pasitarimo dalyvių Vladu Lukoševičiumi dalyvavo susitikimuose *Lietuvos žinių* redakcijoje su liaudininkų veikėjais Juozu Vaišnoru bei Mickevičiumi. J. Galperinas tiksliai nedatavo, kada tai vyko, bet tikėtina 1935 m. antroje pusėje. Judės Galperino atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 231, l. 6.

⁸³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁸⁴ 1935 08 23 agento Tolivardžio pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 527, l. 485.

⁸⁵ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 397.

Lietuvos komunistų veikimas per Pasaulio lietuvių kongresą: vangumas, nemokėjimas, baimė

Pasaulio lietuvių kongreso „išnaudojimo kampanija“ gana gerai atspindi Lietuvos komunistų veiklą pirmoje Lietuvos Respublikoje. Daug ambicijų, planavimo, kalbų, lozungų, bet, veikiant menkomis jėgomis, neorganizuotai, nelegaliai ir neišmanant, tepavyko išleisti atsišaukimus ir juos platinti, kelti raudonas vėliavas ar šlietis prie streikų.

Pirmiausia buvo tariamasi, kaip elgtis per atidarymą, kai bus sakomos sveikinimo kalbos. Numatyta nekelti aštrių klausimų, bet paliesti problemas, tokias kaip laisvo žodžio ir laisvos spaudos nebuvimas, profsąjungų uždarymas, ligonių kasų darbo ir rinkimų į jas klausimai. Beje, numatyta pabrėžti, kad nors darbininkai yra blogai aprūpinti ir skurdžiai gyvena, jie „pasirengę ginti Lietuvos nepriklausomybę nuo Hitlerio“⁸⁶.

Kad ir vėluodami organizuoti savo veiksmus kongreso proga, komunistai bandė mobilizuoti darbininkus. Laiškuose rašoma, jog vyko mitingai ir pasitarimai („nušviečiant kongreso tikslus ir ką darbininkai turi padaryti“), tačiau labiau tikėtina, kad kliautasi pavieniais komunistais ar jų grupelėmis Kauno fabrikuose, o „mitingai“ tebuvo pavieniai pokalbiai su darbininkais, raginant juos jungtis prie vadinamųjų „išstojimų“.

Aktyvesni komunistų talkininkai buvo odininkai ir viešųjų darbų darbininkai. Minėtame rugpjūčio 8-osios pasitarime dalyvavo Solomonas Leiba, įvardytas „odininkų atstovu“, ir Bernardas Grinevičius, neva „bedarbių atstovas“⁸⁷. Iš odininkų buvo išrinktas atstovas „pasveikinti kongreso kairiuosius delegatus“, kuris turėjo surinkęs 400 odininkų parašus, taip pat Kauno bedarbių, dirbusių viešuosius darbus, atstovas, turėjęs 130 parašų⁸⁸. Prie komunistų „sveikintojų“ prisidėjo ir daugiau darbininkų iš „Spindulio“, „Raidės“ spaustuvių, „Liteks“ ir „Bekara-Kartonaž“ fabrikų. Tarp jų buvo ne tik palankūs komunistams, bet ir socialdemokratams⁸⁹. Beje, *Lietuvos žinios* patvirtino, kad Kauno bedarbiai, viešųjų darbų darbininkai, „Raidės“ spaustuvės, „Liteks“ fabriko ir kitų įmonių darbininkai atsuntė sveikinimus kongreso dalyviams su parašais⁹⁰, o Maskvoje leidžiamas komunistų laikraštis *Priekalas* keletą jų pacitavo⁹¹.

Bet svarbiausia darbininkų mobilizacijos priežastis buvo ne sveikinimai ar parašai po jais. Prieš pat kongresą VSD gavo informacijos, kad LKP Kauno rajono komitetas liepė kongreso atidarymo dieną darbininkams ir partijos nariams miesto sode prie Valstybės teatro budėti nuo 9 val. iki 23 val. Jiems taip pat buvo liepta su plakatais dalyvauti bendroje eisenoje (matyt, turėta omenyje nuo Valstybės teatro iki Karo muziejaus), o jei policija neleistų, turėtų pradėti triukšmauti⁹².

⁸⁶ 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Kauneckis, J., „Viso pasaulio lietuvių kongresas“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 17, nr. 186, 6.

⁹¹ „Lietuvos darbo masės kovoje dėl savo padėties pagerinimo, už demokratines laisves, prieš fašizmą“, *Priekalas*, 1935, nr. 9, 560–563.

⁹² 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

J. Vinickis rašė, kad kongreso atidarymo dieną, rugpjūčio 11-ąją, į miesto sodą prie Valstybės teatro, kur turėjo prasidėti kongresas, susirinko apie 1 000 darbininkų⁹³ („įvykių liudininkas“ F. Abekas teigė, kad dalyvavo 2 000⁹⁴, vėliau komunistų istorikai neva rado kompromisą – 1 500 dalyvių⁹⁵). Tačiau toks žmonių skaičius kelia abejonių. Vienas iš kongreso organizatorių R. Skipitis atsiminimuose mini, kad prie teatro susirinko daug daugiau žmonių nei tilpo tūkstančio vietų teatre. Jis taip pat rašė, jog prie teatro susirinko apie šimtas komunistų, kurie bandė triukšmauti, bet policijos buvo išvaikyti⁹⁶. Kitos dienos VSD dienyne yra paminėta, kad miesto sode buvo „kauniškės publikos“, tačiau neminimas joks skaičius⁹⁷.

Dar labiau kongreso atidarymo dienos įvykiai prie Valstybės teatro skiriasi J. Vinickio laiške ir VSD raportuose. Pasak J. Vinickio, per „išstojimą“ buvo iškeltas raudonas plakatas, jį pamatę darbininkai pradėjo spiestis prie jo, bet saugumo departamento pareigūnai bandė sulaikyti plakato nešėją, tuomet įvyko susistumdymas („žvalgyba ir policija pradėjo smaugti plakato nešėją, vienas darbininkas pradėjo smaugti žvalgybininką tokiu būdu iviko susidurimas“⁹⁸). VSD dokumentuose šis incidentas buvo fiksuotas, bet aprašytas kiek kitaip. Apie 16 val., kai kongreso dalyviai jau buvo visi suėję į Valstybės teatrą, Edvardas Rinkevičius (kurį VSD įvardijo buvus komunistu) miesto sode mėgino iškelti komunistinę vėliavą ir sušukti šūkius. Dar nespėjęs nei iškelti vėliavos, nei kažko sušukti, jis buvo pastebėtas ir skubiai suimtas. Kadangi raporte minimi du vėliavos kotai, matyt, tai buvo transparantas, plakatas, kurį turėjo iškelti du asmenys. Ant šio transparanto buvo užrašyta „Amnistija politkaliniams antifašistams“⁹⁹.

Kartu su E. Rinkevičiumi suimtas ir Lezeris Kaplanas, kuris, kaip buvo įtariama, veikė išvien su E. Rinkevičiumi. Išties pareigūnas, sulaikęs E. Rinkevičių, pastebėjo jį kiek anksčiau nei šis ėmėsi veiksmų, mat iš po skverno jam kyšojo medinis kotas. Pareigūnas jį sekė minioje ir pamatęs, kad šis kartu su kitu žmogumi ištraukė vėliavą ir mėgina ją išskeisti, prišoko prie jų. Apie pasipriešinimą pareigūno raporte nėra kalbama, tik L. Kaplanas bandė bėgti, bet buvo sulaikytas netoliese patruliuojančių pareigūnų¹⁰⁰.

Dėl veiksmų prie Valstybės teatro ir vėliau žygiuojant link Karo muziejaus, J. Vinickis pažeria kritikos „draugams“. Iškėlusį vėliavą E. Rinkevičių, jis pavadina „mopriečiu“, t. y. RP atstovu, kuris nebuvo partijos narys. E. Rinkevičiaus byla, saugoma LYA, išties yra trumpa, joje tėra informacija apie kalbamus įvykius, kortelė ir jokios informacijos, kad jis buvo partijos narys¹⁰¹. Tikrieji partijos nariai, nors ir turėjo, vėliavų bei plakatų neiškėlė ne tik prieš kongreso atidarymą, bet ir pasibaigus pirmam posėdžiui, kai kongreso delegatai su minia patraukė link Karo muziejaus. Remiantis kitais šaltiniais, komunistams buvo duotas

⁹³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁹⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 40.

⁹⁵ Petkevičienė, *JAV pažangiųjų lietuvių*, 111.

⁹⁶ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 396.

⁹⁷ 1935 08 12 VSP Kauno apygardos dienynas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 545, l. 108.

⁹⁸ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁹⁹ 1935 08 12 VSP Kauno apygardos dienynas, l. 108.

¹⁰⁰ E. Rinkevičiaus ir L. Kaplano kvotos byla, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 681, l. 1.

¹⁰¹ E. Rinkevičiaus asmens byla, LYA, f. 77, ap. 28, b. 9438.

nurodymas žygiuoti kartu su delegatais ir kelti plakatus (vėliavas)¹⁰², bet, pasak J. Vinickio, komunistams dėl jų veikėjų neryžtingumo nieko nepavyko padaryti, nes paskirtieji „demonstracijų vadai“ (kurstytojai) nieko nepadarė¹⁰³.

Tai, kad nepavyko iškelti transparanto, nekludė vėliau komunistų istorikams teigti, jog „miesto sode <...> susirinko gausios darbininkų minios. Vos tik atvykus į kongresą prezidentui, buvo iškelta raudona vėliava su užrašu: „Laisvė politiniams kaliniams antifasistams“¹⁰⁴. Istorikė L. Petkevičienė teigė, kad iš viso kartu su E. Rinkevičiumi buvo suimta dar 10 demonstrantų. Tačiau jokie šaltiniai to nepatvirtina. Komunistų laiškuose buvo minimas vienas „moprietis“¹⁰⁵, o E. Rinkevičiaus kvotos byloje minimas tik kartu suimtas L. Kaplanas. Byloje yra dviejų policininkų raportai, taip pat jų kaip liudininkų apklausos protokolai, suimtųjų kratos ir kvotos protokolai, bet nė vienas dokumentas nenurodo buvus daugiau suimtųjų¹⁰⁶. Po kelių dienų abu suimtieji buvo paleisti, apie tai rašė tuometė spauda¹⁰⁷. Pasak F. Abeko, sužinoję apie suėmimą, jie ėjo pas Kauno apskrities policijos viršininką reikalaudami suimtuosius paleisti, neva dėl to suimtieji buvo gana anksti paleisti¹⁰⁸. Visgi pasitaikydavo, kad būdavo suimami ir labiau pasižymėję, ir ne kartą suimti komunistai, bet po kelių dienų jie paleidžiami¹⁰⁹.

Organizacinių sunkumų komunistams kilo ir per kitas Kongreso dienas, taip pat ir kitose veiklose. Pavyzdžiui, rugpjūčio 16 d. vėl planuota komunistų demonstracija („išstojimas“). Ši akcija komunistams deramai nepavyko, o priežastis buvo įprasta: „Mes ruošėm 16 rugpjūčio išstojimą, bet kadangi tas išstojimas buvo ruošiamas per dvi dienas ir jis buvo organizaciniai blogai pastatitas, pav. spaustuviniams nebuvo perduota apie tai, antras parajonas apie tai nežinojo, tai išstojimas nevisai paviko. Visgi darbininku nemažai atviko, buvo apie pora šimtų, bet policija visus išskleido nedavė susiburt o pas mūsų draugus buvo iniciativos stoka. Apie ta išstojima nežinojo spaustuvinikai ir antras parajonas dėl to, kad raikomo sekretoriatas igaliavo perduoti apie tai antram raikomo sekretoriui, bet jis neperdavė nes jis kaip sakosi neturėjęs galimybės“¹¹⁰.

Taip pat ir už vadinamosios „darbininkų gegužinės“ organizavimą komunistai priskiria nuopelnus sau. Ji vyko Kauno priemiestyje, Lampėdžiuose, kur susirinko keli šimtai žmonių, daugiausia darbininkų. VSD agentų raportuose ši gegužinė buvo vadinama komunistų, t. y. jų sukviesta¹¹¹. Kaip rašyta *Lietuvos žiniose*, ją rengė odininkų profsąjunga¹¹², kurią stipriai veikė komunistai. Pasak Kauno komunistų, ji buvo organizuota paskubomis.

¹⁰² 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

¹⁰³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

¹⁰⁴ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, 850–851.

¹⁰⁵ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

¹⁰⁶ LCVA, f. 378, ap. 4, b. 681.

¹⁰⁷ „Miesto sode kėlė raudoną vėliavą“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 14, nr. 184, 7.

¹⁰⁸ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 47.

¹⁰⁹ Pavyzdžiui, 1935 m. rugpjūčio 5 d. buvo suimtas Juozas Bulavas, bet kitą dieną paleistas, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 825; 1936 m. kovo 30 d. sulaikytas vėliau pasižymėjęs ir tuomet jau komunistų naudai veikęs Juozas Banaitis, bet kitą dieną jis buvo paleistas, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 2365.

¹¹⁰ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 6.

¹¹¹ 1935 08 23 agento Tolivardžio pranešimas, l. 485.

¹¹² „Odininkų darbininkų gegužinė Lampėdžiuose“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 16, nr. 185, 7.

J. Vinickis apibūdino komunistų veiklos tempus taip: „mūsų draugai nepripratę prie tokių tempų, kad per dvi dienas pranešt įmonių darbininkams apie gegužinę. Bendrai daugelis draugų nebuvo patenkinti kodėl tas viska taip greit viksta“¹¹³.

Gegužinėje dalyvavo ir keturi Pasaulio lietuvių kongreso dalyviai, taip pat dalyvavo ir liaudininkų bei socialdemokratų atstovų, kurie kalbėjosi su komunistais dėl bendrų veiksmų, t. y. „liaudies fronto“. VSD agentas Tiris pranešė, kad į gegužinę atėjo liaudininkų veikėjos F. Bortkevičienė ir Sabakonytė (kviestas ir vienas liaudininkų lyderių Mykolas Šleževičius¹¹⁴). Beje, *Lietuvos žinių* žinutėje rašoma neva vienas iš užsienio lietuvių teigęs, kad „Lietuvos darbininkai turi kovoti *bendru liaudies frontu*“. Kalbėtojas veikiausiai buvo komunistas ir stengėsi paveikti darbininkus, sudaryti su komunistais frontą. Tokios žinutės pasirodymas liaudininkų laikraštyje *Lietuvos žinios* reiškia, kad bent dalis partijos nebuvo absoliučiai prieš tokią idėją¹¹⁵. Tačiau jų bandymai tartis buvo labai nekonkretūs, to nevengė pripažinti net patys komunistai¹¹⁶.

Kitas šio renginio dalyvis, komunistuojantis socialdemokratas H. Valečka prisiminė, kad čia buvo ir J. Paleckis, sakęs ugningą kalbą nemažam apie jį susispietusių žmonių rateliui. Tiesa, H. Valečkos atsiminimai gana nepatikimi – jis stengėsi rašyti detalai, su dialogais, įvykiais, datomis, tačiau esama nemažai faktinių neatitikimų, kurie verčia abejoti ir kitų faktų tikrumu. Pavyzdžiui, kongreso atidarymo savaitės dieną autorius sumaišo (nurodo buvus ketvirtadienį), be to, kad kongresas vyko stadione, kur jis su draugais „patogiai įsitaisė ant žolės“. Net jeigu ir galima sumaišyti vietą, tai sugalvoti, kad stebėti kongresą įsitaisė ant žolės, nors kongresas vyko uždarame teatre, vadinasi, įvykiai stipriai maišomi. Be to, ir gegužinės data ne ta, rašo, kad ji buvo sekmadienį, nors iš tiesų vyko rugpjūčio 15 dieną, ketvirtadienį, kuri buvo nedarbo diena. Nors tai nėra itin svarbūs faktai, bet verčia abejoti, ar kituose kartais pernelyg detalai pateiktuose faktuose nesama apsirikimų¹¹⁷. Todėl H. Valečkos atsiminimais nesiremiama. Visgi, matyt, J. Paleckis tikrai dalyvavo renginyje, nes jeigu dalyvavo F. Bortkevičienė, tai jis buvo daug palankesnis komunistams.

Faktiškai komunistų planuotos veiklos nepavyko. Iš vienos pusės, gerai veikė policinis aparatas, bet, iš kitos pusės, patys komunistai buvo gana pasyvūs, jų vadai nedalyvaudavo bijodami suėmimo (nes juos lengvai galėjo atpažinti), o darbininkai ir kiti prijaučiantieji taip pat prisibijoję.

Išvados

1. LKP lyderiams Maskvoje pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas buvo gera proga, naudojantis besikeičiančia Kominterno taktika, gauti tribūną agitacijai, problemoms iškelti, parodyti, kaip gyvena Lietuvos darbininkija, taip pat suartėti su kitomis opozicinėmis

¹¹³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 6.

¹¹⁴ Ibid., l. 5.

¹¹⁵ „Odininkų darbininkų gegužinė Lampėdžiuose“, 7.

¹¹⁶ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

¹¹⁷ Valečka, Henrikas, *Atsiminimai* (rašyti 1965–1969 m.), l. 226–228.

partijomis tarantis dėl bendrų veiksmų. Panašius tikslus (galbūt informuoti apie Z. Angariečio poziciją) kėlė ir JAV komunistų delegatai. Daug nuveikti kongrese jiems nepavyko, bet jų dalyvavimas buvo matomas. Jie dalyvavo diskusijose, išsakė savo poziciją, parengė pareiškimą-atsišaukimą. Kai kuriems žmonėms, sprendžiant iš jų atsiminimų, delegatai ir jų kalbos įsiminė, jie buvo matomi kaip autoritetai (kai kas turėjo jų nuotraukas, adresus JAV).

2. Pavėluotai gavę informaciją apie galimybes paveikti kongresą, LKP veikėjai Kaune ėmėsi skubotai ieškoti susitarimo su socialdemokratų ir liaudininkų partijomis (formuoti liaudies frontą). Kreipėsi į jų pagrindinius veikėjus, bet tai darė ne patys, o per prijaučiančius darbininkus. Šie neturėjo patirties ir tokia taktika kitai pusei nekėlė didelio pasitikėjimo, dėl to susitarti nepavyko. Visgi praraja ir nepasitikėjimas tarp šių jėgų buvo pernelyg didelis, kad jų vadovybės galėtų sutarti.

3. Lietuvos komunistai veikė ir savarankiškai. Pirmiausia jie ėmė organizuoti darbininkų demonstraciją prie Valstybės teatro, tačiau dėl iniciatyvos stokos, prasto vadovavimo ir pačių vadų nedalyvavimo demonstracija nepavyko: dalyvių buvo nedaug, o veikė tik komunistams prijaučiantys nepartiniai, kuriuos suėmė nespėjus iškelti savo vėliavą, tuo metu komunistai, įpareigoti iškelti transparantus, to nepadarė. Kitomis kongreso dienomis rengtos demonstracijos taip pat nepavyko dėl panašių priežasčių: iniciatyvos stokos, neorganizuotumo, ryšio trūkumo ir pan. Lietuvos komunistai, nors ir bandė veikti per kongresą, kitaip nei istorikai rašė sovietmečiu, nieko rimto padaryti nepavyko.

Literatūra

- Abekas, Fredas, *Lietuva 1935 metais*. Čikaga: Vilnis, 1935.
- Atamukas, Solomonas, *LKP kova prieš fašizmą, už tarybų valdžią Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Yla, Stasys, *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2012.
- Kasperavičiūtė, Vitalija, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2011.
- Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai: 1935–1940 metai*, 4 t. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mintis, 1968.
- Petkevičienė, Leokadija, *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969.
- Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos*. Vilnius: LEU leidykla, 2016.
- VII конгресс Коммунистического интернационала и борьба против фашизма и войны: сборник документов*. Москва: Издательство политической литературы, 1975.
- Ватлин, Александр, *Коминтерн: идеи, решения, судьбы*. Москва: РОССПЕН, 2009.
- Маккензи, Кермит, *Коминтерн и мировая революция 1919–1943*. Москва: Центрполиграф, 2008.

THE FIRST WORLD LITHUANIAN CONGRESS IN KAUNAS AND COMMUNIST ATTEMPTS TO INFLUENCE IT

Summary. In this paper we analyze the Lithuanian Communist diaspora and attempts by Lithuanian Communists to influence the First World Lithuanian Congress, which was held in Kaunas in August 1935. This congress interested not only U.S. Communists, but also Lithuanian Communists based in Moscow. Their leader Zigmas Angarietis corresponded with the U.S. Lithuanian Communist Antanas Bimba and sent him suggestions on how to act at the congress. Delegates who were sent to the congress took into account those proposals and added their own: to get an opportunity for propaganda speeches, to call attention to the problems of Lithuanian workers, to show other delegates how workers and peasants in Lithuania live, and to raise questions about the state of democracy in Lithuania.

Communist delegates were unable to do much at the congress, but they were active in discussions, they filed a petition with the signatures of about 14,000 people from the Lithuanian diaspora. On the last day of the congress, these delegates wrote and spread a proclamation condemning the congress, and adopted resolutions calling on the Lithuanian opposition to President Antanas Smetona's rule to unite under the "Popular Front" banner.

Lithuanian Communists tried to arrange an agreement with Social Democratic and Peasant-Populist Party leaders to act together. There were a few meetings, but because of overall opinion differences and mutual distrust, these attempts failed. Local Lithuanian Communists, who of course could not be delegates of a diaspora congress, tried to be active near the congress hall, to raise red flags, and to hold a demonstration, but these attempts also failed. Nevertheless in this paper these are shown as good examples of everyday Lithuanian Communist activities, their methods, and their difficulties.

Keywords: First World Lithuanian Congress, Comintern, Communists, Communism, illegal anti-state activities, Lithuanian Communists, interwar Lithuania.

Ina ĖMUŽIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

„Uždaryti prokomunistinį radiją“: Detroito lietuvių konfliktas 1941–1955 m.

Santrauka. Straipsnyje analizuojama lietuvių diasporos politinių pažiūrų kolizija Detroito radijo programų kontekste ir šios programos sąveikos su Sovietų Lietuva, JAV valdžios įstaigomis ir lietuvių bendruomenė. Tyrime analizuojamas Detroito lietuvių radijo klubo pavyzdys kaip kairiosios organizacijos, kuri palaikė artimus ryšius su sovietine Lietuva ir komunistais. Taip pat tiriamas šios radijo programos santykis su radijo stotimis, atsakiusiomis dėl federalinės valdžios ne tik kairiųjų, bet ir apskritai mažumų radijo transliacijų. Į Detroito lietuvių radijo klubo padėtį žvelgiama iš lietuvių bendruomenėje susiformavusios opozicijos, kuri, pirma, pradėjo transliuoti Amerikos lietuvių balso radijo laidas ir sukūrė konkurenciją radijo medijoje. Antra, ėmė spausti stotį, kad būtų uždarytos kairiųjų programos. Galiausiai, susiklosčius palankiai situacijai, netgi surengė visuomeninį teismą, kuriame nuteisė ne tik Detroito lietuvių radijo klubą, bet ir visas bent kažkiek su komunizmu ir Sovietų Lietuva susijusias organizacijas.

Raktažodžiai: lietuvių diaspora, žiniasklaida, išeivijos radijas, radijas, komunizmas, pažangieji, kairiųjų judėjimai išeivijoje, JAV, Detroito lietuvių radijo (DLR) klubas, Amerikos lietuvių balso (ALB) radijo klubas, DP, konfliktas, visuomeninis teismas.

Nuo tada, kai Amerikoje išpopuliarėjo radijas, JAV lietuvių radijo komunikacija ir prasiplėdė. Jau 1929 m. transliuotos trumpos Juozapo Pranciškaus Budriko krautuvės remiamos pramoginės ir (ar) komercinės radijo laidos¹, taip pat dar kelios smulkios lietuviškos paroduotuvės parėmė radijo programas². Joms būdingas lengvas pramoginis turinys ir

¹ 1940 05 06 Petro Daužvardžio laiškas Jonui Budriui, Lietuvos generaliniam konsului Niujorke, Radijo laidų sąrašas, Lituanistikos tyrimų ir studijų centras, Pasaulio lietuvių archyvas (toliau LTSC / PLA), reg. nr. 685, d. 1B, b. 39.

² Lietuvių diasporos radijas prasideda kur kas anksčiau nei teigė *Margučio* įkūrėjai, 1935 m. kūrė savo radijo programą, kurią vadino pirmąja. Pirmosios radijo programos – *Naujienuų radijo programa* 1929 m.; *Peoples Furniture Co.* 1929 m.; *Progress Furniture Co.* 1934 m. ect.

reklamos, skirtos tikslinei auditorijai. Šalia jų buvo ir mėgėjiškų nelegalių programų, apie kurias primena tik pasakojimai ir legendos³. Visgi ryškiausią pėdsaką istorijoje paliko ilgalaikės radijo programos, pradėtos kurti dar iki Antrojo pasaulinio karo ir veikusios ne vieną dešimtmetį.

Per visą radijo medijos naudojimosi laikotarpį lietuvių bendruomenė sukūrė ir transliavo daugiau nei 60 skirtingų lietuviškų radijo programų tiek lietuvių, tiek anglų kalbomis. Dauguma radijo programų telkėsi didžiuosiuose JAV pramonės centruose ir šalies rytinėje pakrantėje, kur buvo didžiausi lietuvių centrai. Detroite, viename tokių pramonės centrų, įsikūrė ir lietuviai. Nieko nuostabaus, kad šiame mieste buvo gajos ir socialistinės idėjos, o 1941 m. buvo įsteigta prokomunistinė radijo programa – Detroito lietuvių radijo klubas (toliau DLR klubas).

Po Lietuvos okupacijos iš šalies pasitraukusi DP karta kėlė sau užduotį atstovauti okupuotam kraštui, kovoti už jo laisvę, taip pat nepamiršti savo identiteto. Pasak jų, DLR klubo prokomunistinė programa buvo Lietuvos okupacijos pripažinimas, todėl Detroito dipukai sukūrė opozicinę radijo programą – Amerikos lietuvių balso radijo klubą (toliau ALB radijo klubas), kurio tikslas – kovoti su prokomunistine propaganda⁴, o oficialus moto: „1. Padaryti žygius, kad prokomunistiškasis radijo pusvalandis WJLB Radijo stotyje būtų uždarytas; / 2. Atidaryti toje pačioje stotyje lietuvišką patriotinį pusvalandį, tarnaujantį Lietuvos laisvės minčių kėlimo ir lietuviškų idėjų stiprinimo reikalsams.“⁵ Žvelgdami į šį dviejų organizacijų ir (ar) radijo programų konfliktą globaliai galime matyti ir JAV santykio su komunizmu kaitą pokario metais, kai Sovietų Sąjunga iš sąjungininko tapo priešu, o laisvai veikiančios komunistinės organizacijos buvo uždraustos ir uždaromos.

Šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti lietuvių diasporos politinių pažiūrų koliziją Detroito radijo programų kontekste ir nustatyti šios programos sąveikas su Sovietų Lietuva, JAV valdžios įstaigomis ir lietuvių bendruomene. Keliami **uždaviniai**: 1) ištirti Detroite veikusio prokomunistinio radijo programos atsiradimo ir veiklos aplinkybes; 2) nustatyti šios programos santykius su Sovietų Lietuva; 3) išanalizuoti oponuojančio ALB radijo klubo steigimą ir veiklą; 4) išsiaiškinti Detroito lietuvių bendruomenės konflikto aplinkybes ir pasekmes.

Nors radijo, kaip informacijos priemonės ir kaip kultūros istorijos objekto, istorija rašoma jau ne vieną dešimtmetį, lietuvių diasporos radijo istorija mokslinių tyrimų sulaukė vos prieš keletą metų. Visų pirma, imtasi vietinės auditorijos, taigi analizuotos transliacijos į okupuotą Lietuvą⁶. Bet analogiškos JAV lietuvių transliacijos savajai auditorijai tyrimų nesusilaukė. Apie radijo veiklas užsimena Daiva Dapkutė knygoje apie iškilų JAV lietuvių mecenatą

³ 2015 05 04 interviu su Vytu Beleška, asmeninis I. Ėmužienės archyvas (toliau AIEA).

⁴ Šių dienų aktualijose propagandos sąvoka tampa kasdiene, o propagandinio turinio atskyrimas – pagrindiniu įgūdžiu mūsų bendruomenėje. Visgi ši kova ir propagandinio turinio sąvoka jau skaičiuoja ne vieną dešimtmetį, o diasporos suvokimas ir žaidimai poveikiu bendruomenėje užčiuopiami iš karto po karo, kai prasidėjo šio tyrimo objektų dvikova.

⁵ 1960 m. jubiliejaus programa, ALB radijo klubo kūrimosi ir 15 metų veiklos bruožai, *Amerikos lietuvių balsas* 1945–1960 m., Balzeko lietuvių kultūros muziejus (toliau BLKM), b. Lithuanians and Audio media, 2–3, 241a/14c.

⁶ Zakšauskienė, Inga, *Vakarų radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą 1950–1990*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

Juožą Bačiūną⁷. Taip pat Danutė Petrauskaitė⁸ apžvelgdama diasporos muzikinį gyvenimą mini ir išeivijos radijo svarbą. Konceptualų diasporos istorijos vaizdą atskleidžia Antanas Kučas⁹ ir naujausia Egidijaus Aleksandravičiaus¹⁰ monografija. Nors radijo medija minima, bet to per maža, kad būtų pateiktas šios komunikacijos priemonės platesnis vaizdinys.

DLR klubo archyvo pergabenimas į Sovietų Lietuvą: šaltinių problematika

Prieš karą socialistai bei komunistai kūrė ir koordinavo ne vieną žiniasklaidos priemonę: leido socialistinių pažiūrų laikraščius, steigė organizacijas, prie kurių kūrė radijo programas. Visgi informacijos apie šias radijo programas liko nedaug. Tokia padėtis susiklostė dėl JAV lietuvių bendruomenės priešiško santykio ir noro visiškai ištrinti prokomunistinio radijo egzistavimą iš žmonių atminties bei istorinio pasakojimo. Kartu dingo ir dauguma šių archyvų. Vienintelė išimtis – DLR klubas, kurio steigėjų rūpesčiu archyvas buvo persiųstas į Sovietų Lietuvą ir saugotas kaip komunistinės veiklos išeivijoje pavyzdys, tik dėl to ir išlikęs.

Archyvo pergabenimo į Sovietų Lietuvą istorija gana neįprasta. Tai vienintelis atvejis, kai išeivijoje veikusios radijo programos medžiaga pasiekė Sovietų Lietuvą. DLR klubo archyvas saugotas Partijos istorijos instituto archyve¹¹. Net keletą metų truko archyvo perdavimo derinimas. Stefanija Masytė 1966 m. gegužės 12 d. laiške Romui Šarmaičiui (tuo metu buvusiam Partijos istorijos instituto direktoriui) rašė, kad žada persiųsti į Lietuvą DLR klubo archyve esančią medžiagą. Jau po metų, 1967-aisiais, S. Masytė persiuntė dalį surinktos korespondencijos, kur DLR klubas sveikinamas už puikias programas¹². Tiesa, ji persiuntė ne originalus, bet kopijas. Taip, regis, buvo bandoma patraukti dėmesį ir įrodyti turimo archyvo vertingumą. Įtikinti pavyko, nes archyvas buvo pergabentas.

Archyvo pergabenimo klausimas taip pat įdomus. Iš prierašo, pridėto prie daugelio DLR bylų, matyti, kad medžiagą pergabenti užtruko iki 1972-ųjų – tiek metų prirėkė viską suderinti. Sprendžiant iš Partijos istorijos instituto direktoriaus R. Šarmaičio raštelio, rasto prie archyvo medžiagos¹³, pergabenant medžiagą dalyvavo keli JAV dirbę Sovietų Lietuvos „atstovai“.

⁷ Dapkutė, Daiva, *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014.

⁸ Petrauskaitė, Danutė, *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990: tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

⁹ Kučas, Antanas, *Amerikos lietuvių istorija*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.

¹⁰ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

¹¹ Dabar – Lietuvos ypatingasis archyvas, *Lietuvos komunistų partijos dokumentų komplektas* (toliau LYA). Fondas skirtas lietuvių diasporoje veikiančių pažangiųjų organizacijų archyvams.

¹² 1967 05 12 S. Masytės laiškas R. Šarmaičiui, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31, l. 58.

¹³ „JAV pažangiųjų lietuvių organizacijų archyvinė medžiaga. Miko Masio ir Stefanijos Masytės 1941–1950 (?) De-troite radijo valandėlių programos. Medžiaga iš Niujorko prisiuntė Apolinaras Sinkevičius (Ginkevičius). Parvežė Vytautas Zenkevičius. Gauta iš Lietuvos TSR užsienio reikalų ministerijos 1972 m. sausio 21 d. kartu su JAV lietuvių knygomis. R. Šarmaitis“, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31, l. 101.

Rekonstruojant archyvo kelią į Sovietų Lietuvą, iš Detroito Masiai jį nusiuntė į Niujorką Apolinarui Sinkevičiui (tuo metu dirbusiam *Moscow News* ir *Tiesos* korespondentu JAV¹⁴), kuris medžiagą persiuntė į Vašingtoną, į SSRS ambasadą. Iš ten archyvą perėmė į JAV su reikalais atvykęs Vytautas Zenkevičius (dirbęs LSSR užsienio reikalų ministro pavaduotoju, prieš tai dirbęs SSRS ambasadose JAV antruoju ir pirmuoju sekretoriumi)¹⁵. Šis archyvas į Lietuvą pargabentas kartu su JAV leistomis komunistinio pobūdžio knygomis.

Iš istorijos, kaip archyvas pasiekė Lietuvos SSR, matyti asmeniniai ryšiai. Mikas Masy (slapyvardis Mikas Detroitietis) buvo tokio amžiaus (mirė 1973 m.), kai suprantama, jog archyvui būtina ieškoti nuolatinės vietos, nes po jo mirties gali iškilti sunkumų jį saugoti JAV. Dėl to geriausia buvo persiųsti archyvą į Sovietų Lietuvą. Archyvui pergabenti pasitelktos pareigūnų pajėgos, taip pat oficialūs diplomatiniai kanalai, be to, medžiaga vertinta gana palankiai ir laikyta vertinga režimui. Tokio pobūdžio archyvas nebūtų radęs vietos diasporos archyvuose, kurie nebuvo palankūs kairiųjų organizacijoms.

Kadangi archyvas informatyvus ir gerai reprezentuoja programos veiklos principus bei turinį, tai kelia dviprasmiškus jausmus – iš vienos pusės, galima rekonstruoti radijo veikimą, bet neapleidžia jausmas, jog archyvas labai kruopščiai atrinktas. Dokumentai sutvarkyti ir susegti į atskirus segtuvus, į daugumą segtuvų įsegti programos autorių tekstai apie radijo veiklą, taip siekiant pateikti savo istorijos pasakojimo versiją. Tad būtinas kritiškas žvilgsnis ir santykis, nepamirštant, jog medžiaga galėjo būti pertvarkyta, atrinkta ar cenzūruota.

Iš dokumentų susidaro sėkmingos radijo programos vaizdinys, ją neva palaikė JAV valdžios institucijos (pridėti karo metų, kai SSRS dar buvo sąjungininkė, JAV kongresmenų sveikinimai radijui)¹⁶, taip pat bendruomenė. Antroji svarbi archyvo dalis parodo šios radijo programos labdarinę veiklą karo metais, byloje saugoma medžiaga iš paramos renginių, susirašinėjimas su Raudonuoju Kryžiumi dėl piniginės ir materialinės paramos. Pridėta įvairių padėkų už paramą.

Pastebėti bręstantį konfliktą su DP kartos lietuviais iš korespondencijos su JAV valdžios institucijomis ir kitos medžiagos sunku, tačiau radijo programos turinys, džiaugsmas Sovietų Lietuvos pasiekimais, vykdoma kolektyvizacija rodo, kad konfliktas buvo neišvengiamas. DLR pradėjo transliuoti programas, kurios nuteikinėjo lietuvius prieš DP stovyklose užstrigusius tautiečius. Jiems vienintelė galimybė pasiekti JAV – gauti kvietimą iš Amerikoje jau įsikūrusių tautiečių. Paminėtina, jog tuo pačiu metu lietuvių bendruomenės vykdė aktyvią kampaniją ir skatino rašyti kvietimus, kad kuo daugiau lietuvių galėtų palikti DP stovyklas ir atvykti į JAV. Baimintasi, kad iš DP stovyklų lietuviai bus grąžinti į Sovietų Lietuvą, kur jiems grėsė represijos. Į šį konfliktą įsitraukia ALB radijo klubas, kurio dokumentinė medžiaga atskleidžia visai kitokį vaizdinį.

¹⁴ Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2018 balandžio 1, <http://www.vle.lt/Straipsnis/sinkevicius-86636>.

¹⁵ Tarybų Lietuvos enciklopedija, 4 t. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, 619.

¹⁶ DLR radijo klubo korespondencija, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31.

DLR ir ALB klubų istoriją rekonstruoti padėjo kitų JAV esančių archyvų (t. y. Pasaulio lietuvių¹⁷, Amerikos lietuvių kultūros¹⁸) medžiaga ir periodiniai šaltiniai¹⁹. ALB radijo programa veikė ilgai, išleido keletą proginių leidinių, kuriuose detalai pristatė programos istoriją, konfrontaciją su kairiaisiais. Iš rastų programos įstatų ir juose keliamų tikslų matyti didžiulis konfliktas Detroito lietuvių bendruomenėje pokario laikotarpiu.

Komunistinio lietuvių išeivių radijo įsteigimas ir veikla

Lietuvių bendruomenės komunikacijos lauke komunistinės pakraipos radijo laidų randa ma nuo 1941 metų²⁰, kai buvo įkurtas DLR klubas. Šis klubas atvirai deklaravo palaikymą Sovietų Rusijai ir komunistinėms idėjoms. Istorikas Remigijus Misiūnas teigia, kad pirmieji karo metai sustiprino JAV gyvenusius komunistus, kurie palaikė Sovietų Sąjungą kare ir tapo JAV patriotais²¹. Tokie bruožai matyti ir DLR klubo veikloje. Pati radijo programa įkurta prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui, o susidarius palankioms aplinkybėms ėmė skleisti komunistinę propagandą tarp JAV lietuvių. Organizacija aktyviai rėmė karo prieš nacistinę Vokietiją idėją, pardavinėjo karo bonus²², rinko lėšas Raudonajam Kryžiui. Tiek socialistiškai nusiteikusi lietuvių bendruomenės dalis, tiek JAV valdžia radijo programą gyrė ir sveikino už atliktus darbus, bet karui baigiantis, kai ėmė transliuoti propagandinį turinį, nukreiptą prieš lietuvius karo pabėgėlius, ir toliau palaikė Sovietų Sąjungą, tai išprovokavo konfliktą.

Pirmoji DLR klubo laida transliuota 1941 m. rugsėjo 7 d. iš Detroito įsikūrusios stoties WJBK²³. Laidos transliuotos sekmadienio rytais nuo 9.00 val. iki 9.30 val.²⁴. Vėliau programa keitė transliacijų laiką (nuo 9.35 val. iki 10.00 val.²⁵), bet visgi liko prie rytinių valandų. 1947 m. DLR klubas pakeitė radijo stotis. Senoji radijo stotis keitė koncepciją ir atsisakė laidų, vedamų tautinėmis kalbomis. DLR klubas dar parengė porą laidų anglų kalba be

¹⁷ LTSC / PLA, Lietuvių žurnalistų sąjungos fondas, f. reg. nr. 14409, d. 1, ap. 4. b. Bendruomenės spaudos ir radijo žmonių suvažiavimo 1972 m. dokumentai (planai, dalyvių sąrašai, atsiliepimai, biudžetas ect.).

¹⁸ ALB radijo klubo dokumentai, programos, Amerikos lietuvių kultūros archyvas (toliau ALKA), b. Amerikos lietuvių radijas, nenumeruotas.

¹⁹ 1948 m. periodiniai lediniai: *Draugas, Naujienos, Laisvė*.

²⁰ Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių organizacijų dokumentų kolekcija. Masio M. ir Masytės S. paruoštos Detroito lietuvių radio klubo programos, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 12–33.

²¹ Misiūnas, Remigijus, *Lietuva prieš LTSR*. Vilnius: Versus aureus, 2007, 66.

²² „Karo bonai“ – obligacijų principu veikė, JAV vyriausybės į rinką paleidžiami investiciniai popieriai. Buvo platunami siekiant stabilizuoti finansinę padėtį šalyje, didžiąją dalį šalies pajamų skiriant karui finansuoti.

²³ 1941–1944 m., S. Masytės sudaryti Detroito lietuvių radijo klubo programų darbo planai, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 12, l. 1; LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 42 ap.

²⁴ Lietuvių bendruomenė JAV neturėjo nuosavos radijo stoties, tad pirkdavo eterio laiką iš regione veikusių radijo stočių. JAV radijo stočių tinklą sudaro komercinės ir nekomercinės stotys, kurių paslaugomis naudojosi lietuvių bendruomenė. DLR klubas naudojosi komercine sotiimi, taigi didelę dalį eterio sudarė komerciniai skelbimai.

²⁵ JAV pažangiųjų lietuvių organizacijos, 1941–1944 m., S. Masytės sudaryti DLR klubo programų darbo planai, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31, l. 23.

reklamos skelbimų, pasakojo Lietuvos istoriją. Programa buvo perkelta į WJLB stotį, iš kurios nuo 1945 m. transliuota ir ALB radijo klubo programa²⁶.

Organizaciniu požiūriu radijo programa veikė kaip klubas, kurio narių mokestis sudarė radijo programos biudžetą ir padengė išlaidas. Tiesa, buvo ir kitų pajamų iš organizuojamų renginių bei skelbimų. DLR klubas veikė kaip organizacinė struktūra, kuri rūpinosi ne tik labdara²⁷, bet ir prodiusavo radijo programą, ieškojo rėmėjų, komercinių skelbimų.

Klubo ir radijo programų veiklą stebėjo valdyba, bet svarbiausi asmenys buvo laidos vedėjas M. Masys ir jo dukra, kuri tvarkė klubo finansinius reikalus. Aprašydamas klubo veiklą M. Masys nurodo tokią valdybos sudėtį: „pirmininkas – Dr. M. Palevičius; vice pirmininkas – George Nauseda; prot. sekretorius – Juozas Gugas; finansų sekretorė – S. Masytė; išdininė – Nellie Baliunienė; radijo programų vedėjas (pranešėjas) – M. Masys“²⁸. Išlikusi klubo nuotrauka, tik be datos, kitoje jos pusėje išvardyti tie patys valdybos nariai²⁹. Apie rengtus rinkimus ir visuotinius klubo susirinkimus informacijos būta, tačiau apie kitokią valdybos sudėtį nieko nerasta.

Pajamų ir išlaidų knygoje fiksuotas vienas pirmųjų valdybos surinkimų, vykęs 1942 m. gegužės 1 d.³⁰, bet informacijos apie jį labai mažai. Išsamūs susirinkimų protokolai neišlikę. Apie tokius posėdžius galima numanyti netgi iš radijo tekstų, pavyzdžiui, 1946 m. gruodžio 22 d. laidos vedėjas M. Masys per 275-ą programą pranešė apie visuotinį radijo klubo narių metinį susirinkimą: „Siandien 10 val. ryte įvyks Detroito Lietuvių Klubo prieš-metinis susitikimas Klubo name ant West Vernor Highway prie Scotten. Bus renkama nauja valdyba dėl ateinančių metų ir daug kitų reikalų kas link Klubo geroves. Istatimu Komisija yra pasirengusi išduoti platų reportą.“³¹ Tokie visuotiniai susirinkimai, regis, buvo rengiami tuo pačiu laiku kiekvienais metais. Per šį susirinkimą buvo sprendžiami svarbiausi klausimai, taip pat renkama valdyba, kuri koordinavo kasdienę klubo veiklą. Neišlikę tik paskutinio visuotinio DLR klubo susirinkimo, vykusio 1954 ar 1955 m.³², protokolai. Radijo klubas buvo uždarytas, o likę pinigai padalyti pažangiųjų laikraščių redakcijoms. Galime teigti, kad valdyba veikė panašiai kaip ir kitose to meto radijo programose. Kad išsilaikytų, programos kurdavo klubą arba ne pelno siekiančią organizaciją, rinkdavo valdybą, rūpinosi finansavimu, o vedėjas sudarydavo programų turinį ir vesdavo laidas.

Lietuvių radijo programų organizacinių formų kontekste radijo klubas buvo tarp populiariausių „susiorganizavimo“ koncepcijų. DLR klubo nario įnašai pradėti rinkti nuo

²⁶ 1947 10 05 laidos nr. 316, pirmoji laida naujoje radijo stotyje, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 27, l. 94.

²⁷ DLR klubo karo bonų perdavimo blankai, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 16.

²⁸ 1971 08 04 gautas Vilniuje (priešas ranka). M. Masio parašytas pranešimas apie Detroito lietuvių radijo klubo veiklą, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 108, l. 125, 126. (Straipsnyje dokumentų kalba palikta autentiška, netaisyta nei rašyba, nei skyryba.)

²⁹ Vokas. Detroito lietuvių radijo klubo nuotrauka, 2 egzemplioriai, nedatuota, identifikuoti nuotraukoje esantys asmenys, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31, l. 70.

³⁰ 1942 04 26 finansų knygos įrašas apie numatytą valdybos posėdžio datą, 1941–1955 m. Detroito lietuvių radijo klubo narių sąrašai, adresai ir finansų knygos, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 64.

³¹ 1946 12 22 laidos nr. 275, radijo programos metu skaitytas pranešimas apie susirinkimą, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 25, l. 241.

³² 1955 m. kvietimas radijo klubo nariams į visuotinį susirinkimą 1955 07 23, kvietimą pasirašė S. Masytė klubo finansų sekretorė, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31, l. 33, 36.

1941 m. rugsėjo mėnesio, tuomet sudaryti ir pirmieji radijo klubo narių sąrašai, išrinkta valdyba³³. Per pirmuosius metus registruoti 108 nariai, bet vėliau narių skaičius mažėjo ir 1954–1955 m., jau netransliuojant laidų, sąrašų knygoje fiksuojami tik 42 nariai³⁴. Klubas, nors nuo 1948 m. radijo programos ir nebeturėjo, dar veikė iki 1955 m. Greičiausiai tikėtasi atnaujinti radijo programą, bet nepavykus likviduotas ir klubas, o likusios surinktos lėšos perleistos kitoms prokomunistinėms lietuvių organizacijoms išieivijoje.

Klubo nario mokestis keitėsi: pirmaisiais metais jis buvo 1–2 doleriai³⁵, o po dešimtmečio – 0,25 dolerio³⁶. Tačiau nario mokesčiai sudarė tik dalį klubo įplaukų. DLR, kaip ir kitos radijo programos, rengdavo koncertus bei piknikus. Kita vertus, ši radijo programa transliuota iš komercinės stoties, kur buvo skaitomi komerciniai skelbimai ir pranešimai, paminimi rėmėjai. Įvairūs lietuvių kilmės verslininkai radijo programose noriai reklamavo savo prekes ir paslaugas. Iš DLR klubo finansinių knygų matyti, kad buvo siekiama kiekvienai programai surinkti kuo daugiau reklamos skelbimų³⁷. Dalis komercinių skelbimų pajamų buvo atiduodamos radijo stociui, iš kurios pirktas eterio laikas. Komercinė radijo stotis taikydavo nuolaidą, jei į tautinės mažumos radijo programą buvo įterpiami ir jos komerciniai skelbimai. Paprastai lietuviai dažniausiai rinkdavosi brangesnį eterio laiko įkainį ir skelbimus susirinkdavo iš lietuvių bendruomenės, taip propaguodami tautiečių verslus, visgi reklamos skelbimai buvo gana įvairūs, reprezentavo ne tik lietuvių verslus. Daug metų transliuota alaus, buitinių prekių parduotuvės reklama³⁸, iš jos surinktos lėšos nukeliaudavo į stoties biudžetą. Radijo programai tokie skelbimai buvo naudingi, nes mažindavo eterio kainą.

Dar vienas įplaukų šaltinis – klausytojų siunčiami sveikinimai ir paminėjimai. Tai mažumų radijo programų bruožas, ypač būdingas komercinio pobūdžio programų laidoms ankstyvuoju laikotarpiu (3–5 dešimtmečio). Pirmaisiais metais didžiąją eterio dalį užėmė būtent sveikinimai ir „atsiųsti“ paminėjimai, už kuriuos voke buvo siunčiama auka. Sveikinimai buvo labai įvairūs – nuo sveikinimų svečiams, atvykusiems į Detroitą paviėšėti, kvietimų susitikti, gimtadienių iki vestuvių. Be to, dar buvo „paminėjimų“, kuriais dažniausiai pranešama apie mirusiuosius arba padėkojama už dalyvavimą laidotuvėse. Ši informacija neatsiejama nuo išieivijos medijos sampratos. Radijo programa kaip socialinis centras privalėjo pranešti visas svarbiausias žinias bei naujienas iš bendruomenės gyvenimo. Tokia tendencija vyravo mažose lietuvių kolonijose, kurios neturėjo savo laikraščio. Radijo programos atsirinkdavo, kokią informaciją pranešti, tik mirties ir sveikinimų atveju stengtasi paskleisti visas žinias, kurios radijo programos vedėjus pasiekdavo.

Pagrindines DLR klubo išlaidas, fiksuotas pajamų ir išlaidų knygoje, sudarė kas mėnesį mokamas mokestis už radijo eterio laiką ir atlygis pianistui. 1941–1942 m. jos siekė apie

³³ 1941 m. ir 1942 m. radijo klubo narių sąrašas, metinės įmokos, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 1.

³⁴ 1952 07 19, 1954 10 23 sąrašas narių, sumokėjusių metinį nario mokestį, LYA, LKP, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 43–46

³⁵ 1941–1954 m. Detroito lietuvių radijo klubo narių sąrašai, adresai ir finansų knygos, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 1.

³⁶ 1955 10 23 iki visuotinio DLR klubo susirinkimo metinį nario įnašą susimokėjusių klubo narių sąrašas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 45.

³⁷ 1941 m. S. Masytės susatyti Detroito lietuvių radijo klubo programų darbo planai, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 12, l. 2–6.

³⁸ 1941–1955 m. DLR klubo finansų knygose pateikiama informacija apie gautas pajamas iš reklamos skelbimų ir šių pajamų tiesioginį perleidimą radijo stociui. Kiekviena laida turėjo atskirą biudžetą, kuriame nurodytos tikslios įplaukos ir jų šaltinis, taip pat kur šios įplaukos išleidžiamos, t. y. jų gavėjas. LYA, f. 15808, ap. 2, b. 12, 27, 29, 30.

40 dolerių per mėnesį³⁹, iš jų vien radijo laikui – 36 doleriai⁴⁰. Tuo metu radijo laidos dažniausiai buvo perduodamos gyvai iš studijos, kur muzikinius kūrinius atlikdavo orkestras ar muzikinė grupė. Tik retkarčiais buvo leidžiami garso įrašai, plokštelės, vieliniai įrašai⁴¹. Visgi iš laidų tekstų ir dažnų komentarų, kad rėmėjų ar klausytojų prašytos dainos nepavyko rasti, aišku, kad įrašai buvo sunkiai prieinami, o pasirinkimas – menkas. Taigi tuo metu muzikantai buvo neatsiejama radijo programos dalis. Dažnai programoje pasirodydavo „pažangiųjų“ organizacijų chorai⁴² ir kiti atlikėjai. Visgi nuolatinės pareigas turėjo tik pianistas, grojęs ar akomponavęs kitiems per laidą. Palyginti su kitomis radijo programomis, ši neturėjo savo ansamblio, dažnai programoje pasirodydavo *Aido* choras ar jo nariai. *Aido* choras buvo viena iš prokomunistinių organizacijų, veikusių Detroito apylinkėse, bet atskirai nuo radijo klubo. Regis, menka detalė, bet ji byloja apie programos dydį ir jos atribojimą nuo bendruomenės, galbūt ir palaikymo trūkumą. Kitose programose lietuviška muzika atliko labai svarbų vaidmenį, visuomet pabrėžta tai, kad programa turi atlikėjus lietuvius. DLR klubo atveju muzikinė dalis nesureikšminama, paliekama antrame plane.

Organizaciniais klausimais ir prokomunistine veikla rūpinosi ne tik pačios draugijos, bet ir Sovietų Lietuvos valdžios atstovai JAV (žurnalistai, diplomatai), kurie vykdė aktyvią „pažangiųjų“ organizacijų stebėseną, rašė ataskaitas ir pristatė atliktus darbus siekdami išsaugoti organizacijas. Visgi ankstyvojo laikotarpio dokumentai neišlikę. Tik vėlesnio laikotarpio korespondencija atskleidžia JAV lietuvių komunistų ir Sovietų Lietuvos santykius. Geriausiai LSSR ryšius su šiomis organizacijomis parodo LSSR atstovo Vašingtone V. Zenkevičiaus rengta ataskaita apie JAV „pažangiuosius“ lietuvius ir jų persekiojimą. Aptariami organizacijų saugojimo ir slėpimo modeliai, paverčiant jas „pašalpinėmis“⁴³, t. y. labdaros, organizacijomis. Pasitelkus šias formas kuriamas modelis, kaip išlaikyti ir toliau propaguoti „pažangiąsias“ idėjas, neatkreipiant valdžios dėmesio⁴⁴, kaip minėta, panašiai elgėsi ir DLR klubas.

DLR santykis su Sovietų Lietuva

Po Antrojo pasaulinio karo stiprėjantis komunizmas Europoje kėlė nerimą JAV ne tik dėl geopolitinės komunizmo įtakos, bet ir dėl šalyje veikiančių prokomunistinių organizacijų. JAV visuomenė visada pasižymėjo nuomonių įvairove, tačiau kylant Šaltojo karo grėsmei

³⁹ 1942 05 10 DLR klubo įplaukų ir išlaidų sąrašas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 65.

⁴⁰ 1942 06 07 DLR klubo įplaukų ir išlaidų sąrašas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 67.

⁴¹ Senas magnetinis garso įrašymo būdas, sukurtas XIX a. pradžioje, buvo populiarus karo metais. Garsas fiksuojamas ant metalinės vielutės elektromagnetinio lauko pagalba.

⁴² 1941 09 26 radijo programos tekstas. Laidoje pasirodydavo: Merginų sekstetas, Moterų pažangos klubo choras, Detroito *Aido* choras, vadovaujamas Valterio Gugo, akomponavo – Stella Smith, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 13, l. 2, 18.

⁴³ „Kas liečia mūsų judėjimą, tai mes jau pradėjome imtis priemonių juridiskai apsaugoti organizacijas nuo galimo puolimo, ieškome formų, kurios duotų galimybę legaliai veikti. Viena iš geriausių formų šiomis sąlygomis yra pašalpinės, socialinio draudimo organizacijos. <...> Jeigu gerai tvarkyti reikalus, nepažeisti įstatymų, galima išsaugoti šias organizacijas. Jeigu reakcija ir norėtų panaudoti represijas prieš tokio tipo organizacijas, tai tuo pačiu būtų pažeisti ir stambiųjų kompanijų interesai, o tą padaryti bijotų net pati reakcingiausia vyriausybė.“ 1963 02 10 laiškas iš Vašingtono sekretoriui (greičiausiai Antanui Sniečkui – I. Ė.) nuo V. Zenkevičiaus, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 177, l. 12.

⁴⁴ Ibid.

ir SSRS stiprinant pozicijas pasaulyje į prokomunistines organizacijas JAV pradėta žiūrėti griežčiau. Iškart po karo imtasi priemonių prieš prokomunistinių pažiūrų asmenis. 1946 m. prezidentas Harry'is S. Trumanas patvirtinto darbuotojų atleidimą reglamentuojantį aktą, kuris leido nelojalius darbuotojus, t. y. prijuočiančius komunistinėms ir socialistinėms idėjoms, lengviau atleisti⁴⁵. Kaip ir JAV visuomenėje, taip ir lietuvių bendruomenėje veikė ne viena komunizmui pritarianti organizacija ar pavieniai asmenys. Po karo komunistines idėjas propagavusios organizacijos buvo priverstos užsidaryti ar slėpti savo veiklą, tik kai kurios nukreipusios dėmesį į socialistines idėjas ir sušvelninusios savo turinį išsilaikė. JAV labiausiai baugino tokių organizacijų santykiai su SSRS, visi bendradarbiaujantys ir prijuočiantys laikyti užsienio valstybės „agentais“⁴⁶. Viena iš priežasčių, deklaruojamų S. Masytės, dėl kurios DLR klubas nutraukė veiklą – tai būtent JAV valdžios persekiojimas. 1948 m. JAV buvo renkamas prezidentas. Tuo metu laikinai pareigas ėjo antikomunistinių pažiūrų H. S. Trumanas, kuris taip pat kandidavo į prezidento postą. Rinkimuose dalyvavo vienas netradicinis kandidatas Henry'is A. Wallace'as, atstovavęs socialistiškai nusiteikusiai Pažangiųjų partijai. Tuo metu federalinė valdžia, kad apsidraustų, ėmė kur kas griežčiau stebėti tautines mažumas, ypač jų prokomunistines organizacijas, ir žiniasklaidos priemones.

„Pažangiosios“ lietuvių organizacijos ryšį su sovietų valdžia palaikė nuo pat pokario pradžios. Pasibaigus karui, SSRS ėmė vykdyti agresyvią prokomunistinę politiką pasaulyje. Povilas Rotomskis, SSRS konsulas Niujorke, 1944 m. susirašinėjo su prokomunistinėmis organizacijomis, tokiomis kaip Demokratinė Amerikos lietuvių taryba, dėl registravimo, o vėliau dėl nutraukimo, kad išsaugotų kitas „pažangiąsias“ organizacijas, kurias ši taryba sujungė. JAV Teisingumo departamentas remdamasis įstatymais siekė suregistruoti „užsienio agentus“, t. y. organizacijas ir asmenis, kurie veikia ne tik siekdami socialinių ar labdaros tikslų, bet ir platina užsienio šalies propagandą, taip tiesioginiais ir netiesioginiais būdais gaudami pajamų iš tos šalies⁴⁷.

Informacijos apie tokio pobūdžio persekiojimą DLR atžvilgiu nėra. Išlikę tik keletas S. Masytės ir M. Masio nusiskundimų⁴⁸ dėl federalinės valdžios. Asmeninis ryšys su komunistais Lietuvoje ir kitomis prokomunistinėmis organizacijomis jaučiamas per jų biografijas. M. Masys ir jo dukra S. Masytė, kuri, pablogėjus tėvo sveikatai, perėmė radijo

⁴⁵ Report of the President's Temporary Commission on Employee Loyalty, November 26, 1946. Truman Papers, Official File. OF 252-I: Presidents Temporary Commission on Employee Loyalty, žiūrėta 2017 birželio 30, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/loyaltyprogram/documents/index.php?documentdate=1946-11-26&documentid=4-1&pagenumber=1.

⁴⁶ Užsienio valstybių agentais buvo vadinami asmenys, tiesiogiai bendradarbiaję, tiekė informaciją ar gavę finansinės naudos iš užsienio valstybės. Tokiais asmenimis laikyti diplomatai, žurnalistai ir kiti susiję asmenys. Siekiant kontroliuoti tokių asmenų veiklą, jie buvo priverstinai skatinami deklaruoti savo interesus valdžios institucijose. Pirminis aktas, reglamentuojantis tokių asmenų registraciją, buvo priimtas dar 1938 m. *Foreign Agents Registration Act*, 1938, žiūrėta 2018 gegužės 21, <https://www.fara.gov/>.

⁴⁷ 1944 06 07 P. Rotomskio laiškas nežinomam Draugui. Pridedama Keistučio Michelsono, Demokratinė Amerikos lietuvių tarybos pirmininko, 1944 m. susirašinėjimas su JAV teisingumo ministeriją dėl jo, kaip užsienio agento, registracijos, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 52, l. 83–91.

⁴⁸ M. Masio įžanginis žodis, įsegtas į daugelį bylų: Kaip mes tvarkėme kultūrinius radijo programas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 26, l. 1–2.

programos ir klubo veiklą, priklausė vadinamajai *grynorių*⁴⁹ kartai. M. Masys į JAV atvyko 1912 m. ir visą gyvenimą dirbo automobilių gamybos pramonėje Detroite. Pasaulyje kylantis darbininkų judėjimas ir komunistinės idėjos paveikė jo gyvenimą. Jis ne tik dalyvavo kairiųjų organizacijose, profsąjungų veikloje, tačiau ir pats kūrė tokio pobūdžio organizacijas. M. Masys buvo aktyvus lietuvių bendruomenės narys, bet daugiausia veikė socialistinėse organizacijose. Priklausė ir vadovavo Lietuvių socialistų sąjungos Detroito skyriui 1914–1919 m., Lietuvių literatūros draugijai, buvo *Vilnės* žinių redaktorius⁵⁰. Vėliau aktyviai rašė į kitus kairiųjų periodinius leidinius. Taip pat publikavo straipsnius lietuvių komunistų laikraštyje *Balsas*⁵¹, leistame Vokietijoje, buvo jo platintojas Detroite⁵². 1969 m. M. Masys apsilankė Lietuvoje. Iki pat mirties jis liko komunistinių pažiūrų, kurias perėmė ir jo dukra. S. Masytė taip pat aktyviai veikė ir susirašinėjo su Lietuvos SSR konsalais ir *Tėviškės* draugijos atstovais⁵³. Rūpinosi archyvo pergabenimu į Lietuvą, kaip ir tėvas, rašė straipsnius į komunistinius lietuvių periodinius leidinius *Vilnis* ir *Laisvė*⁵⁴. Aktyviai dirbo tėvo sukurtoje radijo laidoje, kaip teisininkė atstovavo komunizmu kaltinamiems asmenims JAV. Ne kartą lankėsi okupuotoje Lietuvoje⁵⁵.

Glaudus ryšys tarp DLR klubo ir Sovietų Lietuvos komunistų valdžios atsiskleidžia vėlesnio laikotarpio dokumentuose. Lietuvos ypatingajame archyve saugomi S. Masytės susirašinėjimas su „Lietuvos kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais komiteto“ pirmininku Vladu Karveliu, o jam pasitraukus ir su kitais šios įstaigos pareigūnais. Korespondencijoje daug senų kontaktų, o draugiškas laiškų tonas rodo šeimos pažintis, taip pat ir artimą asmenį santykį, peržengiantį dalykinio bendravimo ribas⁵⁶. Po M. Masio mirties⁵⁷ netgi siūlyta sukurti jo atminimo kampelį gimtojo miestelio bibliotekoje⁵⁸. Nors Sovietų Lietuvoje dažnai perdėtai stengtasi viešinti prokomunistinių išeivių gyvenimus, tokie kampeliai demonstravo šio veikėjo „nuopelnus“ ir glaudų santykį su komunistine Lietuvos valdžia.

Kontaktas su LSSR atskleidžia dar kelis aspektus. Pirmiausia tai informacijos iš Lietuvos rinkimas ir platinimas per programą, dėl ko vėlesniuose laiškuose S. Masytė skundžiasi, kad buvo persekiojama JAV saugumo. Aišku, jog SSRS domėjosi JAV „pažangiųjų“ organizacijomis ir stengėsi per jas skleisti sovietinę propagandą. Programa transliavo informaciją iš Lietuvos, pasakojo apie karo nuostolius, liaupsino sovietinę okupaciją kaip Lietuvos išgelbėjimą⁵⁹. SSRS konsulato Niujorke referentas Laurynas Kapočius

⁴⁹ Grynoriais vadinami pirmieji lietuvių išeiviai, JAV pasiekę iki Antrojo pasaulinio karo.

⁵⁰ *JAV lietuviai: biografijų žinynas*, t. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 637.

⁵¹ Dvisavaitinis komunistų žurnalas, leistas Vokietijoje, ėjo 1928–1933 m., žurnale bendradarbiavo: Z. Angarietis, V. Kapsukas, A. Sniečkus, K. Didžiulis, J. Garelis, P. Jankauskas, E. Bilevičius, A. Liščas, M. Šmauskas, R. Šarmaitis, E. Tautkaitis, L. Kapočius ir t. t. Vokietijoje įsigalėjus nacizmui žurnalo leidimas nutrauktas. *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, 1 t. Vilnius: Vaizdas, 1966, 156.

⁵² 1929–1930 m. Masio asmens byla, LYA, f. 77, ap. 28, b. 6956.

⁵³ Susirašinėjimai su S. Masyte ir JAV kultūrinio bendradarbiavimo klausimais, LYA, f. 3, ap. 2, b. 234.

⁵⁴ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, 2 t. Vilnius: Vaizdas 1968, 522.

⁵⁵ Lankėsi 1965 m., 1969 m., 1976 m., pateikiama trumpa biografija prie laiškų, LYA, f. 17635, ap. 1, b. 35, l. 1.

⁵⁶ LYA, f. K-3, ap. 2, b. 13, l. 5, 6, 7.

⁵⁷ M. Masys mirė Detroite 1973 m. kovo 7.

⁵⁸ 1973 09 26 laiškas S. Masytei apie planuojamą M. Masio atminimo kampelį, LYA, f. 3, ap. 1, b. 234, l. 42.

⁵⁹ 1945 07 01 laidos nr. 198, radijo laidos tekstas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 23, l. 7.

pranešimuose apie JAV lietuvių veiklą mini ir radijo klubą. Pažymėtina, kad L. Kapočius buvo ir KGB agentas, tad vykdė ne tik konsulato užduotis, bet ir KGB pavedimus⁶⁰. DLR klubą jis prisimena tik kaip vieną iš daugelio „pažangiųjų“ persekiojimo JAV atvejų: „Ilgai buvo žvalgybos varginama pažangiųjų lietuvių advokatė S. Masytė ir jos tėvas, kurie per Detroito radijo stotį kalbėdavo į pažangiuosius JAV lietuvius.“⁶¹

DLR klubo radijo programos turinys

Pirmaisiais metais radijo programos turinys buvo panašus į kitų tuo metu veikusių radijo programų, tik protarpiais iš trumpų žinučių galima atsekti tam tikrus prokomunistinius požymius. Pradžioje DLR programos turinys labiau priminė pramogines radijo laidas. Daugiausia laiko skirta žmonių skelbimams, sveikinimams, komercinei reklamai ir muzikai. Žinių rubrika atsirado ne iš karto, radijo laidos struktūra buvo gana primityvi. Paprastai laidos turinį sudarė panašūs scenarijus⁶², kuris menkai kito, keitėsi tik reklamos skelbimai, sveikinimų ar paminėjimų adresatai.

Nors programos formatas buvo panašus į kitų komercinių laidelių, bet komunistinio turinio požymių pastebėta jau pirmųjų metų pabaigoje. Programose atsirado trumpų kvietimų, pavyzdžiui, kvietimas į susitikimą, skirtą keturių komunarų sušaudymui paminėti: „<...> rengia masinį gedulo mitingą paminėjimui sušaudymo keturių Lietuvos liaudies vadų“⁶³. Renginyje kalbą skaitė Leonas Pruseika, dalyvavo kairiųjų choras *Aidas* ir merginų ansamblis. Prokomunistinio požiūrio skelbimų buvo beveik kiekvienoje laidoje, visgi

⁶⁰ „Laurynas Kapočius nepriklausomoje Lietuvoje buvo komunistinio pagrindžio dalyvis, priklausęs LKP nuo 1925 metų. Nelegalią komunistinę veiklą vykdė Ukmergėje, Kėdainiuose, Marijampolėje. 1928–1931 ir 1936–1940 metais už komunistinę veiklą kalėjo kalėjime. 1940–1941 m. buvo „Tiesos“ redakcijos skyriaus vedėjas. Nuo 1942 m. Raudonosios armijos laikraščių „Už Tarybų Lietuvą“, „Raudonasis karys“ ir „Raudonoji vėliava“ redakcijų atsakingasis sekretorius. 1946–1947 ir 1948–1954 metais dirbo LSSR Užsienio reikalų ministerijoje, 1947–1948 m. dirbo SSRS generaliniame konsulate Niujorke referentu. 1946 m. įstojo į Aukštąją diplomatinę mokyklą, kurią baigė 1953 metais. 1958–1962 m. buvo SSRS ambasados Vašingtone antrasis sekretorius. 1962–1966 metais dirbo Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos pirmininku. 1949–1958 m. ir nuo 1966 m. dėstė Vilniaus valstybiniame universitete. Užverbuotas prieš išvykdamas į JAV dirbti SSRS ambasadoje. Tikėtina, kad teikė žinias KGB žvalgybos (1-ajam) skyriui apie JAV, jos žvalgybą, taip pat apie lietuvių emigrantus JAV.“ KGB veikla Lietuvoje, *KGB agentūros bylų registracijos žurnalas*, žiūrėta 2018 vasario 9, <http://www.kgbveikla.lt/lt/agenturos-bylu-reg-zurnalas/agent/1636/kapocius-laurynas-kazevic>.

⁶¹ II sk. Reakcinių Amerikos lietuvių politinė veikla, 1951–1967 m., TSRS Konsulato Niujorke referento L. Kapočiaus pranešimai apie JAV lietuvių veiklą, A. Bimbos 1967 m. išleistųjų vakaro Vilniuje protokolais ir kt., LYA, f. 16895, ap. 2, b. 183, l. 14.

⁶² Radijo programos scenarijus: pasisveikinimas; laidos muzikinio svečio pristatymas arba informacinis pranešimas apie renginius bendruomenėje; reklaminis pranešimas; reklaminis pranešimas; muzikinis intarpas; asmeninis pranešimas apie gimtadienius, mirtis ir pan. atsiunčiamas klausytojų su auka; reklaminis skelbimas; gimtadienio sveikinimas klausytojui, kuris atsiuntė auką; muzikinis intarpas-sveikinimas; informacinis pranešimas apie renginį bendruomenėje; muzikinis intarpas; reklaminis pranešimas; informacinis pranešimas apie renginį bendruomenėje; gimtadienio sveikinimas klausytojui, kuris atsiuntė auką; muzikinis intarpas-sveikinimas; reklaminis pranešimas; muzikinis intarpas; reklaminis pranešimas; muzikinis intarpas; atsisveikinimas iki kitos programos. 1942 07 05 radijo programos tekstas, laidos nr. 44, vedėjas M. Masys, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 15, l. 1–6.

⁶³ 1941 12 21 nr. 16, radijo programos tekstas, vedėjas M. Masys, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 13, l. 69.

bendruomenėje jie konflikto neeskalavo. Konfliktas ėmė ryškėti karui baigiantis ir aiškėjant Lietuvos situacijai.

Reikia nepamiršti, jog per karą propagandinį turinį radijo programoms teikė ir JAV valdžia. Neilgai trukus po pirmosios laidos turinį papildė įžanga, per kurią klausytojai buvo kviečiami pagerbti JAV vėliavą ir pasiklausyti JAV himno. Taip pat laidoje aktyviai perdavinėti karo bonai⁶⁴, kuriuos įsigydami klausytojai rėmė JAV kovą Antrajame pasauliniame kare. Karo metais programos turinį papildė ne tik pardavinėjami karo bonai, bet ir nuo 1943 m. skaitomos žinios. Tuo metu radijo įžangoje skamba Amerikos himnas, o laidos scenarijus, pateikiamas stočiai, anglų kalba⁶⁵. Kita vertus, atsiradusi žinių rubrika dar parėškino konfliktą, nes transliuota informacija buvo persunkta komunistinės propagandos. Skelbtos žinios apie karo eigą, padėtį Europoje, JAV indėlį, o daugiausia – apie padėtį Lietuvoje. Karui pabaigiantis, sovietams reokupavus Lietuvą, DLR klubo veikloje ir radijo programoje išryškėjo prokomunistinės tendencijos. Programoje atsirado daug informacijos apie Europoje ir Lietuvoje vykstančius atstatymo darbus, sovietų valdžios laimėjimus vaduojant Lietuvą. Reiškiamas palaikymas Lietuvos okupacijai ir sovietizacijai, radijo medžiagoje atsiranda žinios, kurios tendencingai nušviečia Sovietų Sąjungos veiksmus Lietuvoje. 1945 m. situacija Lietuvoje: „KRETINGA. Nuo 1941 per tris vokiskųjų okupantu siautejimo metus, Kretingos apskrityj buvo susaudyta ir uzmusta 5677 asmenys; nukankinti 1059; isvezti i katorga Vokietijoje 443. Sunaikinta Kretingos valsčių 4194; Gargzdų valsc. 1195; Palangos valsc. 700; Darbenų valsc. 624. Tik Raudonoji Armija isgelbejo nuo fasistiniu budeliu siautejimo likusius nekaltus pilieciū.“⁶⁶ Sovietų kariuomenė vaizduojama kaip Lietuvos išvaduojoja. Vėliau panašiai nušviečiama ir kolektyvizacija, naujakurių atkėlimas ir Lietuvos socializacija. Ši informacija stiprina priešpriešą tarp prosovietinės radijo programos, jos palaikytojų ir likusios lietuvių bendruomenės. Dėl geopolitinės padėties atsirado priešprieša ir su JAV valdžios įstaigomis, taip DLR klubas atsidūrė antikomunistinės kompanijos sūkuryje.

Šis konfliktas dar paaštrėjo, kai JAV pasiekė pirmieji DP stovyklų pabėgėliai. Nepasitenkinimą kėlė jau minėtos žinios iš Sovietų Lietuvos ir programos vedėjos S. Masytės vieši pasisakymai, taip pat tariamo kunigo, satyrinio radijo programos personažo, pareiškimas, kad DP stovyklose gyvenantys tremtiniai yra fašistai.

Siekis nutraukti programą: JAV valdžios ir lietuvių bendruomenės spaudimas

DLR radijo programos nutraukimas skiriasi nuo kitų JAV lietuvių radijo programų. To siekė net kelios organizacijos, bendruomenėje susibūrė stipri opozicija, taip pat veikė opnuojanti ALB radijo programa. Ji kartu su JAV valdžios įstaigomis siekė, kad prokomunistinis radijas baigtų transliacijas.

⁶⁴ DLR klubo karo bonų perdavimo blankai, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 16.

⁶⁵ 1943 08 22 nr. 102, radijo programos tekstas, vedėjas Pijus Krakaitis, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 19, l. 47–51.

⁶⁶ 1945 07 01 radijo programos žinių rubrikos pranešėja S. Masytė, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 23, l. 7.

Pirmas smūgis prokomunistiniam DLR – tai opozicija, kilusi bendruomenėje. Kaip opozicija jau egzistavusiai prosovietinei radijo programai (DLR) buvo sukurta ALB radijas. Tai viena ryškesnių radijo programų, turėjusių politinį tikslą. Aiškiai angažuoti politiniai radijai, pasitelkę didžiausią Lietuvos diasporos „priešą“ Sovietų Sąjungą, rado savo vietą lietuvių bendruomenėje. Atsiradus „priešui“, bendruomenė dar labiau koncentravosi į bendrą tikslą, tam pasitelkė radijo programą. 1945 m. liepos 15 d. per Lietuvai vaduoti sąjungos⁶⁷ susirinkimą buvo nuspręsta steigti radijo programą, kuri atsvertų regione jau veikiančią prokomunistinę radijo laidą. Suburtas radijo programos komitetas, kuriam iškelti du pagrindiniai tikslai: „1. Uždaryti DLR klubo radijo pusvalandį WJLB Radijo stotyje; 2. Vietoje jo atidaryti lietuvišką patriotinį pusvalandį, kuris turėtų tarnauti Lietuvos laisvės minčių kėlimui ir lietuviškų idėjų stiprinimui.“⁶⁸ Steigiamasis komitetas sudarytas iš Lietuvai vaduoti sąjungos narių: pirmininkas Harry A. Kapturauskas, sekretorius Vytautas Morkūzas, Stephan Donvan-Čiurlionytė, Marija Sims, Juozas Amrose ir Helen Rauby-Stankutė⁶⁹. Komitetas posėdžiavo tik keletą kartų, per paskutinį posėdį nutarta vietoj komiteto steigti atskirą nuo Lietuvai vaduoti sąjungos radijo klubą, kuris rūpintųsi naujai steigiamos programos reikalais. „<...> parinktas Klubo vardas „American Lithuanian Voice“ – lietuviškai Amerikos Lietuvių Balsas, 1945 metų rugpjūčio 12 dienai susirinkimą buvo pakviesti žymesni vietos lietuviškų organizacijų veikėjai, nes Radijo Klubo steigėjai buvo nusistatę, kad šis Klubas privalo būti nepartinis ir tarnauti lygiai visai lietuviškai visuomenei.“⁷⁰ Nors vėliau tarp įsteigto klubo narių buvo nemažai ir iš šios organizacijos, jis veikė atskirai, deklaravo politinę vienybę siekiant vieno tikslo – „uždaryti DLR klubą“.

Tarp ALB radijo klubo tikslų buvo ne tik sukurti radijo programą, bet ir ją išlaikyti, surinkti biudžetą, organizuoti antikomunistinę programą. Tiek DLR, tiek ALB buvo klubas, kuris naudotas kaip įrankis suburti radijo programą palaikančius asmenis. Klubo nariai stodami pasižadėdavo remti radijo programą fiksuotu mėnesiniu ar metiniu mokesčiu. Taip buvo gaunamos pagrindinės klubo pajamos. 1945 m. rugsėjo 21 d. ALB klubas užregistruotas kaip ne pelno siekianti organizacija: „Constitution of the American Lithuanian Voice, Incorporated“⁷¹. Klubo pavadinimas nebūtinai sutapdavo su radijo programos, šiuo atveju klubas ilgus metus vadintas taip pat, o programos pavadinimas buvo keičiamas. Pirmiausia transliuota „Amerikos lietuvių balso“, „Baltic melodies“, „Lietuvių balso“ radijo programos. 1955 m., kilus konfliktui klube, atsiskyrė radijo programa „Baltic melodies“ ir dalis valdybos, ALB tik po poros metų, 1957 m., atnaujino transliacijas iš kitos stoties parengusi programą „Lietuvių balsas“. Klubas, kaip ir DLR atveju, galėjo veikti atskirai nuo radijo programos, jų ryšys buvo jaučiamas tik per bendruomenės palaikymą. Programą nutraukus, klubo palaikymas smukdavo, lietuviai nebeaukodavo ir atkurti transliaciją kildavo finansinių kliūčių.

⁶⁷ ALB radijo klubo kūrimosi ir 15 metų veiklos bruožai, Amerikos lietuvių balsas, 1945–1960 m. jubiliejaus programa, 1960 m. BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, p. 241a/14c., l. nenumeruota.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ 1970 m., 25 m. sukakties leidinys, Amerikos lietuvių balso radijas, ALKA, b. Amerikos lietuvių radijas, (byla nenumeruota), leidinio l. 5.

ALB radijo klubas tapo stipria Detroito lietuvių bendruomenės opozicija. Naujo klubo ir jo radijo programos tikslas – nukonkuruoti komunistinį radiją – deklaruotas ne kartą. Naujoji organizacija savo santykius su konkurentais apibūdino taip: „Detroito lietuviai prokomunistai buvo suorganizavę net radijo pusvalandį, kuris turėjo tarnauti komunistinės propagandos skleidimui Detroito lietuvių tarpe. / – Šioji jų programa, – sako Klubo steigėja Marija Sims, – nuodijo lietuvių mintis melais, nukreiptais prieš jau ir taip daug kenčiančią Lietuvą ir jos išblaškytus žmones. Ypač juodai buvo piešiami mūsų nelaimės broliai tremtiniai, pasitraukę nuo raudonojo teroro, apšaukiant juos fašistais, banditais ir visokiais vardais, kurie tik galėtų juos žeminti. / Patriotiškai nusiteikusi lietuviška Detroito visuomenė, girdėdama tuos šmeižtus, piktnosini ir ieškojo priemonių tai bjauriai jų veiklai sustabdyti, nes toji jų veiklos demoralizacija buvo jau jaučiama, kai suklaidinti tautiečiai, patikėję tiems komunistiniams melagiams, ėmė atsižadėti net savo artimųjų giminių, tiesiančių pagalbos rankas iš Vokietijos ir iš Lietuvos.“⁷²

Konfliktas kilo ne tik dėl prokomunistinės DLR klubo veiklos, bet ir dėl to, kad buvo skaldoma bendruomenė, nuteikiant ją prieš lietuvių karo pabėgėlius. Pokario metų sąmyšis jaučiamas informaciniame lauke, ir lietuvių bendruomenė buvo klaidinama. Vis dėlto politiškai angažuoti Lietuvai vaduoti sąjungos nariai palaikė karo pabėgėlių pusę ir stengėsi jiems padėti, t. y. pasiekti Ameriką. Radijo medija tapo kovos lauku tarp kairiųjų, kurie palaikė Lietuvos okupaciją, ir likusios bendruomenės, kuri stengėsi visais įmanomais būdais siekti Lietuvos laisvės. Nors ALB radijo klubas deklaravo orientaciją į kultūrą ir bendruomenės vienijimą, visgi jis orientavosi į vieną politinį tikslą, kurio siekė visais įmanomais būdais. Taip pat stengėsi padėti karo pabėgėliams, kurie iš DP stovyklų tikrai padedami JAV gyvenančių lietuvių galėjo pasiekti Ameriką. ALB radijo klubas greitai sukūrė programą ir įsitvirtino radijo eteryje. Ši radijo programa lietuvių bendruomenę padalijo į dvi stovyklas. Atvykstantys nauji emigrantai, kurie sudarė gausią bendruomenės dalį, buvo nusiteikę antikomunistiškai, tad jie prisidėjo prie ALB radijo valandėlės klausytojų ir rėmėjų. Kadangi DLR klubas, kaip ir dauguma radijo programų, išsilaikė iš rėmėjų ir narių mokesčių, tai netekęs bendruomenės palaikymo patyrė stiprų smūgį.

1947 m. DLR klubui suduotas antras rimtas smūgis. Programai atšventus šešerių metų radijo klubo gimtadienį, radijo stotis, iš kurios ji transliuota, pakeitė kryptį. Nors neišliko susirašinėjimo su radijo stotimis, visgi aišku, kad DLR programa pirmiau buvo priversta pereiti į anglų kalbą, o paskui keisti ir radijo stotį. Paskutinės dvi transliacijos iš WJBK stoties buvo anglų kalba, palikti tik keli trumpi lietuviški intarpai, atsisakyta komercinių skelbimų, žinių rubrikos, pasakojama Lietuvos istorija ir pora informacinių pranešimų apie bendruomenės veiklas⁷³. Įdomu tai, kad paskutinė programa, kuri transliuota iš šios stoties, buvo parengta anglų kalba, tikrai informacija apie persikėlimą į kitą stotį skaityta lietuviškai. Susidaro įspūdis, jog šitai buvo slepiama nuo WJBK stoties. Kita vertus, paskutinių laidų tonas buvo gana geranoriškas, tai kairiesiems, mėgusiems skūstis dėl kiekvieno įtartino kritikos žodžio ar akylesnio valdžios žvilgsnio, nebuvo būdinga. Regis, DLR su WJBK stotimi nesusipyko, netgi teigė, jog stotis nusprendė pakeisti radijo stoties žanrą, dėl to ji ir buvo palikta.

⁷² ALB radijo klubo kūrimosi ir 15 metų veiklos bruožai, Amerikos lietuvių balsas, 1945–1960 m. jubiliejaus programa, 1960 m. BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, 241a/14c., l. nenumuruota.

⁷³ 1947 09 21 laidos nr. 314; 1947 09 28 laidos nr. 315, laidų vedėja S. Masytė, radijo laidos tekstas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 27, l. 81–93.

Stotis, į kurią perėjo programa, jau transliavo ne vieną tautinių mažumų radijo programą, tarp jų ir ALB. Apie šių radijo programų koliziją minėtoje stotyje informacijos neišliko, bet, sprendžiant iš jau minėto ALB moto, šioji turėjo būti gana nepatenkinta tokia padėtimi. Tiesioginės akistatos programos išvengė, nes ALB transliavo šeštadienio vakare, o DLR – sekmadienio rytą. Pakeitusi stotį programa vėl grįžo prie senojo turinio, komercinių skelbimų ir žinių, kurios vis labiau kaitino atmosferą tarp DLR klubo ir lietuvių bendruomenės. Bendruomenės ir kairiųjų konfliktas išsiveržė per 1948 m. vasario 8 d. vykusį Lietuvos nepriklausomybės 30 m. minėjimą Detroite. Antanas Tolius pasakė kalbą, kurioje sukritikavo DLR klubą ir žinių vedėją S. Masytę dėl fiktyvios informacijos sklaidos bei prokomunistinės propagandos skelbimo. Po šios kalbos Detrito kairieji su S. Masyte priešakyje kreipėsi į A. Tolių atviru laišku ir asmeniškai kvietė diskutuoti, tai išspausdino laikraščiuose *Laisvė*⁷⁴ ir *Vilnis*⁷⁵. Remiantis *Laisvėje* spausdintu kreipimusi (*Vilnyje* spausdintas kreipimasis neišliko), A. Tolius ar kuris kitas iš Lietuvos naujai atvykęs asmuo kviestas atvyti į Detroitą diskutuoti dėl DLR klubo žinių tikrumo, taip pat Sovietų Lietuvos padėties.

Po to diskusijos persikėlė į spaudą – kairiųjų pusei atstovavo *Vilnis* ir *Laisvė*, o opo-nuojančiųjų – *Draugas* ir *Naujienos*. *Drauge* išspausdintas atsakymas į kvietimą⁷⁶, šis Det-roito kairiųjų kvietimas palaikytas provokacija. Visgi vėliau nuomonė pasikeitė, *Drauge* paskelbta, kad A. Tolius diskusijos organizavimą perdavė Detrito lietuvių organizaciniam centrui⁷⁷, kuris vietoj diskusijos pasirinko visuomeninio teismo konceptą. 1948 m. balan-džio 15 d. organizacija sukūrė atskirą komitetą visuomeniniam teismui. „Visuomenės teis-mas bolševikiniam okupantui Lietuvoje teisti“⁷⁸ išsiuntė asmeninį kvietimą S. Masytei, kad ši argumentuotų ir pagrįstų laidoje išsakytas mintis viešame teisme. Visuomeniniam teis-mui sudaryta komisija: Povilas Mednis, Detrito lietuvių organizacinio centro pirminin-kas; Tomas Dambrauskas, Visuomeniniam teismui ruošti komisijos pirmininkas; komisi-jos nariai K. J. Semaška ir M. Šimonis⁷⁹. Teismo pareiškimas buvo išspausdintas *Draugo* dienraštyje. Diskusijai persikėlus į didžiausią diasporos lietuvių laikraštį *Draugas*⁸⁰, galima teigti, kad ne tik Detrito, bet ir visa JAV lietuvių bendruomenė į kvietimą sureagavo gana nuožmiai ir ryžtingai.

Kairiųjų pusėje taip pat buvo suburta speciali komisija, kurios tikslas – surengti minėtą diskusiją. Apie tai pranešė *Laisvės* laikraštis⁸¹, išspausdinęs pareiškimą, kurį pasirašė LLD 52-os kuopos⁸² komisija: J. K. Danta, Dr. Motiejus Palevičius, A. Gotautas, G. Nausėda, M. Masys⁸³. Kokios nors informacijos apie komitetų bendradarbiavimą nėra. Ar diskusija buvo suorganizuota, taip pat neaišku.

⁷⁴ *Laisvė*, 1948 vasario 26, nr. 47.

⁷⁵ *Vilnis*, 1948 vasario 26, nr. 48.

⁷⁶ Tremtinių draugijos valdyba, „Pareiškimas dėl provokacijos“, *Draugas*, 1948 kovo 18, nr. 66, 2–3.

⁷⁷ „Bolševikiškas Lietuvos okupantui Visuomeninis teismas Detroite“, *Draugas*, 1948 balandžio 15, nr. 89.

⁷⁸ 1948 05 25 Detrito visuomeniniam teismui rengti komisijos laiškas S. Masytei, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 108, l. 61.

⁷⁹ „Bolševikiškas Lietuvos okupantui Visuomeninis teismas Detroite“, *Draugas*, 1948 balandžio 15.

⁸⁰ *Draugas*: 1948 kovo 18; 1948 balandžio 8, nr. 83, l. 2–3; 1948 balandžio 15, nr. 89; 1948 balandžio 22, nr. 95; 1948 gegužės 27, nr. 125; 1948 birželio 5, nr. 132

⁸¹ „Mes rengsim debatus“, *Laisvė*, 1948 balandžio 6, nr. 81, 2.

⁸² Jubiliejus. Lietuvių Literatūros draugijos 25 m. gyvenimo istorija ir programos ir L.L.D. 52 ir 188 kuopų istorija, 1940 spalio 27; Lietuvių literatūros draugijos 52-oji kuopa sukurta 1916 birželio 25, pirmajai valdybai priklausė ir M. Masys.

⁸³ „Mes rengsim debatus“, *Laisvė*, 1948 balandžio 6, nr. 81, 2.

Negana to, DLR ištiko dar vienas smūgis, WJLB radijo stotis nutraukė visų tautinių mažumų radijo programų transliacijas, tarp jų ir DLR bei ALB radijo programas. Tiek viena, tiek kita programa teigė, kad tokių veiksmų imtasi dėl spaudimo iš išorės, greičiausiai dėl valdžios institucijų, kurios 1948 m. suaktyvino antikomunistinę veiklą, taip pat rengėsi artėjantiems prezidento rinkimams. Tačiau, regis, DLR klubas šio smūgio nebeatlaikė ir paskutinę laidą transliavo 1948 m. balandžio 25 d.⁸⁴ Nors per laidą klausytojai apie būsimą nutraukimą neinformuoti, bet prie radijo teksto ranka įrašyta „Paskutinė laida“. Stoties sprendimas buvo gana skubotas, nes nė viena iš programų nespėjo susirasti naujos stoties. Vis dėlto ALB prie naujų sąlygų prisitaikė ir po 4 savaičių atnaujino transliacijas toje pačioje stotyje, tiktai buvo priversta persivadinti į „Baltic melodies“⁸⁵. Panašiai pasielgė ir kitos tautinės mažumos, kurios savo programas pervadino regioniniais pavadinimais anglų kalba, neminėdamos tautybės. Priešingai nei ALB, DLR klubas programų nebeatnaujino, greičiausiai paveikė bendruomenėje tvyrojusi įtampa, kilusi dėl visuomeninio teismo.

Nors radijo programa, dėl kurios kilo konfliktas, nebetransliuota, DLR klubas veikė toliau. Gegužės 29 d. Detroite įvyko visuomeninis teismas, bet jame dalyvavo tik viena pusė, DLR klubas nepasirodė. Tik *Laisvėje*⁸⁶ buvo išspausdintas S. Masytės pasisakymas, kad į organizuojamą teismą neatvyks nei ji, nei jokia prokomunistinė organizacija, nes pasirinkti ne debatai, o teismo formatai. Ji teigė, kad Lietuva nėra okupuota, ją valdo teisėtai išrinkti Lietuvos atstovai, o tremtiniai ir pabėgėliai yra nacistai, pats teismas esantis tetratras⁸⁷. Toks pareiškimas, likus vos porai dienų iki teismo, situaciją tik dar labiau įaudrino.

Visuomeninio teismo teisėjais buvo paskirti įvairių patriotinių lietuvių organizacijų atstovai (teismo pirmininkas teisėjas Juozapas Uvickas, vicepirmininkas Povilas P. Medonis, nariai M. Kasevičienė, Feliksas Motūzas, Justinas Pilka)⁸⁸. Tarp teisėjų nebuvo nei tremtinių (dipukų), nei kairiųjų (DLR klubo), kurie būtų atstovavę savo ginamosioms pozicijoms. Kita vertus, kaltintojo, arba prokuroro, pareigos buvo atiduotos tremtiniais, atstovaujamiems T. Dambrausko⁸⁹. Kaltintojas parengė kaltinamąjį aktą bolševikiniam Lietuvos okupantui, kuriame išdėstyti nusikaltimai prieš Lietuvos nepriklausomybę ir jos gyventojus. Taip pat buvo pakviesti liudininkai, matę nusikaltimus ir represijas. Vėliau *Drauge* buvo išspausdintas teismo pareiškimas ir priimtas nuosprendis⁹⁰. Visuomeninis teismas iš diskusijos apie radijo informacijos patikimumą peraugo į okupacijos klausimo svarstybas. Kad DLR nesugebėjo atsitiesti ir atnaujinti programų, įtakos turėjo ir teismo priimtas kaltinamasis nuosprendis, paskelbtas spaudoje. Viena nuosprendžio punktų

⁸⁴ 1948 balandžio 25, laidos nr. 345, paskutinė Detroito lietuvių radijo klubo programa, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 28, l. 138–145.

⁸⁵ Originaliai vadinta anglų kalba – *Baltic melodies*, lietuvių – *Baltijos melodijos*, 1970 m., 25 m. sukakties leidinys, Amerikos lietuvių balso radijas, ALKA, b. Amerikos lietuvių radijas, (byla nenumuruota), leidinio l. 10.

⁸⁶ Adv. Masytė, Stephanija, „Debatų, teismas, ar komedija?“, *Laisvė*, 1948 gegužės 26, nr. 124, 4.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ „Teisybės žodis tartas... Teismas Lietuvos okupantui Detroite“, *Draugas*, 1948 birželio 5, nr. 132, 7.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ „Visuomeninio teismo Detroite pranešimas“, *Draugas*, 1948 birželio 5, nr. 132, 7.

buvo aiškiai apibrėžtos kovos su prokomunistiniais judėjimais lietuvių bendruomenėje JAV gairės. Šis nuosprendis įpareigojo lietuvių bendruomenes per savo organizacijas teisiškai reikalauti Lietuvos okupacijos nepripažinimo valstybiniu JAV lygiu; antra, kreiptis į JAV valdžios institucijas siekiant sustabdyti represijas Lietuvoje; trečia, suburti ir siekti teisinio egzilinės lietuvių vyriausybės pripažinimo; ketvirta, lietuvius komunistus pašalinti iš visų organizacijų, juos boikotuoti, žiniasklaidos priemonėse neskelbti jų skelbimų, neiti į renginius⁹¹. Šis paskutinis punktas DLR klubą, kaip vieną pagrindinių šio teismo kaltinamųjų, atskyrė nuo bendruomenės, viešai išaiškintas šios organizacijos komunistinis pobūdis.

Kokia buvo išorės veiksnių įtaka, sustabdžiusi radijo transliacijas, rodo faktas: 1948 m. DLR turėjo pakankamai finansinių resursų veikti dar keletą metų be papildomų įplaukų⁹². DLR klubas baigė savo veiklą tik 1955 m. Ir po to jo išde dar buvo likę gana daug pinigų, kuriuos klubas paskirstė kitoms „pažangiosioms“ organizacijoms ir žiniasklaidos priemonėms. Kai 1955 m. liepos 23 d. radijo klubas buvo uždarytas, likusios lėšos išdalytos laikraščiams *Laisvė*, *Vilnis*, *Liaudies balsas*. Radijo programų klubas netransliavo 7 metus. Paskutinė radijo klubo valdyba, sudaryta iš G. Nausėdos, Smalsčio, Gugo, S. Masytės, Beliunienės, pasirašė likutinių lėšų dovanojimo aktą⁹³. Intriguojantis faktas, kad tarp radijo išlaidų ir Rojaus Mizaros kelionė į paskutinį DLR klubo posėdį. Greičiausiai jis dalyvavo kaip vienas iš pažangiųjų veiklos JAV atstovų. DLR klubas iki pat pabaigos išlaikė glaudų ryšį su prokomunistinėmis organizacijomis diasporoje.

DLR programos nutraukimą lėmė lietuvių bendruomenės. Taip pat iš bendruomenės kilo iniciatyva kurti alternatyvią radijo programą, kuri ne tik pateiktų kitokią (nemelaginingą) nuomonę, bet ir nukonkuruotų komunistinę radijo programą. Radijo ir TV medija buvo stipriai kontroliuojama federalinės valdžios, programų turinį stebėjo radijo stočių savininkai. Lietuvių bendruomenė, būdama stipriai politiškai susiskaldžiusi, taip pat galėjo nusisukti nuo programos. Netinkami politiniai pasisakymai užtraukdavo nemalonę, taigi dažnai stengtasi radijo eterį atriboti nuo politinių žaidimų tiek bendruomenės, tiek platesniame JAV kontekste. Šiame rizikingame lauke išryškėjo keletas atvejų, kai radijo programos buvo grindžiamos politika, siekiančia parodyti bendrą priešą – Sovietų Sąjungą. Tarp jų – DLR klubo ir ALB atvejai.

Išvados

Detroitas kaip darbininkų ir pramonės centras buvo palanki terpė prokomunistinio DLR klubo veiklai. Dėmesys nukreiptas į Antrąjį pasaulinį karą, o socializmas ir prosovietizmas dar gajus ir toleruojamas JAV valdžios. Pasirinktas komercinio radijo modelis neišskyrė radijo programos iš bendro konteksto. Muzika, pasveikinimai ir komerciniai skelbimai sudarė radijo turinį, tik vėliau, įvedus žinių rubriką, ėmė ryškėti tikroji DLR pasaulėžiūra, kuri baigiantis karui tapo nebepriimtina. DLR klubas atskleidžia išskirtinį komunizmo

⁹¹ Ibid.

⁹² 1948 m., DLR klubo finansinis balansas, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 30, l. 45.

⁹³ 1955 m., DLR klubo korespondencija su komunistinėmis organizacijomis, finansininkės paramos klausimais, LKP, LYA, f. 15808, ap. 2, b. 31, l. 41–57.

sampratos JAV pokytį – sąjungininkai tampa priešais. Radijo laidos egzistavimo periodas 1941–1948 m. reprezentuoja Antrojo pasaulinio karo ir Šaltojo karo lūžius, taip pat ir lietuvių tautos padėties pokyčius JAV kontekste. Tuo metu keičiasi kairiosios krypties žiniasklaidos laisvės samprata ir santykis su komunistinių pažiūrų JAV piliečiais.

DLR klubas bendradarbiavo su kitomis prokomunistinėmis JAV lietuvių organizacijomis. Pagrindiniai DLR klubo valdybos nariai M. ir S. Masiai per asmeninius ryšius buvo susiję su komunistinėmis organizacijomis Lietuvoje. M. Masys dar prieš Antrąjį pasaulinį karą bendravo su lietuvių komunistais. Archyvo pergabenimas ir jo lokacija liudija apie glaudžius santykius su sovietų valdžios institucijomis. Vėlesnis periodas rodo laidos kūrėjų ir kuratorių artimą santykį su sovietinės Lietuvos konsulais, o kelionės į Lietuvą – ryšius, kurie išliko ir tada, kai radijo programa ir DLR klubas buvo uždaryti.

Kad DLR klubas nutraukė veiklą, lėmė kelios aplinkybės. Pirmą, bendruomenėje atsirado priešprieša komunizmui, o DLR nuolat gyrė sovietų valdžią Lietuvoje, tas konfliktas buvo neišvengiamas. Bendruomenės iniciatyva 1945 m. buvo sukurtas opozicinis ALB radijo klubas. Jo pagrindinis tikslas – uždaryti DLR klubą. Žinios iš Sovietų Lietuvos išprovokavo diskusijas ir 1948 m. po kelių straipsnių spaudoje buvo surengtas visuomeninis teismas. Pradžioje teistas DLR klubas ir S. Masytė, tačiau vėliau jis virto teismu, kuris teisė Lietuvos okupantus ir sovietizaciją, diasporos kairiųjų organizacijas. Kol spaudoje polemizuota, radijo programa nebetransliuota, tačiau DLR klubas veiklą tęsė. Teismo nuosprendis sukūrė precedentą, kaip elgtis su kairiaisiais išeivijoje ir apibrėžė aiškius bendruomenės uždavinius – atsiriboti nuo bet kokios prokomunistinių organizacijų veiklos.

Antra, JAV valdžios politika ir spaudimas radijo stotims dėl jų turinio ir tautinių mažumų radijo programų. Artėjant rinkiminiam 1948 m. įtampa JAV radijo erdvėje taip sustiprėjo, kad buvo atsisakoma transliuoti tautines radijo programas. Dar 1947 m. pabaigoje DLR buvo priverstas išsikelti iš vienos stoties, bet tokia pati situacija nutiko ir naujoje radijo stotyje, kuri spaudžiama valdžios atsisakė visų mažumų radijo programų. Tik vėliau rastas kompromisas – laidos buvo pervadinamos į angliškų regionų pavadinimus. DLR klubas transliacijų nesugebėjo atnaujinti, o oponentai ALB, pakeitę pavadinimą, po mėnesio tęsė radijo programas. DLR klubas, kad ir paveiktas radijo stočių, JAV valdžios institucijų, o labiausiai lietuvių bendruomenės spaudimo, dar veikė iki 1955 m., tik transliacijų nebeatnaujino. Taigi, ALB įgyvendino išsikeltą tikslą.

Literatūra

Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

Dapkutė, Daiva, *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014.

JAV lietuviai: biografijų žinynas, 1 t. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

KGB veikla Lietuvoje, *KGB agentūros bylų registracijos žurnalas*, žiūrėta 2018 kovo 4, <http://www.kgbveikla.lt/lt/agenturos-bylu-reg-zurnalas/agent/1636/kapocius-laurynas-kazevic>.

Kučas, Antanas, *Amerikos lietuvių istorija*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1–2 t. Vilnius: Vaizdas, 1966–1968.

Misiūnas, Remigijus, *Lietuva prieš LTSR*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Petrauskaitė, Danutė, *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990: tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

Tarybų Lietuvos enciklopedija, 4 t. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

Zakšauskienė, Inga, *Vakarų šalių transliacijos į okupuotą Lietuvą*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

Ina ĖMUŽIENĖ

SHUT DOWN THE PROCOMMUNIST RADIO: CONFLICT IN THE LITHUANIAN DIASPORA COMMUNITY OF DETROIT (1941–1955)

Summary. This paper analyzes the collision of political views inside the U.S. Lithuanian diaspora community with respect to the Detroit Lithuanian Radio (DLR) program. Attention is focused on the interaction between this radio program and Soviet Lithuania as well as on the interaction between U.S. government institutions and the Lithuanian-American community. DLR is a good example of ties between a Communist organization working in the U.S. and Lithuania under Soviet rule in the context of the Cold War.

Being pro-Communist DLR was under pressure from the U.S. federal government. Feeling this pressure the U.S. radio station which broadcast the DLR program chose to refuse broadcasting left-wing programs as well as programs of national minorities in general. The Lithuanian-American community, being mostly made up of displaced persons (DP) from Europe who had fled their occupied homeland, saw a pro-Communist radio program as an insult to their views and feelings and as an attempt to legitimize the Soviet occupation. So they established a radio program with a different political orientation – a Lithuanian-American Community Voice Radio Club program that urged the closure of DLR. A rivalry arose. Members of the Lithuanian community endeavored to convene a public court, but no representatives from the DLR showed up for the proceedings. But the opposing Lithuanian-American Community Voice Radio Club program got strong and the pressure on the DLR was very heavy, so the latter had to abandon broadcasting and several years later even close the organization supporting them.

Keywords: Lithuanian diaspora, media, Lithuanian diaspora radio, U.S. diaspora, Detroit Lithuanian Radio Club, cold war, U.S.- U.S.S.R. relations, communism, left-wing movements in exile, Lithuanian-American Voice Radio Club, public court.

Ričardas JARAMIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

(Ne)išmoktos pamokos: Aleksandro Štromo teisinės įžvalgos

Santrauka. Lietuvių ir amerikiečių politologas, teisininkas Aleksandras Štromas – išskirtinė XX a. asmenybė. Dar sovietiniais metais globojamas Lietuvos komunistų partijos vadovo Antano Sniečkaus, jis buvo rengiamas aukštai nomenklatūrininko pozicijai. Studijuodamas teisę ir jau pradėjęs dirbti advokatu, o nuo 1959 m. Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institute A. Štromas tarsis iš vidaus matė, kaip formavosi naujas sovietinis teisininkų sluoksnis. Pasirinkęs disidento ir aktyvaus sovietinio režimo kritiko kelią A. Štromas 1973 m. buvo priverstas išvykti iš Sovietų Sąjungos. Jis dėstė Didžiosios Britanijos ir JAV universitetuose bei koledžuose. Šalia akademinio ir mokslinio darbo politologas daug dėmesio skyrė sovietinio gyvenimo analizei, Sovietų Sąjungoje gyvenančių žmonių mentaliteto bei politinės sąmonės klausimams. Taip pat politologas bei teisininkas analizavo, kokių veiksmų turi imtis išeivija, kaip elgtis tarptautinės teisės sąlygomis ir kaip parodyti, kad ji (t. y. išeivija) yra teisėta Lietuvos atstovė. 1990 m. atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje imtasi formuoti naują teisinę ir politinę tvarką. A. Štromas neliko šių procesų nuošalyje ir neretai periodikoje ar viešuose susitikimuose išreiškė savo nuomonę konkrečiais klausimais. Šiame straipsnyje bus gilinamasi į teises A. Štromo įžvalgas.

Raktažodžiai: Aleksandras Štromas, teisė, Sovietų Sąjunga, išeivija, tarptautinė teisė, konstitucija, nepriklausomybė.

1977 m. lietuviškų studijų savaitėje Anglijoje susitiko du panašaus likimo intelektualinio egzilio atstovai – politologas, teisininkas Aleksandras Štromas ir poetas Tomas Venclova. Panašaus likimo, nes abu šie intelektualai buvo patyrę sovietinės Lietuvos realijas. Tai reiškia ne tik gyvenimą okupuotoje Lietuvoje, bet ir artimus ryšius su svarbiais sovietinės Lietuvos valdžios asmenimis: A. Štromas augo šalia Lietuvos komunistų partijos (toliau LKP) vadovo Antano Sniečkaus, o T. Venclova – šalia sovietinio politikos ir kultūros veikėjo Antano Venclovos. Augę sovietinės Lietuvos valdžios asmenų šeimose A. Štromas ir

T. Venclova buvo pažįstami nuo pat vaikystės, tačiau, kaip nurodo pats poetas, artimiau bendrauti pradėjo apie 1959 m., kai jau abu intelektualai ėmė kritiškai vertinti sovietinę realybę¹. Jų likimai panašūs, nes XX a. 8 dešimtmetyje jie emigravo į Vakarų. Sovietiniai pareigūnai tikėjosi, kad ten šie režimo kritikai tiesiog „išnyks“². Vis dėlto įvyko priešingai – šie intelektualai tapo svarbiais sovietinio režimo kritikais egzilyje.

Šis straipsnis skiriamas vienam iš paminėtų intelektualų A. Štromui, jo požiūriui į Lietuvą ir jos aktualijas. Atsidūręs Vakarų pasaulyje, jis nuo 1973 m. iki 1989 m. gyveno Didžiojoje Britanijoje, kur dėstė ir dirbo mokslinį darbą Bradfordo ir Salfordo universitetuose, o nuo 1989 m. buvo politologijos profesorius JAV, Mičigano valstijos Hillsdale'o koledže³. Šalia akademinio ir mokslinio darbo politologas daug dėmesio skyrė sovietinio gyvenimo analizei, Sovietų Sąjungoje gyvenančiųjų mentaliteto bei politinės sąmonės klausimams. Dauguma intelektualo svarstymų apie mentalinius virsmus, būdingus okupuotame krašte gyvenusiam asmeniui, ir šiandien nepraranda savo aktualumo. Filosofuojančio politologo ir teisininko įžvalgas, išsakytas minėtoje lietuviškų studijų savaitėje, Anglijoje, būtų galima palyginti su Czesławo Miłoszo knygoje *Pavergtas protas*⁴ pateiktais samprotavimais, kurie atvėrė akis daugeliui Vakarų akademikų bei literatų ir privertė juos pažvelgti į baisų socialinį eksperimentą, atliktą sovietinio komunizmo pavergtuose kraštuose⁵. A. Štromas kėlė klausimus, kas nutiko su lietuvių visuomene, koks yra sovietinės oficialiosios politinės sąmonės poveikis lietuviui. Jis teigė, kad „komunistinis režimas SSRS neturi nuoširdžių rėmėjų ir palaikomas priespaudos ir inercijos“⁶, A. Štromas suponavo mintį, kad visi Sovietų Sąjungos piliečiai gyvena patirdami didesnę ar mažesnę kitamanystės būseną. Jis išskyrė dvi tos kitamanystės formas: intrastruktūrinę ir ekstrastruktūrinę (atvirą). Intelektualas apmąstydamas oficiozinės politikos poveikį lietuvių sąmonei konstatavo, kad visuomenė toli gražu nepersiėmė komunistinėmis idėjomis, tačiau sovietinės oficiozinės politikos atmosfera sukėlė tarsi šalutinį poveikį ir kartu neigiamą efektą Lietuvos gyvajai politinei sąmonei.

A. Štromas nevengė analizuoti ir pačio sovietinio režimo gyvybingumo klausimo. Jis vienas pirmųjų pradėjo aiškinti, kad Sovietų Sąjunga artėja link kracho ir okupuotų šalių bendruomenės bei išeivija turėtų tam aktyviai rengtis. Nors ir buvo dešinysis, A. Štromas atsargiai žiūrėjo į hiperbolizuotą nacionalizmą (nors sveikas ir adekvačias jo formas vertino teigiamai) ir tik vienos bendruomenės tautinių siekių fetišizavimą. Tikėdamas artėjančia nepriklausomybe, A. Štromas kvietė išeivius rengti nepriklausomybės programas, svarstyti Lietuvos ateities politinius bei teisinius klausimus⁷. 1990 m., atkūrus Lietuvos

¹ Venclova, Tomas, „Lietuvos ir pasaulio pilietis“, in Štromas, Aleksandras, *Laisvės horizontai*, sud. L. Mockūnas. Vilnius: Baltos lankos, 2001, 11.

² Venclova, Tomas, *Nelyginant šiaurę magnetą. Pašnekesiai su Ellen Hinsey*, iš anglų kalbos vertė L. Jonušys. Vilnius: Apostrofa, 2016, 384.

³ Donskis, Leonidas, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus, 2005, 101.

⁴ Miłosz, Czesław, *Pavergtas protas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.

⁵ Donskis, Leonidas, „Czesławas Miłoszas: optimizmas, pesimizmas, pasaulinis blogis ir gimtoji Europa“, *lituanistusamburis.lt*, žiūrėta 2018 gegužės 12, <http://lituanistusamburis.lt/leonidas-donskis-czeslawas-miloszas-optimizmas-pesimizmaspasaulinis-blogis-ir-gimtoji-europa/>.

⁶ Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*, 113.

⁷ „Lietuvos valstybingumo problemos“, in Štromas, *Laisvės horizontai*, 352–367.

nepriklausomybę, jis išliko svarbiu politinio gyvenimo analitiku. Tiek spaudoje, tiek atvykęs į Lietuvą politologas teikė pasiūlymus atsikūrusios valstybės politikos formuotojams ir nevengė stiprios, tačiau argumentuotos kritikos. Galima teigti, kad A. Štomas siekė ne paviršutiniškai žvelgti į politikos ar teisės klausimus, bet tarsi filosofuoti šiomis temomis, ieškoti prasių, reikšmių įstatymo raidėje.

Straipsnyje susitelkiama į keletą klausimų, susijusių su A. Štomo teisinėmis įžvalgomis. Nors temų laukas gali atrodyti kiek eklektiškai, tačiau iš teisininko tekstų matyti, kad kai kurios temos, svarstytos skirtingais jo gyvenimo laikotarpiais, nebuvo labai nutolusios viena nuo kitos. Itin svarbus analizei A. Štomo prisiminimas apie pirmųjų dešimtmečių Sovietų Sąjungos teisinę bazę ir naujų sovietinių teisininkų rengimą. Dar sovietiniais metais globojamas A. Sniečkaus A. Štomas buvo rengiamas aukštai nomenklatūrininko pozicijai. Jis pradėjo studijuoti teisę Vilniuje, o vėliau studijas tęsė Maskvoje. Ypač gerai sovietinė teisė A. Štomui atsiskleidė dirbant advokatu Lietuvos provincijoje – Simne, Alytuje, Obeliuose, Rokiškyje⁸. Taip pat jis dirbo kriminologu ekspertu, įkūrė Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutą Vilniuje. Tad svarbu aptarti, ką A. Štomas pastebėjo sovietinėje teisėje ir formuojant naują sovietinių teisininkų sluoksnį. Būdamas išeivijoje jis daug idėjo pastangų, kad pagrįstų sovietinės okupacijos faktą tarptautinės teisės požiūriu, o ne savanorišką Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą. Be to, politologas bei teisininkas analizavo kokių veiksmų turi imtis išeivija, kaip ji turi elgtis tarptautinės teisės sąlygomis ir kaip parodyti, kad išeivija yra teisėta Lietuvos atstovė. Galiausiai, kaip jau ir minėta, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, A. Štomas tapo aktyviu viešų svarstymų teisės bei politikos klausimais dalyviu. Nors ir džiaugėsi Lietuvos nepriklausomybe ir tuo, kad Lietuvos visuomenė jau gali prisidėti prie teisinio reglamentavimo kūrimo, A. Štomas su šokia tokia frustracija žvelgė į tai, kad tam tikri buvusios sovietinės teisės sąmonės ženklai atsispindi ir nepriklausomos Lietuvos teisėje.

Straipsnyje bandoma apibendrinti A. Štomo teisinius svarstymus. Pagrindinis dėmesys kreipiamas į tai, kaip politologas ir teisininkas vertino sovietinių teisininkų sluoksnio rengimą. Taip pat kokius pasiūlymus jis teikė, kad įtvirtintų išeivijos kaip teisėtos Lietuvos atstovės egzilyje statusą. Galiausiai, kokius teisinio veikimo ir įstatymų leidimo bruožus įžvelgė atsikūrusios Lietuvos teisėje.

Pagrindiniai šaltiniai, naudoti rengiant šį darbą, buvo A. Štomo tekstai, straipsniai, publikuoti jo pasisakymai. Tai visų pirma A. Štomo straipsnių, tekstų, interviu, skaitytų paskaitų rinktinė *Laisvės horizontai*, kurioje publikuota medžiaga iš mėnraščio *Akiračiai*, žurnalų *Metmenys*, *Švyturys* ir kt. Ypač pažymėtina A. Štomo paskaita lietuviškų studijų savaitėje Anglijoje⁹, kur jis apžvelgė teisininkų rengimo bruožus, būdingus okupuotoje Lietuvoje XX a. 5 dešimtmečio pabaigoje ir 6 dešimtmety. Taip pat naudinga knyga *XX a. žmogus: Aleksandro Štomo portretai*¹⁰, čia bičiuliai ir kolegos atsimena susitikimus, pokalbius su A. Štomu, dalijasi išpūdžiais, kuriuos jiems paliko intelektualas. Šie atsiminimai padėjo geriau suprasti, kaip A. Štomo svarstyti teisės klausimus vertino Lietuvoje po 1990 metų.

⁸ Venclova, „Lietuvos ir pasaulio pilietis“, in Štomas, *Laisvės horizontai*, 12.

⁹ Štomas, Aleksandras, „Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos“, in *Laisvės horizontai*, 204–269.

¹⁰ *XX a. žmogus: Aleksandro Štomo portretai*, sud. L. Donskis. Vilnius: Versus aureus, 2008.

Išsamiai A. Štromo intelektualinį palikimą nagrinėjo Leonidas Donskis knygoje *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*¹¹. Analizuojamos A. Štromo įžvalgos apie režimą ir gyvenimo formas Sovietų Sąjungoje. Aptariamas intelektualo požiūris į atvirą ir sveiką nacionalizmą, galintį veikti liberalioje demokratinėje aplinkoje¹². Galiausiai nagrinėjamas politologo požiūris į vyraujančią holokausto diskursą, atsakomybės dėl šios tragedijos klausimas.

Sovietinės Lietuvos teisė: naujo sovietinių teisininkų sluoksnio formavimasis

Dauguma A. Štromo įžvalgų nėra praradusios savo aktualumo ir šiandien. Intelektualo mintys nūdien įgyja dar didesnę svarbą, kai visuomenėje siekiama permąstyti pokario gyvenimo epizodus ar sovietinės okupacijos įtaką lietuvių mentalitetui. Tenka apgailestauti, kad šiandien kai kurie klausimai apie gyvenimo Sovietų Sąjungoje bruožus yra pateikiami itin statiškai, norint matyti tik balta ir juoda. Būtent tokio suprimityvinto požiūrio kritikas ir buvo A. Štromas. Anot T. Venclovos, A. Štromas gali būti laikomas pirmuoju, o gal ir vieninteliu posttotalitarinio, postmodernaus laikotarpio mąstytoju lietuvių kultūroje¹³. A. Štromas kalbėdamas apie pirmuosius pokario metus stengėsi išryškinti lietuvių visuomenės nevienalytiškumą. Tai jokių būdu neteisina sovietinio režimo įsigalėjimo ar jo nusikaltimų teisėtumo, tačiau padeda susidaryti aiškesnį vaizdą, kas darėsi pokario Lietuvoje. Nagrinėjant šiuos klausimus išryškėja įdomūs sovietinio režimo socialinio eksperimento bruožai ir rezultatai. Dirbdamas advokatu A. Štromas tarsis iš vi-
daus matė, kaip formavosi naujas sovietinis teisininkų sluoksnis.

Pasak A. Štromo, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai naujojo režimo šalininkais tapo asmenys, turintys labai skirtingų interesų. Tokie valdžios palaikytojai buvo tiek nuoširdžiai okupacinę santvarką rėmę sluoksniai, tiek aiškūs konformistai bei karjeristai, kurie remtų bet kurią valdžią¹⁴. Tačiau, kaip teigia A. Štromas, „<...> be jų, buvo ir tam tikra dalis žmonių, ypač gausi lietuviško jaunimo tarpe, kuri perėjo į tarybinės santvarkos pusę iš visiškai nuoširdžių paskatų. Daugeliui, ypač kilusių iš žemesnių visuomenės sluoksnių, Lietuvos jaunuolių (ir ne visada tik jaunuolių, bet daugiausia jiems) su tarybų valdžios įkūrimu staiga atsivėrė tokios perspektyvos išeiti mokslus, įsijungti į aktyvų socialinį gyvenimą ir užimti visuomenėje stambesnę padėtį, apie kurias jie nė svajoti nebūtų galėję tradicinėje Lietuvos visuomenėje. Tai buvo, žinoma, didelė pagunda, kuriai atsispirti buvo sunku.“¹⁵ Taip sovietinis režimas griovė nusistovėjusią tradicinę socialinę stratifikaciją ir daugumai nuskurdusios ar nuo bet kokios įtakos šalyje nustumtai visuomenei žadėjo geresnio gyvenimo galimybę. Dalis jaunuomenės visiškai tikėjo, kad taip yra įkūnijamas socialinis

¹¹ Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*.

¹² Ibid., 135.

¹³ Venclova, „Lietuvos ir pasaulio pilietis“, in *Laisvės horizontai*, 24.

¹⁴ Štromas, „Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos“, in *Laisvės horizontai*, 212.

¹⁵ Ibid., 212.

teisingumas¹⁶. Anksčiau neturėję galimybių gauti bent aukštesnį nei pradinį išsilavinimą, dabar jaunuoliai galėjo siekti brandos atestatų, o vėliau net mokytis aukštojoje mokykloje¹⁷. Jau dirbantys galėjo mokytis vakarinėse mokyklose¹⁸. Sovietams naikinant tarpukario inteligentiją reikėjo kurti naują visuomenę ir atsilaisvinusias vietas užpildyti naujai išugdytais specialistais. Visgi tokia socialiniame eksperimente realybė atrodė gana keistai. Norint labai greitai priartinti mokslą prie plačiųjų visuomenės sluoksnių, devalvavosi ir patys reikalavimai. Kaip prisimena A. Štomas: „Vilniuje ir Kaune buvo atidaryti vadinamieji rabfakai, – stipendijas mokantys sutrumpintos gimnazijos baigimo kursai (8 klasės per trejus mokslo metus) žmonėms, kurie baigę pradinę mokyklą, neturėjo sąlygų toliau mokytis ir turėjo eiti dirbti <...>“¹⁹. Dar daugiau, pabaigę tokias mokyklas galėjo toliau mokytis universitetuose, instituteuose ar akademijose.

Visa tai aktualu kalbant ir apie teisės pokyčius sovietinėje Lietuvoje. Kurį laiką teisės srities poreikius turėjo tenkinti neįgiję tinkamo išsilavinimo žmonės, parinkti daugiausia iš sovietinių ir partinių aktyvistų, ar iš Sovietų Sąjungos atvykę specialistai²⁰. Sovietai, stengdamiesi kuo greičiau parengti sau reikalingų specialistų, trumpino mokslų programas, taip iš provincijos į Vilnių atsiųstas žmogus per 6 mėnesius galėjo tapti teisėju ar prokuroru²¹. Vietoj mokyklos, rengusios karininkus valstybės saugumo ir vidaus reikalų žinyboms, 1945 m. įsteigta dvimetė Vilniaus juridinė mokykla (veikė iki 1955 m.), taip pat atidarytas Sąjunginio neakivaizdinio teisės instituto filialas²². Galima numanyti, kad A. Štomo prisiminimai iš pirmųjų jo, kaip teisininko, darbo metų Lietuvos provincijoje priartina mus prie to laikotarpio realybės: „Dar kai aš dirbau advokatu (1952–1955 m.), teisėjas prokuroras su aukštuoju mokslu Lietuvoje buvo didelė retenybė. Buvę kalviai, kareiviai, staliai, žemdirbiai ir panašių profesijų žmonės visi be išimties mažaraščiai, absoliučiai dominavo Lietuvos TSR teismo bei prokuratūros sistemoje“²³. Tai buvo kolosalus pokytis, sukrėtęs Lietuvos teisinę sistemą ir per laiką keitęs teisinę sąmonę.

Šiame darbe nėra lengva adekvačiai ištyrinėti visų šio teisinės sąmonės virsmo rezultatų, tačiau galima bent pažvelgti, kas nutiko su tarpukario Lietuvos teisininkų bendruomene. Kaip nurodoma istoriografijoje, po karo veiklą atnaujinęs Vilniaus universiteto Teisės fakultetas prarado du trečdalius ikikarinio personalo²⁴. Daugelis senosios kartos profesūros (penkiolika žmonių) kartu su keturiais šimtais kitų Lietuvos teisininkų, vengdami tapti naujomis bolševikų represijų aukomis, pasitraukė į Vakarus, o kita nemaža dalis, kuri liko Lietuvoje, patyrė represijas²⁵. Tai neturėtų stebinti, nes sovietinės teisės principai labai skyrėsi nuo to, ko tarpukario profesūra mokė Vytauto Didžiojo universitete (toliau VDU) ar

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., 212–213.

¹⁸ Ibid., 213.

¹⁹ Ibid., 212–213.

²⁰ Andriulis, Vytautas et al., *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, 487.

²¹ Štomas, „Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos“, in *Laisvės horizontai*, 213.

²² Andriulis, *Lietuvos teisės istorija*, 487.

²³ Štomas, „Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos“, 213.

²⁴ Andriulis, *Lietuvos teisės istorija*, 487.

²⁵ Ibid.

vėliau Vilniaus universitete. Tad nieko nuostabaus, kad į senąją profesūrą ir VDU absolventus žiūrėta su nepasitikėjimu ir stengtasi sukurti naują teisininkų sluoksnį²⁶.

Tai, apie ką kalba A. Štomas, įdomiai atliepia Cz. Miłoszo samprotavimus apie naujas socialines formas Sovietų Sąjungoje. Nors jis rašė ne apie Lietuvos, o Lenkijos atvejį ir nenarpliojo teisinės kultūros pokyčių, Cz. Miłoszas pateikė gana įžvalgų pastebėjimą apie sovietinio režimo įsigalėjimo pradžią: „Dabar visa tai keitė viena sistema, viena sąvokų kalba. Leidyklos liftininkas ir išvežiotojas skaito tuos pačius marksizmo klasikų kaip ir firmos direktorius bei savo rankraščius atnešantis rašytojas. Dabar bendrą kalbą rasti gali ir darbininkas, ir tarnautojas. Žinoma, jų mąstymo lygio skirtumas nepasikeitė, palyginti su tuo, kuris viduriniais amžiais skyrė teologijos daktarą ir kaimo kalvį.“²⁷ Iš to galima matyti, kad Sovietų Sąjungoje tam tikros socialinių ar humanitarinių mokslų sritys tapo tarsi simuliakrais. Tiesa, toks naujo tipo mokymas buvo ne tik siekis greitai parengti specialistus, bet ir greitai perteikti naują indoktrinaciją. Pasak Cz. Miłoszo, toks ugdymas suformuoja „teisingus“ atsakymus į visus klausimus, o tie atsakymai iš esmės yra automatiškas tų pačių formulių kartojimas²⁸. Jis teigė: „Dar pridurkime materialistinę (pavyzdžiui, „amžinosios materijos“ teoriją) humanitarinių mokslų jungimą su gamtamoksliu ir pastebėsime, kad logiškai baigtas ratas yra tobulas: nuo gyvybės planetoje iki generalisimo Stalino, kaip aukščiausios istorijos viršūnės. Po tokios mokyklos darbininko sūnus nė negali mąstyti kaip nors kitaip.“²⁹

1989 m. atsakinėdamas į mėnraščio *Sietynas* anketą A. Štomas vėl netiesiogiai grįžo prie panašių klausimų. Nors mąstytojas ir teigė, kad oficiali politinė sąmonė (t. y. sovietinė) giliau paveikė tik nedaugelį žmonių, vis dėlto apie pirmųjų dešimtmečių lietuvišką sovietinę inteligentiją jis kalbėjo rezervuotai. A. Štomas teigė: „Pirmiausia todėl, kad toji naujoji lietuviškoji tarybinė inteligentija iš esmės nebuvo inteligentiška. Tai buvo daugiausia iš tamsiosios liaudies gelmių išplėštas, į valdinę karjerą pasinešęs ir tai karjerai valdžios specialiai rengiamas sluoksnis. Ne tik tie, kurie nebaigę pradinio išgydavo aukštąjį mokslą, bet ir jaunesnieji, normaliai pabaigę visas mokyklos pakopas, buvo iš esmės svetimi kultūrai ir jos tausojimo bei puoselėjimo interesams. Užėmę partinės valstybės sistemoje inteligentiškų profesijų postus, šie asmenys paprastai inteligentais taip ir netapdavo.“³⁰

Taigi A. Štomo įžvalgos apie pirmuosius pokario dešimtmečius okupuotoje Lietuvoje parodo, jog pirmenybė suteikta ne rengti jaunus, gabius iš darbininkų ar valstiečių kilusius jaunuolius būsimais teisininkais, o daugiau kurti dirbtinę „specialistų“ grupę. Žinoma, šio proceso nereikėtų suabsoliutinti, tačiau iš A. Štomo įžvalgų matyti, kad mastas tokių teisininkų buvo didelis. Laikui bėgant tai darė nemažą įtaką lietuvių teisinei sąmonei. Galima įtarti, kad būtent taip formavosi tendencijos, kai viena buvo formaliai rašoma teisynuose, o gyvenimo realybė diktavo visai kita. Pati valstybė iškilo aukščiau teisės ir pati tapo nebepavaldi įstatymams, taip suklestėjo valdžios įstaigų savivalė. A. Štomas gana taikliai konstatuoja šį virsmą ir tokių sovietinių teisininkų veiklos motyvaciją: „Komjaunuoliškos

²⁶ Ibid.

²⁷ Miłosz, *Pavergtas protas*, 21.

²⁸ Ibid., 244.

²⁹ Ibid.

³⁰ Štomas, „Atsakymas į „Sietyno“ anketą, in *Laisvės horizontai*, 550.

„ugnelės“ pagauti ar tiesiog galimybės iškopti į visuomenės viršūnę suvilioti, šiaip ar kitaip į aktyvizmą naujame gyvenime pasinešę naujieji Lietuvos bolševikai pasidarė ištikimais komunistų partijos darbuotojais, o kokiame bare – saugume, teisme ar poezijoje – tą savo partinį darbą varė, turėjo jiems jau antraeilę reikšmę. Kur patys jautė pašaukimą ar kur partija skyrė, ten ir ėjo.“³¹ Kalbant apie patį A. Štromą, nors ir jausdamas sovietinio režimo rėmus, jis vis dėlto paskelbė reikšmingų darbų teisės moksle. Savo darbuose A. Štromas nagrinėdavo Vakarų baudžiamąją teisę ir procesą, taip pat ieškojo būdų, kaip kompiuterinę techniką pritaikyti teisminėje praktikoje³². Galiausiai teisininkui pavyko Vilniuje įkurti Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutą.

A. Štromo svarstymai apie Lietuvą esant egzilyje. Teisės klausimai

Pasirinkęs disidento ir aktyvaus sovietinio režimo kritiko kelią A. Štromas 1973 m. buvo priverstas išvažiuoti iš Sovietų Sąjungos. Jis išvyko į Didžiąją Britaniją, kur gyveno jo sesuo (vėliau gavusi ledi titulą) Margaret Kagan³³. Čia prasidėjo ir jo antroji akademinė karjera³⁴. Vėliau 1989 m. A. Štromas persikėlė į JAV. Politologas aktyviai reiškėsi viešojoje erdvėje, skelbė savo sovietinio gyvenimo realybės vertinimus, netgi įžvelgė (kaip dabar galime teigti) netrukus ateisiančią Sovietų Sąjungos griūtį. Tai itin daug diskusijų tarp Vakarų intelektualų sukėlė klausimai. Vis dėlto ne mažiau A. Štromui rūpėjo ir Lietuvos aktualijos. Pavyzdžiui, jis daug dėmesio skyrė lietuvių, gyvenančių sovietiniame pasaulyje, politinės sąmonės ir mentaliteto analizei. Teigė, kad komunistinis režimas Sovietų Sąjungoje neturi nuoširdžių rėmėjų, yra palaikomas priespauda ir iš inercijos³⁵. Pasak A. Štromo, visi Sovietų Sąjungos piliečiai gyvena patirdami didesnę ar mažesnę kitamanytės būseną. Tad, kaip teigė mąstytojas, net menkiausi pokyčiai esant tokiai situacijai gali sukelti režimo žlugimą. Tam rengtis siūlė ir lietuviams – tiek išeiviams, tiek gyvenantiems okupacijoje. Egzilio laikotarpiu rašytuose A. Štromo tekstuose randame nuodugnius teisinius svarstymus, kuriuos galima skirstyti į kelias grupes: 1) svarstymai, susiję su holokaustu ir kolektyvinės atsakomybės klausimais; 2) neteisėtai įvykdyto Lietuvos okupacijos fakto teisinis pagrindimas tarptautinės ir tarpukario Lietuvos teisės požiūriu; 3) svarstymai, kokių veiksmų turi imtis išeivija, kaip elgtis tarptautinės teisės sąlygomis ir kaip parodyti, kad ji (išeivija) yra teisėta Lietuvos atstovė; 4) kokie teisiniai klausimai bus pagrindiniai atsikūrusioje Lietuvoje.

Užsimezgusioje diskusijoje – periodikoje vyko susirašinėjimas su T. Venclova – A. Štromas pateikė savo požiūrį į lietuvių tautos atsakomybę holokausto klausimu. Jis teigė, kad nėra automatiškos fizinių asmenų atsakomybės už juridinio asmens, kurio nariai jie yra,

³¹ Štromas, „Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos“, 213.

³² Aleksandro Štromo pokalbis su istoriku Algimantu Liekiu, „Man Sniečkus buvo Lietuvos Stalinas“, in *Laisvės horizontai*, 590.

³³ Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*, 104.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 113.

veikimą³⁶. Teisininkas tęsė toliau: „Tuo labiau nėra ir negali būti vieno asmens atsakomybės už kitų asmenų veikimą tik dėl to, kad jie yra susieti kokiais nors saitais – šeimyniniais, geografiniais, tautiniais, religiniais, kultūriniais ar istoriniais.“³⁷ Visa tai pritaikytina ir lietuviams, kai kalbame apie holokaustą. Taigi, anot A. Štromo, lietuviai, nedalyvavę žydų žudynėse, yra nekalti ne dėl to, kad dalis lietuvių gelbėjo žydus ar kad patys lietuviai nukentėjo nuo nacių, tačiau svarbiausia – negalima kaltinti tautos už paskirų jos narių veiksmus³⁸.

Įdomūs ir verti gilesnės analizės yra A. Štromo svarstymai apie Baltijos valstybių (su prantama ir Lietuvos) neteisėtą inkorporavimą į Sovietų Sąjungą ir šio fakto pagrindimas. Kaip pastebima, A. Štromas ypač neeskalavo Lietuvos nesipriešinimo fakto, bet savo teiginius stengėsi grįsti teisine argumentacija. Anot teisininko, Sovietų Sąjunga pažeidė tarptautinius ir dvišalius savo įsipareigojimus, o galiausiai pats valdžių pasikeitimas Lietuvoje vyko antikonstituciškai. A. Štromas, remdamasis Lietuvos 1938 m. Konstitucijos nuostatais, šiuos kazusus išnarpliojo taip: „Teisinis konstitucinės santvarkos pagrindas buvo Lietuvoje sugriautas pašalinus iš pareigų einantį prezidento pareigas Antaną Merkį. Bandydamas tą pagrindą atstatyti, paskelbiant naujosios „liaudies Vyriausybės“ ministrą pirmininką Justą Paleckį taip pat ir einančiu prezidento pareigas, buvo neteisėtas, nes paskirti tas pareigas turėjo tik Smetona.“³⁹ Taigi, toliau tęsė A. Štromas: „Savavališko Paleckio pasiskelbimo einančiu Respublikos prezidento pareigas neteisėta ir nekonstitucinė prigimtis automatiškai anuliuoja visų vėlesniųjų „liaudies Vyriausybės“ aktų teisinę vertę, įskaitant ir visas tas priemones, kurių buvo imtasi, kad Lietuva taptų tarybų socialistine respublika ir Tarybų Sąjungos nare.“⁴⁰ Taip pirmą kartą pažeidus konstituciją, kiti nutarimai ar organizuoti rinkimai nebetenka jokios juridinės galios. Galiausiai, pasak A. Štromo, Sovietų Sąjunga visiškai aiškiai pažeidė tarptautinę teisę ir savo prisiimtus įsipareigojimus. Sovietai ypač aiškiai tą pademonstravo, kai pateikė Baltijos valstybėms ultimatumus, reikalaudami „leidimo“ savo kariuomenėms okupuoti tų valstybių teritorijas, ir pasiglemžė prerogatyvą šalinti ir formuoti jų vyriausybes pagal savo nuožiūrą⁴¹. Taip Sovietų Sąjunga visiškai atitiko agresoriaus apibrėžimą, nes būtent tokius veiksmus ji pati vadina agresija pagal jos pasiūlytą bei ratifikuotą konvenciją „Dėl agresijos apibūdinimo“⁴². Nereikia pamiršti, kad sovietai sulaužė ir dvišales sutartis, pagal kurias jie buvo įsipareigoję palaikyti taiką. Išdėstęs tokius argumentus A. Štromas siekė dviejų tikslų. Pirmiausia pademonstruoti, kad nebuvo jokio savanoriško ar teisiško Baltijos šalių prisijungimo prie Sovietų Sąjungos. Kitas dalykas, kurį akcentavo A. Štromas, tai Sovietų Sąjungoje vyravęs požiūris į teisę ar tarptautinius susitarimus. Tai Vakarų pasauliui buvo signalas, jog Sovietų Sąjunga į tarptautinius įsipareigojimus ir tarptautinę teisę žiūri oportunistiškai⁴³.

³⁶ Štromas, „Asmens atsakomybė ir totalitarinė visuomenė“, in *Laivės horizontai*, 471.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid., 478.

³⁹ Štromas, „Pabaltijo valstybių okupacija ir inkorporacija į Tarybų Sąjungą politikos ir teisės požiūriu“, in *Laivės horizontai*, 387.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., 386.

⁴² Ibid., 387.

⁴³ Ibid., 392.

A. Štomas laikėsi tos nuostatos, kad teisėtas ir konstituciškai pagrįstas Lietuvos valstybingumas yra atsidūręs egzilyje⁴⁴. Tad išeivija atsakinga ir turi sukurti tokias struktūras, kurios politinėje ar teisinėje sferose galėtų atstovauti Lietuvos interesams. Pasak teisininko, išeivijai būtina laikytis 1938 m. Konstitucijos nuostatų. Kaip jau matėme, būtent dėl pažeistų Lietuvos Konstitucijos įstatymų A. Štomas pagrindė sovietų aneksijos neteisėtumą. Taigi, jo manymu, Lietuvos suverenumą tremtyje įkūnyti gali tiksliai pagal 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatus teisėta valstybės galva – Respublikos prezidentas ir jo sudaryta vyriausybė⁴⁵. Teigiama, kad tik tokiais pagrindais suvokiamas Lietuvos suverenumas gali sulaukti tarptautinio pripažinimo⁴⁶. Atlikęs teisinę analizę A. Štomas priėjo prie išvados, kad „<...> Stasys Lozoraitis yra šiandieną teisėtas Lietuvos valstybės galva ir tik jo vieno konstitucinėje galioje yra teisėtas Lietuvos Vyriausybės sudarymas, ir valstybės galvos teisėto įpėdinio ministro pirmininko paskyrimas. Taigi tik per Stasio Lozoraičio veiksmus gali būti sukurta tremtyje Lietuvos valstybingumo pilnatis ir užtikrintas jos tęstinumas.“⁴⁷ A. Štomas ragino, kad į išeivijos politinę veiklą būtų įtrauktas kuo platesnis ratas išeivijos politinių organizacijų ir sąjungų. Vienos ar kitos grupelės atsiribojimas ar susiskaldymas ne tik neduoda naudos atstovaujant Lietuvos interesams, bet ir formuoja neigiamą opinią. Tad būtina sudaryti teisėtą Lietuvos vyriausybę išeivijoje ir galbūt net valstybės Tarybą, kuri galėtų veikti kaip tam tikras Seimo modelis⁴⁸.

A. Štomas pabrėždamas savo įsitikinimą, kad artėja Sovietų Sąjungos žlugimas, ragino išeiviją svarstyti klausimus, kurie bus aktualūs Lietuvai atkuriant nepriklausomybę. Anot teisininko, vienas svarbiausių Lietuvos valstybinės organizacijos tremtyje uždavinių – parengti nepriklausomybės siekimo ir įtvirtinimo programą⁴⁹. Tiesa, tai nereiškė, kad vien išeivija sprendžia krašto reikalus. A. Štomas ragino, kad apsvarstyta programa kažkaip būtų siunčiama į Lietuvą, kur ją įvertintų vis dar okupuotame krašte gyvenantys lietuviai. Šioje programoje teisininkas siūlė visų pirma išspręsti tokius teisinius klausimus: Lietuvos pilietybės pripažinimo pagrindai; atsakomybės prieš Lietuvos įstatymus pagrindai; pagrindinės piliečių teisės; teisės jungtis asmenine ar grupine iniciatyva; tautinių mažumų teisių pagrindai ir kiti⁵⁰.

Iš viso to matyti, kad A. Štomas, tikėdamas Lietuvos laisve, nujautė ir būsimus sunkumus. Tad aiškus teisinis ir politinis organizuotumas, kiek tai įmanoma, lietuviams išeivijoje turėjo padėti tam pasirengti.

A. Štomo svarstymai apie Lietuvos teisę po 1990 m.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę šalyje imtasi formuoti naują teisinę ir politinę tvarką. A. Štomas neliko šių procesų nuošalyje ir neretai periodikoje ar viešuose

⁴⁴ Štomas, „Lietuvos valstybingumo problemos“, in *Laisvės horizontai*, 361.

⁴⁵ Ibid., 362.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid., 363.

⁴⁸ Ibid., 364.

⁴⁹ Ibid., 366.

⁵⁰ Ibid., 367.

susitikimuose⁵¹ išreikšdavo savo nuomonę konkrečiais klausimais. XX a. 10 dešimtmetį teisininkas ir politologas vertino lietuvių visuomenės politinę būklę, politines partijas, šalyje vyraujančią supratimą apie teisę. Būtent jo požiūrį šia tema ir norėtusi panagrinėti plačiau: kaip vertino naujų įstatymų kūrimą Lietuvoje, kokias tendencijas, plusus ir minusus įžvelgė. Būdamas profesionaliu teisininku, jis ne tik kritikuodavo ar girdavo vieną ar kitą Lietuvos politikų sprendimą bei priimtą įstatymą. Teisininkas smulkiai išdėstydamas savo idėjas, pasiūlymus. XX a. 10 dešimtmetis A. Štromo gyvenime buvo išskirtinis dėl dar vienos priežasties. *Santaros-Šviesos* susitikimuose užmezgęs draugystę su būsimu Lietuvos prezidentu Valdu Adamkumi A. Štromas tapo jo patarėju ir artimu draugu⁵². Tai aktualu, nes, būdamas idėjų ir veiklos žmogus, A. Štromas gebėjo sieti idėjas su visuomenės reikalais⁵³.

1991 m. rugsėjo 4 d. Vytautas Landsbergis pasirašė Aukščiausiosios Tarybos priimtą Lietuvos Respublikos imigracijos įstatymą bei Įstatymą dėl užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje⁵⁴. Šaliai, kuri keliasdešimt metų ne savo noru buvo izoliuota ir, žinant, kiek daug lietuvių tautybės žmonių tuo metu gyveno už šalies ribų, šie įstatymai turėjo būti prioritetiniai. Vis dėlto A. Štromas buvo nustebintas, kai pamatė įstatymų formuluotes. Jis teigė: „Stebina apribojimų, komplikacijų bei draudimų dvasia, kuria šie įstatymai bei nutarimai yra persunkti. Nesuprantama, kokio politinio tikslo siekiama, stengiantis kuo akliniau užsklęsti Lietuvą nuo užsieniečių ir net nuo svetur gyvenančių lietuvių, kurie, kaip ir žinoma, pagal galiojančius įstatymus taip pat laikomi užsieniečiais.“⁵⁵ Taigi A. Štromas šių įstatymų kilmę siejo labiau su baime ir draudimais, o ne su atsikūrusios šalies siekiu vaduotis iš izoliacijos ir uždarumo. Teisininką labiausiai glumino biurokratinio aparato siekis turėti galią kam leisti atvykti, o kam ne, taip pat noras kontroliuoti kiekvieną atvykstančiojo ar išvykstančiojo žingsnį. A. Štromas teigė: „Pasirodo, kad nuolatos gyvenantys Lietuvoje užsieniečiai, norėdami apleisti Lietuvos teritoriją, taip pat, kaip ir Lietuvos piliečiai, turi gauti tuo tikslu specialų Lietuvos vidaus reikalų ministerijos leidimą. Vargu ar bet kuris užsienietis sutiks su tokia imigracijos į Lietuvą sąlyga.“⁵⁶ Anot A. Štromo, darytina išvada, jog Lietuvos įstatymų leidėjai, suteikdami Vyriausybei ir biurokratijai tokius plačius, įstatymais menkai teapribotus įgaliojimus, tiesiog sąmoningai stengiasi jokia būdu neleisti sukurti Lietuvoje teisinės valstybės⁵⁷. Kitas pavyzdys – Įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties, pagal kurį nurodoma, kad užsienietis turi nekenkti Lietuvos interesams ir gerbti Lietuvos Konstituciją bei įstatymus. Visgi, anot A. Štromo, toks gana neaiškus straipsnio formulavimas suteikia teisę Vyriausybei savivaliauti. Juk net nepažeidęs Konstitucijos ar įstatymų užsienietis gali būti apkaltintas kenkimu Lietuvos valstybei, o šio pažeidimo turinys nėra aiškus⁵⁸. Anot profesoriaus Egidijaus

⁵¹ Vienas iš to pavyzdžių, A. Štromo susitikimas su visuomene Vytauto Didžiojo universitete, kur teisininkas aistringai gynė savo mintis perspėdamas apie Konstitucinio Teismo galių išskėlimą. Žr.: Aleksandravičius, Egidijus, „Šešpysriškas politikos galvotojas“, in *XX a. žmogus: Aleksandro Štromo portretai*, 147.

⁵² Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*, 108.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Štromas, „Keletas minčių apie keletą naujesnių Lietuvos įstatymų“, in *Laisvės horizontai*, 405.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid., 406.

⁵⁷ Ibid., 411.

⁵⁸ Ibid., 410.

Aleksandravičiaus, A. Štromas šiuos polinkius siejo su liūdnomis sovietmečio patirtimis, kurios atsirado tuomet, kada formaliai kvalifikuota Sovietų Sąjungos konstitucija neturėjo jokio realaus ryšio su tikrove⁵⁹.

Panaši situacija buvo ir su užsienio kapitalo ribojimu Lietuvoje. Pagal 1991 m. gegužės 2 d. V. Landsbergio pasirašytą Lietuvos Respublikos užsienio investicijoms draudžiamų ir ribojamų veiklos sričių įstatymą verslininkai, norintys investuoti Lietuvoje, susidūrė su nelengvai įveikiamais teisiniais barjeriais. Kaip nurodė A. Štromas: „Naujai su užsienio kapitalo pagalba steigiamų įmonių steigėjui iš Lietuvos pusės praktiškai iš anksto suteikiama 51 proc. akcijų, t. y. visiška tų įmonių kontrolė.“⁶⁰ Teisininkas apibūdino paradoksišią situaciją: „Užsieniečiams tokiu būdu leidžiama įdėti į Lietuvą savo kapitalą, bet neleidžiama to Lietuvoje atsidūrusio kapitalo valdyti ar jį kontroliuoti. Kitaip sakant, užsieniečiams siūloma atiduoti Lietuvai savo turtą dovanai, kad jau Lietuva pati savarankiškai tą turtą valdytų ir juo disponuotų, kaip jai atrodo prasmingiau.“⁶¹ Pats įstatymo tekstas suponuoja mintį, kad užsienio investuotojas yra tarsi užprogramuotas kenkti Lietuvai bei jos žmonėms. Kur slypi tokio požiūrio priežastys? Anot A. Štromo, Lietuvoje neretai pasigirsdavo net autoritetingų asmenų balsų, kurie skelbė, kad Lietuva nenori pakeisti vienos priklausomybės (nuo Rusijos) į kitą (nuo Vakarų)⁶².

Apie kokią teisinę kultūrą kalba tokie tik ką valstybingumą atkūrusios valstybės įstatymai? Kokios to šaknys? Kritikuodamas įstatymų leidėjų požiūrį į užsieniečius bei užsienio kapitalą, A. Štromas pateikė mintį, kuri gerai apibendrina jo požiūrį į tokios teisinės sąmonės priežastis: „Šis trogloditinis, su realia pasauline ekonomika bei politika nieko bendro neturintis požiūris į privatų verslą ir užsienio investicijas, atrodo, vis tebelemia Lietuvos įstatymų leidėjų mąstyseną. Jų neabejotinas antisovietizmas, deja, dar neišsinėrė iš siaurų socialistinės mąstysenos rėmų. O todėl vietoje sovietinio socializmo jie savo įstatymais kuria šiandieną Lietuvoje nacionalinį socializmą, kurį nuoširdžiai tiki esant vienintele tautos labui efektyviai tarnaujančia ir tautos interesus ginančia bei užtikrinančia sistema.“⁶³ Įstatymų leidyboje kylančias problemas A. Štromas matė vis dar gyvame, nors ir kitus pavaidalus įgijusiame sovietinės teisinės sąmonės palikime. Jis net šiek tiek su užuojauta vertindamas įstatymdavystės procesus Lietuvoje konstatavo: „Kalti čia ne Lietuvos įstatymų leidėjai, kurių gerais norais turbūt nereikia abejoti, kiek ilgametės sovietinės izoliacijos sąlygotos teisinės kultūros ir pasaulio teisinio patyrimo Lietuvoje stoka.“⁶⁴

Jau vėliau, vertindamas su teise susijusius dalykus, A. Štromas yra išskyręs ir šalyje egzistuojantį teisinį nihilizmą, kuris besiremia ta pačia etatistine ideologija, pagal kurią valstybė yra visagalė ir todėl neprivalo laikytis visiems būtinų įstatymų⁶⁵. Tai akivaizdu pažvelgus į XX a. 10 dešimtmetį, kai Vyriausybė likvidavo Lietuvos akcinį inovacinį banką ir kaip elgėsi

⁵⁹ Aleksandravičius, „Šekspyriškos politikos galvotojas“, 146–147.

⁶⁰ Štromas, „Keletas minčių apie keletą naujesnių Lietuvos įstatymų“, in *Laisvės horizontai*, 407.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Štromas, „Keletas minčių apie keletą naujesnių Lietuvos įstatymų“, in *Laisvės horizontai*, 409.

⁶⁴ Ibid., 411.

⁶⁵ Štromas, „Konservatorių Vyriausybės darbo rezultatai ir jų potenciali įtaka prezidento rinkimams“, in *Laisvės horizontai*, 441.

su jo turtu. Pasak A. Štromo, „Vyriausybė pasielgė taip lyg, banką likvidavus, ji būtų tapusi vienintele teisėta jo įpėdine, o kiti banko kreditoriai – pasmerkti likti patenkinti tokia kompensacija, kokią valstybė vienašališkai bus nutarusi jiems paskirti. Kai kurie politiniai veikėjai tokius savavališkus Vyriausybės veiksmus bandė užprotestuoti, bet kadangi banko akcijų turėtojai patys nebuvo pakankamai organizuoti, kad galėtų patraukti Vyriausybę teisminėn atsakomybėn, jos veiksmai pasisavinant banko turtą liko galiojantys.“⁶⁶

Pasak kultūros istoriko Dariaus Kuolio, A. Štromo politinės ir teisinės minties pagrindą sudaro „laisvas individas, laisva visuomenė, savarankiška ir pasauliui atvira tauta“⁶⁷. Teisės funkcija yra svarbi politinės kūrybos, žmonių ir visuomenės laisvės įtvirtinimo sritis⁶⁸. A. Štromas reiškė susirūpinimą, nujausdamas pavojų, kuris kyla, kai politikai ir visuomenė ima vadovautis vien formalia teisėtumo samprata, kai nesiekama teisingumo, o akiai paklūstama sprendimams⁶⁹.

Apibendrinimas

Nors Aleksandro Štromo svarstymai teisės klausimais išsakyti XX a. 8–10 dešimtmečiais, tačiau ir šiandien, kada Lietuvoje daug diskutuojama apie teisinės sistemos būklę, šios įžvalgos nepraranda savo aktualumo. Įsigilinęs į pirmus atkurtos Lietuvos įstatymus teisininkas konstatavo, kad dalis jų grįsti baime ir draudimais, o ne laisve ir atvirumu pasauliui. Taip pat A. Štromas kritikavo valstybės ir biurokratinio aparato iškėlimą aukščiau individo teisių. Šiuos teisinėje sistemoje pastebimus niuansus intelektualas iš dalies siejo su sovietinės izoliacijos nulemta teisinės kultūros patyrimo stoka.

Turėjęs galimybę pažinti sovietinę teisę, A. Štromas pateikė įžvalgas apie virsmus Lietuvos teisėje lygindamas nepriklausomos Lietuvos laikotarpį (1918–1940 m.) su sovietinės okupacijos pradžia. Anot teisininko, XX a. 5 dešimtmečio pabaigoje ir 6 dešimtmetį buvo rengiamas visiškai naujas sovietinių teisininkų sluoksnis. Šių teisininkų ugdymo principai labai skyrėsi nuo tų, kurių laikytasi Vytauto Didžiojo universitete ar senajame Vilniaus universitete. Dalis naujųjų sovietinių teisininkų buvo parengti nepaprastai greitai, o sulaužius tarpukario Lietuvos socialinę stratifikaciją teisėjais, advokatais, prokurorais tapdavo neturtingų valstiečių ar darbininkų vaikai.

Ne mažiau aktualūs A. Štromo pasisakymai tarptautinės teisės klausimais. Dar ir šiaudien galima išgirsti svarstymų, kuriuose sofistikuotai bandoma neigti Lietuvos okupacijos klausimą. Teisininkas bei politologas racionaliai ir pasitelkdamas teisę pagrindė, kad nebuvo jokio savanoriško Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungą. Nuo pat pradžių, kai buvo sulaužyti 1938 m. Lietuvos Konstitucijos įstatymai ir įsiveržta į Lietuvą, sovietai tarptautinės teisės požiūriu atitiko agresoriaus apibrėžimą. Pasak A. Štromo, Lietuvos valstybingumas tuo metu atsidūrė išeivijoje.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Kuolys, Darius, „Norėčiau matyti Lietuvą didžiąja pasaulio valstybe...“, in *XX a. žmogus: Aleksandro Štromo portretai*, 142.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

Literatūra ir šaltiniai

- Aleksandravičius, Egidijus, „Šekspyriškas politikos galvotojas“, in *XX a. žmogus: Aleksandro Štromo portretai*, sud. L. Donskis. Vilnius: Versus aureus, 2008, 144–149.
- Andriulis, Vytautas et al., *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
- Donskis, Leonidas, „Czesławas Miłoszas: optimizmas, pesimizmas, pasaulinis blogis ir gimtoji Europa“, *lituanistusamburis.lt*, žiūrėta 2018 gegužės 12, <http://lituanistusamburis.lt/leonidas-donskis-czeslawas-miloszas-optimizmas-pesimizmaspasaulinis-blogis-ir-gimtoji-europa/>.
- Donskis, Leonidas, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
- Kuolys, Darius, „Norėčiau matyti Lietuvą didžiąja pasaulio valstybe...“, *XX a. žmogus: Aleksandro Štromo portretai*, sud. L. Donskis. Vilnius: Versus aureus, 2008, 140–144.
- Miłosz, Czesław, *Pavergtas protas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.
- Štromas, Aleksandras, *Laivės horizontai*, sud. L. Mockūnas. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Venclova, Tomas, „Lietuvos ir pasaulio pilietis“, in Štromas, Aleksandras, *Laisvės horizontai*, sud. L. Mockūnas. Vilnius: Baltos lankos, 2001, 9–32.
- Venclova, Tomas, *Nelyginant šiaurę magnetą. Pašnekesiai su Ellen Hinsey*, iš anglų kalbos vertė L. Jonušys. Vilnius: Apostrofa, 2016.

Ričardas JARAMIČIUS

(UN)LEARNED LESSONS: THE LEGAL INSIGHTS OF ALEXANDER SHTROMAS

Summary. The Lithuanian and American political scientist and lawyer Alexander Shtromas is an exclusive personality of the 20th century. Already in Soviet times, under the patronage of Antanas Sniečkus, the leader of the Communist Party of Lithuania, a high position in the Soviet nomenklatura was being prepared for him. While studying law and having started work as an attorney and from 1959 onwards in the Research Institute of Forensic Sciences, Shtromas had seen as if from the inside the formation of a new layer of lawyers in the Soviet Union. After choosing the path of a dissident and an active critic of the Soviet regime, Shtromas was forced to leave the Soviet Union in 1973. He lectured at universities and colleges in Great Britain and the United States. In addition to his academic and scholarly work, the political scientist devoted much attention to the analysis of Soviet life and to issues of the mentality and political consciousness of people living in the Soviet Union. At the same time, he also analyzed what actions emigrants should take and how they should behave under the conditions of international law in order to show that they (that is, the emigrants) are legitimate representatives of Lithuania. After the restoration of Lithuania's independence in 1990, a new legal and political order was formed in the country. Shtromas did not stay away from these processes and often expressed his views on specific issues in periodicals or public meetings. This paper is devoted to analyzing the legal insights of Shtromas.

Keywords: Alexander Shtromas, law, Soviet Union, emigrants, international law, the Constitution, independence.

Šarūnas VOLUNGEVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Juozo Girniaus požiūris į padėtį anapus geležinės uždangos

Santrauka. Žvelgdami į lietuvių išeivijos Vakaruose, visų pirma, JAV, istoriją, pastebime, kad vienu svarbiausių diskusijų, svarstymų ir ginčų objektu buvo santykis su sovietų okupuota Lietuva ir ten gyvenusiais tautiečiais. Tam, kad būtų galima šiuo klausimu priimti vienokį ar kitokį sprendimą, pirmiausia reikėjo susidaryti vaizdą, kas vyksta už geležinės uždangos likusioje tėvynėje, kaip ten gyvena žmonės. Savo poziciją diskusijose bei ginčuose kėlė ir plėtojo vienas iškiliausių lietuvių išeivijos intelektualų – filosofas, kultūros ir mokslo veikėjas dr. Juozas Girnius. Straipsnis supažindina su JAV po Antrojo pasaulinio karo kūrlio J. Girniaus mintimis, jo pastebėjimais apie okupuotą Lietuvą, ten likusių tautiečių padėtį ir jų kasdienį gyvenimą totalitarinio sovietinio režimo sąlygomis, taip pat kokias grėsmes jis įžvelgė. Tačiau reikia paminėti, jog kai kada J. Girnius pastebėdavo ir pozityvių dalykų.

Raktažodžiai: Juozas Girnius, žurnalas *Aidai*, totalitarizmas, Sovietų Sąjunga, sovietinė okupacija, išeivija, geležinė uždanga, represijos, sovietų „liberalizacija“, Katalikų bažnyčia.

Filosofijos daktaras, visuomenininkas Juozas Girnius (1915–1994) laikytinas vienu iškiliausių XX a. lietuvių išeivijos intelektualų, savo visuomeninę ir kultūrinę veiklą plėtojęs JAV, kur buvo priverstas persikelti sovietams okupavus Lietuvą¹. Jis rašė straipsnius į lietuvių spaudą, daugiausia į katalikiškosios krypties kultūros, literatūros ir politikos žurnalą *Aidai* (1965–1980 m. buvo *Aidų* redaktorius). J. Girnius buvo vienas pagrindinių Juozo Kapočiaus leistos *Lietuvių enciklopedijos* redaktorių ir daugelio straipsnių autorius. Be to, filosofas aktyviai dalyvavo įvairiuose lietuvių išeivijos renginiuose, kongresuose, kur skaitė

¹ J. Girnius studijavo Kauno Vytauto Didžiojo, Belgijos Liuvono, Vokietijos Freiburgo ir Paryžiaus Sorbonos universitetuose, o 1951 m. Kanados Monrealio universitete įgijo filosofijos daktaro laipsnį. Iš Vakarų Vokietijos 1949 m. persikėlė į Bostoną, kur įsitraukė į lietuvių išeivijos visuomeninį, kultūrinį ir mokslinį darbą.

paskaitas. Ko gero, derėtų atskirai paminėti J. Girniaus glaudžius ryšius su ateitininkų organizacija, kurios vienu iš ideologų jis buvo: 1957–1964 m. išrinktas į Ateitininkų federacijos tarybą, o 1963–1967 m. tapo Ateitininkų federacijos vadu. Taip pat svarbu paminėti ir J. Girniaus rūpinimąsi užmegzti ryšius su okupuotoje Lietuvoje dirbusiais kultūros ir mokslo darbuotojais, supažindinti su jų darbais lietuvių išeiviją. Savo paskaitomis, straipsniais ir studijomis J. Girnius aktyviai prisidėjo prie Lietuvių katalikų mokslo akademijos veiklos. Negalima nepaminėti filosofo rašytinio palikimo, kurį sudaro mokslinės studijos, monografijos ir straipsniai periodiniuose leidiniuose. Svarbiausiais jo darbais galima laikyti knygas: *Laisvė ir būtis* (1953 m.), *Tauta ir tautinė ištikimybė* (1961 m.), *Žmogus be Dievo* (1964 m.), *Idealas ir laikas* (1966 m.) ir *Pranas Dovydaitis* (1975 m.). Kaip krikščioniškojo egzistencializmo idėjoms artimas filosofas J. Girnius analizavo mąstymo, tikėjimo, laisvės, kančios, rūpesčio, apsisprendimo, kūrybos, dvasinio tobulėjimo problemas².

Straipsnyje bus apžvelgiamos šio lietuvių filosofo mintys, skirtos geležine uždanga atskirtai tėvynei. Ši tema, žinoma, neliko be išeivijos dėmesio. Iš tiesų, požiūris į okupuotą Lietuvą ir ten likusių žmonių gyvenimą, bendravimo su jais perspektyvas domino, kėlė diskusijas ir išsirutuliojo į dvi, galima sakyti, oponuojančias sroves. Pirmoji, konservatyvioji, okupuotos Lietuvos gyvenime buvo linkusi matyti tik neigiamus, tautai grėsmę keliančius dalykus bei tendencijas ir pasisakė prieš bendravimą su tautiečiais, likusiais už geležinės uždangos, taip išsvengiant komunistinės propagandos poveikio ar netgi netiesioginio okupacijos fakto įteisinimo. J. Girnius, kaip matysime, priklausė antrajai, liberalesnei, srovei, jos atstovai ragino pasidžiaugti tautiečių laimėjimais kultūros ar mokslo srityse, pasiektais okupuotoje Lietuvoje, megzti ir palaikyti ryšius su tautiečiais, paremti juos, kad jų atspirtis sovietizacijai būtų tvirtesnė, o išeivija – galutinai neprarastų ryšio su Lietuva ir likusiais tautiečiais. Žinoma, tai toli gražu nereiškia, kad šios krypties šalininkai nematė tų grėsmių, apie kurias garsiausiai buvo linkę kalbėti konservatyvios srovės atstovai³.

Net jei manytume, kad J. Girniaus mintys aptariamąja tema ir nebuvo visiškai unikalios, jas nagrinėti verta jau vien dėl šio filosofo, lietuviybės puoselėtojo ir produktyvaus lietuvių išeivijos kultūros veikėjo asmenybės išskirtinumo. Be to, jo požiūris į okupuotos Lietuvos gyvenimą ir išeivijos poziciją tautiečių, atsidūrusių už geležinės uždangos, atžvilgiu, regis, dar nėra atskirai tirtas. Tyrėjus iki šiol domino J. Girniaus filosofinės mintys⁴. VDU studentai gilinasi į jo skelbtas tautiškumo, lietuviybės ir jos išsaugojimo idėjas⁵. Pagrindinis jų tyrimų šaltinis buvo knyga *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Šiame tyrime siekiama parodyti, kaip J. Girnius matė okupuotos Lietuvos padėtį, kokios pozicijos laikėsi tautiečių,

² Vasiliauskienė, Aldona, *Žvilgsnis į Juozą Girnį*. Utena: Utenos spaustuvė, 1995, 20, 26–35, 38–39, 85, 105–106; *Lietuva: biografijos, t. 2*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, 659.

³ Matulevičiūtė, Kristina, „Požiūris į likusiuosius 1975–1980 m.“, www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/2005_K_Matuleviciute_Poziuris%20i%20likusiuosius%201975-1980m_.pdf.

⁴ Moksliniai pranešimai, skirti konferencijai „Juozas Girnius – filosofas ir žmogus“ publikuoti: Vasiliauskienė, *Žvilgsnis į Juozą Girnį*, 145–170.

⁵ Urbaitytė, Rita, „Tautinė ištikimybė kaip pareiga Juozo Girniaus raštuose“, http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/2001_R_Urbaityte_Tautine%20istikimyb%20kaip%20pareiga%20Juozo%20Girniaus%20rastuose.pdf; Venclauskas, Linas, „J. Girniaus „Tauta ir tautinė ištikimybė“ kaip diasporos vadovėlis“, http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/2003_L_Venclauskas_J_%20Girniaus%20Tauta%20ir%20tautine%20istikimyb%20kaip%20diasporos%20vadovelis.pdf; Liseckis, Edvinas, „Juozo Girniaus tautinė Lietuva: įgyvendinta tautiškumo idėja ar tik užmiršta iliuzija?“, http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/Edvino_Liseckio_2009.pdf.

likusių Lietuvoje, atžvilgiu. Darbe remtasi jo straipsniais, publikuotais (dažnai prisidengus pseudonimu)⁶ žurnale *Aidai* XX a. 5–8 dešimtmečiais.

Pirmiausia verta panagrinėti, kaip J. Girnius žvelgė į totalitarinį režimą apskritai. Totalitarizmo plitimas neatsiejamas nuo demokratinės santvarkos krizės, tad filosofas kreipė dėmesį į pavojus, kurie galėjo ją sugriauti ir atverti kelią totalitarizmui. Pasak J. Girniaus, viena grėsmių – tai demokratijos sutapatinimas su parlamentarizmu⁷. Beasmenės netolerantiškos žmonių „masės“ rankose tai suformuoja totalitarinės daugumos, t. y. pačios „masės“, tironiją, kuri valstybei suteikia neribotą prievartos teisę, o „daugumai“ – tiesos monopolį. Pavyzdys būtų sovietinė sistema, kur aukščiausiuoju įstatymu buvo valdžios valia ir jos ideologai, kurie besiskundžiančios partijos generalinės linijos tironiškumu kaltino „nepriaugus iki proletarinės sąmonės lygio“, taip pat ir sovietiniai pedagogai, teigę, kad koncentracijos stovyklos nuteistuosius „išlaisvins iš buržuazinių prietarų ir klaidų“⁸. J. Girniaus manymu, valstybė virsta totalitarine tuomet, kai pradeda remtis nebe tauta, o viena atskira grupe, kuri tapatinasi su visa tauta. Valstybės totalitarizmo pagrindas – būtent toks partinis absoliutizmas⁹. Pasak jo, sovietinės totalitarinės sistemos absoliutizmas ir neleido jai iš tikrųjų keistis¹⁰. Dėl ideologinio totalitarizmo Sovietų Sąjungoje taip pat nebuvo pripažįstama nei sąžinės laisvė, nei žmogaus teisės, nes jos pagrindą sudarė dvasinė priespauda. Šį sovietinės sistemos dviveidiškumą J. Girnius apibūdino: „Gyrimasis humanizmu, kilnumu, orumu etc. lieka tušti žodžiai, skiriami užsienyje propagandai, o viduje – smegenų plovimui, niekada nesibaigiančiam „perauklėjimui““¹¹.

Pasak J. Girniaus: „Totalistinė valstybė siekia apimti visą gyvenimą, laikydama save aukščiausia vertybe, kuriai visa turi būti palenkta“¹². Taip totalitarinė valstybė virto ne tik kasdienio gyvenimo, bet ir žmogaus sąžinės šeimininke, ji ėmėsi formuoti netgi kultūrą, nors tokioje valstybėje kultūra visada bus priklausoma nuo politikos. Pasak J. Girniaus, totalitarizmas nors ir neneigė kultūros vertės, tačiau ją vertino tik pagal politinės naudos kriterijų. Todėl ypatingą dėmesį skyrė techninei kultūrai, kuri kitaip nei demokratinėse šalyse naudota pirmiausia valstybės karinei galiai auginti¹³. Tačiau didžiausią skirtumą tarp totalitarinės ir demokratinės valstybės J. Girnius įžvelgia būtent dvasinės kultūros srityje. Filosofo teigimu, šią sritį totalitarinė valstybė siekė paversti „politinės propagandos tarnaitę“, o kultūrininkus – savotiškais „sielų inžinieriais“, kurių pagrindinė užduotis – ugdyti kone vergiškai paklusnius valstybės valdinius. Dėl to J. Girnius totalitarinę valstybę apibūdino taip:

⁶ „Asmenvardžių rodyklė: G.“, *Aidai*: mėnesinis kultūros žurnalas, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=1570:g&catid=142:asmenvardi-rodykl-&Itemid=166.

⁷ Girnius, Juozas, „Šiandieninė demokratijos krizės prasmė“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=146%3A15birelis&id=1619%3Apo&option=com_content&Itemid=154.

⁸ Ibid.

⁹ Girnius, Juozas, „Tautinės valstybės“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=219%3A196105&id=3065%3Apo&option=com_content&Itemid=251.

¹⁰ Rimdžius, Julius, „Vasario 16 ir okupantų gruodžio 16“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=91%3A197902&id=320%3Apo&option=com_content&Itemid=95.

¹¹ Ibid.

¹² Alaušius, Juozas, „Kultūra ir politika“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=5434:fi&catid=337:6-birelis&Itemid=372.

¹³ Ibid.

„viršuje – šventoji politikų kasta, viduryje – jos įrankiai: inžinieriai tikrąja žodžio prasme ir vadinamieji „sielų inžinieriai“, o apačioje – vergų masė, pavergti mašinai ir propagandai“¹⁴.

Tebeaktuali J. Girnias užvalga – kuo gi skiriasi laisvė ir vergovė¹⁵. Filosofo teigimu, visų totalitarinių režimų „pagrindinis įstatymas“ yra oficialus optimizmas, kai viskas vaizduojama tik šviesiomis spalvomis ir nėra vietos kritikai. O svarbiausia, kad esant tokiam režimui pačios laisvės ilgesys siejasi su „pesimizmo“ ilgesiu, t. y. su teise nepasitenkinti ir tai viešai pareikšti. Laisvėje turi atsirasti vietos ir „pesimizmui“, kurį J. Girnias apibūdina ne kaip apatišką rezignaciją, o „tą neramų nepasitenkinimą, kuris žadina ryžtą nekapitu-liuoti, kovoti ir kurti“¹⁶.

J. Girnias požiūris į Sovietų Sąjungą (Rusiją) buvo kategoriškas ir griežtas¹⁷. Filosofas SSRS įvardijo kaip rūsčią, nuo pasaulio humanistinio progreso atsilikusią imperiją, kurios barbariškumui ir priespaudai (ypač ne rusų atžvilgiu) savo intensyvumu, trukme ir rafinuotumu neprilygo niekas Europos istorijoje. Negana to, sovietams pavyko visa tai pridengti taip pat lygių neturinčiu melu ir apgaule. Pažymėtinas ir retorinis J. Girnias klausimas, iškeltas viename iš jo straipsnių: „ar yra kur nors pasaulyje kita valstybė, kurioje žmogaus paniekinimo laipsnis būtų aukštesnis?“¹⁸

Tokią bekompromisę nuomonę, be abejo, skatino sovietinė Lietuvos okupacija, privertusi palikti tėvynę, patirtos nuoskaudos ir nerimas dėl tautos, valstybės likimo. J. Girnias teigimu, Lietuvos okupacija buvusi dviguba – sovietų vadžios ir rusų, kurie ir patys kentė nuo sovietinio režimo¹⁹. Iš *Aidų* žurnale skelbtų jo straipsnių matyti, kas filosofui kėlė nerimą.

Dar 1950 m. J. Girnias teigė, kad sovietinė imperija (kaip ir visos imperijos) anksčiau ar vėliau žlugs, ir pabrėžė, kad ateityje, neabejotina, susiklostys palankios tarptautinės aplinkybės Lietuvai išsivaduoti²⁰. Vis dėlto svarbesnis klausimas – ar išliks tauta, kuri pajėgs atėjus momentui atkurti nepriklausomą valstybę. Tautos ateities klausimas ir dėl jos jaučiamas nerimas buvo susietas tiek su išeivija, tiek su okupuotąja tautos dalimi. Būtent fizinis susidorojimas (partizaninio karo aukos ir ištremtieji į Sibirą), regis, itin kėlė nerimą ankstyvesniuose 6 dešimtmečio straipsniuose, kur svarstoma apie tėvynėje likusią tautos dalį²¹. 1956 m. J. Girnias perspėjo, jog Lietuvai (t. y. lietuvių tautai) iškilo gyvybės ar mirties klausimas²². Nors apskritai jis daugiau dėmesio kreipė į išeivijos lietuvių tautinę padėtį, bet taip pat akcentavo nutautėjimo pavojų, kilusį pavergtajai tautos daliai, dėl sovietinės

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Girnias, Juozas, „Paspriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7224:po&catid=394:9-lapkritis&Itemid=446.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Pakalnis, P., „Rusija – rūsti ir atsilikusi imperija“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=165%3A2vasaris&id=1991%3A3Ami&option=com_content&Itemid=194.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Žlt., „Maskvinės „laisvės“ tironija“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=190%3A2vasaris&id=2479%3Apo&option=com_content&Itemid=220.

²⁰ Girnias, Juozas, „Tautinės moralės pagrindų beieškant“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4529:po&catid=298:2-vasaris&Itemid=329.

²¹ Ibid.

²² Girnias, Juozas, „Tautinė kultūra, tautos gyvybės pagrindas“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=6159:fi&catid=372:7-rugsjis&Itemid=423.

imperijos siekio sulydyti visas jos teritorijoje gyvenusias tautas į vieną „aukštesnę tautinę bendruomenę“ – sovietinę tautą²³.

Nerimas dėl tautos ateities Lietuvoje neblėso ir vėlesniuose J. Girniaus straipsniuose. 1965 m. jis kritikuoja išeivių (neminėdamas konkrečių asmenų ar grupių) iliuzines, nusi-raminti skirtas viltis dėl tariamos sovietų sistemos „liberalizacijos“²⁴. Jos kilo, nes gyvenimas okupuotoje Lietuvoje vis dėlto pamažu gerėjo – mažiau tiesioginio teroro, daugiau duonos. J. Girnius nemanė, kad gyvenimo normalėjimo požymiai žadėjo ir visišką išsilaisvinimą ateityje. Atvirkščiai, jis kreipė dėmesį, kad tautos dvasinė, socialinė ir ūkinė integracija į sovietinę imperiją tik intensyvėjo, dėl to nedidelės lietuvių tautos likimo SSRS klausimas tebebuvo toks pats aštrus kaip ir anksčiau²⁵. Kritikavo išeivių kliovimąsi sovietų „liberalizacija“ kaip iliuziją, skirtą uždengti tikrovę teigdamas: „Kai tikrovė yra sunki ir tuo pačiu kelia žmogui kietus reikalavimus, savaime norisi iliuziškai ją įsivaizduoti ne tokia slegiančia. Bėgimas nuo tikrovės prisidengia iliuziniu ramimusi: „nėra jau taip blogai“ arba „jau nebe taip blogai“²⁶. Kritikuotas ir pats „liberalizacijos“ terminas, kuris, pasak filosofo, buvo labiau vakariečių entuziastingai sukurtas šūkis dėl tam tikrų gyvenimo Sovietų Sąjungoje normalėjimo požymių, o ne tikras laisvėjimas. Režimo švelnėjimas laikui bėgant, J. Girniaus manymu, buvo visiškai natūralus ir neturintis stebinti dalykas. Tačiau liberalizmas buvo tiesioginė sovietinės sistemos priešybė, vadinas, negalėjo būti tikros liberalizacijos. Be to, visi gyvenimo pagerėjimo ženklai, pasak intelektualo, pirmiausia sietini su komunizmu jau daugiau ar mažiau „perlaužtais“ rusais, o ne kitomis pavergtomis tautomis. J. Girnius teigė, kad mažos tautos, kaip lietuviai, atsidūrusios sovietinės imperijos gniaužtuose, tiesiog neturėjo tokios laiko prabangos kaip Vakarai – laukti, kol istoriniai procesai atves prie režimo liberalizacijos, nes joms grėsė išnykimo pavojus. Jis pabrėžė, kad vietoj liberalizacijos vis labiau stiprinama pavergtųjų tautų rusifikacija, o sovietų politika Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse įvardijama netgi kaip „iš esmės genocidinė“²⁷. Šioje vietoje galima pridurti, kad viename 1979 m. straipsnyje J. Girnius lygiai taip pat apibūdino lietuvių tautinės mažumos sovietinėje Baltarusijoje padėtį siekiant išlaikyti tautinę tapatybę. Kartu jis išreiškė susirūpinimą dėl Baltarusijos lietuvių, likusių be savosios inteligentijos, nutautėjimo, pirmiausia dėl griežtų vietos suvaržymų mokytis ir leisti spaudą lietuvių kalba, bendrauti su tautiečiais iš Lietuvos²⁸.

1965 m. rašydamas tiesiogiai apie Lietuvos padėtį J. Girnius pripažino, kad padėtis iš tiesų buvo pasikeitusi, palyginti su pirmaisiais pokario metais. Sovietiniam režimui nebereikėjo tokio masto teroro, kai tiesioginis tautos pasipriešinimas buvo palaužtas. Todėl, pasak filosofo, buvo galima susigundyti „liberalizacijos“ iliuzija. Tačiau J. Girnius padėtį šalyje matė kitaip: pirma, dauguma tremtinių galėjo grįžti į tėvynę, bet jie buvo dvasiškai ir

²³ Girnius, „Tautinės valstybės“.

²⁴ Girnius, Juozas, „Žvelgiant į ateitį“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3739:po&catid=256:1965%2001&Itemid=289.

²⁵ Ibid.

²⁶ Girnius, Juozas, „Laisvės, ne „liberalizacijos“!“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4151:po&catid=261:1965%2006&Itemid=319.

²⁷ Ibid.

²⁸ Rimdžius, „Vasario 16...“.

fiziškai sužaloti, antra, režimas ir toliau galėjo keldinti į Lietuvą rusus. Pragyvenimo lygis, palyginti su pokariu, iš tiesų buvo kiek išaugęs, tačiau tik ankstesnių metų skurdo kontekste²⁹. Be to, ir toliau nuosekliai skiepytas ateistinis materializmas bei „sovietinis patriotizmas“, nors ir su tam tikrais nacionaliniais akcentais, o režimo rūpestis švietimu – tai propaganda jaunajai kartai³⁰. Prie panašių išvadų, kad masinis teroras tapo nebereikalingas tik dėl tautos išorinio susitaikymo su savo likimu, o represijų grėsmė už laisvės siekį vis tiek išliko, J. Girnius prieina ir vėliau. Be kita ko, atkreipęs dėmesį į Lietuvos rašytojų, kurie nepaisant tam tikrų meninės raiškos varžtų atpalaidavimo visgi priversti atiduoti duoklę socialistinėms dogmoms, režimo cenzūrai, imtis savicenzūros bei Ezopo kalbos, padėti³¹. Tuo pačiu metu jis pastebi prieš Lietuvos valstybingumo tradiciją nukreiptą sovietinę propagandą ir Lietuvos „rusifikacijos“ problemą³². Į šią J. Girnius žvelgė kaip į kryptingą Maskvos politiką, siekusią surusinti „sąjungines respublikas“, taigi ir Lietuvą. Pasak jo, su industrializacijos priedanga į Lietuvos miestus atkeliami rusų tautybės asmenys, jiems statomos rusiškos mokyklos, o už Lietuvos ribų Sovietų Sąjungoje vis dar gyveno apie 160 000 lietuvių, paliktų savaime surusėti. Be to, jis atkreipė dėmesį, kad rusų kalba vis labiau plito Lietuvos įstaigose, mokyklose, mokslinių darbų leidyboje, televizijos ir radijo programose. Vis dėlto J. Girnius pastebėjo, kad rusifikacija tik paskatino antirusiškas nuotaikas, o viena rezistencijos apraiškų buvo pagrindinė spauda³³.

Nepaisant to, pažymėtina, kad J. Girnius atsisakė viską Lietuvoje piešti tik tamsiomis spalvomis ir nuoširdžiai džiaugėsi, jog tautiečiai okupuotoje tėvynėje gali pajusti bent kiek didesnę laisvę ar savosios buities palengvėjimą³⁴. Jis džiaugėsi, kad masiškai nebeliejamas lietuvių kraujas, tik Bažnyčia vis dar nuožmiai persekiojama, gyventojai turėjo daugiau kasdienės duonos, augo įgijusiųjų išsimokslinimą, nors ir priklausomą nuo sovietinės sistemos, skaičius. Ypač palankiai jis vertino tai, kad kūrybingesni menininkai ir mokslininkai Lietuvoje, nepaisant slogaus kūrybinio klimato, suformuoto privalomos tarnystės komunistinei indoktrinacijai, sugebėjo pasiekti tikrų laimėjimų, kuriuos verta įtraukti į lietuvių kultūros lobyną. Kartu jis pabrėžė, kad visi krašto laimėjimai pasiekiami ne okupanto dėka, o nepaisant jo priespaudos³⁵.

Rezervuotai J. Girnius žvelgė į dar vieną dalies išeivių (vėlgi neminėdamas konkrečių asmenų ar grupių) įsivaizdavimą, kad netgi komunistinės indoktrinacijos veikiami lietuviai jai nepasidavė ir visi liko ištikimais Lietuvos patriotais³⁶. Pasak jo, taip buvo galima galvoti nebent apie tuos, kurie režimo prievartos akivaizdoje vaidino komunistus (o tai iš principo buvo privalu visiems), tačiau viduje liko tam svetimi. Tačiau filosofas nematė galimybės įtikėjusiam į komunizmą likti ir Lietuvos patriotu, kadangi ši ideologija be

²⁹ Girnius, „Laisvės...“.

³⁰ Ibid.

³¹ Lukošius, Romualdas, „Sovietų moralinio teroro dokumentas“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=90%3A197901&id=305%3Apo&option=com_content&Itemid=94.

³² Rimdžius, „Vasario 16...“.

³³ Ibid.

³⁴ Girnius, „Laisvės...“.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

materialistinio ateizmo skiepijo ir „proletarinį internacionalizmą“, išreikštą „sovietiniu patriotizmu“. Šis vertė išsižadėti savosios tautos dėl meilės „proletariato tėvynei“, Sovietų Sąjungai. Įdomi J. Girniaus mintis apie lietuvių komunistus: „Žinoma, įžūlus rusų skverbimasis Lietuvon gali papiktinti ir komunistą lietuvį, sukeldamas savisauginį pasipriešinimą. Bet tai daugiau būvio kovos apraiška, o ne tikro patriotizmo liudijimas“³⁷. Kartu J. Girnius perspėjo, kad juo daugiau bus įsitikinusių lietuvių komunistų, tuo silpnesnė bus tautinė atspara, o komunistinei propagandai nuo mažumės veikiant jaunąją kartą neišvengiamai augs skaičius tų, kurie visų pirma bus sovietiniai patriotai. Tiesa, ne mažesnis pavojus turėjo grėsti ir tiems, kurie tik nuolatos dalyvaus „komunizmo vaidyboje“ ar net jam priešinsis. J. Girniaus nuomone, juos laužys pati ši vaidyba versdama mokytis melo, apgaulės ar abejingumo viskam, išskyrus kasdienius asmeninės gerovės rūpesčius³⁸.

J. Girnius akcentavo ir tai, ką jis apibūdino kaip tuomet vykusį ir ateityje okupacijos sąlygomis turėjusį tebevykti gilų tautos dvasinį žalojimą³⁹. Šioje vietoje intelektualas norėjo atkreipti dėmesį į tai, kad okupuotame krašte mažėjo žmogaus atvirumas žmogui, kiekvienam „gūžiantis į save“ ir plintant nepasitikėjimui net tarp tėvų bei vaikų. Be to, pasak filosofo, darėsi pragyvenimo reikalu nebegebėti nuosavybės ir imtis „kombinavimo“, plito rūpesčių skandinimas alkoholyje, siekiant pabėgti nuo visų problemų ir rūpinantis tik asmenine laime. J. Girnius manė, kad tai žinomi faktai, kurių slepiamą tragizmą išseiviams vis dėlto buvo sunku įsivaizduoti. Pasak filosofo: „sunku skaidrų žmoniškumą išsaugoti net tiems, kurie norėtų savo sielų nesuteršti komunizmo nuodais“⁴⁰. Paminėtina, kad J. Girniui sovietinės sprespaudos suformuotos dvasinės tuštumos bei moralinio nuosmukio grėsmės tautai, pabrėžiant alkoholizmą, šeimų irimą ir paskendimą buitiniuose rūpesčiuose, keliamas susirūpinimas laikui bėgant, regis, neblėso⁴¹.

J. Girniaus publikacijos *Aiduose* leidžia daryti prielaidą, kad vėliausiai nuo 7 dešimtmečio vidurio būtent dvasinis tautos žalojimas, filosofo manymu, kėlė didžiausią grėsmę lietuvių tautai ir galimybei atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę⁴². Tiesa, apie grėsmę lietuvių tautinei kultūrai jis užsimena 1953 m., kai gavo žinių, kad okupuotosios Lietuvos aukštosiose mokyklose vis daugiau atvykusių svetimtaučių dėstytojų ir kad disertacijos rašomos rusų kalba, menka mokslinių veikalų leidyba⁴³. O 1965 m. J. Girnius rašė, kad išseivija, pernelyg telkdamasi į valstybės nepriklausomybę, nepakankamai kreipė dėmesį į okupuotosios tautos dalies dvasinį žalojimą ir moralinį menkinimą, kėlusį grėsmę ir pačiai nepriklausomybės atkūrimo idėjai. Filosofas pabrėžė okupacijos sąlygomis besiplečiantį visapusišką vergišką būvį. Geriausiai tai apibūdina jo žodžiai: „Kur tampa gyvenimo būtinybe žmogaus žmogumi nepasitikėjimas ir nuo visų saugojimasis, nuolatinis slapukavimas ir gudravimas, būvio kovos subrutalėjimas ir gyvenimas tik šia diena, išsisėmimas ir, nuo

37 Ibid.

38 Ibid.

39 Ibid.

40 Ibid.

41 Rimdžius, „Vasario 16...“.

42 Girnius, „Laisvės...“.

43 Alaušius, Juozas, „Lietuviškąją enciklopediją pasitinkant“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=5805:is&catid=348:7-rugsjis&Itemid=390.

visko pavargus, ieškojimas atgaivos tik pramoginiame nerūpestingume ar tik asmeninių rūpesčių kasdienybėje – ten be galo sunku išlikti laisvos dvasios žmogumi, nesubukėti, nesuabejingėti ir nesuautomatėti⁴⁴. Filosofas nepuoselėjo didelių vilčių, kad padėtis šioje srityje savaime pagerės. Pasak jo, vergija savaime ugdė vergus, nes tik jais ir rėmėsi. Kuo šis dvasiškai menkesnis, tuo geresnis vergas, o patikimiausias tada, kai pats nebejaucia savosios vergijos. Taip J. Girnius parodė savo susirūpinimą lietuvių tautos ateitimi ir perspėjo nedėti perdėtų vilčių į „liberalizaciją“, matuojamą duonos kiekiu ant stalo⁴⁵. Jis atkreipė dėmesį, kad iš okupuoto krašto gaunamose žiniose vis mažiau atsispindėjo skausmas dėl „dvasios vergijos“ ir daugiau savęs ramino, kad vieno ar kito jau pakanka, galima „tvarkytis“ ir apskritai „nebe taip blogai kaip anksčiau“. Viena vertus, J. Girnius suprato, jog neįmanoma visą laiką herojiškai kovoti, reikia ir gyventi. Vis dėlto tas laisvės painiojimas su sovietine „liberalizacija“ sietinas tiek su išeivija, tiek su likusiais Lietuvoje⁴⁶. J. Girniaus požiūrį į sovietinę „liberalizaciją“ geriausiai paliudija jo žodžiai: „sovietinė „liberalizacija“ tarnauja tik gilesniam vergijos įtvirtinimui, padarant ją mažiau jaučiamą ir todėl mažiau žadinančią protestą, žodžiu tariant, „savesnę“. Beviltiškiausias pavergimas pasiekiamas, kai pasiseka vergus įtikinti, kad jaustųsi laisvi ir giedotų laisvei himnus. Būdinga, kad tik Vakaruose kalbama apie Sovietuose vykstančią „liberalizaciją“. Pačiuose Sovietuose apie „liberalizaciją“ nėra kalbos, ten tiesiog entuziastiškai visą laiką džiaugiamasi laisve...“⁴⁷.

1966 m. J. Girnius paliečia ir išeivių santykių su tautiečiais okupuotoje šalyje problemą⁴⁸. *Aiduose* publikuotame straipsnyje jis ragino suprasti, kad negalima laikyti visų likusiųjų Lietuvoje, net jei jie ir užėmė vienokias ar kitokias pareigas, komunistais ar kolaborantais ir atsukti jiems nugaras. Pasak J. Girniaus, visi likusieji tėvynėje buvo priversti vienaip ar kitaip prisitaikyti prie režimo, todėl būtų nepriimtina, kad ši aplinkybė kartu su išeivių antikomunistiniu nusistatymu trukdytų vieniems kitus gerbti ir, kiek įmanoma, palaikyti ryšius. Argumentuodamas savo poziciją jis perspėjo, jog nesidomėjimas lietuvių pasiekimais okupuotoje tėvynėje, išdidus žiūrėjimas į jų kultūrinius laimėjimus ir nuvertinimas galėjo dar labiau trukdyti jiems išsaugoti dvasinę laisvę nuo komunizmo, atstumti nuo tautiečių išeivijoje. J. Girnius apibūdino praktiką, kaip daugelis piktindavosi Lietuvoje leistuose literatūros ar mokslo veikaluose pastebėtai „komunizmo antspaudais“ (kurių sovietiniame režime išvengti tiesiog neįmanoma), užuot objektyviai įvertinę jų meninę ar mokslinę vertę, nepaisydami ideologinių klišių⁴⁹. Tos pozicijos J. Girnius nuosekliai laikėsi ir vėliau, pavyzdžiui, 1979 m. džiaugėsi Lietuvos mokslininkų, ypač lituanistų ir talentingų menininkų darbais, praturtinusiais lietuvių kultūrą⁵⁰. Pažymėtina, kad pats J. Girnius *Aiduose* skelbė Lietuvoje išleistų lituanistinės krypties knygų, vertų dėmesio ir išeivijoje, apžvalgą⁵¹.

⁴⁴ Girnius, „Laisvės...“.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Girnius, Juozas, „Antikomunizmo prasmės klausimu“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4897:po&catid=290:4-balandis&Itemid=351.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Rimdžius, „Vasario 16...“.

⁵¹ Alaušius, „Iš lituanistinių knygų Lietuvoje“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=269%3A196804&id=4053%3Akn&option=com_content&Itemid=299.

Taip pat J. Girnius vertino ir vienokias ar kitokias pareigas užėmusius pareigūnus, nes okupacijai užsitęsęs niekas negalėjo pragyventi be didesnio ar mažesnio nusilenkimo režimui⁵². J. Girnius pažymėjo, kad kaltės, priskirtinos okupaciniam režimui, klaidingai permetamos patiems lietuviams. Filosofas ragino veikiau užjausti, o ne teisti gyvenančius Lietuvoje. Be kita ko, išeivijoje nebuvo pakankamai duomenų, kad būtų galima nuspręsti, kas buvo tikras kolaborantas, o kas tik savisaugos tikslais apsimetinėjo. Kadangi Sovietų Sąjungoje iš principo negalėjo būti viešos opozicijos, filosofo nuomone, viešai sakomos kalbos, užimamos pareigos ir dalyvavimas komunistinėse organizacijose mažai ką reiškė. Pasak J. Girniaus: „Koks kieno komunizmas, galutinai lieka kiekvieno asmeninė paslaptis“⁵³. Kartu pastebimas jo užtikrintumas – išorinis Lietuvos „sukomunistėjimas“ dar nereiškia ir vidinio „sukomunistėjimo“, nors per ligtolinį okupacijos laikotarpį komunizmas turėjo būti padaręs gana gilią įtaką. Vis dėlto apibendrinamas J. Girnius parašė: „Okupanto užskleistos geležinės uždangos nedvigubinkime savo pačių geležine linija“⁵⁴. Jis pasitikėjo okupuotoje Lietuvoje likusiais tautiečiais, jų dvasiniu tvirtumu, siūlė vertinti jų (bent jau daugumos) prisitaikymą prie padėties veikiau kaip būdą kovoti dėl tautinės tapatybės ir galiausiai dėl pačios tautos laisvės⁵⁵.

1969 m. straipsnyje J. Girnius pateikia kraštotyrinių ekspedicijų pavyzdį⁵⁶ ir primena, kad nereikėtų pernelyg supaprastinti įvykių Lietuvoje. Jis ragino išeiviją nesistebėti, kad komunistų partija stengėsi jas išnaudoti saviesiems tikslams, į šias ekspedicijas paskirdavo savus „istorikus“, kurie rinko medžiagą apie sovietinius partizanus. Tačiau taip pat jis siūlė įvertinti, kokią tautosakinę ir tautotyrinę naudą jos duoda. J. Girnius ragino į Lietuvą žvelgti atvirai ir nepasiduoti kraštutiniams – matyti šalyje tik kūrybines pastangas, bet nepastebėti sovietinio režimo vykdomos krašto ir žmonių sovietizacijos, arba pabrėžti tik okupacinį režimą ir arogantiškai nuvertinti viską, ką Lietuvoje sukūrė tautiečiai⁵⁷. Tiesa, 1977 m. J. Girnius, regis, be jokio prielankumo žvelgė į sovietų propagandinių leidinių įkyriai siūlytą „kultūrinį bendradarbiavimą“. Jis pateikė konkrečių pavyzdžių apie tuos asmens laisvės suvaržymus, su kuriais susidūrė atvykstantys į Lietuvą išeiviai ar iš jos išvykstantys tautiečiai, kaip įrodymą apie tikrąjį režimo požiūrį į lietuvių tarpusavio kontaktus⁵⁸.

Nemažai dėmesio J. Girnius skyrė ir Katalikų bažnyčios padėčiai okupuotoje Lietuvoje, visų pirma, jos persekiojimui. 1965 m. jam nerimą kėlė, kad tik vienas vyskupas galėjo valdyti savo vyskupiją, o dar du buvo laikomi namų arešto sąlygomis, kitos vyskupijos apskritai paliktos be vyskupų⁵⁹. Jis siūlė pagalvoti, kaip tikinčiųjų, katalikų ir ne katalikų,

⁵² Girnius, „Antikomunizmo prasmės...“.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Girnius, Juozas, „Tarp heroizmo ir realizmo: Pratešiant pokalbį su F. Jucevičiumi“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=5307:fi&catid=320:4-balandis&Itemid=367.

⁵⁶ Girnius, J., „Principai, faktai ir – jų iškreipimas“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4255:mi&catid=277:196902&Itemid=308.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Pakalnis, „Rusija...“.

⁵⁹ Girnius, Juozas, „Sveikinant naują vyskupą“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3803:mi&catid=256:1965%2001&Itemid=289.

persekiojimo problemą iškelti į laisvojo pasaulio viešumą⁶⁰. 1970 m. J. Girnius supažindino *Aidų* skaitytojus su sovietų valdžios Lietuvos katalikų bažnyčios ir tikinčiųjų atžvilgiu taikomais griežtais suvaržymais bei grupės lietuvių kunigų skundais, išsiųstais į centrinės sovietinės valdžios atstovybes Maskvoje. Filosofo manymu, bažnyčia persekiota ne vien dėl komunistinio ateizmo, bet ir dėl rusifikacijos. Jo manymu, sovietams pavyko „nukrikščioninti“ Lietuvos jaunimą, tačiau nepavyko palaužti tautinės atsparos⁶¹. J. Girnius pastebėjo, kad maždaug nuo 1968 m. Lietuvos katalikų bažnyčios pasyvioji rezistencija perėjo į aktyvesnes gynybos formas, kurias ženklino kunigų ir tikinčiųjų protestai prieš tikėjimo suvaržymus, taip pat siekis supažindinti pasaulį su savąja kova. Viltiniai jį nuteikė *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* leidybos pradžia 1972 m. J. Girniaus teigimu, išeivijos lietuviai gana ilgai negalėjo patikėti jos autentiškumu, t. y. kad Lietuvoje atsirado asmenų, galinčių atlikti tokį darbą. Šis pagrindinis leidinys filosofui tapo neužgesinto lietuvių pasipriešinimo okupaciniam režimui gyvu įrodymu⁶².

Vietoj išvadų

J. Girnius buvo nuosekliai griežtas tiek fiziškai, tiek morališkai žmogų žalojusiam totalitariniam režimui ir Sovietų Sąjungai. Todėl jo tekstuose, skelbtuose žurnale *Aidai*, jaučiamas nerimas dėl lietuvių tautos ateities. Bene didžiausią grėsmę, filosofo manymu, kėlė dvasinis, kultūrinis ir moralinis sunykimas įsigalėjęs sovietinei sistemai. Tačiau J. Girnius į padėtį Lietuvoje žvelgė nevienareikšmiškai, jis pastebėjo teigiamus dalykus, tokius kaip tautiečių moksliniai bei kultūros laimėjimai, ar tebegyvos rezistencijos okupaciniam režimui įrodymus. Taip pat J. Girniui buvo svarbu pasidalyti savo pozicija su *Aidų* skaitytojais, padrąsinti lietuvių išeiviją nedaryti skubotų išvadų apie tautiečius okupuotoje tėvynėje ir nenutraukti su jais ryšių. Taigi J. Girnius siekė išlaikyti blaivų, objektyvų ir visgi optimistinį požiūrį į tėvynę bei tautiečius, jų dabartį ir ateitį.

⁶⁰ Alaušius, „Belaukiant religinio kongreso“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4824:fi&catid=288:3-kovas&Itemid=350.

⁶¹ Žlt., „Maskvinės „laisvės“...“.

⁶² Balčiūnas, Jokūbas, „Bažnyčia Lietuvoje“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=61%3A7405&id=1137%3Aami&option=com_content&Itemid=140.

Literatūra

Lietuva: biografijos, t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

Liseckis, Edvinas, „Juozo Girniaus tautinė Lietuva: įgyvendinta tautiškumo idėja ar tik užmiršta iliuzija?“, (2009), http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/Edvino_Liseckio_2009.pdf.

Matulevičiūtė, Kristina, „Požiūris į likusiuosius 1975–1980 m.“, www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/2005_K_Matuleviciute_Poziuris%20i%20likusiuosius%201975-1980m_.pdf.

Urbaitytė, Rita, „Tautinė ištikimybė kaip pareiga Juozo Girniaus raštuose“, http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/2001_R_Urbaityte_Tautine%20istikimyb%20kaip%20pareiga%20Juozo%20Girniaus%20rastuose.pdf.

Vasiliauskienė, Aldona, *Žvilgsnis į Juozą Girnį*. Utena: Utenos spaustuvė, 1995.

Venclauskas, Linas, „J. Girniaus „Tauta ir tautinė ištikimybė“ kaip diasporos vadovėlis“, http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/2003_L_Venclauskas_J_%20Girniaus%20Tauta%20ir%20tautine%20istikimyb%20kaip%20diasporos%20vadovelis.pdf.

Šaltiniai

„Asmenvardžių rodyklė: G.“, *Aidai*: mėnesinis kultūros žurnalas, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=1570:g&catid=142:asmenvardi-rodykl-&Itemid=166.

Alaušius, Juozas, „Belaukiant religinio kongreso“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4824:fi&catid=288:3-kovas&Itemid=350.

Alaušius, Juozas, „Iš lituanistinių knygų Lietuvoje“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=269%3A196804&id=4053%3Akn&option=com_content&Itemid=299.

Alaušius, Juozas, „Kultūra ir politika“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=5434:fi&catid=337:6-birelis&Itemid=372.

Alaušius, Juozas, „Lietuviškąją enciklopediją pasitinkant“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=5805:is&catid=348:7-rugsjis&Itemid=390.

Balčiūnas, Jokūbas, „Bažnyčia Lietuvoje“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=61%3A7405&id=1137%3Aami&option=com_content&Itemid=140.

Girnius, Juozas, „Principai, faktai ir – jų iškreipimas“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4255:mi&catid=277:196902&Itemid=308.

Girnius, Juozas, „Antikomunizmo prasmės klausimu“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4897:po&catid=290:4-balandis&Itemid=351.

Girnius, Juozas, „Laisvės, ne „liberalizacijos!““, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4151:po&catid=261:1965%2006&Itemid=319.

Girnius, Juozas, „Sveikinant naują vyskupą“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3803:mi&catid=256:1965%2001&Itemid=289.

Girnius, Juozas, „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7224:po&catid=394:9-lapkritis&Itemid=446.

Girnius, Juozas, „Šiandieninė demokratijos krizės prasmė“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=146%3A15birelis&id=1619%3Apo&option=com_content&Itemid=154.

- Girnius, Juozas, „Tarp heroizmo ir realizmo: Pratešiant pokalbį su F. Jucevičiumi“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=5307:fi&catid=320:4-balandis&Itemid=367.
- Girnius, Juozas, „Tautinė kultūra, tautos gyvybės pagrindas“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=6159:fi&catid=372:7-rugsjis&Itemid=423.
- Girnius, Juozas, „Tautinės moralės pagrindų beiėškant“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4529:po&catid=298:2-vasaris&Itemid=329.
- Girnius, Juozas, „Tautinės valstybės“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=219%3A196105&id=3065%3Apo&option=com_content&Itemid=251.
- Girnius, Juozas, „Žvelgiant į ateitį“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3739:po&catid=256:1965%2001&Itemid=289.
- Lukošiūnas, Romualdas, „Sovietų moralinio teroro dokumentas“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=90%3A197901&id=305%3Apo&option=com_content&Itemid=94.
- Pakalnis, P., „Rusija – rūsti ir atsilikusi imperija“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=165%3A2vasaris&id=1991%3Aami&option=com_content&Itemid=194.
- Rimdzius, Julius, „Vasario 16 ir okupantų gruodžio 16“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=91%3A197902&id=320%3Apo&option=com_content&Itemid=95.
- Žlt., „Maskvinės „laisvės“ tironija“, *Aidai*, žiūrėta 2017 gruodžio 10, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=190%3A2vasaris&id=2479%3Apo&option=com_content&Itemid=220.

Šarūnas VOLUNGEVIČIUS

WHAT JUOZAS GIRNIUS SAW ON THE OTHER SIDE OF THE IRON CURTAIN

Summary. Looking at the history of the Lithuanian diaspora in the West and especially the United States, we notice that one of the most discussed and argued about topics was the relationship of the diaspora to Soviet-occupied Lithuania and the fellow nationals living there. In order to reach a decision one way or the other on this question, it was necessary to get a reliable picture of events and processes in the homeland left behind the Iron Curtain and to know how people were actually living there. One of the most important diaspora intellectuals, the philosopher, editor, and cultural activist dr. Juozas Girnius had his own distinctive views on this issue. This paper presents his observations about occupied Lithuania, the situation of those left to languish there, and their daily life under the totalitarian Soviet regime, as well as about the threats he perceived. But it must be emphasized that occasionally Girnius perceived positive factors as well.

Keywords: Juozas Girnius, *Aidai*, totalitarianism, Soviet Union, Soviet occupation, diaspora, Iron Curtain, repression, Soviet “liberalization”, Catholic Church.

Iš archyvų

Ilona Strumickienė
Vytauto Didžiojo universitetas

Adolfo Damušio įspūdžiai iš besikeičiančios Lietuvos

Adolfas Damušis (1908–2003) – chemikas, mokslininkas praktikas, išradėjas, visuomenininkas, publicistas, rezistentas ir t. t. Už šių banalių žodžių gyvas žmogus, naujausiųjų laikų Lietuvos istorijos liudininkas ir formuotojas. Jis subrendo Vasario 16-osios Lietuvoje, aktyviai dalyvavo visuomeniniame Lietuvos gyvenime (ypač ateitininkų organizacijoje), sėkmingai pradėjo akademinę karjerą, sukūrė šeimą, planavo netgi nuosavą verslą, bet Antrasis pasaulinis karas jį išbloškė ne tik iš įprastos aplinkos, bet ir 1944 m. priverstė palikti tėvynę (buvo nacių suimtas ir išvežtas į Vokietijos kalėjimus). Pasibaigus karui dėl antisovietinės veiklos (dalyvavo 1941 m. Birželio sukilime, Lietuvos laikinojoje vyriausybėje, Lietuvių fronte, VLIK-e) A. Damušiu nebuvę jokių galimybių grįžti į sovietų okupuotą Lietuvą. 1947 m. jis kartu su šeima išvyko į JAV, kur sėkmingai įsitraukė ne tik į lietuvių išeivijos visuomeninį gyvenimą, bet ir į profesinę veiklą, skirtingai nei daugelis Lietuvos išeivių, kuriems emigracijos sąlygomis tai nepavyko.

A. Damušis, kaip ir didžioji dauguma pokario išeivių, nuosekliai domėjosi tuo, kas vyko okupuotoje tėvynėje. Net ir gyvendamas Amerikoje, Lietuvą ir lietuviškumą A. Damušis laikė viena pagrindinių gyvenimo ašių. Tikėjimas, kad Lietuva anksčiau ar vėliau atkurs nepriklausomybę, buvo A. Damušio ir jo bendraminčių visuomeninės veiklos pagrindas. Tai pasakytina tiek apie jo veiklą Ateitininkų federacijoje, tiek Lietuvių fronto bičiulių sambūryje.

Greta tikėjimo, kad Lietuva atkurs nepriklausomybę, buvo ir suvokimas, jog po sovietų okupacijos Lietuva nebebus tokia kaip iki 1940 m. Šitai suvokdamas A. Damušis (ir bendraminčiai) įsitraukė į veiklas, kurios užtikrintų lietuvių tautinio tapatumo ir sąmoningumo išsaugojimą išeivijoje. Paminėtinas *Dainavos* stovyklavietės projektas, *pilnutinės demokratijos* koncepcijos plėtojimas, A. Damušio tyrimai, skirti Lietuvos gyventojų

demografiniams nuostoliams Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, taip pat bandymas rasti garbingą vietą lietuvių rezistencijai Lietuvos ir pasaulio istorinėje sąmonėje.

XX a. 9 dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje prasidėjo *perestroika*, susilpnėjo sovietinių represijų aparatas, Lietuvoje vyko labai įdomūs procesai, kurie paskatino ne vieną išeivijoje gyvenusį lietuvių atvykti į Lietuvą. Tarp jų ir A. Damušis, pirmą kartą Lietuvoje lankęsis 1989 m., o ilgesnei viešnagei atvyko 1991 m.

Lietuvių išeivijos intelektualinio paveldo tyrėjams ne kartą kilo mintis, kad jei nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvenimo pradžioje būtų žinota ir įsiklausyta į lietuvių išeivių pasiūlymus, šiandienė Lietuvos visuomenės situacija galėjo būti kitokia. Nors istorijos moksle nėra priimta svarstyti, o kas jeigu... Vis dėlto Lietuvos visuomeninio gyvenimo stebėtojams ir tyrėjams sukant galvas, kas lemia vienokius ar kitokius Lietuvos gyvenimo skaudulius, lietuvių išeivių išpūdžiai ir vertinimai, aplankius tėvynę, gali sukelti naudingų įžvalgų. Tokiame kontekste vertintinos ir A. Damušio mintys, kilusios jam po vizitų į Lietuvą 1989 m. ir 1991 m.

* * *

Skaitytojui pateikiami keturi dokumentai iš Adolfo Damušio archyvinio palikimo. Du dokumentai yra laišakai, kiti du – užrašai sau pačiam apie sutiktus žmones, pastebėtas valstybės ir visuomenės raidos tendencijas. Pirmasis dokumentas saugomas Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute (f. 8), kiti trys – Damušio šeimos archyve, kuriame yra kita A. Damušio archyvinio palikimo dalis. Visi dokumentai – rankraščiai, kuriuose yra taisymų, papildymų, kartais sunkiai perskaitomų. Deja, keliose vietose teksto perskaityti nepavyko. Tai pažymėta laužtiniuose skliaustuose. Pirmi trys dokumentai – originalai, ketvirtas (laiškas J. Polikaičiui) – kopija. Dokumentų kalba ir stilius iš esmės netaisyti (ištaisytos tik gramatinės klaidos, neteisingai užrašyti asmenvardžiai, skyrybos mažmožiai; leidinių pavadinimai pateikti kursyvu), santrumpos paaiškintos laužtiniuose skliaustuose. Dėl asmens duomenų apsaugos publikacijoje neskelbiami dokumentuose užfiksuoti asmenų adresai bei telefono numeriai. Kartu su nuorodomis pateikiama trumpa informacija, jeigu įmanoma, apie dokumente pirmą kartą minimus asmenis ar institucijas.

1 dokumentas

Kelionė į Lietuvą, įvykdyta 1989 metais nuo balandžio mėn. 23 dienos iki gegužės 7 d.
LFB tarybai ir specialiai Juozui Kojeliui¹, vykstančiam į Lietuvą.

Kelionės tikslas buvo dalyvavimas Sąjūdžio iniciatyva ruošiamoje konferencijoje tema „Tautinė aukštosios mokyklos koncepcija“, atkuriant Vytauto Didžiojo Universitetą Kaune. Konferencija įvyko balandžio mėn. 26, 27, 28 dienomis.

Dvi savaitės praėjo sparčiai, stengiantis įvykdyti kiek galint daugiau iš anksto numatyto plano.

Į tą planą įėjo eilė konkrečių uždavinių:

1. Tautinės aukštosios mokyklos koncepcija IV.23-IV.28 d.

¹ Juozas Kojelis (1916–2010), JAV lietuvių visuomenės veikėjas, žurnalistas, publicistas, pedagogas, rezistentas.

2. Pasimatymas su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi² balandžio mėn. 27 d. Kaune ir su arkivyskupu Julijonu Steponavičiumi³ Žagarėje, gegužės mėn. 4 d.
3. Pokalbis su Mečio Laurinkaus⁴ ir Juliaus Juzeliūno⁵ grupe⁶ Lietuvos gyventojų nuostoliams apskaičiuoti.
4. Pokalbis su K. Antanavičiumi⁷ įvykdyti dr. Juozo Kazicko⁸ pageidavimą sudaryti ekonomistų ir Sąjūdžio atstovų grupę vizitui į Jungtines Amerikos valstybes kontaktams megzti su vyriausybės asmenimis ir finansinėmis institucijomis.
5. Pasimatymas su Sąjūdžio vadovaujančiais asmenimis: prof. Vyt[autu] Landsbergiu⁹, prof. Arvydu Juozaitiu¹⁰, akademiku Antanu Buraču¹¹, Alv[ydu] Medalinsku¹².
6. Ryšiai su ateitininkais: Arvydu Žygu¹³, dr. Vincentu Rasteniu¹⁴, Vyt[autu] Toleikiu¹⁵, kun. Sigitu Tamkevičiumi¹⁶, kun. J. Boruta¹⁷, dailininku Vaidotu Žuku¹⁸, Gabriele Žaidyte¹⁹, Jadvyga Bieliauskiene²⁰, Kryževičium²¹, Skriskina²².

² Vincentas Sladkevičius (1920–2000), Lietuvos Katalikų bažnyčios dvasininkas, nuo 1988 m. – kardinolas, nuo 1989 m. – Kauno arkivyskupas.

³ Julijonas Steponavičius (1911–1991) – Lietuvos Katalikų bažnyčios dvasininkas, tremtinys, arkivyskupas, Vilniaus arkivyskupijos apaštalinis administratorius.

⁴ Mečys Laurinkus (g. 1951), Lietuvos politikas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo signataras.

⁵ Julius Juzeliūnas (1916–2001), kompozitorius, pedagogas, politikas, vienas *Sąjūdžio* kūrėjų.

⁶ Turima omenyje Komisija stalinizmo nusikaltimams tirti.

⁷ Kazimieras Antanavičius (1937–1998), Lietuvos ekonomistas, politikos ir visuomenės veikėjas.

⁸ Juozas Kazickas (1918–2014) – JAV lietuvių visuomenės veikėjas, verslininkas, filantropas, ekonomikos mokslų daktaras.

⁹ Vytautas Landsbergis (g. 1932), lietuvių politikas, visuomenės veikėjas, faktinis Lietuvos vadovas, meno, muzikos ir kultūros istorikas.

¹⁰ Arvydas Juozaitis (g. 1956), filosofas, rašytojas, publicistas, sportininkas, politinis ir visuomenės veikėjas, humanitarinių mokslų daktaras. Vienas iš *Sąjūdžio* kūrėjų ir iniciatyvinės grupės narys, *Sąjūdžio* seimo narys, seimo tarybos narys.

¹¹ Antanas Buračas (g. 1939), ekonomistas, politinio ir visuomeninio gyvenimo veikėjas; vienas iš *Sąjūdžio* steigėjų.

¹² Alvydas Medalinskas (g. 1963), politologas, Lietuvos politinio ir visuomeninio gyvenimo veikėjas; *Sąjūdžio* iniciatyvinės grupės narys.

¹³ Arvydas Petras Žygas (1958–2011), Ilinojaus universiteto (JAV) ir Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) profesorius, ateitininkijos Lietuvoje atkūrėjas, kunigas.

¹⁴ Vincentas Rastenis (1922–2014), gydytojas, visuomenininkas. Lietuvos atgimimo metais aktyviai dalyvavo visuomeninėje ir katalikiškų organizacijų veikloje, buvo vienas iš Ateitininkų federacijos atkūrimo organizatorių.

¹⁵ Vytautas Toleikis (g. 1960), Lietuvos visuomenininkas, ateitininkas, pedagogas.

¹⁶ Sigitas Tamkevičius (g. 1938), Lietuvos katalikų dvasininkas, buvęs Kauno arkivyskupas.

¹⁷ Jonas Boruta (g. 1944), jėzuitas, Telšių vyskupas emeritas, Telšių miesto garbės pilietis.

¹⁸ Vaidotas Žukas (g. 1956), Lietuvos dailininkas, žurnalistas.

¹⁹ Gabrielė Žaidytė (g. 1970), ateitininkė, kultūrininkė.

²⁰ Jadvyga Šilauskaitė-Bieliauskienė (1929–2009), Lietuvos pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui veikėja, disidentė, lagerių kalinė, Lietuvos nepriklausomybės gynimo Sausio 13-osios brolijos įkūrėja, ilgametė jos pirmininkė.

²¹ Kazimieras Kryževičius (1930–2004), tremtinys, Lietuvos politinis bei visuomenės veikėjas.

²² Dokumente gali būti netiksliai nurodyta pavardė.

7. Pokalbiai su politinės veiklos atstovais: Viktoru Petkumi²³, Antanu Terlecku²⁴, Povilu Šilu²⁵, Vyt[autu] Bogušiu²⁶, Liudu Dambrausku²⁷, Petru Gražuliu²⁸, kun. Antanu Gražuliu²⁹, kun. K. Gražuliu³⁰.
8. Jadvyga Damušienė³¹ užmezgė ryšius su Caritas vadovybe ir telefono pokalbiu su Nijole Sadūnaite³².
9. Profesiniu dėmesiu aplankytas cemento fabrikas Naujojoje Akmenėje. Be to dar dalyvavau kaip konsultantas pasitarime su gamybinio susivienijimo *Kauno baldai* cheminiu personalu.
10. Sąjūdžio suorganizuotų kelionių pagalba ir draugų pastangomis pavyko apvažiuoti stambią Lietuvos dalį kaip Palanga, Klaipėda, Nida, dalį Kaliningrado srities, Panevėžį, Upytę, Naująją Akmenę, Žagarę, Trakų pilį ir dar daugiau.

1. „Tautinė aukštosios mokyklos koncepcija“. Konferencijoje iš tremties dalyvavo apie tuzinas atstovų: Liucija Baškauskaitė³³, Kęstutis Skrupskelis³⁴, Algirdas Avižienis³⁵, Rimas Kalvaitis³⁶, Kuzmickas, Romas Vaštoka³⁷, Bronius Vaškėlis³⁸, Dalia Katiliūtė³⁹, [neįskaitomas žodis], Adolfas Damušis ir keli svečiai.

Visų Lietuvos ir tremties aukštųjų mokyklų universitetų ir institutų atstovų su balsavimo teise buvo 144.

²³ Viktoras Petkus (1928–2012), Lietuvos politinis veikėjas ir disidentas, politinis kalinys, Lietuvos Helsinkio grupės narys.

²⁴ Antanas Terleckas (g. 1928), Lietuvos ekonomistas, politikos ir visuomenės veikėjas, pagrindinės spaudos leidėjas, disidentas.

²⁵ Povilas Šilas (1908–1993), Lietuvos teisininkas, politinis veikėjas, rezistentas.

²⁶ Vytautas Bogušis (g. 1959), disidentas, politikas, 1989 m. Lietuvos krikščionių demokratų partijos atkūrimo iniciatorius.

²⁷ Liudas Dambrauskas (1921–2003), Lietuvos rezistentas, politinis kalinys, rašytojas ir publicistas, technikos mokslų daktaras.

²⁸ Petras Gražulis (g. 1958), politikas, visuomenės veikėjas, vienas iš Lietuvos krikščionių demokratų partijos atkūrimo iniciatorių.

²⁹ Antanas Gražulis (g. 1952), kunigas, jėzuitas, pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui veikėjas.

³⁰ Turimas omenyje kunigas Kazimieras Gražulis.

³¹ Jadvyga Damušienė (1915–2010), JAV lietuvių visuomenininkė, pedagogė, ilgametė jaunųjų ateitininkų globėja bei *Dainavos* (JAV) stovyklos administratorė.

³² Nijolė Sadūnaite (g. 1938), vienuolė, disidentė, visuomenės veikėja.

³³ Liucija Baškauskaitė-Baškauskas (g. 1942), kultūros antropologė, visuomenės veikėja, daktarė, profesorė. 1989 m. Vytauto Didžiojo universiteto Atkuriamojo Senato narė, 1990–1991 m. Socialinių mokslų fakulteto dekanė, 1990–1992 m. VDU prorektorė.

³⁴ Ignas Kęstutis Skrupskelis, filosofas, Pietų Karolinos universiteto (JAV) profesorius, ateitininkas.

³⁵ Algirdas Avižienis (g. 1932), informatikos mokslų daktaras, profesorius, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, visuomenės veikėjas.

³⁶ Rimas Kalvaitis – JAV lietuvių visuomenės veikėjas, ekonomistas, 1989 m. buvo išrinktas į VDU Atkuriamąjį Senatą. VDU dirbo vizituojančiu profesoriumi Ekonomikos ir vadybos fakultete.

³⁷ Romas Vaštoka – Kanados lietuvis, antropologas.

³⁸ Bronius Vaškėlis (g. 1922), teatrologas, literatūrologas, profesorius, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius (1993–1996).

³⁹ Dalia Katiliūtė-Boydston (1947–2009), psichologė, visuomenininkė, VDU Atkuriamojo Senato narė.

Nutarta atkurti Vytauto Didžiojo universitetą Kaune ir jame įsteigti Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centrą, kaip vieną iš Vytauto Didžiojo universiteto mokslinių studijų institutą, aukštųjų mokyklų tinklui plėsti.

Konferencijos ruošos ir įvykdymo darbą atliko specialiai tam uždaviniui sukurtas Lietuvos kultūros fondo klubas *Aukuras*⁴⁰. Jo pirmininkas buvo Gediminas Kostkevičius⁴¹, sekretorė Ramunė Mačiukėnienė. Tai buvo efektyvūs organizatoriai ir kolegiški asmenys.

Konferencijos specialiai išleistame leidinyje ir konferencijos eigoje išryškėjo dvi koncepcijos: viena su tendencija išvengti asmens sąžinės ir pasaulėžiūros laisvės ryškinimo; kita gi koncepcija stengėsi tai ypatingai pabrėžti.

Dalyvavusieji atstovai ir plati visuomenė, atrodo, masiškai parėmė antrą koncepciją, tad atkūrimo akte toji koncepcija atžymėta žodžiais: ...užtikrinančią universiteto studentams ir profesoriams sąžinės ir pasaulėžiūros laisvę.⁴²

Tą vertingą universiteto koncepcijai principą pasiūlė prof. Kęstutis Skrupskelis. Jį įrašyti į atkūrimo aktą padėjo šio rašinio autorius.

Tą įrašą universiteto atkūrimo reikia laikyti esminiu ir svarbiu. Prie šio aprašo yra pridėtas Vytauto Didžiojo universiteto Kaune atkūrimo aktas, paskelbtas *Drauge*, trečiadienį, gegužės mėn. 10 dienos, 1989 metų numeryje.

Konferencijoje buvo sudaryta Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centro taryba iš 15 asmenų, iš kurių 7 yra už Lietuvos ribų esantys ir 8 Lietuvoje gyvenantys asmenys.

2. Pasimatymas su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi Kaune įvyko balandžio mėn. 27 dieną. Pasidalinta nuomonėmis apie atsikuriančias organizacijas, ypatingai jaunimo ir apie lietuvių tautinį ir dvasinį atgimimą.

Pasimatymas su arkivyskupu Julijonu Steponavičiumi įvyko gegužės mėn. 4 dieną Žagareje. Patirta, kad birželio mėn. pradžioje arkivyskupas bandys įsikurti Vilniuje. Arkivyskupas paminėjo planus sueiti į artimą ryšį su Vilniaus visuomene, jie įdomūs. Jų įvykdymui arkivyskupas numato kviesti Vilniaus jėgas, o taip pat aktyvios Vilniaus visuomenės atstovus.

3. Pokalbis su Mečio Laurinkaus ir Juliaus Juzeliūno vadovaujama grupe Lietuvos gyventojų nuostoliams apskaičiuoti.

Pokalbis įvyko sociologijos, filosofijos ir teisės instituto patalpose. Mičiurino 1, Vilnius, tel. 75-59-12.

Jie jau turėjo mano studiją apie Lietuvos gyventojų nuostolius. Turėjau progos paryškinti pagrindinius jos matmenis. Ši studija buvo jiems įdomi savo pastangomis ir duomenimis apimti nuostolių visumą. Į mano nuostolių skaičiavimą įvestas vienas papildymas. <...>⁴² atimant iš genocido nuostolių apytikriai apie 40,000 gyvų asmenų, atlikusių kalinimą ir likusių arba paliktų 1959 metais gyventi Sibire bei Leningrado srityse.

Komisija Lietuvoje jau savo sąrašuose turi apie 200,000 lietuvių ištremtų į Gulagą. Jie tikri, kad jų sąrašas nėra pilnas. Jie numato gauti pilnesnį vaizdą ištremtųjų duomenis

⁴⁰ Klubas *Aukuras* – visuomeninė gamtos ir kultūros paveldo puoselėtojų organizacija, įkurta 1988 m. birželio 6 d. Šiauliuose.

⁴¹ Gediminas Kostkevičius (g. 1958), verslininkas, visuomenininkas, klubo *Aukuras* pirmininkas, Vytauto Didžiojo paminklo atstatymo Kaune komiteto pirmininkas, Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo konferencijos (vykusios 1989 m. balandžio 26–29 d. Kaune) organizacinio komiteto pirmininkas.

⁴² Korektoriai užtašė keletą žodžių.

rinkdami visuose Lietuvos valsčiuose. Tokiu metodu skaičiuojant jų skaičius iš 200,000, pakils lengvai iki 360,000. Tuo būdu jis priartės prie mano į Gulagą ištremtųjų, apie 420,000.

Vos baigėme tą pokalbį, jie užpylė mane juos dominančiais klausimais apie sukilimą, laikinąją vyriausybę, bei pergyventus vaizdus, apie genocidą ir holokaustą. Pokalbis truko dvi valandas ir turėjau skubėti į kitą pokalbį. Truko laiko dar komunikuoti su šia aktyvia jauna grupe. Jiems kalbėjau be diplomatiškų rezervų, atidengdamas tikrus faktus.

4. Pokalbis su ekonomistu K. Antanavičiumi. Mums skrendant iš Čikagos į Frankfurtą balandžio 23 dieną *Pan Am[erican]* lėktuvas pavėlavo 1:30 val. Maskvos lėktuvas buvo jau išskridęs, tad teko praleisti visą balandžio 25ąją dieną. Be abejo lėktuvų kompanija mus nugabeno į *Ramada Inn* motelį ir aprūpino maitinimu. Susirėšau su Ginte⁴³ New Yorke. Pasirodo Vilniuje jau buvo paskleista žinia, kad A[dolfas] ir Jadv[yla] Damušiai užkliuvo Frankfurte ir grįžo atgal į Jung[ines] Amerikos Valstybes. Kam tokia eiga buvo įdomi ir kas ją paskleidė, nežinau.

Dr. Juozas Kazickas mus pasiekė telefonu Frankfurte ir prašė Vilniuje padėti jam sudaryti ekonomistų ir sąjūdžio atstovų grupę vizitui į Jungt[ines] Amerikos Valstybes kontaktams megzti. Prašė kalbėtis su K. Antanavičiumi, Prunskiene⁴⁴, Arv[ydu] Juozaičiu, Motieka⁴⁵, Vaišvila⁴⁶.

K. Antanavičiaus nuomone, ekonominis savarankiškumas be politinio savarankiškumo neįmanomas. Vizitas į Jungt[ines] Amerikos Vals[tijas] kontaktams megzti būtų naudingas ir reikalingas. Jis abejoja, ar šiemet jis gautų leidimą į Jungt[ines] Amerikos Valstybes vykti, nes ką tik grįžo iš Kanados. Jo buvimas, mano nuomone, toje grupėje būtų labai svarbus.

Tuo reikalu kalbėjausi su Arv[ydu] Juozaičiu. Jis galės atvykti apie rugsėjo 5 dieną. Jam pranešiau, kad tas laikas mums netinka. Geidavau, kad jis stengtųsi atvykti rugpjūčio 13–20 ir dalyvautų Lietuvių Fronto⁴⁷ stovykloje *Dainavoje* ir vėliau Ateitininkų federacijos stovykloje rugpj[ūčio] 30 – rugsėjo 4 d. Tas laikas jam nepatogus. Dr. Juozas Kazickas yra painformuotas. Juozo nuomone, jam nedera apmokėti kelionę ir išlaikyti prof. Arvydą Juozaitį ir poniją, jeigu mes negalėsime jų panaudoti mūsų renginiuose. Prof. Juozaitį dukart angažavo Adamkus⁴⁸ į *Šviesos-Santaros*⁴⁹ suvažiavimą, bet jie nieko neminėjo apie apmokėjimą kelionės išlaidų. Dr. Juozas Kazickas informavo prof. Juozaitį apie savo nusistatymą ir siūlys jam su ponija atvykti mums patogiu laiku, būtent antroje pusėje rugpjūčio ir pradžioje rugsėjo.

5. Pasimatymas su Sąjūdžio vadovaujančiais asmenimis. Prof. Vyt[autas] Landsbergis, Sąjūdžio pirmininkas, labai susirūpinęs, kad J[ungtinių] A[merikos] Valstybių vadovybė

⁴³ Turima omenyje dukra Gintė Damušytė.

⁴⁴ Kazimiera Prunskienė (g. 1943), ekonomistė, viena iš Sąjūdžio įkūrėjų, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė, ministrė pirmininkė.

⁴⁵ Kazimieras Motieka (g. 1929), teisininkas, visuomenininkas, politikas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras.

⁴⁶ Zigmas Vaišvila (g. 1956), visuomenininkas, politikas, verslininkas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras.

⁴⁷ Turima omenyje Lietuvių fronto bičiuliai.

⁴⁸ Valdas Adamkus (g. 1926), politikas, Lietuvos Respublikos Prezidentas, aplinkosaugininkas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas.

⁴⁹ Turimas omenyje lietuvių išeivijoje veikęs liberalių pažiūrų asmenų sambūris *Santara-Šviesa*.

neparodo jokio palankaus užtarimo lietuvių tautai siekiant laisvės. Patariau nenaudoti diplomatinio laisvinimo išsireiškimų, nes laisva spauda tai laiko sutikimu su *status quo*.

Domėjosi sukilimu, laikinosios vyriausybės laikymusi žydų klausimu ir kitais antinacinės kovos faktais.

Arvydą Juozaitį ir Alvy[ydą] Medalinską kviečiau priimti dr. Juozo Kazicko kvietimą.

Mandagumo vizitą padariau akademikams profesoriams Antanui Buračiui ir buv[usiam] Mokslo akademikui profesoriui Matuliui⁵⁰.

6. Ryšiai su ateitininkais. Dalyvavome su Jadvyga Damušiene Ateit[ininkų] vadovybės posėdyje. Posėdžiui vadovavo Vincas Rastenis. Dr. Arvydas Žygas, kun. Sigitas Tamkevičius aptarė ateit[ininkų] tikslus ir konkrečią veiklą.

Vytautas Toleikis ir Gabrielė Žaidytė pranešė apie planą organizuoti moksleivių ateitininkų stovyklavietes. Jiems Jadv[yga] Damušienė patarė labai gerai pasiruošti pirmai stovyklai.

Vaidotas Žukas pranešė apie ruošiamą piligrimų kelionę į Žemaičių Kalvriją obalsiu „grąžinkime Lietuvai kryžius“. Jie kvies visuomenę tos kelionės metu statyti pakelėse kryžius.

Pasikalbėta veiklos klausimais.

7. Politinė veikla turi sunkumų. Krikščionių demokratų pirmininkas Viktoras Petkus yra konflikte su visu komitetu. Komiteto narių dauguma jam parašė protestą prieš jo skelbimą kviečiant tikinčiąją visuomenę nebusuoti. Tai jis atliko su niekuo iš komiteto nesitaręs ir neįspėjęs. Viktoras per greit kitus be atodairos smerkia. Su Petkumi turėjau ilgą pasikalbėjimą, bandžiau švelninti padėtį. Man tas nepavyko. Viktoras aršiai puola Vyt[autą] Bogušį. Tuo tarpu dauguma komiteto narių Vytautą vertina.

Aplankiau Lietuvos Laisvės Lygos vadovą Antaną Terlecką. Jis veikia ir kalba drąsiai. Partizanams (1944–54 metų) stato paminklus. Pas jį susitikau su keliais buvusiais partizanais, kurie savo praeitimi didžiuojasi. Su Ant[anu] Terlecku lengva susiršti per Povilą Šilą ar prel[atą] Vasiliauską⁵¹, katedros kleboną. Politinėje veikloje Jadvyga Bieliauskienė turi sveiką ir balansuotą pažiūrą.

Atsikūrimas politinių prieškarinių partijų vargiai pilnai pasiteisins. Atrodo aktyviai reikšis Sąjūdis, Lyga, Demokratų partija ir su apmažėjusiu entuziazmu Komunistų partija.

8. Jadv[ygos] Damušienės ryšiai su Caritas vadovėmis bus patiekti atskirai užinteresuotiems asmenims.

9 ir 10. Profesiniai uždaviniai iš kelionės pasirodys spaudoje⁵².

Kelios pastabos:

Ryšiams pilnai užmegzti reikia įjungti daugiau asmenų ir skirti daugiau laiko. Aktyviam LFB atstovui Juozui Kojeliui vykstant į Lietuvą reiktų nuosekliau susitelkti ties keliais klausimais.

⁵⁰ Alfonsas Matulis (1927–2017), gydytojas reumatologas, habilituotas biomedicinos mokslų daktaras.

⁵¹ Kazimieras Vasiliauskas (1922–2001) katalikų dvasininkas, tremtinys. Nuo 1989 m. Vilniaus arkikatedros klebonas.

⁵² Turimas omenyje A. Damušio straipsnis „Lietuvos gamybinės įmonės aplankius“, išspausdintas JAV lietuvių laikraštyje *Draugas*, 1989 birželio 22–23 d.

a. Lietuvos Sąjūdžio ir Lygos aktyvios grupės atstovų atgabenimas į Jungt[ines] Amerikos Valstybes ir supažindinimas su JAV vyriausybės židiniais ir finansinėmis institucijomis. Atstovų uždavinys būtų patiekti aukščiausią lietuvių tautos valstybinio nepriklausomumo siekimą, kartu išryškinant vergijinę maskuojamą okupuotųjų valstybių ekonominę eksploataciją. Tai pirmasis uždavinys.

b. Per Lietuvių Fronto patikimus atstovus išsiaiškinti, su kuriais Sąjūdžio ir Lygos asmenimis, kaip pav[yzdžiui] Liudą Dambrauską Kaune, verta sueiti į glaudesnius ryšius.

Susitarti dėl skubiai vykdytinios paramos ir ją planingai realizuoti.

c. Asmeniškai pageidaučiau, kad sueitum su Mečiu Laurinkumi ir jo paklaustum, ar jam reikia kokios nors pagalbos iš mano pusės dėl nuostolių apskaičiavimo. Ir ar jie yra pasiryžę išleisti mano studijos antrąją laidą, kurią jiems, kiek patobulintą palikau.

Keli adresai:

K. Antanavičius, [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeriai]

K. Motieka [dokumento originale nurodyti namų ir darbo telefono numeriai]

Alvydas Medalinskas [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Arvydas Juozaitis [dokumento originale nurodytas namų adresas telefono numeris]

Ateit[ininkų] veikėjai

Arvydas Žygas [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeriai]

Vincas Rastenis [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Vyt[autas] Toleikis [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Saulius Galadauskas [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Algis Patackas

Algirdas Saudargas [dokumento originale nurodytas telefono numeris]

Sąjūdžio pirmininkas

Vytautas Landsbergis [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Mečys Laurinkus [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Sąjūdis [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Vyt[autas] Bogušis [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Katalikų pasaulis [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Povilas Šilas [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Gabrielė Žaidytė [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

Jadvyga Bieliauskienė [dokumento originale nurodytas adresas ir telefono numeris]

P.S. Vakar mus pasiekė žinia, kad kai kas deda pastangas atsikviesti į J[ungtines] Am[erikos] Valstybes Brazauską⁵³ ir jį pervesti per J.A.V. vyriausybines įstaigas. Tai būtų tikras meškos patarnavimas Lietuvai. Bandyk patirti, ar tai tiesa.

1989.V.13 d.

A[dolfas] D[amušis]

⁵³ Algirdas Mykolas Brazauskas (1932–2010), Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmasis sekretorius, pirmasis nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos prezidentas, ministras pirmininkas.

[Priedas]

Juozui Kojeliui

1989.V.14 d.

Dar porą informacijų.

Į šį laišką įdedu \$300. – (tris šimtus). Tai yra Lietuvių Fronto⁵⁴ Tarybos dovana L. F.⁵⁵ Lietuvoje. Geriausia perduoti Liudui Dambrauskui. Perduodamas nevartoti tarpininkų.

Iš man duotų \$1000, – sumos perdaviau:

\$200. – Povilui Šilui

\$200. – Antanui Terleckui, LLLygos pirm[ininkui]

\$100. – Vytui Toleikiui – moksl[eivių] stovyklos organizavimui

\$100. – poniai Nasevičienei

\$100. – Caritas vadovybei Kaune

\$300. – su šiuo laišku Juozu Kojeliui, perduoti Liudui Dambrauskui.

P. Nasevičienės adresas:

TSRS Lietuva

Kaišiadorys

[Dokumento originale nurodytas adresas]

Vladas Nasevičius⁵⁶.

Nasevičienei mano dovana yra palikta pas prel[atą] Vasiliauską, Katedros kleboną – Vilniuje. Ten pat ir Terleckui. Prelatas žinos kaip pasiekti Terlecką.

Šį laišką, t. y. šį puslapį, perskaitęs sunaikink, jo nesivežk.

Linkiu laimingos ir sėkmingos kelionės.

Adolfas

P.S. kalbėjau su J. Kazicku. Pasirodo jis su tavim jau dėl visko sutarė ir susitarė.

Ad[olfas]

⁵⁴ Turima omenyje Lietuvių fronto bičiuliai.

⁵⁵ Lietuvių frontas.

⁵⁶ Vladas Nasevičius (1909–1989), visuomenės veikėjas, politinis kalinyš.

2 dokumentas

Apsilankymo Lietuvoje įvykdyta programa nuo 1991.VI.7 d. iki 1991. VII. 5 d.

1. 1991. VI. 8 d. pokalbis su Vidm[antu] Valiušaičiu⁵⁷, Vaidotu Dauniu⁵⁸, Mindaugu Blozneliu⁵⁹, dalyvaujant Juozui Kojeliui, Petriui Kisieliui⁶⁰, Jadvygai Damušienei ir Adolfui Damušiiui.

Jauniesiems socialdemokratams pageidaujant susitikimas su jais. Pokalbio tema į *Pilnutinę Demokratiją*⁶¹ leidinio kai kurie paragrafai juos dominantys. Jie kalbina Valiušaitį redaguoti jų laikraštį *Lietuvos žinias*⁶².

Valiušaičiui patarta to uždavinio nesiimti.

2. 1991. VI. 9 d. iki 1991. VI. 16 d. Katalikų Mokslo Akademijos⁶³ suvažiavimas

1991. VI. 14 d. ketvirtadienį patiekiau pranešimą tema „Gyventojų prieaugio perspektyvos Lietuvoje“. Tekstas duotas *XXI Amžiui*⁶⁴, redaktoriams Arimantui Raškiniui⁶⁵ ir Mindaugui Blozneliui pageidaujant.

Aktyviai dalyvauta diskusijose.

Popietinėje sesijoje baigtas L[ietuvių] Kat[aliku] Mokslo Akademijos suvažiavimas.

Aplankyta knygų paroda.

1991 m. birž[elio] 17 d. dieną

Dr. Petro Kisieliaus giminaitis vežė mus į moksl[eivių] Ateitininkų stovyklą Ignalinoje.

175 moksl[eivių] ir 30 vadovų gyveno gimnazijos patalpose. Miegojo bendrabutyje. Maudyklė apie ½ mylios nuotolyje.

Grįžta į Vilnių 10 val. vakaro.

1991 m. birž[elio] 19⁶⁶ d. trečiadienis

Pasimatymas su Vyt[autu] Landsbergiu AT⁶⁷ pirm[ininku]. Aptarta 20 min[ucių] bėgyje bendroji padėtis, opozicija, pažadėta parama. Paliesti tikybos dėstymo reikalai mokyklose.

⁵⁷ Vidmantas Valiušaitis (g. 1956), filologas, žurnalistas, publicistas, politikos ir kultūros apžvalgininkas, redaktorius, visuomenės veikėjas. Į *Laisvę* fondo lietuviškai kultūrai ugdyti Lietuvos filialo vienas steigėjų (1990), tarybos pirmininkas (1992–1993), tarybos sekretorius (1994–2000).

⁵⁸ Vaidotas Daunys (1958–1995), literatūros kritikas, žurnalistas, redaktorius, rašytojas eseistas, poetas.

⁵⁹ Mindaugas Julius Bloznelis (1923–2015), antisovietinio ir antinacinio pasipriešinimo veikėjas, inžinierius elektrikas, technologijos mokslų daktaras.

⁶⁰ Petras Kisielius (1917–2008), gydytojas, visuomenės veikėjas.

⁶¹ *Pilnutinė demokratija* – tai tarpukario Lietuvos, nacių okupacijos metų ir išeivijos katalikiškos krypties politinius svarstymus vienijanti sąvoka; alternatyva liberaliai demokratijai ir autoritarizmui.

⁶² *Lietuvos žinios* – politikos, visuomenės, kultūros laikraštis, 1990–1993 m. Lietuvos socialdemokratų partijos tarybos leistas Vilniuje 30 000 egz. tiražu.

⁶³ Turima omenyje Lietuvių katalikų mokslų akademija – lietuvių katalikų mokslininkų organizacija, įsteigta 1922 m. Veikė iki 1940 m. Lietuvoje, centras Kaune, 1956–1992 m. užsienyje, centras Romoje, nuo 1990 m. atkurta Lietuvoje, nuo 1992 m. – centras Vilniuje.

⁶⁴ *XXI amžius* – Lietuvos katalikų laikraštis, einantis nuo 1990 m. rugsėjo 6 d. Kaune.

⁶⁵ Arimantas Raškinis (g. 1944), biofizikas, Lietuvos politinis bei visuomenės veikėjas.

⁶⁶ Pieštuku „8“ pataisytas į „9“.

⁶⁷ Aukščiausiosios Tarybos.

Andrius Kubilius⁶⁸ tarpininkavo.

Antradienis⁶⁹ 1991. VI. 18⁷⁰ d.

Karo pradžia ir birželio sukilimas⁷¹

Kelionė į Kauną su TV operatoriais Marijumi Tamošiūnu⁷² ir Donatu Bukliu.

1¹⁵ val. [trukmės] filmas 1991. VI. 22 d. buvo rodomas visai Lietuvai.

Filmuota prie Prisikėlimo bažnyčios, prie mūsų buto Putvinskio gatvėje, radiofono, vizitas pas Liudą Dambruską⁷³. Liet[uvos] techn[ikos] Universitete⁷⁴ mano buv[usioje] laboratorijoje, prie Liet[ūkio] Garažo, prie Metalų fabriko⁷⁵ ir Panemunėje, kur buvau suimtas.

Tą pat dieną pasimatyta su Kardinolu Vincentu Sladkevičiumi ir vysk. Sigitu Tamkevičiumi. Diskutuota tikybos dėstymo strategija.

1991. VI. 20 d.

Aplankymas kasinėjimų pilies griuvėsių prie Katedros. Napalys Kitkauskas⁷⁶ mudu gražiai supažindino su kasinėjimų rezultatais.

Papildė paaiškinimus arch[eologas] Urbonavičius⁷⁷.

Dalyvavome Mokslo Akademijos Istorijos skyriaus ruoštame simpoziume – prašant dalyviams pasisakiau sukilimo klausimu ir Laikinosios Vyriausybės rezistenciniu savarankiškumo klausimu.

Birž[elio] 21 d. Arimantas Raškinis ir Mindaugas Bloznelis vežė į Kauną, aptarėme sunkią katalikų padėtį Lietuvoje.

Aplankėm Caritas būstinę.

Birž[elio] 22 d.

Pusryčiauom pas M. Bloznelį.

Aplankėm knygų autorę Garniūtę⁷⁸.

Filharmonijos salėje Kaune dalyvavau sukilimo minėjime. Kalb[ėjo] A[dolfas] Dam[ušis], J[uozas] Kojelis, Ilgūnas, Vaitiekūnas, Antanaitis⁷⁹, Ažuolas⁸⁰.

Man teko pabaigoje pasisakyti išsamiai 10 min. bėgyje žydų problema.

⁶⁸ Andrius Kubilius (g. 1956), politikas, buvęs ministras pirmininkas, Seimo narys, ilgametis Tėvynės Sąjungos ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininkas.

⁶⁹ Žodis „antradienis“ užrašytas pieštuku vietoj žodžio „trečiadienis“.

⁷⁰ Pieštuku „9“ pataisytas į „8“.

⁷¹ Įrašyta pieštuku.

⁷² Dokumente gali būti neteisingai nurodytas asmens vardas ar pavardė.

⁷³ Liudas Dambruskas (1921–2003) – rezistentas, politinis kalinys, rašytojas, publicistas, technikos mokslų daktaras.

⁷⁴ Turimas omenyje Kauno technologijos universitetas.

⁷⁵ Buvusiame Metalų fabrike (A. Juozapavičiaus prospektas, nr. 82) per 1941 m. Birželio sukilimą buvo įsikūręs Šančių sukilėlių veikimo centras.

⁷⁶ Kazys Napoleonas Kitkauskas (g. 1931) – architektas restauratorius, inžinierius statybininkas, kultūros ir visuomenės veikėjas, humanitarinių mokslų daktaras.

⁷⁷ Vytautas Urbonavičius (g. 1935) – archeologas, plastinės rekonstrukcijos specialistas.

⁷⁸ Dokumente gali būti neteisingai užrašyta pavardė.

⁷⁹ Gali būti, kad turimas omenyje Jonas Algirdas Antanaitis (g. 1921) – pasipriešinimo bolševikų okupacijai dalyvis, visuomenės veikėjas.

⁸⁰ Pavardė nenustatyta.

Birž[elio] 23 d.

Prel[atas] Svarinskas⁸¹ vežė į Rainių koplyčios šventinimą. Sustojom Raseiniuose, pasimačiau su [neįskaitomas žodis] Ambrozaičiu.

Sustojimas Varniuose. Konfrontacija iš girtų vietinių komunistų pusės pamačius kunigą.

Jadv[ygai] Damušien[ei] prakalbus su dviem moterimis.

Iš viršaus vienaip atrodo, bet iš apačios labai blogai.

Birž[elio] 24 dieną grįžę į Vilnių laidojome ark[ivyskupą] Julijoną Steponavičių.

Pokalbis su Valdu Bartasevičiumi⁸², *Lietuvos ryto*⁸³ korespondentu.

Tekstas atskirai surašytas.

Birž[elio] 25 d.

Klausomės Ažuoliuko⁸⁴ repeticijų.

Jadv[yga] D[a]m[u]š[ienė] įmasi iniciatyvos įtikinti Liet[uvų] Bendruomenę jį kvieisti į J. A. Valstybes.

Pokalbis su Stasiu Buchavecku⁸⁵ sukilimo ir rezistencijos temomis.

Su dr. Kirkučiu⁸⁶ aplankymas mineralogijos instituto muziejaus. Knygos išsiųstos paštu.

Birž[elio] mėn. 6. 26.1991

Kelionė į Druskininkus.

Sustota Pirčiupyje prie Jakubonio *Motinos*⁸⁷. Prie trijų kryžių, kur 18 vyrų sudeginta nacių. Aplankyta viso sudeginto kaimo vietovė su gyventojais.

Sustojome Perlojoje, prie Vyt[auto] D[idžiojo] išpūdingo paminklo. Aplankyti kreidos klodai.

Važiavome dailininko Čiurlionio keliu, aplankėm jo namus, muziejų, gydyklas, Miško muziejų.

Birž[elio] 27 d. k[ai]m[as] Šilainiai Ketvirtadienį.

Aplankytas tėvų kapas. Mūsų sklypas 14 ha

2/3 seno miško plotas ir 1/3 naujo miško plotas.

Užpildytas Kėdainių savivaldybėje pareiškimas su pretenzija į šį turtą Juozo⁸⁸ ir mano vardu.

⁸¹ Alfonsas Svarinskas (1925–2014), katalikų dvasininkas, monsinjoras, disidentas, politinis veikėjas, karo kapelionas, atsargos pulkininkas.

⁸² Valdas Bartasevičius (g. 1954), žurnalistas, redaktorius.

⁸³ *Lietuvos rytas* – Lietuvos dienraštis, leidžiamas nuo 1990 m. sausio 1 d.

⁸⁴ *Ažuoliukas* – berniukų ir jaunuolių choras, įkurtas 1959 m. Vilniuje.

⁸⁵ Stanislovas Buchaveckas (g. 1951), istorikas, publicistas.

⁸⁶ Gali būti, kad omenyje turimas Algimantas Kirkutis (g. 1954) – gydytojas kardiologas, habilituotas biomedicinos mokslų daktaras.

⁸⁷ Turimas omenyje 1960 m. pastatytas skulptoriaus Gedimino Jokūbonio ir architekto V. Gabriūno paminklas, liūdinti *Pirčiupų motina*.

⁸⁸ Turimas omenyje brolis Juozas Damušis.

Birž[elio] 28 d. penktadienis

Pokalbis (tąsa) su Valdu Bartasevičium iš *Lietuvos Ryto*.

Pokalbis su dviem doktorantais Arūnu Bubniu⁸⁹, Brandišausku⁹⁰.

Birž[elio] m. 29 šeštadienis

Pokalbis su Arvydu Juozaičiu ir Vaidotu Dauniu.

Aplankymas p[ane]lės Pajedaitės⁹¹ fotografijų muziejaus.

Vakarienė pas Danutę Paulauskienę.

Ingrida iš Alytaus, ir Raymonda su vyru ir vaiku.

Birž[elio] m. 30 d. sekmadienis

Prel[atas] Račiūnas⁹² iš ryto mus vežė į Kauną

Arimantas Raškinis vežė į Pavištytį į jaunųjų ateitininkų stovyklą.

Bendras įspūdis labai geras.

Vadovė dr. Danutė Kaminskaitė, Violeta ir Vytautas Ivanauskai.

Dr. Almantas Geležius.

Nakvojom [neįskaitoma]

Liepos 1 d. pirmadienis

Vakarienė pas Pinkauskius.

P. Sungaila nuvežė į technol[ogijos] Universitetą pas rektorių Domarką⁹³. Nei jo, nei Liucijos⁹⁴ neradom.

Aplankyta Tremtinių draugija⁹⁵, kalbėta [neįskaitomas žodis], su Baliu Gajausku⁹⁶, ir Antanu Lukša⁹⁷.

Aplankytas batų fabrikas.

Liepos 2 d. antradienis

Kelionė į Naująją Akmenę

Aplankymas *Kryžiaus kalno* prie Šiaulių.

Cemento fabriko d[i]r[ektorius] vaišino konjaku ir kava.

[Neįskaitomi žodžiai] apvedžiojo po karjerą ir fabriką.

Donatas Buklys filmavo.

⁸⁹ Arūnas Bubnys (g. 1961), istorikas.

⁹⁰ Valentinas Brandišauskas (g. 1961), istorikas.

⁹¹ Ona Pajedaitė (1925–2016), fotomenininkė.

⁹² Pranas Račiūnas (1919–1997), kunigas, bibliofilas ir kolekcininkas, politinis kaliny, visuomenininkas.

⁹³ Vladislovas Domarkas (1939–2016) – radijo inžinierius, Lietuvos mokslo, politinis bei visuomenės veikėjas.

⁹⁴ Tikėtina, kad omenyje turima Liucija Diržienė (1929–2006) – ilgametė Kauno technologijos universiteto (anksčiau Kauno politechnikos instituto) administracijos darbuotoja.

⁹⁵ Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga – asociacija, vienijanti buvusius tremtinius, politinius kalinius ir laisvės kovų dalyvius, įkurta 1988 metais.

⁹⁶ Balys Gajauskas (1926–2017) – politikas, visuomenės veikėjas, Kovo 11-osios akto signataras.

⁹⁷ Antanas Lukša (1923–2016), buvęs partizanas, visuomenininkas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos garbės pirmininkas.

Liepos 3 d. trečiadienis
Pokalbis su Arūnu Bubniu ir V. Brandišausku.
Pokylis – vakarienė su giminėmis [neįskaitoma frazė].

Liepos m. 4 d. Valdas Bartasevičius ir redaktorius Vaitiekūnas.
Nepriklausomybės dienos minėjime.

Liepos į 5 d.
Kelionė namo į Jungt[ines] Amer[ikos] Valst[ijas]
Nakvynė Berlyne viešbutyje.
Liepos 6 d. 10 val. ryte iš Frankfurto.
1:30 į Chiacago 3:30 p. m. Chicagoje.

3 dokumentas

Pastabos iš kelionės į Lietuvą 1991 m. nuo birž[elio] 7 d. – iki liepos 6 d.

Čia tepaliečiu du klausimus: „Ar vyksta Lietuvoje tautos dvasinis atgimimas kartu su tautiniu atgimimu?“ Dar tiksliau būtų klausti: „Ar yra įmanomas tautinis tautos atgimimas be dvasinio atgimimo?“

Mano atsakymas į šiuos klausimus, remiantis mano asmenine realybės Lietuvoje patirtimi būtų toks:

į pirmąjį klausimą: „Dvasiniam atgimimui yra daug kliuvinių. „Ir tikrovėje tautinio atgimimo vertė yra su dideliu klaustuku“.

į antrąjį klausimą: „Tautinis atgimimas be dvasinio atgimimo neįmanomas“.

Tai yra realybės patirties teiginiai, bet kaip toli mes, idealistinės krikščioniškos krypties atstovai, esame nuo tų teiginių realizavimo.

Pažvelkime į tautą formuojančias sritis: spaudą, mokyklą, Bažnyčios pastangas.

Spauda:

Susikūrus Sąjūdžiui, spauda perėjo jo pusėn. Pagrindiniai Sąjūdžio leidiniai:

*Sąjūdžio žinios*⁹⁸, *Atgimimas*⁹⁹, *Kauno aidas*¹⁰⁰. Vilniuje pradedama leisti *Respublika*¹⁰¹, Klaipėdos krašte *Mažoji Lietuva*¹⁰², plečiamas *Atgimimas*. Katalikai leidžia *Katalikų pasaulį*¹⁰³.

⁹⁸ *Sąjūdžio žinios* – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) informacijos agentūros biuletenis, pradėtas leisti 1988 m. birželio 13 d. Vilniuje.

⁹⁹ *Atgimimas* – politinis savaitraštis, pirmasis demokratinės Lietuvos periodinis laikraštis, leidžiamas nuo 1988 m. rugsėjo 16 d. Vilniuje.

¹⁰⁰ *Kauno aidas* – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio laikraštis, leistas nuo 1988 m. rugpjūčio 1 d. iki 1997 m. Kaune.

¹⁰¹ *Respublika* – laikraštis, einantis nuo 1989 m. rugsėjo 16 d. Vilniuje.

¹⁰² *Mažoji Lietuva* – Klaipėdos krašto savaitraštis Lietuvai, leistas 1988–1993 m. Klaipėdoje.

¹⁰³ *Katalikų pasaulis* – religinis mėnesinis žurnalas, nuo 1989 m. vasario 5 d. iki 2004 m. gruodžio mėnesio ėjęs Vilniuje.

Sąjūdžiui užsiėmus rinkiminėmis kampanijomis spaudos srityje pradeda vykti radikalūs pasikeitimai. Netenka manyti, kad jie vyksta be plano ar be pagrindžio iniciatyvos.

Respublika vadovaujama V. Tomkaus¹⁰⁴ skelbiasi nepriklausoma nuo Sąjūdžio! Taip nusistato ir *Atgimimas*, ir *Mažoji Lietuva* Klaipėdoj.

Pabandė ta pačia kryptimi eiti ir *Kauno aid*o redaktorius P. Gončaras¹⁰⁵, bet Sąjūdžio Kauno taryba jį pakeitė Rolandu Paulausku¹⁰⁶.

J. Banevičius¹⁰⁷ Demokratų darbo partijos laikraštį *Vasario 16*¹⁰⁸ skelbia nepriklausomu ir pradeda leisti pornografinį priedą *20 kapeikų*¹⁰⁹. Jį redaguoti paveda P. Gončarui,

Tokiu būdu Sąjūdis palieka be spaudos. Lietuvos parlamentas paskelbęs Kovo 11-tos dienos aktą neturi laikraščio, per kurį galėtų gintis nuo visų „nepriklausomų“ ir komunistinių laikraščių bei televizijos puolimų ir propagandos. Parlamentas skubiai keičia radijo ir televizijos direktorių. Įkuriamas valstybės laikraštis *Lietuvos Aidas*¹¹⁰. Pasivadinę „nepriklausomieji“ šaukia apie totalitarizmo atgaivinimą.

Yra manoma, kad Sąjūdžio spaudos atsisakymą remti Sąjūdį sklandžiai įvykdo Kazimieras Prunskienės vyriausybė. Kiti čia išvelgia ir A. Juozaičio šešėlį, kuris viešai per spaudą iškoliojo R. Paulauską, vietoj P. Gončaro paskirtą redaktorių *Kauno aidui* bei vėlesniais straipsniais parlamentą ir Landsbergio vyriausybę.

K. Prunskienės vyriausybė *Respubliką* einančią kelių šimtų tūkstančių tiražu atleidžia nuo mokesčių. Ji pirmoji išdrįsta viešai atspausdinti ištisą puslapį žemiausio rango pornografijos. Skaitytojams masiškai pasipriešinus *Respublika* teleidžia vieno puslapio be pornografijos, bet *Respublikos* techninis centras pradeda leisti *20 kapeikų*.

Respublika tampa antikatalikiškų išpuolių iniciatorė.

Lemiantys spaudos individai

J. Banevičius nepolitiniiais prasižengimais pašalintas iš Komunistų partijos, bet berods dar su ja sutapęs.

P. Gončaras – pašalintas iš *Kauno aid*o redaktoriaus pareigų, *20 kapeikų* redaktorius.

V. Tomkus *Respublikos* redaktorius. Grįžęs iš nepriklausomų žurnalistų sambūrio suvažiavimo pranešė, kad užsieniečiai jam padovanojo milijono dolerių vertės spaustuvej.

Jo spaudoje *Respublikoje* tuojaus atsidentgė tų tikras veidas tokiais žodžiais: „Saugokitės klerikalų, Bažnyčia Lietuvoje gresia demokratijai“.

¹⁰⁴ Vitas Tomkus (g. 1956) – žurnalistas, redaktorius, verslininkas, visuomenės veikėjas.

¹⁰⁵ Povilas Gončaras – žurnalistas, leidėjas.

¹⁰⁶ Rolandas Paulauskas (g. 1954) – Lietuvos žurnalistas, politinis bei visuomenės veikėjas, signataras.

¹⁰⁷ Jaroslavas Banevičius (g. 1937) – inžinierius, žurnalistas, redaktorius, leidėjas.

¹⁰⁸ *Vasario 16* – bulvarinio pobūdžio laikraštis, leistas nuo 1990 m. gruodžio 1 d. iki 1991 m. nr. 19, ėjo pavadinimais *Vasario 16* ir *Vasaris*. 1990 m. tiražas – 25 000 egz., 1996 m. – 70 000 egz. 1990 m. buvo leidžiami laikraščio *Vasario 16* priedai *Akis už akį su nusikaltimais, nelaimėmis, katastrofomis, Dvidešimt centų, Liberalia, Pro rakto skylutę, Vakaro skaitiniai, Vietoj vakarienės*, iš kurių daugelis 1991 m. tapo savarankiškais laikraščiais.

¹⁰⁹ *20 kapeikų* – bulvarinio pobūdžio leidinys.

¹¹⁰ *Lietuvos aidas* – laikraštis, įsteigtas 1917 m. rugsėjo 6 d., po okupacijos metų atkurtas; pirmas numeris išėjo 1990 m. gegužės 8 d. Tuo metu laikraštis atstovavo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos pozicijai.

Šios rūšies akcija padedama Feliksui Laurinavičiui, buvusiam religijos reikalų darbuotojui, išgarsėjusiam moralinio teroro publikacijomis.

Tokių publikacijų tarpe buvo straipsniai terorizuojantys kunigą¹¹¹ Juozapą Poderį tilpo ir *Gimtajame krašte*¹¹² ir *Kauno tiesoje*¹¹³.

Spaudos agresija prieš katalikus reiškiasi keliais būdais: tiesioginiais išpuoliais prieš Bažnyčią ir prieš visuomeniškai aktyvius kunigus – tegul nesikiša į viešąją Lietuvos gyvenimą, griovimu krikščioniškų vertybių, pornografijos platinimu, liberalizmo kaip modernios pasaulinės ideologijos propagavimu. J. Banevičius leidžia ir laikraštį *Liberalia*¹¹⁴.

Jaroslavo Banevičiaus *20 kapeikų* leidėjo ir redaktorių tarybos pirmininko Povilo Gončaro pasikalbėjimas su *Gimtuojų kraštu*. „Centas“ – apyvartoje. 1991. I. 3–9 Nr. 1¹¹⁵.

G. K.¹¹⁶ Centus parduodate už kapeikas. Nelabai patriotiška. Bet gal pelninga?

P. G.¹¹⁷ Firmos paslaptis. Bet tam kas moka skaičiuoti, paslapčių nelieta: *20 centų* 200 tūkstančių egz. = 40 tūkst. rublių į dieną¹¹⁸.

G. K. kur dėsime milijonus?

J. B. Popierių perkame Rusijoje, permokėdami 3–5 kartus. Ketiname statyti savo redakcijoms rūmą, išplėsime kompiuterių centrą. Gal toliau pavyks¹¹⁹ pastatyti gamyklą, kuri aprūpintų celiulioze visus Baltijos popieriaus fabrikus. Remsime pinigais perspektyvius meno žmones, norime pastatyti privačią mokyklą gabiems vaikams, atgaivinti Lietuvoje masonų judėjimą.

G. K. Ar jūs nejauciate nepatogumo dėl „20 kapeikų“ turinio?

J. B. Vieni giria, kiti peikia. O racionalių pasiūlymų mažai. Intymusis gyvenimas labai subtilus dalykas, nesunku nuslysti į vulgarumą. Matyt mums ne visada pavyksta to išvengti. Bet stengiamės, kad kalbėjimas apie erotiką nekeltų neestetinių pojūčių. Meilė yra didelis menas, kurio daugelį metų mūsų žmonių niekas nemoko. Manome, tegul mūsų vyrai pasižiūri į gražų nuogą moters kūną laikraštyje, gal atsikvošės, kad savo žmonas pavertė virtuviniais kombainais.

G. K. Ar ne likimo ironija, kad jūs įsikūrėte vienuolyno patalpose?

P. G. Buvo pas mus užėjusi viena vienuolė. Dairėsi, dairėsi. Matyt ji manė, kad kambariai bus pilni nuogų merginų. Paskui peržegnojo visus kampus, paskui uždegė žvakę, pastatė į kampą ir išėjo.

Leidinių tiražai, jų penkios grupės.

1. *Respublika* ir su ja susiję leidiniai.

¹¹¹ Originale „kunigą kun.“.

¹¹² *Gimtas kraštas* – savaitraštis Lietuvai ir išeivijai, leistas nuo 1967 m. vasario 2 d. iki 1996 m. kovo 7 d., nuo 1996 m. gegužės mėn. iki 1997 m. kovo mėn. ir nuo 2010 m. vasario mėn. Vilniuje.

¹¹³ *Kauno tiesa* – dienraštis, šiuo pavadinimu leistas 1950–1992 m.

¹¹⁴ *Klubas Liberalia* – bulvarinio pobūdžio leidinys.

¹¹⁵ A. Damušis beveik pažodžiui perrašė straipsnį „Centas – apyvartoje“. *Gimtas kraštas*, 1991 sausio 3–9, nr. 1.

¹¹⁶ *Gimtas kraštas*.

¹¹⁷ Povilas Gončaras.

¹¹⁸ Tai originalus A. Damušio paskaičiavimas, cituotame straipsnyje jo nėra.

¹¹⁹ Straipsnyje yra žodis „Sibire“, A. Damušio tekste jis praleistas.

Katalikų atžvilgiu agresyvūs.

Respublika – dienraštis 200,000 egz.

*Aitvaras*¹²⁰ – vaikų savaitraštis 100,000 – “–

Mažoji Lietuva – savaitraštis 230,000 egz.

*Vasaris*¹²¹ ir J. Banevičiaus *20 centų* pornografinis savaitraštis.

2. Demokratinės darbo partijos kontroliuojami leidiniai.

*Tiesa*¹²² – dienraštis 200,000 egz.

*Vakarinės naujienos*¹²³ – dienraštis 200,000 egz., *Valstiečių laikraštis*¹²⁴ – dienraštis – 200,000 egz.

3. Stambūs, pelno siekiantys, antikrikščioniškas gyvenimo normas propaguojantys leidiniai daugiau iš tarybinio išsibėgėjimo negu iš piktų įsitikinimų.

Lietuvos rytas (Komjaunimo tiesa). Iš pakalbėjimo su manimi nematau antireliginio agresyvumo nei antiateistininkiško¹²⁵ agresyvumo. Jo daugiau tremtyje.

Jų leidiniai *Lietuvos rytas* dienraštis 200,000 egz.

Gimtas kraštas, savaitraštis, 90,000 egz.

*Švyturys*¹²⁶ – dvisavaitinis žurnalas 100,000 egz.

*Jaunimo gretos*¹²⁷ – mėnesinis žurnalas 150,000 egz.

4. Kultūrai – menui skirti leidiniai:

*Literatūra ir menas*¹²⁸, *Dienovidis*¹²⁹, *Šiaurės Atėnai*¹³⁰, *Kultūros barai*¹³¹, *Krantai*¹³².

Tiražai kelios dešimtys [tūkstančių egzempliorių].

¹²⁰ *Aitvaras* – savaitraštis moksleiviams, ėjęs nuo 1989 m. spalio 18 d. iki 1994 m. pab. Vilniuje.

¹²¹ Turima omenyje *Vasario* 16.

¹²² *Tiesa* – visuomeninis-politinis dienraštis, ėjęs 1917–1994 m. 1990 m. reformuotas. Įsikūrus Lietuvos demokratinei darbo partijai, laikraščio steigėja ir leidėja tapo LDDP taryba. Nuo 1992 m. leido UAB *Tiesa*. Nuo 1994 m. liepos 1 d. vietoj jo leistas dienraštis *Diena*.

¹²³ *Vakarinės naujienos* – vakarinis laikraštis, leistas lietuvių ir rusų kalbomis nuo 1958 m. sausio 25 d. iki 1999 m. lapkričio mėn. Vilniuje.

¹²⁴ *Valstiečių laikraštis* – Lietuvos laikraštis, įkurtas 1940 m.

¹²⁵ Greičiausiai turėtų būti „antiteistiško“.

¹²⁶ *Švyturys* – politikos, visuomenės gyvenimo, kultūros ir literatūros iliustruotas mėnesinis žurnalas, leistas 1949–1999 m. Vilniuje.

¹²⁷ *Jaunimo gretos* – mėnesinis iliustruotas jaunimo žurnalas, ėjęs 1944–1945 m. Kaune, o nuo nr. 4 1945–1995 m. Vilniuje lietuvių kalba.

¹²⁸ *Literatūra ir menas* – Lietuvos rašytojų sąjungos savaitraštis, nuo 1946 m. liepos 21 d. einantis Vilniuje.

¹²⁹ *Dienovidis* – iliustruotas savaitinis laikraštis, ėjęs nuo 1990 m. spalio 19 d. iki 2003 m. Vilniuje.

¹³⁰ *Šiaurės Atėnai* – kultūros savaitraštis, einantis nuo 1990 m. vasario 7 d. Vilniuje.

¹³¹ *Kultūros barai* – kultūros ir meno mėnesinis žurnalas, leidžiamas nuo 1965 m. Vilniuje.

¹³² *Krantai* – ketvirtinis meno kultūros žurnalas, einantis nuo 1989 m. Vilniuje.

5. Katalikiškoji spauda

*Katalikų pasaulis*¹³³ – dvisavaitinis žurnalas 40,000 egz., *Caritas*¹³⁴ – mėnesinis žurnalas 25,000 egz., *Naujasis židinys*¹³⁵ – mėnesinis žurnalas, *XXI amžius* – savaitraštis 12,000 egz., *Apžvalga*¹³⁶ – dvisavaitinis žurnalas 25,000 egz.

Vienintelis atsispiriantis senojo tarybinio raugo spaudimui yra *Lietuvos aidas* 200,000 egz.

XXI Amžiaus iniciatoriai M. Bloznelis, P. Plumpa¹³⁷, ir A. Raškinis. Pradėjo be lėšų, patalpų, be baldų, nei leidybinės įrangos.

Pradinį kelis tūkstančių kreditą gavo iš kun. J. Borutos.

Kun. Svarinskas paskolino kompiuterį ir printerį. Caritas užleido vieną kambariuką ir dalį koridoriaus ir leido naudotis telefonu.

Kainos kyla. Iš prenumeratos negali išsiversti.

Stengtis įtraukti profesionalių žurnalistų. Jeigu gaus kiek lėšų iš bet kokių šaltinių. Kitaip bankrutuos.

Mokykla – daug nepalankumo tikybos dėstymui. Visaip varžo.

Varžo ir parlamentas – jų įstatymai palankūs ateistams – iki 15 metų vaikai dalyvaus pamokose jeigu tėvai to pageidauja. Po 15 metų vaikai patys apsisprendžia, ar eiti, ar neiti į pamokas.

Pamokų valandos arba pirmoji arba paskutinė – diskriminacija palyginus su kitais dėstomais kursais.

Tikybos nelankantiems etikos ir dorovės kursai neįvedami.

Bažnyčia ruošia tikybos mokytojus.

Bandžiau siūlyti, kad dabartinėje situacijoje ir religiniam abejingume tikybos dėstyme reikia išvengti indoktrinacijos.

Nomenklatūros „hand [neįskaitomas žodis]“ jau pradeda šaukti, kad „išsivadavome iš marksistinio teroro, ateina klerikalistinis smegenų plovimas“.

Tad tikybos pamokose ypatingai dėstymo pradžioje tiksliau būtų akcentuoti krikščioniškąjį auklėjimą, charakterio ugdymą ir tada tiksliai atskleisti tą ugdymo vertybių šaltinį.

Atkreipiu dėmesį į dr. Antano Maceinos *Ateities* leidyklos išleistas knygutes *Istorija ir asmuo* ir dr. Kun. Antano Paškaus – *Krikščionybė ir evoliucija*¹³⁸.

Situacija yra reikalinga planingos ir išmintingos pradžios.

„Būkime neklastingi kaip balandžiai ir gudrūs kaip žalčiai“.

¹³³ *Katalikų pasaulis* – religinis mėnesinis žurnalas, nuo 1989 m. vasario 5 d. iki 2004 m. gruodžio mėn. ėjęs Vilniuje.

¹³⁴ *Caritas* – Lietuvos katalikiško moterų sambūrio Caritas federacijos mėnesinis žurnalas krikščioniškai šeimai, leidžiamas Kaune nuo 1989 m.

¹³⁵ *Naujasis Židinys-Aidai* – mėnesinis religijos ir kultūros žurnalas, einantis nuo 1991 m. sausio mėn. Vilniuje.

¹³⁶ *Apžvalga* – Lietuvos krikščionių demokratų partijos savaitraštis, leistas 1989–2000 m.

¹³⁷ Petras Plumpa (g. 1939) – disidentas, publicistas, religinis mąstytojas.

¹³⁸ Šis sąrašas papildytas kitame puslapyje:

„Tokią medžiagą pateikti studentijai labai tiktų. Tai būtų krikščioniškoji pažiūra į šių laikų problemas.

Labai svarbu atskleisti Katalikų Bažnyčios pažiūrą į socialinių problemų sprendimus. Reiktų agresyviai palyginti

4 dokumentas

[Adolfo Damušio laiškas] Juozui Polikaičiui¹³⁹ Ateit[ininkų] Federacijos vadui
1991. VII. 15.

Kelios pastabos ateitininkų veiklos klausimais Lietuvoje mėnesį pabuvojus.

1. Jaunimo stovyklavietės įsigijimas. Jaunimo stovyklavietė Pavištytyje jaunųjų ateitininkų vadovams ypatingai patinka.

Pusė pastatų yra mūriniai ir kita kiek mažesnioji dalis mediniai. Taigi ji tinka stovyklavimui ir vasarą, ir žiemą.

Talpa – 200 asmenų, priekis virtuvė ir valgykla.

Už ją prašo apie 1,000,00 rublių, tai yra $1,000,000/32 = 31,500$ dolerių.

Vysk. Sigitas Tamkevičius mano, per ryšius su Vagnoriumi¹⁴⁰, ministeriu pirmininku, būtų galima gauti ir pigiau. Taigi reikia kalbėtis su vyskupu.

Jeigu būtų einama prie pirkimo, reikia su Arvydu Žygu ir su Vincu Rasteniu sutarti, kur atidaryti sąskaitą, kaip ją operuoti, ypatingai valiutą keičiant ir sudaryti komitetą pirkimui vykdyti.

Lietuvoje reikia turėti dvi geras jaunimo stovyklavietes: vieną Pavištytyje, antrą Žemaitijoje.

2. Jaunučiams reikia skubiai įvesti uniformą. Tada jie galės pastebimai organizuotai reikštis. Tremtyje daug nukentėta uniformos įvedimo srityje delsiant.

Jauniems vaikams uniforma labai patinka. Ji taip pat yra naudinga auklėjimui, pripratinama prie tvarkos ir švaros.

3. Būtų gerai jaunučių ir moksleivių kuopas suporuoti su Lietuvos moksleivių kuopomis. Lietuvos ateitininkai pajustų artimą brolišką ryšį.

4. Būtų labai prasminga surišti moksl[eivių] ateitininkų kuopas su našlaičių grupėmis bei vaikais Lietuvoje turinčiais fizinių trūkumų. Tuo vystytųsi gilesnis pagalbos artimui supratimas.

5. Dvi ateitininkų stovyklos, kurias lankėme Ignalinoje ir Pavištytyje, darė labai gerą įspūdį. Vaikai linksmi, drausmingi ir atrodė laimingi. Vadovai sumanūs, atsidavę

mus su marksizmo bei liberalizmo atgyvenomis ir bankrotus.

Situacija yra reikalinga planingos ir išmintingos pradžios.

Prof. A. Maceina:

Asmuo ir istorija 1981

Dievas ir laisvė 1985

Ora et labora 1987

Dr. Antanas Paškus

Asmuo ir laisvė 1984

Krikščionis ir šiandiena 1987

Krikščionis psichologinėje kultūroje 1987

Evoliucija ir krikščionybė 1988

Sąžinė psichologiniu požiūriu 1991⁴⁰.

¹³⁹ Juozas Polikaitis (g. 1935) – chemikas, lietuvių išeivijos visuomenininkas.

¹⁴⁰ Gediminas Vagnorius (g. 1957) – Lietuvos ekonomistas, politinis bei visuomenės veikėjas, signataras.

naudingam darbui. Kiekvienoje stovykloje buvo apie 25 vadovai, kiekviena turėjo jauną supratlyvą¹⁴¹ kapelioną.

6. Vieną reiškinių norėčiau itin¹⁴² pabrėžti – būtinai reikia išvengti ateitininkų veiklą riboti vien pietizmu. Šalia maldingumo reikia skirti daug dėmesio jaunuomenės auklėjimui, darbo vertės supratimui, menui, sportui bei charakterio ugdymui. Tikslai tų visų krypčių sintezė ugdo jaunuomenės pilnutinę asmenybę. Tai vienas iš esminių paties prof. Stasio Šalkauskio reikalavimų.

7. Arvydas Žygas pageidauja kai kurių elektronikos aparatų. Išsiaiškinkite su Arvydu, kurių? Sužinokite, ar jie turi mokančių juos operuoti. O bet aparatų saugojimas sukels naujų rūpesčių.

8. Kiek supratau, stovyklas ruošiant susidaro ir skolų. Dabar, esant aukštam dolerio kursui, yra patogiausia proga Atei[tininkų] Federacijos Vadui nuvykti ir skolas išlyginti. O ir elektronikos pirkimą palikti Lietuvos iniciatyviems vykdytojams, be abejo, juos aprūpinant keliais tūkstančiais dolerių.

9. Labai skatinčiau neatsisakyti organizuoti studentiją. Reikia plėsti kontaktus ir didinti iniciatorių kolektyvą. Į tą darbą reikėtų pabandyti įtraukti vilniečius. Nedera teisintis tuo, kad studentija yra ateistinė. Lietuvoje reikia mažinti vieni kitu nepasitikėjimą. Lietuvoje reikia pasistengti sukelti dėmesį mūsų turtinga literatūra ir prof. Antano Maceinos, ir dr. Juozo Girniaus, ir dr. Ant[ano] Paškaus, ir kitų plunksnos darbininkų.

Kokios taiklios dabarčiai ir vertingos jų kūrinių temos:

Asmuo ir istorija, Dievas ir laisvė, Idealas ir laikas,

Asmuo ir laisvė, Krikščionis ir šiandiena, Evoliucija ir krikščionybė, Krikščionis psichologinėje kultūroje, Sąžinė.

Kiek tuose leidiniuose medžiagos mąstymo sužadimui.

Nors tiek dešimtmečių jaunuomenė ir buvo prievarta suvedžiota. Argi ji gali būti taip giliai paveikta, kad net bijos laisvu, ne prievartiniu mąstymu pasidomėti laisvojo pasaulio vertybėmis.

Linkiu sėkmės,
1991. VII. 15 d.
Chicago, Ill

Adolfas Damušis

¹⁴¹ Supratingą.

¹⁴² Originale „ytin“.

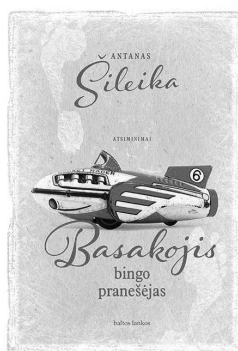
Recenzija

Kristina TUTLYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Tapatybės kovos ir juoko pergalė prieš gyvenimo neteisybę

Antanas Šileika. *Basakojis bingo pranešėjas: atsiminimai*. Vilnius: Baltos lankos, 2018, 232 p.

Basakojis bingo pranešėjas – penktasis lietuvių kilmės Kanados rašytojo Antano Šileikos kūrinys, iš kitų autoriaus tekstų išsiskiriantis žanru, – tai atsiminimų knyga. Į palyginti nedidelės apimties tekstą (232 p.) autorius įtaigiai sudeda ne tik savo ir artimiausios aplinkos žmonių gyvenimus, bet ir atskleidžia įvairių laikotarpių būsenas, lietuvių išeivių dalį, aktualizuoja Lietuvos kelio į laisvę problemas. Atsiminimų žanras tarsi įpareigoja būti atviram, apsinuoginti, ir A. Šileika tai geba padaryti – tekstas alsuoja tikrumu, vietomis veikia emociškai. Tam tikrų autobiografinių motyvų, istorinės tematikos aktualizacija autoriui nesvetima – ankstesniuose savo romanuose analizavo partizaninio

pasipriešinimo situaciją (*Pogrindis*), Lietuvos istoriją, papročius, kultūrinius skirtumus (*Bronzinė moteris*).

Su A. Šileikos kūryba plačiau susipažinęs skaitytojas pastebėtų, kad atsiminimai priimena novelių knygą *Pirkiniai išsimokėtinai* (*Buying on Time*; Kanadoje išleista 1997 m., vertimas į lietuvių kalbą 2014 m.). Joje taip pat analizuojama lietuvių išeivių buitis ir būtis, santykiai su vietiniais, apmąstomos globalėjančio pasaulio problemos. Nors knygos panašios tiek stiliumi, tiek temos požiūriu, atsiminimų žanras suteikia neabejotino žavesio ir intrigos – mintis, kad knygoje aprašytos autoriaus patirtys, patraukia dėmesį; kartu įrodo, kad autorius vienodai įtaigiai, su humoru geba pažiūrėti ne tik į aplinkinius, bet ir į

save. Atsiminimų žanras atskleidžia skaitytojui autoriaus individualumą, panašiai kaip esė žymi subjektyvumą – būtent tie prisiminimai išliko autoriaus atmintyje. Ypač ši ypatybė svarbi tokiems fragmentiškiems pasakojimams – iš jų kaip unikali mozaika dėliojasi rašytojo gyvenimas, pajaučiama to meto dvasia, aktualizuojami klausimai.

Knygoje autorius svarbiausius savo gyvenimo momentus pateikia chronologiškai, pradėdamas nuo ankstyvos vaikystės Toronto priemiestyje. Vaizduojamos paieškos paauglystėje, atsitiktiniai darbai renkant pinigus studijoms, vėliau akademinis ir žurnalistinis darbas. Knygos pabaigoje linksmi ir valiūkiški pasakojimai pereina į apmąstymus, paskutiniuose skyriuose (*Trys viešpaties veidai* ir *Iš kur aš ateinu, kur aš einu*) tarsi iš naujo apmąstomas, apibendrinamas, jei taip galima pasakyti, nueitas kelias. Nors įvykiai dėstomi chronologiškai, bendra pasakojimo kompozicija yra gana fragmentiška – kiekvienas skyrius galėtų būti tarsi atskira novelė, kur pasakojamas tam tikras gyvenimo įvykis, vienaip ar kitaip daręs įtaką tolesniam likimui.

Teksto vienovę išlaikyti padeda pasirinkta pasakojimo maniera – geraširdiška ironija, kuri perteikia autoriaus gebėjimą pasijuokti iš praeities klaidų, kritiškai pažvelgti į save ir aplinkinius. Šitoks geraširdiškas juokas, gebėjimas pasišaipyti iš jaunatviško idealizmo, neišvengiamo skirtumo tarp vietinių ir imigrantų išskiria A. Šileikos tekstą iš kitų išeivių pasakojimų, kur į tragišką, sudėtingą likimą žvelgiama skausmingai, o jų ironija dažnai pikta, dengianti patirtas traumas. Žinoma, karo baisumai, prarasti namai, netektys yra tikrai sunkūs išgyvenimai, tačiau neskaudus A. Šileikos juokas padeda išlaikyti tam tikrą nuotolį, sukurti įdomų, kitokį požiūrį į emigrantų patirtis. Kalbant apie savo vaikystę, praeities išgyvenimus, ypač kai daugumos žmonių nebėra, rizikuojama paslysti ant pernelyg didelės nostalgijos, sentimentalus kalbėjimo. A. Šileika šito išvengia ironizuodamas pasakojamas istorijas.

Knygoje *Basakojis bingo pranešėjas* pasakojimus jungia ir bendros temos – iš gyvenimo epizodų ryškėja dviejų tautinių tapatybių santykio kaita; nelengvas rašytojo kelias į literatūrinį pasaulį; svarstomi santykiai su šeima, aplinkiniais, istorija. A. Šileikos tekstai išsiskiria lietuviškąja tematika – lietuviškasis pasaulis tampa veiksmo fonu, o lietuviški mitai, istorija – temų šaltiniu. Šioje knygoje viena svarbiausių temų – dviejų kultūrų ryšys ir žmogaus bandymas savyje talpinti dvi tapatybes. Rodomi sunkumai jas suderinti – vaikiška gėda dėl tėvų, nemokančių elgtis taip, kaip vietiniai: „Nors mūsų tėvai dvidešimt penkerius metus gyveno Kanadoje, širdies gilumoje jie vis vien liko imigrantai. Jie net akinius nuo saulės laikė maištingumo išraiška. Kas žino, gal po tamsiais stiklais mes slepiame nuo kvaišalų išsiplėtusius vyzdžius?“¹ Lengvai šaipomasi iš perdėto taupumo ir atsargumo, baimės naujovėms, tam tikros stagnacijos. Dėl karo, suirutės, būtinybės bėgti iš tėvynės priverstiniai emigrantai tarsi patiria nuolatinės baimės būseną – visur matomas pavojus, nepasitikima vietiniais gyventojais, nenorima pažinti jų kultūros. A. Šileika vaizduoja, kaip kinta emigrantų identitetas ir pamažu mokomasi gyventi daugiakultūroje aplinkoje.

Aptariama lietuviškoji veikla, bandymas saugoti protėvių tapatybę – A. Šileika atskleidžia, kaip būdamas paauglys vertino tautinius šokius, šeštadienines mokyklas. Tarsi ir suprantama, kad lietuviška veikla svarbi, tačiau kuo daugiau gaunama gimtosios tėvų

¹ Šileika, Antanas, *Basakojis bingo pranešėjas*. Vilnius: Baltos lankos, 2018, 36.

kultūros, tuo labiau jaučiamasi tolstant nuo kanadietiškosios: „Praėjo ne vienas dešimtmetis, o mes visi, plaukę tuo keltu, taip ir likome imigrantai. Net imigrantų vaikai buvo imigrantai. Atrodė, kad mes tarsi paskiepyti nuo vyraujančios kultūros.“² Dar kartą pabrėžiama, kad nešiotis imigranto statusą tikrai nėra lengva – norisi ir išsaugoti tai, kas duota tėvų su jų kultūra, ir kartu pritapti prie vietinių, tuo labiau kai esi paauglys ir bendraamžių pritartimas labai svarbus.

Knygoje A. Šileika suteikia galimybę pažvelgti į Sąjūdį, Lietuvos nepriklausomybės kelią, tragiškus Sausio 13-osios įvykius taip, kaip jie buvo vertinami ir matomi Kanadoje. Autorius pasakoja, kaip su bendraminčių emigrantų grupele organizavo politikų susitikimus, rašė straipsnius, skatino rengti radijo laidas, siekdami atkreipti ne tik Kanados, bet ir pasaulio dėmesį į mažųjų Pabaltijo šalių kovą dėl laisvės. Pirmus susitikimus su Lietuvos politikais, kai šie atvyko į Kanadą sakyti pranešimų, autorius prisimena su humoru. Štai taip pasakojama apie susitikimą su Lietuvos Vyriausybės atstovu Bronislovu Kuzmicku: „Palinkau jo pusėn ir pauosčiau. Sovietų Sąjungoje, regis, nebuvo dezodoranto, ir kai kurie lankytojai, atvykdavę pas mus anksčiau, vilkėdavo tais pačiais prakaituotais marškiniais trisdešimt šešias valandas. Bet vicepirmininkas išlaikė nosies testą. <...> [Jo] liempaltis buvo pasibaisėtinas, o kapšai po akimis bylojo, kad jis labai pavargęs.“³ Iš tokių pasakojimų matyti ryškus ekonominis, kultūrinis skirtumas tarp laisvo Vakarų pasaulio ir sovietinio jungo šalių. Dar komiškiau pateikiama pažintis su Vytautu Landsbergiu: jis „buvo dar labiau profesoriškas negu jo pavaduotojas, kalbėjo lėčiau ir turėjo vieną nedidelį trūkumą – jis juokėsi tarsi koks blogiukas iš animacinio filmo“⁴. Su humoru žvelgti į Sąjūdžio įvykius gana neįprasta lietuvių kultūros kontekste, todėl tokius atsiminimus skaityti labai įdomu. Į šiuos istoriškai svarbius įvykius žiūrima be patoso ir idealizavimo, pripažįstama, kad mažų šalių problemos daugumai gyventojų nebuvo aktualios ir kad dėl žiniasklaidos dėmesio reikėjo kovoti.

Sąjūdžio, kaip politinės padėties, analize, kilusiu noru prisidėti prie Lietuvos išsivadavimo kartu parodomas ir vidinis lūžis, bandymas sugretinti abi turimas kultūras: „Jaunuolis, kuris nekenė savo imigrantų tėvų „Alaus statinės“ polkos, užaugęs tapo ponu *Lithuania*, Kanados radijo ir televizijos laidų ekspertu, šalies, į kurią daugiau kaip keturiasdešimt metų niekas nekreipė jokio dėmesio, žinovu“⁵. Lietuviybės dvasia juntama visuose romano puslapiuose, nuo vaikystės prisiminimų iki konkretaus darbo bandant padėti tėvų šaliai. Baigiamajame žodyje autorius atskleidžia savo vidinį susitaikymą: „Kadaise aš blaškiausi tarp savo dviejų tėvynių – Kanados ir Lietuvos. Dabar aš suprantu, kaip man pasisekė, kad turiu jas abi.“⁶

A. Šileika komiškai aprašo savo kelią į literatūrinį pasaulį – pasakoja, kad domėjosi literatūra dar mokyklos laikais, vėliau susidūrė su skeptišku tėvų požiūriu ir raginimais susirasti pelningesnį, naudingesnį užsiėmimą. Rašydavo laiku, kuris likdavo nuo atsitiktinių darbų (skystų chemikalų skyriaus prižiūrėtojas ceche, kontraceptikų skyriaus valytojas,

² Ibid., 41.

³ Ibid., 196.

⁴ Ibid., 200.

⁵ Ibid., 192.

⁶ Ibid., 231.

duonos išvežiotojas, sargas, bingo pranešėjas), keliaudamas traukiniais ar autobusais – tai aiškiai suponuoja skyriaus pavadinimas *Literatūra priešokiais*. Jaunatviškas idealizmas susiduria su realybe – rinka nėra ištroškusi naujų literatų, dėl „vietos po saule“ reikia nemažai kovoti. Aprašomi žurnalistiniai darbai, bandymai publikuoti rankraščius: „Tuo pačiu metu ir pats rašiau apsakymus ir romanus, bet dauguma mano literatūrinių bandymų baigdavosi katastrofa“⁷; „Leidyklos „McClelland & Stewart“ redaktorė laikė rankraštį ištisus metus, o paskui grąžino man jį paštu neperskaitytą“⁸. Šiek tiek įsitvirtinti kaip kūrėjui padėjo gyvenimas Prancūzijoje, kur vyko diskusijos su pradedančiųjų literatų būreliu (čia įgyta gyvenimiškos patirties, mokytasi priimti ir išsakyti kritiką, susipažinta su įdomiais žmonėmis). Vėliau Kanadoje A. Šileika dirbo *Descant* leidykloje, šis darbas taip pat vaizduojamas su komiško atspalviu: „Visi „Descant“ redaktoriai, kaip ir aš, mėgo išgerti ir pasmagurauti. Per amerikiečių Padėkos dieną mūsų stalas lūždavo nuo batatų pyragų ir kitų valgių, Bastilijos paėmimo dieną švėsdavome ragaudami *cassoulet*, o atmintinas mano tautiečių emigrantų dienas – silkę su grybais.“⁹ Taip kartu parodoma, kad Šaltojo karo metais Kanada buvo tapusi tokia pat tautybių katilu, kaip ir JAV ar Didžioji Britanija.

Tekste kiek įtaresnis, priekabesnis skaitytojas galėtų pasigesti gilesnės problemų analizės, įvairesnių meninių priemonių, galimybės pačiam svarstyti ir vertinti autoriaus aktualizuojamas temas. Tiesa, tai bandoma daryti skyriuje *Trys Viešpaties veidai*, kur paliečiamos metafizinės problemos, svarbiausi žmonės gyvenime lyginami su trimis Švč. Trejybės veidais. Skyrius įdomus ir savitas, tačiau labai iškrinta iš bendro konteksto, lengvumo ir juoko atmosferos, atidengia kitus trūkumus – pasitaikanti paviršinė kalbėjimą apie aktualizuojamas temas (įvykiai papasakojami, tačiau neanalizuojami, trūksta konfliktiškumo, bandymų apeliuoti į skaitytojo svarstymus) ir didesnio skyrių sąsajų poreikį. Kai kurių epizodų prasmė ir svarba tekste apskritai kvestionuotina, pavyzdžiui, nelabai aišku, kuo pasakojimą papildo skyrius apie naktį vaiduoklių name (*Nulūžusi durų rankena*) – istorija tarsi atsiranda iš niekur, niekuo ir baigiasi. Perskaičius norisi truktelti pečiais ir paklausti savęs, o kas iš to? Atsakymas liko neaiškus.

Galbūt knygos autorius norėjo atvirai, „iš pirmų lūpų“ papasakoti apie išeivių ir jų vaikų patirtis, problemas, atskleisti, ką reiškia gyventi istoriškai sunkiais laikais, jaunai asmenybei bręsti suvaržymų ir visuotinės baimės pilnoje aplinkoje. Tokiu atveju paprasta forma tekstą daro prieinamą masinei auditorijai, suprantamą tiek chronologiškai, tiek kultūriškai nuo vaizduojamų įvykių nutolusiems skaitytojams, tačiau gilesni svarstymai apie problemas būtų pravertę. Tiesa, bandyta kalbėti apie to laikotarpio visuomenės bėdas: „tėvas Petras vaišindavo mus tuo, ką tą savaitę jam atnešdavo tikintieji, dažniausiai moterys, kurios stengėsi ištuštinti gėrimų spinteles, taip tikėdamosi atjunkyti nuo butelio savo girtuoklius vyrus“¹⁰; iš gana įdomios pozicijos – duonos išvežiotojų darbo – aprašoma turtinė nelygybė, visuomenės sluoksniai: „Važiuodamas čia nesivarginau krauti į furgoną <...> šveicariškų lazdelių ar juodos duonos. Šioje gatvėje klientai pirkdavo tik pigiausią duoną, kurią valgydavo su margarinu ir „šlapia dešra“¹¹. Šie klausimai tebeaktualūs ir mūsų

⁷ Ibid., 112.

⁸ Ibid., 113.

⁹ Ibid., 111.

¹⁰ Ibid., 73.

¹¹ Ibid., 58.

dienomis, todėl galbūt atsiminimai didesnę literatūrinę vertę įgytų, jei temos kiek labiau būtų išplėtos, pateikiamos ne tik kaip probleminiai klausimai, o paminimos laikotarpio kontekste.

Vis dėlto ne visi atsiminimai yra vienplaniai – iš linksimų nutikimų, istorijų matyti ir gyvenimiškos pamokos. Pavyzdžiui, įtaigiai aprašomi santykiai su šeimos nariais: „Tėvų reikėjo saugotis. Turėjai gerai pagalvoti, ką jiems sakyti, o ko – ne, nes jie stengdavosi įpiršti savo požiūrį. Motinos buvo pavojingesnės negu tėvai, nes su jomis negalėjai ginčytis“¹²; „Turėti vyresnių brolių yra ir palaima, ir prakeikimas. Jie yra draugai ir priešai: gynėjai, mokytojai, išnaudotojai, kankintojai, geradariai ir vieninteliai žmonės, kurie iš tikrųjų tave supranta“¹³. Nusišypsojus po smagaus ir geraširdiško humoro aiškėja tėvų vaidmuo, jų bandymas įrodyti savo nuomonės teisumą, liepti propaguoti tam tikras vertybes ar veiklas (A. Šileikos atveju – lankyti lietuviškus užsiėmimus, šokti tautinius šokius). Brolių vaidmuo irgi labai svarbus, ypač užaugus imigrantų šeimoje, – iškeliama tam tikra vienišumo būsena, kai broliai iš tiesų tampa vieninteliai suprantantys, ką reiškia turėti kitataučius, svetimoje aplinkoje nesusivokiančius tėvus, kaip sunku pritapti ir pan. Gilesni svarstymai ar bendražmogiškos problemos pernelyg neakcentuojamos, bet asmeninė patirtis papasakojama tikrai įtaigiai.

A. Šileika praturtina lietuvių literatūros kontekstą, jis parodo, jog savo istoriją galima pasakoti su humoru bei lengva ironija. Ką reiškia būti basakojų bingo pranešėju, iškrintančiu iš vietos konteksto, neįprastu, bet kartu masės dalimi? Gyvenimas gali atrodyti tikrai baisus meilės kamuojamam paaugliui, meniškos dvasios jaunuoliui, dirbančiam kontraceptikų fabrike, amžiaus studiją, kuriai medžiagą reikia rinkti iš silpnaprotystės kamuojamos informantės, parašyti bandančiam akademikui. Galbūt geriausiu vaistu nuo gyvenimo vargų gali tapti geraširdiškas juokas, bandymas įžvelgti kasdienybės komizmą? Autorius tikrai užkrečia pozityvumu ir tarsi padrąsina, kad viskas bus gerai ir Kanadai, ir Lietuvai, kur žmonės laisvėja, ateina karta, nepažinusi sovietinių suvaržymų, formuojasi kitoks požiūris į įvairiomis prasmėmis mažumoms priklausančius žmones. Belieka tikėtis, kad taip ir bus.

¹² Ibid., 93.

¹³ Ibid., 11.

Kronika

2017 06 01 – 2018 04 30

Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB) ir Lietuva

2017 m. liepos 2–5 d. Panevėžio rajone, Bistrampolio dvare, vyko kraštų lietuvių bendruomenių ir jaunimo sąjungų pirmininkų suvažiavimas, buvo priimtos 5 rezoliucijos:

- Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės išlaikymo
- Dėl užsienio lietuvių reikalų koordinavimo komisijos
- Dėl Lietuvos laisvės kovų – *Miško brolių* – draugijos atkurtų rūmų nusavinimo
- Dėl užsienio kalba transliuojamų TV laidų lietuvinimo būdų suvienodinimo
- Dėl informacijos apie renginius sinchronizavimo

2017 spalio 7 d. mirė Kazys Almenas, fizikas, rašytojas, aktyvus santarietis, Vytauto Didžiojo universiteto (toliau VDU) atkuriamojo Senato narys. K. Almenas gimė 1935 m. Lietuvoje, 1944 m. su tėvais pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. persikėlė į JAV. 1957 m. baigė Nebraskos universitetą, 1968 m. Varšuvoje apgynė daktaro disertaciją. Nuo 1969 m. – Merilendo universiteto profesorius. Atkūrus nepriklausomybę grįžo į Lietuvą.

Išeivijos visuomeninės politinės federacijos *Santara-Šviesa* narys, vienas iš Valdovų rūmų paramos fondo steigėjų, nuotykiinių romanų apie Lietuvos praeitį *Skomanto* serijos organizatorius ir vienas autorių. Įkūrė leidyklą *Litterae universitatis*, dirbo Energetikos institute, VDU organizavo vadovėlių aukštosioms mokykloms vertimą ir leidybą. 2008–2010 m. buvo VDU Tarybos narys.

K. Almenas – vienas pirmųjų išeivijos mokslininkų, prisidėjusių užtikrinant Ignalinos AE saugų darbą. Jo iniciatyva 1992 m. įkurta Ignalinos saugos analizės grupė, kurios pagrindinis uždavinys – suburti Lietuvos mokslininkus, galinčius vykdyti Ignalinos AE saugos vertinimus ir analizes. K. Almeno dėka šios grupės mokslininkai turėjo galimybę stažuotis JAV, Švedijos, Japonijos, Vokietijos, TATENA ir kituose tarptautiniuose branduolinių tyrimų centruose. Jo veikla užtikrinant Ignalinos AE saugumą 2005 m. buvo įvertinta Lietuvos mokslo premija.

K. Almenas kaip rašytojas diasporos kontekste priskiriamas prie „tyliųjų kartos“, o lietuvių literatūrologų vadinamas „perskeltos literatūros“ atstovu. K. Almeno kūrinuose vaizduojama amerikiečių ir lietuvių išeivių buities kasdienybė, jaunų žmonių tarpusavio santykiai. Jis parašė istorinių, detektyvinių romanų, kelionių apybraižų, daug keliavo ir diskutavo aktualiais visuomenei klausimais.

2017 m. lapkričio 23 d. Istorinėje Lietuvos Respublikos prezidentūroje, Kaune, vyko archyvinių dokumentų, kurie buvo rasti Sibire, pristatymas.

Ižanginį žodį tarė dr. Judita Džežulskienė, asociacijos *Lietuvių tiltai* (projekto vykdytojo) prezidentė. Taip pat kalbėjo VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja dr. Daiva Dapkutė. Renginyje pristatyti Krasnojarske rasti ir į Lietuvos valstybės istorijos archyvą atvežti reikšmingi Lietuvai archyviniai dokumentai (XIX a.–XX a. pradžia).

2017 m. gruodžio 8 d. Beatričės Kleizaitės-Vasaris menų galerijoje, Marijampolėje, vyko parodos *Nuo realizmo iki objekto. Pasaulio lietuvių menas Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje* atidarymas.

Ši paroda – tai 2016 m. Mykolo Žilinsko dailės galerijoje, Kaune, ir šių metų pavasarį Vytauto Kasiulio dailės muziejuje, Vilniuje, surengtų parodų tęsinys. Paroda žymi du įvykius: Marijampolės, 2018 m. Lietuvos kultūros sostinės, renginių pradžią ir Lietuvos išeivijos dailės fondo Vilniuje penkerių metų sukaktį. Paroda supažindina su Lietuvos išeivijos menininkais ir jų darbais nuo XX a. pradžios iki šių dienų – su Česlovo Janušo, Viktoro Vizgirdos ir Prano Gailiaus iki Ray Bartkaus ir Stasio Eidrigevičiaus kūriniais.

2017 m. gruodžio 10 d. Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau PLB) neteko vienos ryškiausių asmenybių, daug nuveikusios telkiant bendruomenę, puoselėjant lietuviybę ir stiprinant Lietuvos valstybingumą – tai buvusio ilgamečio PLB atstovo Lietuvoje, PLB valdybos pirmininko ir Australijos lietuvių bendruomenės nario Gabrieliaus Žemkalnio.

Gabrieliaus Žemkalnio nuopelnai buvo įvertinti – už veiklą telkiant lietuvius, jis apdovanotas Gedimino ordino Komandoro kryžiumi, už pagalbą atkuriant Lietuvos nepriklausomybę ir lietuvių išeivijos telkimą bei ilgametį darbą Lietuvos labui – Užsienio reikalų ministerijos įsteigta *Lietuvos tūkstantmečio žvaigždė*.

Gabrielius Žemkalnis gimė 1929 m. sausio 31 d. Kaune. Mokėsi Kauno *Aušros* berniukų gimnazijoje, baigė Reddorfo lietuvių gimnaziją Vokietijoje. 1944 m. su Valdu Adamkumi ir Liūtu Griniumi leido pagrindinį laikraštį *Jaunime, budėk!* Buvo gestapo areštuotas ir iki 1945 m. kalintas Vokietijoje. Vokietijoje gyveno iki 1948 m., vėliau išvyko į Australiją. Aktyviai bendradarbiavo lietuviškuose leidiniuose: *Australijos lietuvis, Mūsų pastogė, Tėviškės aidai, Baltic News, Europos lietuvis, Tėviškės žiburiai, Pasaulio lietuvis, Lietuvos aidas, Lithuanian Weekly*, priklausė Australijos žurnalistų sąjungai. Nuo 1975 m. Australijos SBS radijuje rengė lietuviškas radijo laidas, 1979–1994 m. buvo lietuviškų laidų vadovas. Gabrielius Žemkalnis buvo vienas iš Australijos lietuvių kultūros fondo steigėjų, aktyvus Australijos lietuvių bendruomenės narys.

2017 m. birželio 10 d. Berne Lietuvos ambasada organizavo Šveicarijoje dirbančių ir besimokančių jaunųjų Lietuvos mokslininkų ir verslo atstovų susitikimą. Tai buvo renginys prieš lapkričio mėnesį ambasados organizuojamą konferenciją, kurion pakviesti Šveicarijoje įsitvirtinę lietuviai mokslininkai ir mokslo atstovai iš Lietuvos. Konferencijoje ieškota idėjų ir galimybių, kaip panaudoti lietuvių svetur įgytas žinias mokslui Lietuvoje.

Jaunieji mokslininkai trumpai pristatė savo tyrimų ir darbo sritis, papasakojo apie mokslo veiklai Šveicarijoje sukurtas galimybes ir sąlygas, lygino Lietuvoje ir užsienyje turimą techninę bazę, svarstė galimybes pritaikyti Šveicarijoje įgytas žinias ir patirtį Lietuvoje.

2017 m. birželio 30 d. Kaune užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius pasveikino X Pasaulio lietuvių sporto žaidynių delegacijų vadovus bei žaidynių organizatorius ir paragino prisijungti prie Lietuvos atkūrimo 100-mečiui skirtos iniciatyvos *Lietuva 4.000.000*, kurios tikslas – sujungti pasaulio lietuvius į vieną virtualią bendruomenę. „Parodykime pasauliui, kad Lietuva nėra maža nykstanti tauta“.

X Pasaulio lietuvių sporto žaidynės į Lietuvą pritraukė rekordiškai daug sportininkų – Kaune rungėsi daugiau kaip 4 tūkst. lietuvių iš 26 pasaulio šalių.

2017 m. liepos 12 d. Seimo Migracijos komisija parengė ir PLB pateikė apibendrintą informaciją apie galimybes reemigrantų vaikams, grįžusiems gyventi į Lietuvą, integruotis į bendrojo ugdymo įstaigas Lietuvoje. Komisija nusprendė parengti minėtą informaciją ir ją pateikti PLB, atkreipiant dėmesį į tai, kad tarp dažniausiai nurodomų priežasčių, dėl kurių užsienyje gyvenantys lietuviai nesiryžta grįžti gyventi į Lietuvą, yra informacijos stoka apie reemigrantų vaikų integravimo į bendrojo ugdymo įstaigas galimybes.

Komisija atkreipia dėmesį, kad užsienyje gimę ar augę vaikai, grįžę gyventi į Lietuvą, dažnai patiria sunkumų mokykloje dėl to, kad yra užmiršę arba visiškai nemoka lietuvių kalbos. Komisija taip pat pažymi, kad užsienyje gyvenantiems lietuviams yra galimybė mokytis nuotoliniu būdu. Nuotolinis mokymas vykdomas *Skype* programa, naudojantis e. pamokomis, vaizdo įrašais ir kt. Į ugdymo įstaigą reikia atvykti tik dvyliktos klasės brandos egzaminams ir kai kuriais atvejais – patikrinti dešimtos klasės žinių.

2017 m. liepos 20 d. Vyriausybės kanceliarija organizavo apdovanojimus *Kryptis Lietuva* ir kvietė visuomenę teikti iniciatyvas, kuriomis užsienio lietuviai skatinami grįžti ir dirbti Lietuvoje arba jiems padedama lengviau integruotis sugrįžus po daugelio metų, praleistų svetur.

Apdovanojimais *Kryptis Lietuva* siekiama pagerbti biudžetines ir viešąsias įstaigas, nevyriausybinės organizacijas, bendruomenes, socialiai atsakingo verslo įmones ir privačius asmenis, kurie savo iniciatyvomis skatina svetur išvykusius tautiečius rinktis gyvenimą ir darbą Lietuvoje, konsultuoja sugrįžusiuosius arba norinčius sugrįžti, padeda jiems integruotis.

2017 m. rugsėjo 28 d. Užsienio reikalų ministerijoje prasidėjo jau trečius metus iš eilės organizuojamas seminaras Rytų kraštų lietuvių jaunimui, kuriuo siekiama palaikyti ir stiprinti ryšius su užsienio šalyse gyvenančiais lietuviais ir lietuvių kilmę turinčiais

asmenimis. Į dviejų dienų renginį susirinko 20 lietuvių kilmės jaunuolių iš Armėnijos, Baltarusijos, Rusijos ir Ukrainos. Ministras L. Linkevičius pasveikino seminaro dalyvius ir ragino juos būti aktyviais *Globalios Lietuvos* nariais. Seminaras organizuojamas įgyvendinant *Globalios Lietuvos* programą, kurios koordinatorė yra Užsienio reikalų ministerija.

2017 m. rugsėjo 29 d. Hurgadoje Lietuvos Respublikos ambasadorius Egipte Arvydas Daunoravičius dalyvavo lituanistinės mokyklėlės *Jūros arkliukai* mokslo metų pradžios šventėje ir atidarant lietuvių bendruomenės centrą.

Per šventę kalbėję bendruomenės atstovai džiaugėsi, kad bendromis pastangomis pavyko įrengti patalpas, sukurti sąlygas mokyklėlei toliau tęsti savo veiklą. Akcentuota, jog lietuvių bendruomenės centras ypač reikalingas – Hurgados ir apylinkių lietuviai jaučia poreikį ne tik mokytis savo vaikus kalbėti lietuviškai, bet ir patys nori pabendrauti su tautiečiais, pasidalyti aktualijomis, pabūti lietuviškoje aplinkoje, kartu švęsti lietuviškas šventes.

Egipto rytinės pakrantės populiariame kurorte per pastaruosius porą dešimtmečių susiformavo lietuvių bendruomenė, šiuo metu ją sudaro keletas šimtų lietuvių.

2017 m. spalio 6–8 d. JAV lietuvių bendruomenės XXI taryba surengė III sesiją Omahos mieste, Nebraskos valstijoje. Į susitikimą atvyko JAV lietuvių bendruomenės atstovai iš daugiau kaip 20 JAV valstijų, taip pat prisijungė išeivijos lietuviai iš kitų pasaulio šalių ir atstovai iš Lietuvos. Susirinkusiuosius pasveikino LR ambasadorius JAV Rolandas Kriščiūnas, Lietuvos generaliniai konsulai JAV Darius Gaidys, Julius Pranevičius ir Mantvydas Bekešius, Seimo nariai Žygimantas Pavilionis ir Antanas Vinkus, Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Henke ir kiti garbingi svečiai.

Per vizitą Nebraskos valstijoje Lietuvos ambasadorius R. Kriščiūnas susitiko su Omahos regiono Ekonominės plėtros agentūros prezidentu Davidu G. Brownu, buvo aptartos bendradarbiavimo su Lietuva ir dvišalių prekybinių ryšių stiprinimo galimybės.

2017 m. spalio 21 d. Graikijos lietuvių bendruomenės tarybos ir LR ambasados Graikijoje pakviesti lietuviai Atėnuose susirinko į pirmąjį metinį Graikijos ir Kipro lietuvių susitikimą. Sveikindamas susitikimo dalyvius Lietuvos ambasadorius Graikijoje Rolandas Kačinskas padėkojo Graikijos lietuvių bendruomenės tarybai už puikiai suorganizuotą renginį ir paragino vietos lietuvius pasitikti artėjantį Lietuvos valstybės šimtmetį nauja jėga, nauja energija ir nauja tradicija.

Graikijos ir Kipro lietuvių susitikime dalyvavo apie 80 šiose šalyse gyvenančių lietuvių ir svečių iš Lietuvos, Italijos ir Vokietijos, tarp kurių PLB pirmininkė D. Henke, Italijos lietuvių bendruomenės pirmininkė Elzė Simonkevičiūtė-Di Meglio, užsienio lietuviams skirtų laidų vedėjai ir projektų autoriai. Lietuvos užsienio reikalų ministerijai renginyje atstovavusi Užsienio lietuvių departamento direktoriaus pavaduotoja Lina Žukauskaitė supažindino dalyvius su *Globalios Lietuvos* programa.

2017 m. spalio 23–27 d. Seimo I rūmų Konstitucijos salėje vyko Seimo ir PLB komisijos posėdžiai.

Komisijos posėdžių tikslas – aptarti Lietuvoje ir užsienio valstybėse gyvenantiems lietuviams aktualias problemas bei jų sprendimo būdus. Išeivijos lietuviai noriai įsitraukia į valstybės gyvenimą, nori prisidėti prie šalies saugumo, mokslo, švietimo, kultūros bei verslo. Komisijos nariai spalio 25 d. minėdami LR Konstitucijos 25-mečio šventę kartu su Seimo Konstitucijos komisijos nariais aptarė LR piliečio vietą modernioje visuomenėje bei pilietybės išsaugojimo klausimus.

Seimo rūmuose posėdžiavusi Seimo ir PLB komisija baigė posėdžių sesiją ir spaudos konferencijoje pristatė 7 rezoliucijas:

1. Dėl galimybių grįžti gyventi į Lietuvą sudarymo
2. Dėl Pasaulio lietuvių vienybės dienos 2018 m. liepos 1 d.
3. Dėl Lietuvos informacinio saugumo
4. Dėl pilietybės išsaugojimo
5. Dėl valstybės pagalbos nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis užsienyje priemonių tobulinimo
6. Dėl pasaulio lietuvių įnašo plėtojant aukštąjį mokslą
7. Dėl *Globalios Lietuvos* kūrimo programos įgyvendinimo

Komisija domėjosi, kaip rengiamasi minėti Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį.

2017 m. spalio 25 d. Seimo ir PLB komisija paminėjo LR Konstitucijos 25 metų jubiliejų, kai į referendumą susirinkusi tauta tarė „taip“ nepriklausomos demokratinės valstybės – LR – Konstitucijai. Posėdis vyko istorinėje Seimo Konstitucijos salėje, kurioje 1992 m. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis pasirašė LR Konstitucijos priėmimo aktą.

Posėdyje aktyviai diskutuota dėl pilietybės išsaugojimo ir daugybės pilietybės, dėl Konstitucinio Teismo sprendimų šiais klausimais. „Viena iš svarbiausių konstitucijos savybių – jos stabilumas“, – pabrėžė diskusijoje dalyvavusi teisingumo ministrė dr. Milda Vainiutė ir pateikė pavyzdį, kad JAV Konstitucija galioja daugiau kaip 200 metų ir turi tik 27 pataisas.

2017 m. spalio 26 d. Seimo ir PLB komisija diskutavo, kaip PLB gali prisidėti pertvarkant ir stiprinant aukštojo mokslo sistemą Lietuvoje, gerinant aukštojo mokslo kokybę. Komisijos nariai kvietė nebevilkinti Lietuvos aukštojo mokslo struktūrinės reformos ir nepalikti nežinomybėje ne tik Lietuvos aukštųjų mokyklų dėstytojų, esamų ir būsimų studentų, bet ir su Lietuvos mokslo institucijomis pasiryžusių bendradarbiauti pasaulio lietuvių, dirbančių užsienio universitetuose.

Posėdyje dalyvavusi švietimo ir mokslo ministrė Jurgita Petrauskienė pristatė planuojamą Lietuvos aukštojo mokslo sistemos pertvarką, kurios tikslas – studijų ir aukštojo mokslo kokybės didinimas, studijų programų ir darbo vietų pasiūlos subalansavimas. „Neturi būti naikinamas aukštasis mokslas, jis turi būti stiprinamas, – kalbėjo ministrė J. Petrauskienė. – Lietuviai turi teisę įgyti kokybišką aukštąjį išsilavinimą, galimybes atlikti kokybiškus mokslinius tyrimus ir būti matomi tarptautiniu mastu.“ Ministrės teigimu, šių

tikslų siekia Vyriausybė, telkdama visas atsakingas institucijas. Pranešėja pripažino, kad „vykdant aukštojo mokslo pertvarką išlieka labai svarbūs regioniniai aspektai, todėl privalome užtikrinti regionuose gyvenantiems žmonėms galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą“. Ministrė J. Petrauskienė pasidžiaugė, kad 2018 m. numatyta papildomai skirti 20 mln. eurų dėstytojų, mokslininkų ir tyrėjų darbo užmokesčiui didinti. Pranešėjos nuomone, „jeigu profesorius galvos, kaip išgyventi, negalime tikėtis aukštesnės mokslo kokybės“.

VDU rektorius prof. dr. Juozas Augutis komisijos nariams pristatė Pasaulio lietuvių universiteto idėją –VDU jau veikiančią platformą, kuri galėtų pasitarnauti kaip tiltas tarp Lietuvos akademinės bendruomenės ir po pasaulį pasklidusių lietuvių mokslininkų bei tyrėjų. Prof. dr. J. Augutis pasidžiaugė, kad išsilavinę jauni žmonės grįžta iš geriausių užsienio universitetų dirbti Lietuvos universitetuose. Gyvas šio teiginio pavyzdys – Seimo ir PLB komisijos nario Ryčio Virbalio pavaduotojas dr. Linas Tarasonis, Paryžiuje Sorbonos universitete apgynęs socialinių mokslų (ekonomikos) daktaro disertaciją, dirbantis Lietuvos banko vyriausiuoju ekonomistu ir neseniai pradėjęs eiti Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto prodekano pareigas.

Komisijos posėdyje dr. L. Tarasonis pabrėžė, kad „Pasaulio lietuvių bendruomenės nariai pasiruošę bendradarbiauti su Lietuvos akademinė bendruomene, siūlo sukurti programą, skatinančią užsienyje dirbančių lietuvių mokslininkų stažuotes Lietuvoje ir, atvirkščiai, sukurti išvykusių mokslininkų duomenų bazę ir skatinti mokslinių sričių atstovų aktyvų bendruomeniškumą“.

2017 spalio 27 d. URM prasidėjo užsienio lietuvių organizacijų viešųjų ryšių seminaras, į kurį susirinko 64 užsienio lietuvių organizacijų atstovai iš 32 pasaulio šalių.

Seminaras organizuojamas atsižvelgus į organizacijų išreikštą interesą – gilinti žinias viešųjų ryšių, komunikacijos srityje, aktyviau ir efektyviau bendrauti su Lietuvos ir tų šalių, kuriose gyvena, žiniasklaida, pristatant bendruomeninę lietuvių veiklą, kuriant teigiamą Lietuvos įvaizdį, reaguojant į propagandines žinias. Manoma, kad šiuo metu užsienyje gyvena apie 1,3 mln. lietuvių ar lietuvių kilmės asmenų. URM įgyvendina ir koordinuoja *Globalios Lietuvos* – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo programą.

2017 lapkričio 28 d. Vilniuje užsienio reikalų viceministras Darius Skusevičius prodiuseriui, dainų kūrėjui, atlikėjui ir visuomenės veikėjui Jurgiui Didžiuliui įteikė egzekvatūrą – leidimą vykdyti Kolumbijos garbės konsulo Lietuvoje pareigas. Šią egzekvatūrą, atsižvelgdamas į Kolumbijos Prezidento ir diplomatijos vadovės sprendimą, pasirašė ministras L. Linkevičius. D. Skusevičius pasidžiaugė intensyvėjančiais Lietuvos ir Kolumbijos santykiais – daugėja vizitų, intensyvėja verslo ryšiai, o spalį Vilniuje vyko Kolumbijos aktualijas pristatęs renginys.

2017 m. spalio 30 d. prasidėjo dvi dienas trukęs *Globalios Lietuvos* forumas *Valstybės ir diasporos partnerystė*. Į renginį sukviesta apie 150 užsienio lietuvių organizacijų atstovų, diasporos profesionalų, Lietuvos ir užsienio įstaigų bei institucijų atstovų, taip pat grįžusių asmenų iš 27 užsienio valstybių ir Lietuvos.

Renginio dalyviai aptarė užsienyje gyvenančių lietuvių tapatybės ir ryšio su Lietuva išlaikymo, valstybės ir diasporos bendradarbiavimo, darbo ir verslo galimybių Lietuvoje, paramos ir integracijos priemonių ketinantiems grįžti ar jau sugrįžusiems lietuviams ir kitus klausimus.

Dalyviams pranešimą skaitė Vilniaus arkivyskupas metropolitas Gintaras Grušas, 1983–1987 m. ėjęs Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos pirmininko pareigas. Sėkminga Airijos patirtimi, kaip pasitelkti diasporą investicijoms pritraukti ir šalies ūkio pažangai, pasidalijo viešnia iš Airijos Joanna Murphy, agentūros *Connect Ireland* generalinė direktorė.

2017 m. gruodžio 2 d. Šveicarijos sostinėje Berne vyko LR ambasados Šveicarijos Konfederacijoje organizuota jaunųjų mokslininkų konferencija. Konferencijoje dalyvavo Šveicarijoje įsitvirtinę lietuviai mokslininkai, Ženevos, Lozanos, Ciuricho universitetuose ir kitose Šveicarijos mokslo įstaigose besigilinantys į įvairias mokslo sritis. Savo patirtimi apie darbą ir gyvenimą tiek Lietuvoje, tiek užsienyje, taip pat apie grįžusių į Lietuvą jaunųjų mokslininkų įsitvirtinimo galimybes, mokslo darbuotojų darbo ir gyvenimo perspektyvas Lietuvoje su konferencijos dalyviais pasidalijo mokslininkai iš Lietuvos – Pasaulio lietuvių universiteto steigėjas, Lietuvių išeivijos instituto direktorius, VDU prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius, KTU Matematikos ir gamtos mokslų fakulteto profesorius, fizikos mokslų dr. Audrius Alkauskas, VU Chemijos ir geomokslų fakulteto doc. dr. Ramūnas Skaudžius.

2017 m. gruodžio 4 d. Seime vyko konferencija „Ko reikia, kad išliktume dar šimtą metų?“ Konferencijos dalyviai siekė aptarti problemas, susijusias su lietuviškos tapatybės dabartine būkle. Pranešimus skaitė profesorai Alvydas Jokubaitis, Gintautas Mažeikis, Alvydas Nikžentaitis ir Vytautas Rubavičius. Konferencijos iniciatorius – Seimo Kultūros komitetas. Renginys buvo tiesiogiai transliuojamas internetu ir Seimo *YouTube* paskyroje.

2017 m. gruodžio 7 d. Airijos švietimo ministro Richardo Burtono pristatytoje naujoje Airijos užsienio kalbų mokymo strategijoje 2017–2026 m. ir jos įgyvendinimo plane lietuvių kalba paskelbta viena iš 4 prioritetinių užsienio kalbų bendrojo lavinimo mokyklose.

Dėl LR ambasados Dubline, Švietimo ir mokslo ministerijos aktyvaus bendradarbiavimo su Airijos švietimo ir ugdymo departamentu jau ateinančiais mokslo metais Airijos vidurinių mokyklų pirmajame lygmenyje moksleiviams, kurių gimtoji kalba yra lietuvių, bus sudaryta galimybė lankyti trumpuosius lietuvių kalbos kursus.

Pristatyme dalyvavęs Lietuvos ambasadorius Egidijus Meilūnas pokalbyje su švietimo ministru Richardu Burtonu pažymėjo, kad ši strategija sudarys naujas galimybes mokytis lietuvių kalbos. Nors lietuviai vaikai Airijoje jau ir šiuo metu gali laikyti lietuvių, kaip antros užsienio kalbos, baigiamąjį egzaminą, 2017 m. Airijoje jį laikė 237 lietuviai moksleiviai, tačiau nauja strategija išplės lietuvių kalbos mokymosi galimybes ir įtvirtins jos oficialų statusą.

Strategijoje numatyta, kad iki 2020 m. Nacionalinė bendrojo lavinimo programų rengimo ir vertinimo taryba, tiesiogiai bendradarbiaudama su atitinkamomis Lietuvos institucijomis ir atsižvelgdama į patirtį dėstant trumpuosius kursus, spręs dėl platesnės lietuvių

kalbos mokymo programos, skirtos Airijos bendrojo lavinimo mokykloms, įdiegimo. Taip pat numatyta, kad nuo 2022 m. baigiamieji lietuvių kalbos egzaminai ir jų rezultatai mokyklos baigimo atestate įgaus programinio dalyko statusą.

2017 m. gruodžio 28 d. šeštąjį kartą vykusioje *Globalios Lietuvos* apdovanojimų ceremonijoje URM globojamas apdovanojimas *Už viso gyvenimo nuopelnus* atiteko JAV Ilinojaus valstijoje įsteigtam *Lietuvių fondui*.

Nuo įsikūrimo 1962 m. iki šiol *Lietuvių fondas* įvairiems lietuviškiems projektams paremti skyrė apie 20 mln. JAV dolerių. Vien šiais metais lietuvybei išlaikyti skirtiems projektams *Lietuvių fondas* paskirstė 670 tūkst. JAV dolerių paramą, o dar 230 tūkst. JAV dolerių skyrė studentų stipendijoms.

2018 m. sausio 5 d. Užsienyje gyvenantys piliečiai, planuojantys grįžti į Lietuvą, nemokamas konsultacijas vieno langelio principu gali gauti Migracijos informacijos centre *Renkuosi Lietuvą*. Šiam konsultacijų centrui Vyriausybė šiemet skiria ypatingą dėmesį ir papildomą finansavimą.

Projektą *Renkuosi Lietuvą* įgyvendinančios Tarptautinės migracijos organizacijos vadovė Audra Sipavičienė sako, kad pagaliau organizacija jaučia tvirtą paramą: „Tokio palaimavimo laukėme ne vienerius metus. Papildomas finansavimas leis išplėsti teikiamų informacinių paslaugų spektrą, užtikrinti galimybę kiekvienam, galvojančiam apie grįžimą į Lietuvą ar jau sugrįžusiam, gauti visą reikiamą informaciją. Siekiame ją suteikti išsiginčiodami į kiekvieno asmens unikalią situaciją“, – sako A. Sipavičienė.

Migracijos informacijos centre *Renkuosi Lietuvą* į tėvynę planuojantys grįžti lietuviai gauna asmenines nemokamas konsultacijas. Konsultacijų centras padeda emigrantams, užsienio lietuviams ir gyventi Lietuvoje norintiems užsieniečiams sužinoti apie mūsų šalyje teikiamas socialines paslaugas, švietimą, mokesčius bei kitus svarbius klausimus. Aktualiusia užklausų tema – nuo ko pradėti grįžimo procesą, kaip leisti vaikus į lietuviškas mokyklas arba deklaruoti gyvenamąją vietą. Per metus tinklalapyje apsilanko per 70 tūkst. lankytojų, suteikiama apie 1 000 asmeninių konsultacijų. Skyrus papildomus resursus, šie skaičiai turėtų gerokai išaugti.

Informacija apie grįžimą ir gyvenimą Lietuvoje teikiama Migracijos informacijos centre bei interneto platformoje renkuosilietuva.lt. Konsultacijos vyksta lietuvių ir anglų kalbomis telefonu, gyvai ir internetu. Netrukus žadama informaciją pradėti teikti ir rusų kalba.

2018 m. sausio 9–14 d. Urugvajuje vyko XXI Pietų Amerikos lietuvių jaunimo suvažiavimas 2018.

Suvažiavimą organizavo Urugvajaus lietuvių jaunimo sąjunga (U. L. J. S.) kartu su PLB valdyba, ilgamečiu Sielovados reikalų komisijos pirmininku ir Lietuvos vyskupų konferencijos atstovu užsienio lietuvių sielovados reikalams, prelatu Edmundu Putrimu. Prelatas E. Putrimas yra PALJ suvažiavimo įkūrėjas ir globėjas.

2018 m. sausio 11 d. VšĮ *Lewben Art Foundation* kartu su Lietuvos išeivijos dailės fondu pristatė naują knygą *Peradresuota 2. Lietuvių ir litvakų grafika, skulptūra, fotografija, šiuolaikinis menas Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje*. 2016 m. pabaigoje buvo išleistas pirmas tomas *Peradresuota 1. Lietuvių ir litvakų tapyba Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje*.

Abiejų tomų sudarytoja prof. dr. Rasa Andriušytė-Žukienė, kalbėdama apie naują knygą, pabrėžia, kad tai albumas, turintis netikėtumų: „Beveik visos leidinyje esančios pavardės nebloggeriai žinomos iš meno istorijos, bet darbai dar nematyti, nes sukurti toli nuo Lietuvos. Kitą dalį sudaro pažįstamų menininkų, mūsų amžininkų darbai, kadaise matyti parodose Lietuvoje, bet jau primiršti. Išeivių darbai mums įdomūs ne tik kaip artefaktai, bet ir kaip egzilianto būties dokumentai, jo minčių, jausmų ir požiūrių liudininkai. Pirmą knygą *Peradresuota* dalis išėjo labai rimta. Ši, antroji, skleidžia dinamišką optimizmą, yra pagyventa ir pačių menininkų pasisakymais.“

Naujai išleistame albume *Peradresuota 2* pristatyta Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcija atspindi pagrindinį fondo tikslą – grąžinti į Lietuvą pasaulyje pasklidusius lietuvių ir litvakų menininkų kūrinius, puoselėti išeivijos kultūros paveldą kaip tautos ir valstybės tęstinumo ženklą. Pasak R. Andriušytės-Žukienės, tikslas kilnus, bet jis nelengvai įgyvendinamas: „Tenka tarsi vyti praėjusį laiką ir bandyti surinkti tai, kas išblaškyta ar išsibarstė. Kita vertus, šioje kolekcijoje sukaupti kūriniai, jų sugrąžinimo į Lietuvą istorijos ir jų „antrasis gyvenimas“ parodose ir meno albumuose liudija, kad, aktyviai veikiant, neįmanomų dalykų beveik nėra.“ Knygos leidėjai – VšĮ *Lewben Art Foundation* ir VšĮ *Lietuvos išeivijos dailės fondas*. Sudarytoja ir tekstų autorė – prof. dr. R. Andriušytė-Žukienė; dailininkė – Viktorija Leleivė.

2018 m. sausio 26 d. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo bibliotekoje vyko apskritojo stalo diskusija *Lietuvių išeivijos paveldas*. Renginyje kalbėta apie lietuvių paveldo užsienyje padėtį, iššūkius ir problemas, taip pat apie galimybes jį tyrinėti ir išsaugoti. Ši diskusija – tai Nacionalinėje bibliotekoje eksponuotos kilnojamosios parodos *Išeivijos diplomacija laisvės byloje* baigiamasis akordas. VDU Lietuvių išeivijos instituto ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus parengta paroda supažindino lankytojus su užsienio lietuvių vaidmeniu Lietuvos valstybės politiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime.

Diskusijoje mintimis dalijosi Arūnas Antanaitis, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius, Ramūnas Kondratas, Vilniaus universiteto muziejaus direktorius, Ramojus Kraujelis, Lietuvos vyriausiasis archyvaras, projekto *Tikslas – Amerika* vadovas Augustinas Žemaitis ir dalyvė Aistė Žemaitienė.

2018 m. vasario 14 d. Vyriausybė pasitarime priėmė protokolinių sprendimų dėl Lietuvos diasporos sutelkimo šalies pažangai. Projektu siekiama suaktyvinti diskusiją dėl veiksmingesnio Lietuvos ir jos diasporos bendradarbiavimo, Lietuvos atstovavimo pasaulyje ir užsienio lietuvių profesionalų didesnio įsitraukimo į ekonominį, kultūrinį ir socialinį Lietuvos gyvenimą.

Ministras Pirmininkas Saulius Skvernelis pabrėžia, kad už Lietuvos ribų gyvena daugiau kaip 1,3 mln. lietuvių kilmės bei iš Lietuvos kilusių asmenų ir šie žmonės gali daug prisidėti prie Lietuvos gerovės.

Vyriausybės kanceliarijai pavesta iki balandžio 9 d. parengti ir pateikti Vyriausybei pasiūlymus dėl patarėjų tarybos sudarymo, į kurią telktųsi sėkmingą karjerą padarę ir tarptautinį pripažinimą pelnę Lietuvos diasporos atstovai. Taip pat siūloma pateikti išvadas dėl ekspertų tinklo sukūrimo, skirto konsultacijoms su ministerijomis dėl reformų ir inovacijų. Pavesta pateikti siūlymus dėl Lietuvos diasporos pasitelkimo kuriant naujus užsienio investicijų pritraukimo mechanizmus, remiantis sėkmingais kitų gausias diasporas turinčių šalių pavyzdžiais.

2018 m. vasario 17 d. Lietuvos valstybės atkūrimo 100 metų jubiliejaus proga Adelaidės lietuvių bendruomenė parengė Lietuvai išskirtinę dovaną. Tai – bendruomenės išsaugotos, kaip manoma, Lietuvos prezidentams priklausiusios relikvijos – Prezidento Antano Smetonos rankraštis ir jo lazda bei Prezidento Aleksandro Stulginskio sidabrinis samtis ir barometras. Šie istorinių požiūriu vertingi daiktai bus perduoti Lietuvai ir eksponuojami Istorinėje Lietuvos Respublikos prezidentūroje Kaune.

Dovana Lietuvai įteikta šventiniame Vasario 16-osios minėjimo renginyje, kuriame dalyvavo Adelaidės lietuvių choras *Šypsena*, Irena Kalibatas, tautinių šokių grupė *Žilvinas* ir lietuvių kalbos mokyklos grupė *Žiburėlis*. Susirinkusiems poeziją skaitė čia gyvenanti lietuvių poetė Lidija Šimkutė (jos kūryba išversta į 16 užsienio kalbų).

2018 m. vasario 18 d. Lietuvos užsienio reikalų viceministras D. Skusevičius, tęsdamas vizitą Australijoje, kartu su delegacija dalyvavo šventiniuose Vasario 16-osios renginiuose Melburne. Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimas prasidėjo šv. Mišiomis Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje. Į Lietuvos nepriklausomybės iškilmės gausiai Melburno lietuvių namuose susirinkusių bendruomenę sveikino Melburno apylinkės valdybos pirmininkė Monika Mack, Lietuvos garbės konsulė Danutė Levickis, kiti bendruomenės vadovai.

Po šventinio renginio surengtoje diskusijoje pristatyta *Globalios Lietuvos* programa: diskutuota apie lietuvių išsaugojimo užsienyje ir aktyvaus įsitraukimo į Lietuvos gyvenimą svarbą, aptarti dvigubos pilietybės ir grįžimo gyventi į Lietuvą klausimai. Melburno lietuvių bendruomenė yra viena gausiausių ir aktyviausių lietuvių bendruomenių Australijoje. Melburne veikia lietuvių sporto klubas (ALJS), lietuvių skautų klubas (*Džiugo tuntas*), lietuvių tautinių šokių kolektyvas *Gintaras*.

2018 m. kovo 7 d. Lietuvos ambasadoje Prancūzijoje surengtas pirmasis Vilniaus klubo, vienijančio sostinės verslo, kultūros, meno ir mokslo atstovus, bei Paryžiaus profesionalų klubo susitikimas-diskusija *Vilnius pasauliui, pasaulis Vilniui*.

Svečiai iš Vilniaus pristatė situaciją Lietuvoje, profesines ir verslo galimybes. Paryžiaus profesionalų klubo, į kurį susibūrė Paryžiuje bei jo regione gyvenantys lietuviai, atstovai pasidalijo savo patirtimi bei idėjomis, kuo galėtų būti naudingi Lietuvai ir Vilniui. Buvo daug kalbama apie švietimo bei aukštojo mokslo padėtį ir teikiamas galimybes abiejose

šalyse. Tikėtina, kad per susitikimą užsimezgę kontaktai ateityje išaugs į bendrus projektus. Renginyje dalyvavo daugiau kaip 30 bankininkystės, pardavimų, biotechnologijų, konsultacinio verslo, mados ir meno bei kitose srityse Prancūzijoje dirbančių ar studijuojančių lietuvių.

2018 m. balandžio 12 d. Seimas atsižvelgdamas į tai, kad kitais metais sukanka 70 metų, kai buvo paskelbta Lietuvių Charta ir įsteigta Pasaulio lietuvių bendruomenė, 2019-uosius paskelbė Pasaulio lietuvių metais.

Seimo nutarime pabrėžiama, kad PLB veikla lietuvių istorijos, kalbos, kultūros, mokslo, paveldo, tradicijų, tautinės tapatybės išsaugojimo srityse prisidėjo prie šiuolaikinės modernios Lietuvos valstybės kūrimo. Taip pat išskiriamas šios bendruomenės indėlis atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę ir integruojantis į Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizaciją, Jungtines Tautas, Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizaciją (UNESCO), Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją (NATO), Europos Sąjungą.

Kaip anksčiau yra teigęs pasiūlymo iniciatorius Seimo narys Stasys Tumėnas, siekiant šio tikslo iškelti penki uždaviniai: sudaryti sąlygas Lietuvos gyventojams palaikyti kokybiškai naujus ryšius su užsienio lietuviais, jų bendruomenėmis; ugdyti istorinę sąmonę ir plėsti istorinį žinojimą; skatinti tautinės tapatybės apmąstymą, sklaidą ir įprasminimą; palaikyti lituanistinį švietimą, lietuviškos kultūros tąsą, kultūros paveldo perėmimą ir šiuolaikinį jo interpretavimą; telkti Lietuvos diasporą veiklai, kuri reikšminga Lietuvos valstybingumui, nepriklausomos ir demokratinės valstybės tęstinumui. Lietuvos diasporą sudaro apie 1,3 mln. lietuvių ir lietuvių kilmės žmonių.

Priimtu dokumentu Seimas Vyriausybei pasiūlė sudaryti Pasaulio lietuvių metų komisiją, kuri iki 2018 m. rugsėjo 1 d. parengtų Pasaulio lietuvių metų minėjimo programą ir numatytų lėšų šiai minėjimo programai įgyvendinti.

2018 m. balandžio 16 d. funkcijas pradėjo vykdyti naujai paskirtas Lietuvos garbės konsulas Brazilijoje Carlosas Levensteinas.

Teisinį išsilavinimą turintis verslininkas, litvakas, pardavimų ir rinkodaros vadovas aukštųjų technologijų Brazilijos įmonėje aktyviai prisideda prie Lietuvos verslo tarptautinių ryšių bei potencialo užsienyje plėtros. C. Levensteinas priklauso Lietuvos profesionalų diasporos tinklui *Globalios Lietuvos lyderiai*, dalyvauja *Patarėjai verslui* programoje, yra vienas iš neformalaus diasporos profesionalų kontaktų tinklo *Lietuvos draugai* iniciatorių bei koordinatorių.

2015 m. C. Levensteinas buvo pagerbtas už tarptautinės patirties sklaidą Lietuvoje bei verslo tiltų tarp Lietuvos ir Brazilijos kūrimą, jam Prezidentė Dalia Grybauskaitė įteikė *Globalios Lietuvos* apdovanojimą.

Lietuvos generaliniame konsulate San Paule per susitikimą su Lietuvos garbės konsulais Lietuvos generalinė konsulė Laura Tupe C. Lavensteinui įteikė garbės konsulo veiklos patentą. Susirinkusieji aptarė artimiausius veiklos planus, taip pat Lietuvos ir Brazilijos ekonominių, politinių, socialinių bei kultūrinių ryšių plėtojimo galimybes.

Be C. Levensteino Brazilijoje dirba dar du Lietuvos garbės konsulai – Francisco Ricardo Blagevitchius bei Luisas Octavio de Souza Bandeira.

2018 m. balandžio 23 d. Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas, kino ir televizijos filmų režisierius Gytis Lukšas kvietė susitikti su jo kūrybos gerbėjais Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Režisierius pristatė dokumentinį filmą *Dieviškoji šviesa* apie žymų vitražo menininką Albiną Elskų.

Filmo herojus – garsus lietuvių kilmės Amerikos menininkas, vitražo dailininkas Albinas Elskus, kurio pavardė pasaulinėse meno enciklopedijose rašoma šalia Pablo Picasso, Henri'o Matisse'o ir kt. Buvo filmuojama penkių Amerikos valstijų bažnyčiose, vienuolynuose, mauzoliejuose. Tai filmas kelionė po įstabų A. Elskaus sakralinių vitražų pasaulį, kuris stulbina žiūrovus savo monumentalumu, vaizdų ir plastikos subtilumu bei įvairove.

2018 m. balandžio 23–25 d. Seime posėdžiavusi LR Seimo ir PLB komisijos aptarė Lietuvoje ir užsienyje gyvenantiems lietuviams aktualius klausimus: demografijos, migracijos ir integracijos politikos, gimimu įgytos Lietuvos Respublikos pilietybės ir lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimo, vaiko teisių apsaugos užsienyje užtikrinimo, lietuvių kalbos ir kultūros puoselėjimo, *Globalios Lietuvos* kūrimo programos, pasiruošimo šimtmečio dainų šventei *Vardan tos...* ir užsienio lietuvių dalyvavimo Lietuvoje vykstančiuose rinkimuose.

Baigiantis posėdžiams, balandžio 27 d., buvo priimtos ir spaudos konferencijoje pristatytos devynios rezoliucijos:

- Rezoliucija „Dėl pasiruošimo 2018 m. šimtmečio dainų šventei *Vardan tos...*“
- Rezoliucija „Dėl vaiko teisių apsaugos“
- Rezoliucija „Dėl pasaulio lietuvių dalyvavimo Lietuvos Respublikoje vykstančiuose rinkimuose“
- Rezoliucija „Dėl lietuvių meno ir kultūros puoselėjimo“
- Rezoliucija „Dėl lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimo“
- Rezoliucija „Dėl migracijos politikos“
- Rezoliucija „Dėl pilietybės išsaugojimo“
- Rezoliucija „Dėl *Globalios Lietuvos* kūrimo programos“
- Rezoliucija „Dėl lietuvių kalbos“

Spaudos konferencijoje LR Seimui atstovaujantis komisijos pirmininkas Antanas Vinkus pabrėžė, kad Komisija dirbo sutelktai ir vieningai, bet jos darbas vyko ne tik šią savaitę, o tęsiasi nuolat. Taip pat išreiškė įsitikinimą, „kad tokie susibūrimai, nuoširdus mūsų visų tarpusavio bendravimas padės dar labiau sustiprinti lietuvių vienybę, suvienytomis jėgomis kurti mūsų visų tėvynės ateitį“.

PLB atstovaujantis komisijos pirmininkas Rimvydas Baltaduonis, pristatydamas rezoliucijas, pasidžiaugė, kad jos visos buvo priimtos bendru sutarimu: „Tikrai pasiekėme gan darnų ir brandų sutarimą tais klausimais“.

2018 m. balandžio 25 d. sukanka 100 metų Lietuvos valstybės vėliavai – trispalvei. Ta proga Seimo ir PLB komisijos surengė diskusiją *Vėliavos spalvos – kiekvieno lietuvio širdyje*, kurios pradžioje sveikinamąjį pranešimą skaitė Seimo Pirmininkas prof. Viktoras Pranckietis. Jis pasidžiaugė, kad lietuviai vienijasi, kad politinės partijos vis labiau sutaria

įvairiais valstybei aktualiais klausimais. „Lietuva tampa vieninga, todėl tikiu referendumo dėl pilietybės išsaugojimo sėkme, Lietuvos sėkme“, – pabrėžė parlamento vadovas.

Lietuvos Respublikos (LR) Prezidentė ir lietuvių išeivija

2017 m. liepos 14 d. LR Prezidentė Dalia Grybauskaitė Prezidentūroje susitiko su į ekspediciją Irkutske netrukus iškeliausančiais *Misijos Sibiras 2017* dalyviais. Šių metų misijos tikslas – sutvarkyti Tuluno ir Nižneudinsko rajonuose esančias kapines ir pabendrauti su Sibire likusiais tremtiniais iš Lietuvos. Prezidentės teigimu, politinių kalinių ir tremtinių drąsa, jų meilė Lietuvai gyva ir šių laikų jaunimo širdyse. Tai geriausias įrodymas, kad skaudi šalies istorija niekada nenugrims į užmarštį.

Valstybės vadovė pabrėžė, kad ekspedicijos dalyvių misija svarbi ne tik Sibiro platybėse, ji tęsiasi ir grįžus iš kelionės. Būtent čia, Lietuvoje, *Misijos Sibiras* dalyvių laukia ypatinga užduotis – dalytis su jaunąja karta įspūdžiais ir patirtimi iš lietuvių tremties vietų. Tai, pasak Prezidentės, ypač reikalinga, kad istorija gyvuotų ne tik knygoje, bet ir liudininkų pasakojimuose, atsiminimuose.

Projektas *Misija Sibiras* jungiasi ir prie Prezidentės inicijuotos kampanijos *Už saugią Lietuvą*. Iš Irkutsko grįžę dalyviai važiuos per Lietuvos vaikų dienos centrus, globos namus ir pasakos apie ekspedicijos patirtis, okupacijos ir trėmimų istoriją, taip prisidės prie patriotiškumo bei patriotiškumo ugdymo.

Šių metų ekspedicija – jau 16-oji. Per 12 *Misija Sibiras* gyvavimo metų sutvarkyta per 100 lietuviškų kapinių. Nuo 2006 m. norą leisti į sudėtingas keliones Lietuvos tremtinių keliais pareiškė daugiau kaip 12 tūkst. jaunų šalies žmonių.

2017 m. rugpjūčio 22 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė drauge su Jurgio Didžiulio projektu *ToBeLT* ir iš užsienio parvykusiais žmonėmis paskelbė iniciatyvos *Rinkis Lietuvą* pradžią. Jos metu Prezidentė ypatingą dėmesį skirs grįžusiems, grįžtantiems ir savo ateitį mūsų šalyje jau kuriantiems žmonėms. Šalies vadovė susitiks su Lietuvoje jau gyvenančiais emigrantais, lankysis jų įkurtose verslo įmonėse, inicijuos priemones grįžusiųjų integracijai stiprinti ir dės pastangas šalinti biurokratinės kliūtis.

Prezidentės teigimu, labai aktualios yra ir įvairios iniciatyvos, kurias organizuoja mūsų šalies žmonės. Viena tokių – šiandien renginyje pristatyta iš Kolumbijos į Lietuvą prieš 17 m. grįžusio J. Didžiulio idėja *ToBeLT*. Įgyvendindamas ją atlikėjas lankysis lietuvių bendruomenėse visame pasaulyje, skleis lietuviybės žinių ir skatins išeivius puoselėti lietuvišką tapatybę.

2017 m. rugsėjo 11 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei įteikė ordino *Už nuopelnus Lietuvai* Komandoro didįjį kryžių poetui, publicistui, eseistui, vertėjui, literatūros tyrinėtojiui, profesoriui Tomui Venclovai. Šalies vadovės teigimu, laisva ir mąstanti Lietuva neatsiejama nuo T. Venclovos – erudito, iškilaus pasaulio piliečio – kūrybinės ir visuomeninės veiklos.

„Jūs nuosekliai ginate humanistines vertybes, stiprinate toleranciją ir kultūrų dialogą, tiesiate tiltus tarp tautų. Esate tarp iškiliausių Europos visuomenės ir kultūros kritikų. Jūsų laisva mintis apie žmogaus teises ir orumą, tautą ir visuomenę skamba kaip kamertonas, į kurį svarbu įsiklausyti“, – rašoma Prezidentės sveikinime.

80-mečio jubiliejaus proga Prezidentė padėkojo T. Venclovai už darbą kuriant Lietuvos ir pasaulio kultūrą, už aktyvią bei drąsią poziciją visuomeniniame gyvenime ir palinkėjo tvirtybės bei naujų kūrybinių atradimų.

2017 m. spalio 18 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė davė startą programai *Work in Lithuania*. Neseniai iniciatyvą *Rinkis Lietuvą* paskelbusi šalies vadovė ypatingą dėmesį skiria į Lietuvą grįžtantiems mūsų šalies piliečiams. Šiandien startuojančios programos *Work in Lithuania* tikslas – skatinti užsienyje gyvenančius lietuvius karjeros siekti savo gimtinėje. Šioje informacinėje platformoje bus visa informacija apie įsidarbinimo galimybes Lietuvoje, darbo sąlygas ir perspektyvas. Nepaisant to, kad atlyginimai šalyje auga, o ekonominė situacija kasmet vis gerėja, Lietuva vis dar stipriai pralaimi konkurencinę kovą pritraukdama ir išlaikydama talentingus žmones. Pasaulio ekonomikos forumo paskelbtame tyrime pagal talentų pritraukimą mūsų šalis užėmė 117, o pagal jų išlaikymą – tik 109 vietą.

Work in Lithuania – tiesioginių užsienio investicijų plėtros agentūros *Investuok Lietuvoje* projektas. Vykdamas projektą bus ne tik skatinami į Lietuvą grįžti gyvenimą svetur pasirinkę mūsų šalies piliečiai, bet ir inicijuojami pokyčiai, gerinsiantys šalies įvaizdį ir leisiantys jai konkuruoti dėl talentų pritraukimo visame pasaulyje.

Kartu su naująja programa, prie kurios jau prisijungė daugiau kaip 30 mūsų šalyje veikiančių įmonių, pradeda veikti ir interneto tinklalapis www.workinlithuania.lt. Nusprendusieji grįžti į Lietuvą čia ras ne tik darbo pasiūlymų, bet ir naudingos informacijos, palengvinsiančios grįžimą namo.

2017 m. lapkričio 13 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė Tauragėje susitiko su iš emigracijos grįžusiais žmonėmis ir domėjosi, kaip jiems sekasi kurtis gimtinėje. Taip pat Prezidentė davė startą kampanijai *Globali Tauragė*, kuri burs emigracijoje gyvenančius tauragiškius ir kvies juos grįžti namo.

Prezidentė apsilankė industriniame parke įsikūrusioje ir iš emigracijos grįžusius tauragiškius įdarbinančioje tarptautinėje kompanijoje *Ansell*. Šiuo metu čia dirba 197 darbuotojai, 25 iš jų yra grįžę iš užsienio. Šalies vadovė su emigrantais kalbėjo apie tai, ko trūksta, kad žmonės, užuot gyvenę užsienyje, grįžtų namo.

Tyrimai rodo, kad daugelis išvykusių žmonių nori prisidėti prie savo tėvų, bendruomenės puoselėjimo, net ir per atstumą dalyvauti savo krašto gyvenime. Projektas *Globali Tauragė* padės telkti emigrantus ir siūlyti jų geriausią patirtį regionui.

2017 m. lapkričio 21 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė susitiko su Baltarusijoje, Lenkijoje, Latvijoje ir Kaliningrado srityje veikiančių lietuviškų mokyklų mokiniais ir mokytojais. Tradiciniame, jau 9-ą kartą vykusiame kalėdiniame susitikime dalyvavo per 130 vaikų ir jų mokytojų iš kaimyninių šalių. Kūrybinėse dirbtuvėse moksleiviai gamino eglutės

papuošalus ir kartu su šalies vadove bei Prezidentūros darbuotojais Baltojoje salėje papuošė pirmąją kalėdinę eglę.

Pasak Prezidentės, kad ir kur gyventų mūsų šalies žmonės, jie visada buvo ir bus Lietuvos dalis. Tai, kad gražiausioms metų šventėms ruošiamės kartu, yra geriausias įrodymas, jog svetur gyvenantys lietuviai brangina savo tapatybę, kalbą, kultūrą ir istoriją, perduoda ją savo vaikams.

2017 m. lapkričio 24 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė dalyvavo Rytų partnerystės viršūnių susitikime. Mūsų šalies vadovė turėjo dvišalį pokalbį su Didžiosios Britanijos Ministrė Pirmininke Theresa May. Susitikimas vyko Didžiosios Britanijos premjerės iniciatyva. Jo metu aptarta Europos Sąjungos ir Jungtinės Karalystės derybų dėl *Brexit* eiga. Šalies vadovė pabrėžė, kad esminis Lietuvos prioritetas derybose – užtikrinti Jungtinėje Karalystėje gyvenančių mūsų šalies piliečių teisių apsaugą. Lietuvių teisės, Didžiajai Britanijai išstojus iš ES, turi likti tokios pačios, kokios yra dabar.

Pasak Prezidentės, Lietuva taip pat suinteresuota aktyviu Didžiosios Britanijos vaidmeniu užtikrinant Europos saugumą bei kuo glaudesne prekyba ir po *Brexit*. Per susitikimą Lietuvos vadovė pabrėžė, kad Jungtinė Karalystė taip pat turėtų vykdyti prisiimtus finansinius įsipareigojimus.

2017 m. gruodžio 24 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė nuoširdžiai pasveikino avangardinio kino kūrėją, poetą ir rašytoją Joną Meką 95-ojo gimtadienio proga.

„Esate laisvės žmogus – atviras pasauliui, savas ir brangus Lietuvai. Jūsų balsas yra girdimas ir vertinamas tiek pasaulio menininkų, tiek Jūsų tautiečių visame pasaulyje. Mes didžiuojamės Jūsų darbais“, – rašoma sveikinime.

Valstybės vadovės teigimu, J. Mekas yra ne tik kūrėjas, bet ir žmogiškosios atminties saugotojas, kurio talentas ir jautrumas supančiai aplinkai sukūrė savitą, todėl gerai atpažįtamą meninę raišką. Sveikinime teigiama, kad ji, suformuota skirtingų kultūrų ir patirčių, liudija apie žmogaus kūrybos universalumą ir išskirtinumą, kartu primindama amžinąsias vertybes. Prezidentė padėkojo J. Mekui už ryškius lietuviškumo ženklus pasaulio meno istorijoje ir palinkėjo kuo didžiausios stiprybės.

2017 m. gruodžio 28 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė šeštą kartą įteikė *Globalios Lietuvos lyderių* apdovanojimus. Prezidentės globojamų ir tarptautinio profesionalų tinklo *Global Lithuanian Leaders* inicijuotų apdovanojimų tikslas – įvertinti užsienyje gyvenančių ir dirbančių arba jau į Lietuvą grįžusių lietuvių aukštus profesinius pasiekimus, atkreipti dėmesį į jų idėjas ir prisidėti kuriant pasauliniu mastu sėkmingą bei stiprią Lietuvą.

Skirtingai nei anksčiau, šiais metais daugumą apdovanojimų gavo sugrįžę ir kitus parvykti į Lietuvą paskatinę profesionalai. Šalies vadovės teigimu, kol institucijos rašo naujas strategijas, kaip stabdyti emigraciją, „globalūs lietuviai“ savo veiklumu kuria pastebimus pokyčius. Jauni, išsilavinę ir jaučiantys didelę atsakomybę už savo šalį, jie brėžia aiškią Lietuvos ateities kryptį.

Prezidentė akcentavo, kad Lietuvai reikia sugrįžtančių iš emigracijos išsilavinusių ir investuojančių į savo Tėvynę tautiečių kaip atsvaros agresyviai neraštingumui. Pasak

valstybės vadovės, *Globalios Lietuvos lyderiai* yra pasiryžę, supranta savo misiją ir kuria savo šaliai.

Šalies vadovės teigimu, tai, kad Lietuva įsitvirtina Europoje kaip finansinių technologijų ir gyvybės mokslų centras, yra ir didelis grįžusiųjų nuopelnas. Taip pat dėl jų iniciatyvų žmonės ne tik sostinėje, bet ir Šalčininkuose, Tauragėje, Alytuje, kituose miestuose sulaukė naujų darbo vietų.

2018 m. sausio 10 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė susitikime su šalies merais aptarė, kaip padėti iš emigracijos grįžtantiems mūsų šalies piliečiams ir kaip paskatinti jų sugrįžimą. Nors dėl emigracijos šalies gyventojų skaičius per pastaruosius 27 metus sumažėjo beveik milijonu, vis dėlto beveik kas antras užsienyje gyvenantis pilietis domisi galimybėmis sugrįžti į tėvynę. Dauguma svetur gyvenančių žmonių palaiko ryšius su Lietuva, o absoliuti dauguma (89 proc.) brangina lietuviybę ir prisipažįsta, kad jos išsaugojimas yra labai svarbus. Valstybės vadovės teigimu, šie faktai – geriausias įrodymas, kad potencialas grįžti namo yra didelis, todėl šalies savivaldybės galėtų jį išnaudoti ir veikti drąsiau bei išmintingiau.

Kad savivaldybės neskiria pakankamai dėmesio iš emigracijos parvykstantiems žmonėms, atskleidė tarptautinės migracijos organizacijos atliktas tyrimas. Nors grįžtančiųjų į Lietuvą skaičius pastaraisiais metais išaugo, o pernai į tėvynę sugrįžo 5 tūkst. daugiau gyventojų nei prieš metus, tik pusė apklaustų savivaldybių nurodė turinčios tikslą – skatinti emigrantus grįžti į gimtąją regioną.

Pirmą kartą nepriklausomos Lietuvos istorijoje atliktas tokio pobūdžio tyrimas parodė, kad savivaldybės neturi mechanizmų ryšiams su išvykusiais palaikyti ir neskaičiuoja, kiek ir kokie žmonės iš jų krašto išvyksta svetur. Be to, nė viena šalies savivaldybė neturi konkretaus veiksmų plano, ką daryti tokiu atveju, jeigu į jų regioną sugrįžtų daugiau emigrantų.

Tyrimas taip pat atskleidė, kad grįžusieji iš emigracijos susiduria su darbo, būsto paieškos ar paskolos problemomis. Todėl pateikiamose rekomendacijose siūloma kiekvienoje savivaldybėje paskirti „sugrįžimo koordinatorių“, į kurį vieno langelio principu būtų galima kreiptis visais klausimais. Taip pat siūloma savivaldybėms bei jų įstaigoms daugiau dėmesio skirti grįžusių vaikų integracijai ir rekomenduojama siekti išlaikyti ryšį su išvykusiais.

Prezidentės teigimu, žmonių susigrąžinimas – bendras visos šalies tikslas, o emigracijai stabdyti – vien tik nacionalinės valdžios sprendimų nepakanka. Sprendžiant emigracijos problemas ir kviečiant žmones grįžti būtinos visų pastangos, todėl norint susigrąžinti išvykusiuosius ypač svarbus vaidmuo tenka arčiausiai žmonių esančiai vietos valdžiai.

2018 m. balandžio 23 d. LR Prezidentė D. Grybauskaitė pasirašė dekretą, kuriuo JAV gyvenančiam menininkui Žilvinui Kempinui išsaugota Lietuvos Respublikos pilietybė. Sprendimas priimtas vadovaujantis Pilietybės įstatymu ir atsižvelgus į Pilietybės reikalų komisijos rekomendaciją. Pilietybės reikalų komisijos vertinimu, Ž. Kempino veikla laikytina ypatingais nuopelnais Lietuvos valstybei.

Ž. Kempinas yra vienas geriausiai pasaulyje žinomų lietuvių kilmės šiuolaikinio vizualiojo meno kūrėjų, garsinančių mūsų šalies vardą. Jis atstovavo Lietuvai prestižinėje Venecijos bienalėje 2009 m., taip pat Liverpulio bienalėje 2010-aisiais. Daugiau nei 130 parodų svarbiausiuose tarptautiniuose šiuolaikinio meno centruose surengęs kūrėjas aktyviai bendradarbiauja su Lietuvos menininkais, yra nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas.

Prezidentės iniciatyva 2015 m. priimtose Pilietybės įstatymo pataisose, kuriomis įtvirtinta teisė ypatingų nuopelnų mūsų šaliai turintiems žmonėms, įgijusiems kitos valstybės pilietybę, išsaugoti ir Lietuvos Respublikos pilietybę. Nuo šių pataisų įsigaliojimo Lietuvos Respublikos pilietybė išsaugota Europos ir pasaulio čempionei bei olimpinei medalininkei dviratininkei Dianai Žiliūtei bei Toronto universiteto profesoriumi Artūru Petroniumi dėl ypač reikšmingos mokslinės veiklos ir pasiekimų psichiatrinių tyrimų bei epigenetikos srityse.

Vytauto Didžiojo universitete (VDU)

2017 m. spalio 10 d. VDU pradėjo vykdyti apklausą apie emigracijos priežastis ir pasitenkinimą gyvenimu užsienyje. Viešumoje dažnai vardinamos įvairiausios emigracijos priežastys, kuriose paskęsta individualios patirtys. Nuo kitų apklausų ši skiriasi siekiu suprasti giluminius tautiečių pasirinkimus – kas, kaip ir kodėl lėmė sprendimą išvykti kitur? Kokius asmeninius iššūkius teko patirti? Ką teko „aukoti“ ir ką pavyko „išlošti“? Apklausa prasideda klausimais apie buvusį gyvenimą Lietuvoje, o baigiasi nūdienos patirtimis. Apklaušą vykdė visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras *Vilmorus*. Tyrimą finansavo LR URM (*Globali Lietuva*) ir LR Vyriausybės kanceliarija.

2018 sausio 5 d. VDU pristatė vasaros programą *Baltic summer university* (BSU), kviečiančią studijuoti kalbas, dalyvauti lietuvių kalbos ir kultūros kursuose, stažuoti programoje (SIP), *Zoom in the Baltics* ir kituose kursuose nuo 2018 m. liepos 29 d. iki rugpjūčio 11 d. BSU siūlo 15 programų, tarp kurių asmens įvaizdžio kūrimas (*Personal Branding*), socialinių tinklų marketingas, kūrybinių medijų laboratorija ir kitos kviečiančios patobulinti savo profesinius įgūdžius, atrasti naujas kultūras, susipažinti su naujais žmonėmis.

2018 m. vasario 20 d. vyko pirmasis VDU Pasaulio lietuvių universiteto seminarų ciklo *Lietuvių diaspora prieš 100 metų ir šiandien* susitikimas su prof. Algirdu Avižieniu, kvietęs diskutuoti apie lietuvių diasporos ateities vaizdinius ir perspektyvas.

Dabartinis lietuvių išsisklaidymas po pasaulį jau keliolika metų „krečia išdaigas“ lietuvių tapatybei, atkreipia dėmesį E. Aleksandravičius. Ir nors esame emigracijos čempionai, mūsų vadovėliuose nėra pasakojimo apie diasporos praeitį, o šiandieniam viešajame diskurse nedaug tekalbame ir apie galimus lietuvių diasporos ateities vaizdinius. Galbūt vienas iš šių vaizdinių galėtų būti lietuvių tautos, esančios ir čia, ir ten, bendrabūvis?

Kokį vaidmenį tuomet turėtų atlikti kiekviena jos dalis: tiek 100-metį skaičiuojančios pasaulio lietuvių bendruomenės ir organizacijos, tiek naujieji migrantai, tiek nuolat

migruojanti tautos dalis, kuri jaučiasi nei atvykusi, nei išvykusi, ir, žinoma, mes, gyvenantys Lietuvoje? Diskusiją moderavo prof. Egidijus Aleksandravičius.

2018 m. kovo 19 d. VDU Daugiafunkciame mokslo ir studijų centre vyko literatūrologės Eglės Kačkutės paskaita *Motinytė emigracijoje: savo kultūros perdavimas ir integracija*.

2015 m. Jungtinių Tautų tarptautinės migracijos ataskaitoje rašoma, kad moterys sudarė 48 proc. visų planetos migrantų, o Europoje bei Šiaurės Amerikoje moterų migrantų buvo daugiau nei vyrų. Kadangi vidutinis migrantės moters amžius – 29 metai, dauguma migrantų yra arba greitai taps motinomis. Keičiantis motinytės suvokimui, praktikoms ir globalaus mobilumo formoms, motinytė šiuolaikiniame migracijos kontekste reikalauja naujų interpretacijų. Paskaitoje apžvelgta, su kokiais sunkumais susiduria migrantės motinos ir kaip jų patirtis atsispindi literatūroje.

Eglė Kačkutė – šiuolaikinės literatūros tyrinėtoja, literatūros kritikė, VU lektorė, migrantė, monografijos *Svetimos ir savos* autorė. Šiuo metu ji yra Airijos mokslų tarybos mokslo bendradarbė Meinuto universitete (Maynooth University), kur vykdo tyrimų projektą *Motinytė ir migracija: tarp kalbų tapatybių ir tapatumų*. Šis tyrimas nagrinėja migrantų motinų pasakojimus šiuolaikinėje transnacionalinėje moterų prozoje ir siekia atsakyti į klausimą, ką reiškia auginti vaikus kultūriškai ir kalbiškai svetimose aplinkose.

2018 m. kovo 27 d. vyko antrasis VDU Pasaulio lietuvių universiteto seminarų ciklo *Lietuvių diaspora prieš 100 metų ir šiandien* susitikimas, buvo diskutuota, ar gerai suprantame išeivijos bangų skirtumus ir kas lemia susikalbėjimą?

Jei DP (*displaced persons*) kartą mes suprantame, nes ji yra toliau praeityje ir gali būti aprašyta pagal vakarietiškas kultūrinės veiklos formas, tai posovietinė pokolonialinė terpė yra mažai suprantama. Ji nėra aprašyta ir mes tik numanome, kad suprantame, kas tai yra. Ji yra neaiški. Tai nebūtinai reiškia bloga, pasmerkta ar prarastoji. Reikia būti stipriam, kad galėtum pasakyti – esu neaiškūs žmogus. Apie tai Vytautas Kavolis siūlė diskutuoti dar praeito amžiaus 6 dešimtmetyje. Mes esame neaiškūs. Tad gal reikėtų palikti neaiškumą kaip mūsų turimą savybę, ieškoti aiškesnių kartos bruožų ir kalbėti apie tai, kokie yra šių išeivijos kartų susikalbėjimo scenarijai?

Diskusijoje dalyvavo Darius Udrys, viešųjų ryšių ir organizacijų plėtros specialistas, buvęs Los Andželo lietuvių bendruomenės pirmininkas; Mykolas Drunga, filosofijos daktaras, JAV lietuvių ir Lietuvos žurnalistas (VDU); Audrius Alkauskas, fizikos mokslų daktaras (KTU). Moderavo prof. Egidijus Aleksandravičius.

2018 m. balandžio 25 d. vyko trečiasis VDU Pasaulio lietuvių universiteto seminarų ciklo *Lietuvių diaspora prieš 100 metų ir šiandien* susitikimas, diskutuota, koks pasaulio lietuvių supratimas ugdomas mūsų mokykloje ir kodėl 1936 m. gimnazijose kone penktadalis istorijos pamokų buvo siejamos su diasporos istorija, o dabar to nėra, nors mūsų emigracija dabar yra dešimt kartų didesnė?

Kalbėdamas apie dabartinę mūsų mokyklų istorijos programą, VDU dėstytojas Domas Boguševičius teigia, kad tai sakralizuotų nužmogintų herojų ir enciklopedinio žinojimo telkinys. Tokioje programoje nelieta vietos visuomenei ir jos patirtims. Ypač stokojama

igūdžių pasakoti kolektyvinių patirčių istorijas, o ir pasirinktieji herojai yra sutapatinti su vieta. Migracinis procesas pasakojimuose neegzistuoja. Istorijos vadovėlis, priklausomai nuo autorių intencijų ir išprusimo, apie lietuviškąją diasporą užsimena tik prabėgomis, kaip atitrūkusią nuo tautos kamieno.

Diskusijoje dalyvavo dr. Daiva Dapkutė, istorikė, VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja; Martynas Butkus, VDU istorijos studentas, *Academia cum laude* programos dalyvis; Domas Lavrukaitis, VU kultūros istorijos ir antropologijos studentas; Julija Ladigaitė, psichologė, Ateitininkų federacijos narė. Moderavo Domas Boguševičius, istorikas, VDU dėstytojas.

VDU Lietuvių išeivijos institute

2017 m. lapkričio 9 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje buvo atidaryta paroda *Išeišiškoji diplomatija laisvės tarnyboje*. Vakaruose susiformavusi stipri lietuvių diaspora atliko svarbų vaidmenį Lietuvos valstybės politiniame, ekonominiame, kultūriniame gyvenime. Itin svarbi buvo politinė veikla ir tautos reprezentavimas svetimuose kraštuose bei Lietuvos laisvės bylos klausimas. Ši veikla dažniausiai suvienydavo įvairių kartų, emigracijos bangų ir skirtingų kraštų lietuvių.

Senosios, vadinamosios *grynorių*, emigrantų bangos atstovai, pasitraukę iš Lietuvos teritorijos dar carinės Rusijos laikais XIX a. pabaigoje bei XX a. pradžioje ir įsikūrę svetimame krašte, nenutolo nuo gimtojo krašto reikalų. Jie tapo neoficialiais Lietuvos ir lietuvių tautos ambasadoriais užsienyje ir suvaidino svarbų vaidmenį modernios Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpiu. Įvairiomis politinėmis, diplomatinėmis, kultūrinėmis priemonėmis lietuviai emigrantai stengėsi reprezentuoti lietuvių tautos vardą svetimuose kraštuose, kovoti už savo gimtinės laisvę, o vėliau ir už nepriklausomybę.

Sovietų okupacijos metais JAV ir kitų kraštų lietuvių bendruomenės buvo svarbiausios lietuviškumo ir nepriklausomybės tradicijų sergėtojos ir puoselėtojos. Tik dėl aktyvios diasporos politinės veiklos Lietuvos klausimas per ilgus okupacijos dešimtmečius nebuvo užmirštas. Buvo bandoma atkreipti pasaulio dėmesį į Lietuvos ir kitų Pabaltijo kraštų likimą, daryti politinę įtaką Vakarų valstybių, pirmiausia JAV, Kanados vyriausybių ir parlamentų nariams, informuoti apie okupuotos Lietuvos padėtį. Daugiausia į šią veiklą įsitraukė Lietuvos diplomatinė tarnyba, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Amerikos lietuvių taryba (ALT), PLB, taip pat įvairios politinės visuomeninės išeivijos organizacijos. Politines akcijas lietuviai organizuodavo drauge su kitų pavergtų tautų emigrantais – latviais, estais, ukrainiečiais, vengrais. Kovojant už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą itin padėjo Vakarų pasiekianti informacija apie Lietuvoje vykstantį pasipriešinimą (pavyzdžiui, kunigų protestų laiškai, informacija apie tikėjimo, žodžio laisvės nebuvimą, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*). Išeivijos lietuvių pastangos buvo didžiulės renkant ir fiksuojant įvairius žmogaus teisių pažeidimo Lietuvoje faktus, diasporos atstovai dalyvavo įvairiose tarptautinio masto diskusijose, konferencijose, simpoziumuose žmogaus teisių klausimais, leido knygas anglų kalba apie okupuoto krašto padėtį. Pagrindiniu politinio bendruomeninio diasporos veiklos centru tapo JAV,

tačiau aktyvi politinė veikla vyko visuose kraštuose – Australijoje, Kanadoje, Brazilijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje etc.

2017 lapkričio 24 d. vyko mokslinė konferencija *Nužemintųjų generacijos kodai*, skirta Algimanto Mackaus ir Liūnės Sutemos jubiliejams paminėti. Konferencijoje svarstyta apie Liūnės Sutemos ir Algimanto Mackaus kūrybos bei veiklos metmenis, žemininkų ir nužemintųjų generacijų ribas ir sąsajas, Liūnės Sutemos rašymo tradiciją ir išeivijos moterų poezijos slinktis, buvusių šalia ir tarp „nužemintųjų“. Konferencijoje buvo peržiūrėti filmuotos medžiagos iš Dalios Sruogaitės archyvo *A. Mackus ir jo svečiai* fragmentai; *Maručio* radijo laidos fragmentai – A. Mackus skaito savo poeziją.

2017 m. gruodžio 21 d. popietę, kaip ir kasmet, prieš šv. Kalėdas Lietuvių išeivijos institute rinkosi VDU studentai, jų kolegos, akademinės bendruomenės nariai jau į tradiciniu tampantį renginį – *Lietuvių fondo* skiriamų vardinių Broniaus Bieliuko ir Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendijų įteikimą.

Lietuvių fondas (LF) yra Iliinojaus valstijoje JAV įregistruota pelno nesiekianti organizacija, kurios pagrindinis tikslas – išlaikyti ir remti lietuvišką kultūrą, švietimą, lietuviškos veiklos centrus JAV, Lietuvoje ir visame pasaulyje. LF rėmėjų bei aukotojų pastangomis yra įsteigtas ne vienas vardinės stipendijos fondas, iš kurių skiriamos stipendijos Lietuvos studentams. „Mes džiaugiamės, kad Lietuvių fonde įsteigtų specialios paskirties vardinių fondų steigėjų ir visų aukotojų dėka LF gali paremti studijuojantį jaunimą. Šių gerų ir išmintingų žmonių nuopelnu jūs, jaunimas, galite įgyvendinti savo svajones“, – rašoma LF sveikinimo laiške stipendininkams. Nuo 2001 m. VDU studentams skiriamos žymaus lietuvių išeivijos visuomenininko Broniaus Bieliuko stipendijos, taip remiami gabūs, gerai besimokantys studentai, skatinami aktyviau dalyvauti visuomeninėje, mokslinėje veikloje. Istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardinė stipendija kasmet skiriama istorijos studentams. Šiais metais Broniaus Bieliuko vardo vienkartinės stipendijos paskirtos Frankofonijos šalių kalbos ir kultūrų programos II kurso studentui Tautvydui Mickevičiui, tarptautinės politikos ir vystymo studijų bei gretutinės filosofijos programos II kurso studentui Daumantui Skinkiui, Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijų programos magistrantams Marijai Navickaitei ir Šarūnui Volungevičiui. Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendija buvo įteikta Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos programos III kurso studentui Martynui Butkui.

Renginį vedė ir susirinkusiuosius sveikino Lietuvių išeivijos instituto direktorius E. Aleksandravičius, pasidžiaugęs gražia tradicija ir priminęs visiems susirinkusiems iškilias B. Bieliuko ir V. Daugirdaitės-Sruogienės asmenybes. Renginyje dalyvavo LF atstovas Lietuvoje Leonas Narbutis, perdavęs fondo sveikinimus. Stipendininkams buvo įteikti diplomai, LF sveikinimo raštai ir padovanotos Lietuvių išeivijos instituto išleistos knygos.

2018 m. sausio 31 d. Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus kvietė į fotografijų parodos *Gutauskas, Elskus, Kezys* atidarymą, kuriame dalyvavo ir atsiminimais apie kunigą Vaclovą Gutauską dalijosi kunigas Antanas Saulaitis.

Apie parodą kalbėjo menotyrininkė, profesorė R. Žukienė. Buvo rodomi filmuoti kadrai, kur apie V. Gutauską pasakojo Audrius Plioplys.

Parodą iniciavo čikagietis gydytojas ir dailininkas Andrius Plioplys. Jis atrinko nuotraukas iš Lituanistikos tyrimo ir studijų centro ir jas išspausdino. Kun. V. Gutauskas yra A. Plioplio dėdė. 2017 m. lapkričio–gruodžio mėn. paroda veikė Čiurlionio galerijoje Čikagoje. Dabar gi ji pradeda savo kelionę Lietuvoje.

Parodoje eksponuojamos 26 žymaus išeivijos dailininko vitražisto, tapytojo Albino Elskaus (1926–2007) pabėgėlių stovyklose Lindeberge, Vokietijoje, 1949 m. darytos nuotraukos. Jose užfiksuotos kun. V. Gutauskas per rekolekcijas. Nuotraukos rodomos pirmą kartą. Parodoje taip pat eksponuojamos žymaus išeivijos fotomenininko Algimanto Kezio (1928–2015) nuotraukos, kuriose įamžintas tėvo V. Gutausko čikagietiškas gyvenimas.

Parodoje, pavadintoje gana simboliškai, susitinka trys iškilios išeivijos asmenybės – kunigas ir du menininkai. Parodoje eksponuojamos nuotraukos ne tik įamžina kun. V. Gutausko gyvenimo ir veiklos išeivijoje momentus, bet ir pristato iki šiol nematytas A. Elskaus ir A. Kezio fotografijas, atveria lankytojams išeivijos gyvenimo dalelę.

2017 m. spalio 3 d. VDU vyko susitikimas su išeivijos poete Egle Juodvalke. Poetė gimė JAV, debiutavo poezijos rinkiniu *Jei tu paliesi mane* (1972), poeziją rašo lietuvių ir anglų kalbomis. 2000 m. išleido memuarinį romaną *Cukraus kalnas*. 2002 m. išleista rašytojos dvikalbė poezijos knyga *Veidrodis ir tuštuma*. Naujausiame 2011 m. leistame rinkinyje *Sakalai naktį nemiega* poetė plėtoja rezistencijos temą, Lietuvos partizanų likimo motyvą. Rašytoja dirbo *Laisvės* ir *Laisvosios Europos* radijuje. Poetė nuolat dalyvauja Lietuvoje vykstančiuose *Poezijos pavasario*, *Poetinio Druskininkų rudens* ir kituose literatūriniuose renginiuose. E. Juodvalkė kartu su PLB fondu įsteigusi savo tėvo, išeivijos visuomenininko Antano Juodvalkio stipendiją, kuri jau ne vienus metus skiriama VDU studentams. Fondui baigus savo veiklą, rašytoja yra vienintelė šios stipendijos mecenatė.

2017 m. spalio 27 d. vyko seminaras *Kazio Almeno skaitymai*, skirtas rašytojo ir fiziko Kazio Almeno (1935–2017) atminimui. Per seminarą analizuotas jo literatūrinis palikimas, mokslinė ir visuomeninė veikla.

2018 m. kovo 13 d. vyko susitikimas su poetu, publicistu, literatūros tyrėju Tomu Venclova. Prof. T. Venclova – iškilus poetas, intelektualas, publicistas, literatūros tyrinėtojas, Jėlio universiteto profesorius, garsus sovietmečio laikų disidentas, pasirinkęs emigranto ir pasaulio piliečio dalia. Jo poezija patenka į XX a. ir XXI a. lietuvių poezijos aukso fondą, o gausūs jo eilių vertimai į kitas kalbas rodo tarptautinį poeto pripažinimą.

Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2017 m. rugsėjo 7 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje, Pasaulio lietuvių bendruomenės menėje, vyko Australijos lietuvio Olego Truchano fotografijos darbų parodos atidarymas. Apie pažintį su O. Truchanu per vaizdo įrašą dalijosi Prezidentas

V. Adamkus. Renginyje yra XIV *Kaunas Photo* festivalio dalis. O. Truchanas – žymiausias Australijos lietuvis – gimė 1923 m. Šiauliuose, mirė fotografijos ekspedicijoje 1972 m., Tasmanijoje, Australijoje. Pokario nublokštas į tolimąją Australiją, jis gyveno ir dirbo Tasmanijoje. Savo aistrą keliauti ir pažinti gamtą perkėlė į fotografiją, taip jis kvietė visuomenę keisti nusistovėjusį požiūrį į gamtą. Dar Lietuvoje O. Truchanas išmoko vertinti, saugoti kiekvieną gyvosios ir negyvosios gamtos dalį, o tuo metu Australijoje vyravo požiūris: „jei juda – šauk, jei teka – užtvenk“. Kad išgyventų, jis dirbo kompanijoje, statančioje hidroelektrines, tačiau savo laisvalaikį skyrė Tasmanijos gamtai ir natūraliam gamtovaizdžiui pažinti ir išsaugoti – bent fotografijose. Darbas *Hydro Electricity Commision* įmonėje neleido jam viešai pasisakyti prieš hidroelektrinių statybą ir natūralaus gamtovaizdžio žalojimą, tačiau O. Truchanas keliavo po Tasmaniją ir rengė savo fotografijų skaidrių peržiūras, lydimas dramatiškos muzikos, į jas susirinkdavo tūkstančiai žmonių. Taip gimė gamtosauginės fotografijos legenda Australijoje.

Parodos kuratorius Mindaugas Kavaliauskas pabrėžia, kad O. Truchano istorija unikali tuo, jog kvapą gniaužiančios gamtos fotografijos, vieno žmogaus gamtosauginės idėjos, virto galingu visuomeniniu judėjimu, kuris pakeitė žmonių mąstymą, leido atsirasti saugojamoms teritorijoms ir net pakeitė politinę Tasmanijos valdžią.

2017 m. spalio 14 d. Pasaulio lietuvių centre, Čikagoje, Prezidentas V. Adamkus pateko į Amerikos lietuvių šlovės rūmus (*National Lithuanian-American Hall of Fame* 2017). Kartu su Prezidentu garbingo įvertinimo sulaukė lietuvių kilmės JAV senatorius Dickas Durbinas, šviesios atminties verslininkas dr. Juozas Kazickas (kuriam atstovavo jo duktė Jūratė Kazickaitė) ir Balzeko lietuvių muziejaus įkūrėjas Stanley Balzekas.

2017 m. spalio 18 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje pristatytas Ryčio Zemkausko dokumentinis filmas *Ieškoti Greimo* (pranc. *Cherchez Greimas*). A. J. Greimas, didesnę gyvenimo dalį praleidęs Prancūzijoje, yra laikomas vienu moderniosios semiotikos pradininkų – kalbotyros srities, tyrinėjančios ženklų struktūras įvairiose sistemose. Garsusis kalbotyrininkas, mitologas, eseistas mokėsi Kupiškyje, Šiauliuose, Marijampolėje, vėliau studijavo teisę Vytauto Didžiojo universitete.

A. J. Greimas laikomas Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėju, vienu iškiliausių semiotikų Prancūzijoje kartu su Roland'u Barthes'u. Tarp jo labiausiai žinomų atradimų – semiotinis kvadratas, aspektualumo, izotopijos tyrimai, taip pat lietuvių mitologijos, religijos tyrinėjimai.

Filmo kūrybinė grupė: Rytis Zemkauskas (režisierius), Sigita Trainauskienė (scenarijaus autorė), Gvidas Kovėra (operatorius) ir Tomas Rugys (montuotojas). Filmo sukūrimą inicijavo Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Projektą *Algirdas Julius Greimas: sugrįžimai* iš dalies parėmė Lietuvos kultūros taryba.

2017 m. rugpjūčio 22 d. Vilniuje vyko tarptautinė Prezidento Valdo Adamkaus užsienio politikos konferencija. Jos tikslas – suburti Rytų regiono geriausius protus, atgaivinti regioninę lyderystę ir padėti tvirtai užtikrinti Rytų regiono saugumą. Konferencijos globėjas ir dalyvis Prezidentas V. Adamkus pažymi, kad šiandien Europai ir pasauliui kylančių

iššūkių akivaizdoje reikalinga naujos kokybės lyderystė užsienio politikoje, kuri privalo prasidėti pirmiausia regione.

Pasak V. Adamkaus, su artimiausiais kaimynais privalome išbristi iš nepasitikėjimo ir senų nuoskaudų eskalavimo lygmens ir inicijuoti strateginį dialogą apie sprendimus, kurie sustiprintų ne tik mūsų, bet ir visos Europos bei JAV vienybę.

2017 m. rugsėjo 4 d. kadenciją baigęs Prezidentas V. Adamkus apsilankė Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, kurioje vyko konferencija, skirta *Litvakų paveldo plėtrai* aptarti. Susipažinti su V. Adamkaus pranešimu galima adresu: <http://adamkuslibrary.lt/prezidento-v-adamkaus-pranesimas-skaitytas-litvaku-paveldo-pletros-konferencijoje/>.

2018 m. sausio 16 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko renginys *Pietų Amerikos lietuviybės dvasia*, per kurį buvo peržiūrėti ir aptarti dokumentiniai filmai *Raudonoji cerro* ir *Patagonijos atmintys*, pasakojantys apie lietuvių diasporos pėdsakus tolimajame Pietų Amerikos žemyne.

Filmus parengė vaizdo menininkas Henrikas Gulbinas ir VDU Lietuvių išeivijos instituto vadovas, prof. E. Aleksandravičius, kurie per pastaruosius penkerius metus surengė dvi ekspedicijas Brazilijoje ir Argentinoje, kur tyrinėjo ir filmavo lietuvių gyvenimą šiuose kraštuose. Filmų peržiūroje dalyvavo ir diskutavo prof. E. Aleksandravičius, H. Gulbinas, Lietuvos bei JAV visuomenės veikėjas Raimundas Mieželis ir atlikėjas J. Didžiulis.

2018 m. sausio 25 d. Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus laimėjo JAV ambasados Lietuvoje konkursą surengti parodą, skirtą paminėti šimtą Lietuvos ir JAV bendradarbiavimo metų.

Paroda atidaryta 2018 m. balandžio 6 d. Vilniuje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Vėliau paroda keliaus po Lietuvą, ją bus galima išvysti šalies miestų ir miestelių ekspozicinėse erdvėse. Parodą rengė istorikai dr. Charles Perrin, dr. Ilona Strumickienė, dr. Giedrė Milerytė-Japertienė, dr. Giedrius Janauskas, Egidijus Balandis ir Arūnas Antanaitis.

2018 m. vasario 5 d. vyko susitikimas su kino dokumentininku, režisieriumi Arvydu Rencekiu. Per susitikimą peržiūrėti jo sukurtų filmų *Marius Katiliškis – iš prisiminimų* ir *Lietuvių tautinės kapinės* ištraukos, kalbėta apie šių filmų atsiradimo istoriją, išeivijos kino paveldą ir dokumentinio vaizdinio pasakojimo kūrimą.

Nuo 1989 m. A. Rencekis tapo Amerikos lietuvių gyvenimo kino metraštininku ir šia tema sukūrė daugiau nei dešimt dokumentinių filmų. 1995–2008 m. dirbo Amerikos lietuvių televizijoje, kur parengė daug reportažų apie JAV lietuvių gyvenimą. Filmavo lietuvių bendruomenių šventes ir kasdienybę. A. Rencekio filmų herojai ir išeiviškųjų patirčių pasakotojai – Prezidentas V. Adamkus, Marius Katiliškis, Stasys Lozoraitis jaunesnysis, Kazys Bradūnas, Adolfas Damušis, Arvydas Sabonis, Šarūnas Marčiulionis ir kiti. Čikagoje gyvenantis kino dokumentininkas šiuo metu vieši Lietuvoje, renka medžiagą būsimajam filmui apie JAV lietuvių pagalbą kuriantis Lietuvos valstybei.

2018 m. balandžio 18 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje lankytojai pamatys Lietuvos ir JAV bičiulystės šimtmečio puslapius atskleidžiančią parodą *Per Atlantą: Lietuvos ir JAV draugystės amžius*. Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimtmečiui skirtą parodą rengė JAV ambasada Lietuvoje, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus suburta istorikų komanda kartu su Fulbrighto mokslo darbuotoju iš JAV Charles'u Perrinu.

Paroda atskleidžia per šimtmetį brandintų ir puoselėtų JAV bei Lietuvos santykių kaitą. Parodos kūrėjai – Lietuvos ir JAV istorikai – surinko unikalius dokumentus, fotografijas ir kitą istoriografinę medžiagą, vaizduojančią svarbiausius bendros istorijos faktus ir galbūt mažiau girdėtus pasakojimus apie Lietuvos ir Amerikos santykius, istorines asmenybes, formavusias ir lėmusias šiuos santykius. Paroda leidžia pažinti amerikiečius ir lietuvius per juos vienijančias tarpvalstybinės ir kultūrinės veiklos sritis – meną, sportą, ekonomiką, saugumą ir diplomatiją. Naujai pažvelgta į lietuvių išėvįją Amerikoje ir jos vaidmenį įkūnijant svarbiausias lietuvių viltis tarpukariu, per sovietų okupaciją ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Taip pat paroda atskleidžia Lietuvos ir Amerikos mokslininkų, menininkų bei sportininkų ryšius, bendrus jų sumanymus, kuriuos vienijo siekis dalytis abi šalis praturtinančia patirtimi.

Ingrida CELEŠIŪTĖ

Šaltiniai

<http://www.iseivijosinstitutas.lt>

<http://adamkuslibrary.lt/>

<http://urm.lt>

<https://www.lrp.lt/>

<http://plbe.org/>

<http://lrs.lt/>

<http://lrv.lt/>

<https://www.lnb.lt/>

<http://www.marisc.lt/>

<http://www.istorineprezidentura.lt/>

<http://pasauliolietuvis.lt/>

<https://pasauliolietuviai.lt/>

Apie autorius

CELEŠIŪTĖ
Ingrida

Vytauto Didžiojo universiteto Pasaulio lietuvių universiteto
koordinatore
El. paštas ingrida.celesiute@vdu.lt

ĖMUŽIENĖ
Ina

Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros doktorantė,
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro
vyresnioji istorikė
El. paštas ina.emuziene@vdu.lt

ĖMUŽIS
Marius

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos
katedros mokslo darbuotojas
El. paštas marius.emuzis@gmail.com

GENYS
Dainius

Vytauto Didžiojo universiteto Energetinio saugumo tyrimo
centro mokslo darbuotojas
El. paštas dainius.genys@vdu.lt

JARAMIČIUS
Ričardas

Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros programos
„Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijos“ magistras
El. paštas ricardas.jaramicius@stud.vdu.lt

KRIKŠTOLAITIS
Ričardas

Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos ir statistikos katedros
vedėjas
El. paštas ricardas.krikstolaitis@vdu.lt

MAČIULIS
Dangiras

Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyresnysis
mokslo darbuotojas
El. paštas dangirasmaciulis@yahoo.com

NAVICKAITĖ Marija	Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros programos „Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijos“ magistrė, Istorinės Lietuvos Respublikos Prezidentūros Kaune muziejininkė El. paštas marija.navickaite@gmail.com
STRUMICKIENĖ Ilona	Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja El. paštas ilona.strumickiene@vdu.lt
TUTLYTĖ Kristina	Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros programos „Literatūra ir spauda“ magistrantė El. paštas kristina.tutlyte@stud.vdu.lt
VOLUNGEVIČIUS Šarūnas	Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros programos „Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijos“ magistras El. paštas sarunas.volungevicius@stud.vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas *Oikos* (gr. *namai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimtys publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato *Times New Roman* 12 šriftu, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santraukas ir raktažodžius anglų bei lietuvių kalbomis (600–1000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridedamas literatūros ir publikuotų šaltinių sąrašas.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktoriaus pavaduotojai Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse EBSCO Publishing duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą (*Chicago: notes and bibliography method*).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ Ibid., 67.

⁷ Ibid.

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas ar nr., aplanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis ar lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Internetinio puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta/atnaujinta/žiūrėta data, internetinis adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūros sąrašas

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardes abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikeliu (*a, an, the, der* ir kt.) – pagal antrąjį antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka. „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called *Oikos* (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the *Oikos* Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, *Times New Roman* 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names

(<http://www.vlkk.lt/aktualiausiasios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person's name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt or to the Deputy Editor Dalia Kuiziniene at dalia.kuiziniene@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

Oikos is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>. Notes and bibliography follow *The Chicago Manual of Style*.

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: publisher, year, page(s) cited.

¹ Kiaupa, Zigmas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ Ibid., 67.

⁷ Ibid.

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: publisher, year, page(s) cited.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, "Title of book part, section, chapter: subtitle", in *Book title and subtitle*. Place of publication: publisher, year, page(s) cited.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, "Title of article", *name of journal* (year), page(s) cited.

- ¹ Avinaite, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.
- ² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.
- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfio seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, "Name of web page", *Name of web site*, "Title of book part, section, chapter: subtitle", Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio, Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, "Name of web page", *Name of web site*, "Title of book part, section, chapter: subtitle", Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografinės-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a*, *an*, *the*, *der*, etc), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

- Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
- Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today*, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.
- Ilgiewicz, Henryka. „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.
- Ivask, Ivar. „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.
- Kačkutė, Eglė. „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.
- Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
- „The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.
- Olney, James. „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių
išėivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006) - . –
Vilnius : Versus Aureus, 2006 - .
Nr. 1(25). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2018. – 188 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2018 Nr. 1 (25)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.25>

Redaktorė *Danguolė Valančė* (lietuvių k.)
Redaktorius *Mykolas Jurgis Drunga* (anglų k.)
Maketuotojas *Kęstutis Obelenis*

2018 06 06. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K18-030

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@bibl.vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt